

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

Консультативна місія Європейського Союзу в Україні

**ОСОБИСТІТЬ,
СУСПІЛЬСТВО,
ЗАКОН:
ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ**

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(30 березня 2017 року, м. Харків, Україна)

Харків
Харківський національний університет внутрішніх справ
2017

УДК 316.3:159.9
ББК 88.5+60.550.52
0-72

*Друкується згідно з рішенням оргкомітету
за дорученнями Харківського національного університету внутрішніх справ
від 13.01.2017 № 9, від 09.02.2017 № 23*

Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми
0-72 та шляхи їх розв'язання: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ.
конф., присвяч. пам'яті проф. С. П. Бочарової (30 берез.
2017 р., м. Харків, Україна) / МВС України, Харків. нац. ун-т
внутр. справ ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка Нац. акад.
пед. наук України ; Консультація місія Європейського Союзу
в Україні. – Харків : ХНУВС, 2017. – 240 с.

У матеріалах конференції окреслено найбільш актуальні пробле-
ми взаємодії психологічної науки та різних галузей права; представ-
лено широкий спектр наукових розробок вітчизняних та зарубіжних
дослідників з питань упровадження психологічних знань в юридичну
сферу. Роботи провідних науковців з Азербайджану, Великобританії,
Грузії, Литви, Македонії, Нідерландів, Росії, Узбекистану, України,
Фінляндії розв'язують сучасні проблеми юридичної, соціальної,
педагогічної, вікової психології, права, кримінології, соціології тощо.

УДК 316.3:159.9
ББК 88.5+60.550.52

Публікації наведено в авторській редакції.

Оргкомітет не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

*За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних
даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що
не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій та їх
наукові керівники.*

*Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі
на сайті Харківського національного університету внутрішніх справ
(<http://www.univd.edu.ua>) у розділі «Видавнича діяльність. Матеріали науково-
практичних конференцій, семінарів тощо»), а також у репозитарії ХНУВС
(<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).*

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2017

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ І ОСОБИСТІТЬ

АЛЕКСАНДРОВ Юрій Васильович ПОНЯТТЯ ЗРІЛОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ.....	10
АЛЕКСЄЄНКО Наталія Володимирівна ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК СПЕЦИФІЧНА УМОВА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	12
БАБЕНКО Анна Александровна СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В СТРУКТУРЕ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ	14
БЛАШ Анастасія Михайлівна СПЕЦИФИКА ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ У ДІВЧАТ- І ХЛОПЦІВ-СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	16
БОНДАРЬ Маргарита Олександрівна ІННОВАТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ПРОБЛЕМИ.....	18
ГАЛАТА Оксана Станіславівна РОЛЬ ЗАВЯТІСТІ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ ТА СТУДЕНТІВ	20
ГРЕСА Наталія Володимирівна СПЕЦИФИКА ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ.....	21
ДЖАББАРОВ Хазрат Хусенович «МАССОВАЯ КУЛЬТУРА» И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ	24
ДЗЮБА Тетяна Михайлівна ТРАВМУЮЧА СИТУАЦІЯ В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ: ОСОБЛИВОСТІ І НАСЛІДКИ	27
ЖДАНОВА Ірина Вячеславівна, СКОРОХОДОВА Олена В'ячеславівна ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ	29
ЗАЙКА Евгений Валентинович НЕПРОИЗВОЛЬНОЕ ЗАПОМИНАНИЕ ФОНОВОГО ЗРИТЕЛЬНОГО МАТЕРИАЛА СТАРШЕКЛАСНИКАМИ: ВЛИЯНИЕ ВОЗРАСТА, УСПЕВАЕМОСТИ И СКОРОСТИ ДЕЙСТВИЯ	31
ЗЕЛЕНІН Геннадій Іванович ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	34
ЗІМОВІН Олексій Іванович, ЗАЙКА Євген Валентинович СТИМУЛЯЦІЯ ТА ВРІВНОВАЖЕННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОСТІ.....	36
КОБИКОВА Юлія Валентинівна ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК РЕСУРС ПОДОЛАННЯ ПІДЛІТКОМ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ	38
КОГУТ Олександра Олександрівна АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	40
КОЛЧИГІНА Анна Валеріївна ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНОЇ ПЕРЕВАГИ МОТИВІВ УСПІХУ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ.....	41
КУЗНЕЦОВ Марат Амирович ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ	43

ЛЕВЧЕНКО Катерина Олександрівна ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ З ЧИННИКАМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ У МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ З РІЗНИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	45
МАЛІКОВА Нубар Асаф кізі ФЕНОМЕН СМISЛУ ЖИТТЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОЛОГІВ.....	47
МИХАЙЛИШИН Уляна Богданівна ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ.....	50
МОХОНЬКО Дарина Сергіївна, СЕЛЮКОВА Тетяна Василівна ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ, СХИЛЬНИХ ДО ПРОКРАСТИНАЦІЇ	52
ПОТАПОВА Світлана Миколаївна ПСИХІЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ НЕГАТИВНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ.....	54
САВКІНА Тетяна Василівна, ЄГОРОВА Тетяна Михайлівна СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ.....	56
САВЧУК Юлія Романівна ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ НА АГРЕСИВНІСТЬ І КОНФЛІКТНІСТЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	58
САЛЬНІКОВА Анастасія Валеріївна ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ З СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ ДИСТАНЦІЄЮ В МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ У ЖІНОК МОЛОДОГО І ЗРІЛОГО ВІКУ.....	60
СОЛОХІНА Лариса Олександрівна ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО КУРСІВ.....	62
ТЕСЛИК Наталія Миколаївна ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ	64
ТКАЧОВА Світлана Миколаївна ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ РОЗУМНІСТЮ У ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ	66
ХАЛИЛОВА Наргиза Икромалиевна О НЕКОТОРЫХ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ПАТТЕРНАХ ПЕДАГОГОВ С ВЫСОКОЙ СТЕПЕНЬЮ РЕФЛЕКСИВНОСТИ	68
ХАРЧЕНКО Світлана Вячеславівна ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА КОНФЛІКТНОСТІ У СПІЛКУВАННІ.....	70
ШАХОВА Елена Григорьевна TRAUMA RELEASING EXERCISES (TRE) – СОВРЕМЕННАЯ ТЕХНИКА ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ СТРЕССА	73
ШЕВЦОВА Ірина Ігорівна ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ТА ІНТЕРЕСІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	75

СЕКЦІЯ II СУСПІЛЬСТВО

БАФАЕВ Мухиддин Мухамматович НАЦИОНАЛЬНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА.....	77
---	----

БЛИНОВА Олена Євгенівна СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ	79
БУТИЛІНА Олена Вікторівна ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПАТОЛОГІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ	81
VESELINOVSKA Snezana Stavreva, KIROVA Snezana TECHNOLOGY, PEDAGOGY, AND CONTENT KNOWLEDGE – CHALLENGE FOR COOPERATIVITY BETWEEN INITIAL EDUCATION AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SCIENCE TEACHERS	83
ВОРОБІЙОВА Інна Вікторівна СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ДИНАМІКУ ІМІДЖУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НГУ У МЕШКАНЦІВ ХАРКІВЩИНИ	89
ДАВРОНОВА Дильдора Саидовна ОСНОВИ ІДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СЕМЬЕ.....	91
ДЖАНОБИЛОВА Мадина Курбановна ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ	93
ЄВДОКІМОВА Олена Олександрівна ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ	96
ЗАВОРОТНИЙ В'ячеслав Іванович ВІДДАЛЕНІ ПОСТТРАВМАТИЧНІ СТРЕСОВІ РОЗЛАДИ ЯК НАСЛІДОК УЧАСТІ У ВОЄННИХ ДІЯХ.....	98
ЗОТОВА Ганна Віталіївна ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ, ТИПІВ ТА СТРУКТУРИ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПСИХОЛОГІЇ	101
КАЗМІРЕНКО Вікторія Олександрівна ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ	103
КОВАЛЕНКО Людмила Анатоліївна ВІКТИМНІСТЬ, ЯК ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ.....	105
КРЕЙДУН Надія Петрівна, ПОЛІВАНОВА Олена Євгеніївна, ЯВОРОВСЬКА Любов Миколаївна, НЕВОЄННА Олена Анатоліївна ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ ДІАДИ «ВИКЛАДАЧ – СТУДЕНТ»	107
КУРМАНОВА Владислава Василівна ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МЕТАКОГНІТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ.....	109
ЛЕЩЕНКО Олена Сергіївна ОСОБЛИВОСТІ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ЖІНОК, АКТИВНИХ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ КРАЇНИ.....	111
РАУТАРІНТЕ Сарі, ЛОГАЧЕВ Микола Георгійович ПОБУТОВЕ НАСИЛЛЯ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	113
МАКСИМЕНКО Сергій Дмитрович ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	115
МОМОТ Оксана Володимирівна ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ КОПІГ-ПОВЕДІНКИ У ПСИХОЛОГІЇ	118
МОСКОВЧЕНКО Валентина Валеріївна СКЛАДОВІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ	120
МУРАВЬЄВА Валерія Дмитрівна КИБЕРМАНИЯ: ВІДУМАННА УГРОЗА ИЛИ ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА УКРАИНЫ?	122

НІКІТИНА Оксана Петрівна ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ.....	124
САППА Микола Миколайович ПЛАКАТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ДЛЯ ЗАБЕСПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ	126
СІНЧЕНКО Дар'я Юріївна ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАТУСНО-РОЛЬОВОЇ ТА ПОВЕДІНКОВОЇ ВІКТИМНОСТІ У ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ	129
СТОГНІЙ Дарія Ігорівна СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНИХ УСТАНОВОК ВІРМЕНСЬКОЇ, АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ	131
ТОКОВА Анна Анатоліївна ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ РІЗНИХ СИСТЕМ НАВЧАННЯ.....	133
УСМАНОВА Манзура Наимовна ВЛИЯНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА РАЗВИТИЕ АГРЕССИВНОСТИ ПОДРОСТКОВ.....	135
ХРЕПЛИВЕЦЬ Марія Андріївна ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ	138
ШИЛІНА Алла Андріївна, КЛІКУНАС Паулюс ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРИЧИНИ САМОГУБСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ.....	139
ЯЛАНСКАЯ Светлана Павловна ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНОГО УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ.....	141

СЕКЦІЯ ІІІ ЗАКОН

БАНДУРКА Олександр Маркович ДО АКТУАЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ	143
BRAME William THE GUIDING PRINCIPLES OF POLICING.....	145
БАРКО Вадим Іванович, БАРКО Вадим Вадимович, КИРІЄНКО Людмила Андріївна ПРОФЕСІЙНА УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА ПІДРОЗДІЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ДЕФІНІЦІЇ, ЗМІСТ І СТРУКТУРА	147
БЕВЗЮК Інна Миколаївна РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ ПРОКУРОРА.....	149
БОЙКО-БУЗИЛЬ Юлія Юріївна ГЕНДЕРНА СЕГРЕГАЦІЯ КЕРІВНИХ ПОСАД В МВС УКРАЇНИ	151
БОЛЬШАКОВА Анастасія Миколаївна ЖИТТЄТВОРЧИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОВС УКРАЇНИ	153
ВАГІНА Олена Вікторівна МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПОЛІЦІЇ	155

ВЕРЕМЕЙЧИК Вероніка Анатоліївна, СЕЛЮКОВА Тетяна Василівна ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ РЕЗИСТЕНТНОСТІ ДО СИТУАЦІЙ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ	157
ВІДЕНЄВ Ігор Олександрович ЗНАЧЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В СТАНОВЛЕННІ СПІВРОБІТНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	159
ГАВРИЛОВА Анастасія Володимирівна, СЕЛЮКОВА Тетяна Василівна ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ВУЗУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА	161
ДИСА Олена Вікторівна ДО ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОГО ЛІДЕРСТВА У ПОЛІЦІЇ	163
ДУДАРЬ Анна Ивановна, ХУСЯЙНОВ Тимур Маратович ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА	165
ЖДАНОВА Ірина Вячеславівна, ФЕДЧИШИНА Марина Володимирівна ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я	167
ЗЕМЛЯНСЬКА Олена Володимирівна ПСИХОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА	170
ІВАНОВА Юлія Михайлівна, СЕЛЮКОВА Тетяна Василівна ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ КУРСАНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ ЗАЛЕЖНО ВІД ТЕРМІНУ НАВЧАННЯ	172
КАРНАУХ Яна Ігорівна РЕСУРСНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАВООХОРОНЦІВ	174
КАРПУШИНА Наталія Борисівна ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ КОМПОНЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СЛІДЧОГО	176
КЛИМЕНКО Ігор Володимирович ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК НЕОБХІДНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ	177
КОНЮХОВА Катерина Юріївна ДОСЛІДЖЕННЯ САМОЕФЕКТИВНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ	179
КУРГАНОВ Руслан Ігорович, СЕЛЮКОВА Тетяна Василівна РЕФЛЕКСІЯ ТА РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ. ОСОБЛИВОСТІ ВИДІВ ТА ТИПІВ РЕФЛЕКСІЇ КУРСАНТІВ НУЦЗУ	181
ЛАМАШ Ірина Володимирівна, ВАНГЕЛДЕР Герріт Ян ПРОАКТИВНІ КОПІНГИ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЮ РЕСУРСНІСТЮ У ПРАВООХОРОНЦІВ З РІЗНИМ ЇЇ РІВНЕМ	183
ЛЕЖУХ Інга Сергіївна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ	185
ЛЕНСЬКА Людмила Валентинівна СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ГРАБЕЖУ	187

МЕРКУЛОВА Юлія Василівна ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ В ЗАЛЕЖНО ВІД ХАРАКТЕРУ ЗЛОЧИНУ	190
МІЛорадова Наталя Едуардівна, Доценко Вікторія В'ячеславівна ЕКСТРЕМАЛЬНА ПІДГОТОВКА – НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОНЦЯ-ПРОФЕСІОНАЛА	192
МІКАЛОВА Наріне Аргентівна САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК РЕСУРС ЖИТТЄСТІЙКОСТІ КУРСАНТІВ З РІЗНИМ ДОСВІДОМ ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	193
ПОСОХОВА Яна Сергіївна МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПАТРУЛЬНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ	195
ПУШКІН Олександр Анатолійович ВІКОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО МАЛОЛІТНІХ ОСІБ, СТОСОВНО ЯКИХ ПРИЗНАЧАЄТЬСЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА	197
РОГОЗА Яна Русланівна, КУФЛІЄВСЬКИЙ Андрій Станіславович, СЕЛЮКОВА Тетяна Василівна ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО «ВИГОРАННЯ» У ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ДСНСУ	199
РУДАЙ Анна Сергіївна ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ	201
САХНІК Олена Володимирівна ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ ПЕНІТЕНЦІАРИСТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	203
СЕЛЮКОВА Тетяна Василівна ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ОРГАНІЗОВАНОСТІ І САМОКОНТРОЛЮ У МАЙБУТНІХ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНСУ	205
СЛІПЕЦЬ Олена Олексіївна МОЖЛИВОСТІ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДЛЯ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА СТОСОВНО ДІТЕЙ.....	207
СОКУРЕНКО Валерій Васильович ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	209
ТВЕРДОХЛЄБОВА Наталя Євгеніївна ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО	212
ТЮРІНА Валентина Олександрівна СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА	213
ФЕДОРЕНКО Олена Іванівна ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	215
ФІЛОНЕНКО Володимир Миколайович ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В СЕРЕДОВИЩІ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	217
КНОJANASHVILI Lasha ADULT TEACHING SPECIFIC CHARACTERS AT THE LAW ENFORCEMENT SUBORDINATE ORGANIZATIONS (AN EXAMPLE OF ACADEMY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF GEORGIA).....	219
ЦІЛЬМАК Олена Миколаївна ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПСИХОФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	220

ЧУПРОВ Леонид Федорович К ВОПРОСУ О ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ СОПРОВОЖДЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СИТУАЦИИ ДОЗНАНИЯ, СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ И В СУДЕБНОМ ЗАСЕДАНИИ.....	222
ЧУХРАЄВА Ганна Вікторівна УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО І ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ДО ЛАВ ПОЛІЦІЇ.....	224
ШВЕЦЬ Дмитро Володимирович ПСИХІЧНА СТІЙКІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ ЯК ОСНОВА ГОТОВНОСТІ ДО СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ.....	226
ШЕВЧЕНКО Лариса Олександрівна ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ	228
ШЛОМІН Олександр Юрійович КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	230
ЭЛОВ Зиёдулло Саттарович ПРИЧИНЫ СУИЦИДА СРЕДИ СОТРУДНИКОВ ОВД.....	232
ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА Тетяна Іванівна ПРОФЕСІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ.....	235
ЯРОМЕНОК Марина Анатоліївна ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРОКУРОРІВ	237

СЕКЦІЯ І ОСОБИСТІТЬ

УДК 159.922

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5871-8344>

ПОНЯТТЯ ЗРІЛОСТІ ТА ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ В ПСИХОЛОГІЇ

Розкрито поняття зрілості та особистісної зрілості в психології. Проаналізовано різні погляди вчених на ці поняття, починаючи з початку ХХ століття. Розглянуто поняття зрілості в різних словниках. Виявлено загальні характеристики цих понять.

Ключові слова: зрілість, особистісна зрілість.

Для України і не тільки для неї, а для більшості розвинених країн світу необхідно щоб громадяни були соціально активними, цілеспрямованими на розбудову держави. Вони повинні мати розвинені комунікативні якості, бути відповідальними, зрілими людьми, мати певні характерологічні якості особистості.

У зв'язку з цим виникає проблема з точки зору науки та практики в детальному аналізі поняття «зрілості», «особистісної зрілості».

Ще в 1926 році Е. Клаперед охарактеризував зрілість як стан психічної «скам'янілості», коли припиняється процес розвитку людини. Проте пізніше було показано, що зрілість не завершується з дорослістю оскільки природа психофізіологічного розвитку зрілості різномірна і суперечлива; на всіх її етапах трапляються як позитивні так і критичні моменти [4, с. 142].

Поняття зрілості доволі часто вживається в психології. В українській мові поняття зрілість, або зрілий часто трактується як такий, що досяг повного розвитку, який має великий досвід, досяг високої майстерності, цілком сформований, глибоко продуманий, створений, здійснений на основі великого досвіду, майстерності.

Розглядаючи поняття зрілості можна побачити, що в роботах багатьох дослідників воно трактується дещо по різному.

Проблемами визначення зрілості займалося багато вчених, серед яких Е. Еріксон, Е. Фром, Ж. Піаже, А. Маслоу, Г. Олпорт, В. Франкл, Б. Г. Ананьєв, В. І. Матіс, А. О. Деркач, Н. В. Кузьміна, Г. С. Сухобська, В. М. Максимова, Р. М. Шаміонов, М. Ю. Семенов, О. Ф. Рибалко, В. А. Петровський та багато інших.

В працях зарубіжних та вітчизняних авторів можна побачити деякі протиріччя, які стосуються зрілості особистості. І перше це те, що поняття зрілості часто ототожнюють з поняттям дорослості. Хоча, як вважає Б. Г. Ананьєв, ці поняття потрібно розділяти, а А. А. Бодалев вважав, що їх потрібно розглядати в співвідношенні друг з другом. За думкою Б. Г. Ананьєва, труднощі визначення об'єктивних критеріїв зрілості людини привели до заміни поняття «зрілість» поняттям «дорослість». Він розрізняв слідуєчи поняття: фізична зрілість; розумова зрілість; громадянська зрілість; трудова зрілість [2, с. 27–28].

У тлумачному словнику живого великоруського язика Даля поняття зрілий та зрілість трактуються слідуєчим образом: зрілий, дозрівший, назрівший, созрівший; возмужалий, повнолітній, дорослий; обдуманий, розміркований. Зрілість, стан зрілого, змужнілий, ступінь розсудливості. У тлумачному словнику С. І. Ожегова поняття зрілість трактується як вік поміж молодістю та старістю, період життя в такому віці. У тлумачному словнику Д. М. Ушакова поняття зрілість та зрілий визначаються як стан організму, який досяг повного розвитку, обґрунтовано обміркований, виважений.

Поняття «зрілість» в словнику практичного психолога В. Б. Шапаря визнається як стан, до якого приходять організм в кінці визначеного періоду свого розвитку. Хронологічні рамки періоду зрілості достатньо умовні [6, с. 136].

С. Ю. Головін визначає зрілість (дорослість) як стан, до якого приходять організм в кінці періоду розвитку. Хронологічні рамки періоду зрілості достатньо умовні і визначаються завершенням юності і началом періоду старіння [1, с. 220]. У великій психологічній енциклопедії зрілість розглядається як самий тривалий віковий період онтогенезу. У цей період відбувається найвищий розвиток духовного світу особистості, фізичних та інтелектуальних здібностей. Л. Г. Буряк, А. Г. Портнова, І. Ю. Кулагіна, В. М. Колюцький, О. В. Горбунова, О. Н. Маркова та ряд інших авторів відмічали, що зрілість – це така якість особистості, яка не має жорсткої прив'язки до віку та являється ознакою досягнення особистістю стану найвищого ступеню свого розвитку та досконалості, це інтегральна якість особистості, яка вивчається багатьма науками, вважається порою повного розквіту особистості, коли людина може реалізувати увесь свій потенціал, добитися найвищих успіхів в усіх сферах життя. В словнику української мови визначається, що «зрілість» – це стан організму, який досяг повного розвитку, високий ступінь розвитку, досконалості, майстерності [4]. Докладно дослідила проблеми зрілості в сучасній психології Н. П. Патуріна. Поняття «зрілість» доволі часто використовується як характеристика розвитку людини на різних вікових етапах. В такому разі про зрілість кажуть як про відповідність розвитку людини нормі, яка відповідає визначеному віковому періоду [3, с. 113]. За думкою Б. Г. Ананьєва, труднощі визначення об'єктивних критеріїв зрілості людини привели до заміни поняття «зрілість» поняттям «дорослість».

На даний час функціонує визначення особистісної зрілості як вищого рівня розвитку людини, пов'язаного з формуванням і стабілізацією у неї певних якостей [8]. Інколи поняття особистісної зрілості ототожнюють з поняттям здорова особистість як синонім цього слова. Поняття «особистісна зрілість» використовується у працях Л. Анциферової (1978), В. Петровського (1993), Т. Скрипкіної (2000), Л. Овсянецької (2001), Д. Леонтьєва (2002) [7, с. 4]. Зрілість особистості багатьма авторами пов'язується в першу чергу з привласненням нею суспільної сутності, зі ступенем оволодіння соціальним досвідом діянь та відношень, усвідомленням себе в суспільстві, баченням себе в інших людях, готовністю до відповідальної дії в навколишньому світі (Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, А. В. Петровський, С. Л. Рубінштейн, Д. І. Фельдштейн та ін.) [3, с. 119].

Особистісна зрілість, на відміну від психологічної, яка забезпечує готовність індивіда аналізувати і усвідомлювати події і явища довкілля, характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання, а також висвітлює рівень саморозуміння та особливості самоставлення [8, с. 80]. Особистісна зрілість пов'язана з відношенням людини до себе та власній діяльності, з проявом творчої активності в соціумі, творчим рішенням життєвих планів та поставлених задач. Знаходячись на різних рівнях розвитку (залежність, незалежність, взаємозалежність), люди по-різному проявляють особистісну зрілість. Особистісна зрілість – сукупність характеристик, які формуються у людини в різні періоди його розвитку та які дозволяють організувати його життя таким чином, щоб він міг проявити себе в період дорослості (А. А. Бодалев). Одним з найважливіших факторів досягнення особистісної зрілості, що реалізує зв'язок людини з оточуючим світом, обумовлює досягнення нею нових соціальних рівнів та виявляє її як активну, перетворюючу індивідуальність, є професійна діяльність особистості.

Враховуючи вище викладене ми маємо можливість зробити декілька висновків. Поняття зрілості доволі часто вживається в психології та в психологічній літературі, проблемами визначення зрілості займалося багато вчених. Зрілість не завершується з дорослістю оскільки природа психофізіологічного розвитку зрілості різнорідна і суперечлива; на всіх її етапах трапляються як позитивні так і критичні моменти. В українській мові поняття зрілість, або зрілий часто трактується як такий, що досяг повного розвитку, який має великий досвід, досяг високої майстерності, цілком сформований, глибоко продуманий, створений, здійснений на основі великого досвіду, майстерності. В працях зарубіжних та вітчизняних авторів можна побачити деякі протиріччя, які стосуються зрілості особистості. І перше це те, що поняття зрілості часто ототожнюють з поняттям дорослості. Поняття

зрілість неоднозначно. Воно використовується для опису різних характеристик людини. Зрілість це тривалий віковий період, коли людина досягає високого рівня розвитку фізичних, розумових, психічних функцій. Головна характеристика зрілості – генеративність та розвинена пізнавальна сфера. На даний час функціонує визначення особистісної зрілості як вищого рівня розвитку людини, пов'язаного з формуванням і стабілізацією у неї певних якостей. Особистісна зрілість характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання, також висвітлює рівень саморозуміння та особливості самоставлення, пов'язана з відношенням людини до себе та власній діяльності, з проявом творчої активності в соціумі, творчим рішенням життєвих планів та поставлених задач. Це – сукупність характеристик, які формуються у людини в різні періоди його розвитку та які дозволяють організувати його життя таким чином, щоб він міг проявити себе в період дорослості. Одним з найважливіших факторів досягнення особистісної зрілості, що реалізує зв'язок людини з оточуючим світом, обумовлює досягнення нею нових соціальних рівнів та виявляє її як активну, перетворюючу індивідуальність, є професійна діяльність особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика. Изд. 2-е, перераб. Минск: Харвест, 2005. 976 с.
2. Панькина Е. В. К вопросу о соотношении понятий «психологическая зрелость» и «самоактуализация» в психологии личности. *Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Серия «Педагогика и психология образования»*. 2010. Вып. 4. С. 26–30.
3. Паттурина Н. П. Проблема зрелости в современной психологии. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2006. Вып. 17, т. 7. С. 113–126.
4. Словник української мови: в 11 т./за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
5. Татушко Е. Профессиональная деятельность и акмеология: историко-педагогические аспекты. *Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта*. Харків. 2008. №. 8. С 142–144.
6. Шапарь В.Б. Словарь практического психолога. М.: АСТ; Харьков: Торсинг, 2005. 734 с.
7. Штепа О. С. Диспозиційна модель особистісної зрілості: дис. ... канд. психол. наук: 10.00.05. Львів, 2006. 147 с.
8. Штепа О. С. Особистісна зрілість. Модель. Опитувальник. Тренінг: монографія. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 210 с.

Одержано 01.03.2017

Раскрыто понятие зрелости и личностной зрелости в психологии. Проанализированы различные взгляды ученых на эти понятия, начиная с начала XX века. Рассмотрено понятие зрелости в разных словарях. Выявлены общие характеристики этих понятий.

Ключевые слова: зрелость, личностная зрелость.

УДК 159.9

Наталія Володимирівна АЛЕКСЕЄНКО,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1975-3745>

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК СПЕЦИФІЧНА УМОВА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто толерантність до невизначеності та фактори прийняття рішень як її супутні характеристики в контексті інноваційної діяльності.

Ключові слова: інноваційна діяльність, толерантність до невизначеності, фактори прийняття рішень.

Невизначеність в психології, як зазначає О. В. Брюховецька, найчастіше розуміється як відкрите завдання, в якому той, хто приймає рішення, не знає всієї сукупності діючих чинників і повинен сформулювати декілька гіпотез перш ніж оцінити їх ефективність.

Відповідно зростає значення розвитку такої якості особистості, як толерантність до невизначеності, адже індивідуальні відмінності в толерантності / інтолерантності до невизначеності свідчать про те, наскільки легко особистість приймає факти, що суперечать її попередньому досвіду [1, с. 74].

Ситуації невизначеності як перехідні стани, що спонукають людину переживати позитивні емоції в нових неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозу, а як такі, що кидають виклик. Ситуація невизначеності передбачає, що в момент вибору не можливо зрозуміти, який із варіантів буде результативніший. В цілому, при цілісному погляді на свою життєву ситуацію можна побачити, що всі варіанти рівнозначні. У такому ракурсі П. В. Лушин здатність витримувати напруження кризових, проблемних ситуацій визначає як толерантність до невизначеності [5].

У роботах дослідників, констатує Н. В. Перегончук, виділено ряд характеристик невизначених ситуацій, до найбільш поширених та головних з яких, можна віднести новизну, суперечливість, складність; велика кількість можливостей, виборів і рішень; непередбачуваність – неможливість прогнозування розвитку, невідомість ймовірності події, сприймається як відсутність причинно-наслідкових закономірностей; неконтрольованість – суб'єктивну неможливість керувати розвитком подій, протистояти несподіванкам, передбачити їх. Доведено також, що невизначеність виникає внаслідок неможливості категоризувати ситуацію через відсутність інформації [7, с. 42].

Толерантність до невизначеності, як вважає О. Г. Луковицька, це комплексне поняття, яке об'єднує концепції толерантності і невизначеності та включає в себе ряд аспектів: здібність приймати рішення і роздуми над проблемою, навіть коли невідомі всі факти і можливі наслідки; соціально-психологічна установка з афективним, когнітивним і поведінковим компонентами; вміння працювати в умовах нехватки інформації, або її подвійності; здібність людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозові, а як такі, що містять виклик. Таким чином, толерантність до невизначеності розглядається комплексно – і як тенденція сприйняття, і як когнітивна характеристика особистості, і як реакція на невизначеність [8, с. 163].

За визначенням Т. В. Корнілової, толерантність до невизначеності – це готовність суб'єкта ухвалювати рішення в умовах невизначеності, суперечливості, новизни ситуації, неповноти інформації, невідомості наслідків вибору. Особистісною передумовою регуляції вибору з боку толерантності до невизначеності виступає здатність приймати виклики невизначеності й реалізовувати продуктивні рішення в умовах невизначеності. При цьому велику роль відіграє поняття «intolerance», яке позначає індивідуальну тенденцію сприймати й інтерпретувати ситуацію невизначеності як загрозу, джерело дискомфорту, що є однією з характеристик авторитарної особистості [3].

За думкою Й. Шумпетера, ситуація невизначеності, у якій необхідно враховувати та прогнозувати перспективи, є важливою умовою інноваційної діяльності на відміну від рутинної праці [9].

Ситуація невизначеності вимагає від людини прийняття рішень у неоднозначних ситуаціях. Прийняття рішень – це особливий вид психічної діяльності людей, спрямований на вибір способу досягнення поставленої мети. Теорія прийняття рішень вирішує два взаємопов'язані завдання: дослідження того, як людина або група людей приймають рішення, і розробка методів прийняття рішення, що допомагають обґрунтувати вибір альтернативи з декількох можливих [4]. Психологічні дослідження прийняття рішень (ПР) людини в умовах невизначеності включають як аналіз когнітивних складових, так і особистісних аспектів регуляції його виборів. Очевидним виступає поле індивідуально-особистісних властивостей, що опосередковують регуляцію рішень і дій саме в ситуаціях, які характеризуються саме невідомістю критеріїв виборів [2].

Прийняття рішень виступає як важлива характеристика, котра відрізняє інноваційну діяльність від сталих стандартів праці. Професійні новації можуть бути визначені як відсутність показників, що є необхідними для прийняття рішень, які є відомими для суб'єкта у звичайних умовах, що вимагає від нього здатності до діяльності, оцінювання та прогнозування в умовах невизначеності поза звичних меж [6, с. 48–49].

Отже, толерантність до невизначеності та фактори прийняття рішень у невизначених ситуаціях виступають в якості психологічних характеристик, котрі впливають на успіх інноваційної діяльності, що обумовлює необхідність їх детального дослідження в умовах впровадження сучасних професійних новацій.

Список бібліографічних посилань

1. Брюховецька О. В. Психологічні особливості толерантності до невизначеності в управлінській діяльності як однієї зі складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Проблеми сучасної психології*. 2015. № 27. С. 70–81.
2. Корнилова Т. В. Мельбурнский опросник принятия решений: русскоязычная адаптация. *Психологические исследования*. 2013. № 6 (31). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n31/883-kornilova31.html> (дата звернення: 17.02.2017).
3. Корнилова Т. В., Чумакова М. А. Шкалы толерантности и интолерантности к неопределенности в модификации опросника С. Баднера. *Экспериментальная психология*. 2014. № 1. С. 92–110. URL: http://www.cognitivepsy.ru/Pubs/2014_Budner_KornilovaChumakova.pdf (дата звернення: 18.02.2017)
4. Кочетков В. В., Скотникова И. Г. Индивидуально-психологические проблемы принятия решения. М.: Наука, 1993. 141 с.
5. Лушин П. В. Экологическая помощь в переходной период: экофасилитация: монография. Киев, 2013. 296 с.
6. Минасян Г. Г. Психологическая структура инновационной бизнес-деятельности в период профессиональной подготовки: дис. канд. ... психол. наук: 19.00.03. СПб., 2017. 179 с.
7. Перегончук Н. В. Ситуация невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. *ScienceRise*. 2016. № 3 (20). С. 41–45.
8. Хілько С. О. Психолого-педагогічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 24–25 квіт. 2014 р.). Хмельницький: ХНУ, 2014. С. 162–164.
9. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательства, прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). М.: Прогресс, 1982. 864 с.

Одержано 19.02.2017

Рассмотрены толерантность к неопределенности и факторы принятия решений в ситуациях неопределенности как ее сопутствующие характеристики в контексте инновационной деятельности.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, толерантность к неопределенности, факторы принятия решений.*

УДК 159.922;364.442.6

Анна Александровна БАБЕНКО,

слушатель магистратуры Харьковского национального университета внутренних дел

Научный руководитель: Алла Андреевна ШИЛИНА,

кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и психологии факультета № 6 Харьковского национального университета внутренних дел

СПЕЦИФИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В СТРУКТУРЕ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Рассмотрена система семейных отношений военнослужащих как фактор их психологической безопасности. Проанализировано взаимовлияние семьи и воинской службы, определены причины, вытекающие из задач и целей военно-профессиональной деятельности военнослужащего на его безопасность.

Ключевые слова: *безопасность личности, военнослужащие, психологическая безопасность.*

Военная служба – это особый вид государственной деятельности. Не смотря на то, что каждое действие и каждый шаг военнослужащего четко регламентирован уставом – это

рискованная и опасная профессия, связанная с постоянной угрозой жизни солдата. Каждый из них отдает не только долг родине, но иногда и здоровье, и жизнь.

Огромная ответственность ложится на плечи семьи военнослужащего. Семья играет большую роль в психологическом состоянии солдата, потому как здоровая и любящая семья заставляет ВС возвращаться домой живыми и невредимыми. Построение личных взаимоотношений, удовлетворенность браком и жизнью в целом – все это важные аспекты психологической безопасности личности, и они являются особо важными для военнослужащего, который несет ответственность за свою страну.

Психологическая безопасность – это переживание личностью психологического комфорта, выражающегося в осознании собственного статуса, чувства собственного достоинства и их неприкосновенности, а также в эмоциональном принятии себя [1, с. 436].

Современная наука обладает обширным материалом по различным аспектам психологической безопасности. Выделяют следующие основные подходы к изучению безопасности человека

1. Исходным понятием является «физическая среда: внешние объективные воздействия», источниками опасности–безопасности являются на макроуровне техногенные воздействия, природные катастрофы, на микроуровне – неблагоприятные условия деятельности. Объектом опасности–безопасности является тело, результатом – соматическое состояние (физическая целостность), психосоматическое состояние.

2. Исходное понятие – «психологическая среда», источниками опасности–безопасности являются на макроуровне политические, социально-экономические угрозы, информационное воздействие, на микроуровне – манипулирование, оскорбление, угрозы от других, неустойчивые социальные связи. Объектом опасности–безопасности является человек как объект воздействия, его психика, сознание, поведение, результатом – функциональное и психологическое состояние.

3. Исходное понятие – «человек (субъект)», источниками опасности–безопасности является на макроуровне совокупность индивидуально-психологических и духовно-нравственных особенностей личности, на микроуровне – отношение к миру, себе и другим. Объектом опасности–безопасности является человек как объект воздействия, его психика, сознание, поведение, результатом – психологическое здоровье [3, с. 148].

Безопасная личность обладает следующими качествами:

1. Индивидуально-типологические особенности (критичность мышления, внимательность, преобладание волевой сферы, эмоциональная устойчивость, способность противодействовать усталости, творческое мышление и др.).

2. Личностные особенности (адекватная самооценка (самоотношение), самоактуализация, когнитивная сложность, рефлексия, высокий уровень самосознания, уверенность в себе, адаптивность, активность по самоутверждению, коммуникативность, идентичность (отражает целостность личности), ответственность, «гибкое» сознание, способность к саморазвитию, жизнестойкость, самоконтроль и уверенность в себе и др.).

3. Субъектные (социально-психологические) особенности (субъектность, сформированная система смысловой регуляции жизнедеятельности и др.) [3, с. 205].

Микросреда определяется рядом социально-психологических особенностей человека, особенностями его взаимодействия с окружающими, стратегией поведения в стрессовых и конфликтных ситуациях, особенностями его воспитания, семейными традициями и направленностью референтной группы.

На безопасность личности оказывают влияние следующие факторы микросреды: семья и особенности взаимоотношений в семье и воспитания, референтная группа (группа людей, мнение которых значимо для индивида), реальная формальная группа (профессиональная, учебная и другие, называемые малыми функциональными группами), так называемое фоновое окружение, включающее соседей, «дворовое окружение», семья.

В семье удовлетворяется часть потребностей, в том числе материально-бытовые и потребность в эмоциональной поддержке, любви и симпатии. Если этого не происходит, то возникает скрытая или явная семейная неудовлетворенность, нервно-психическое напряжение, тревога. Подобные состояния могут понижать уровень безопасности индивида.

Таким образом, семья – это фундамент, на котором строятся все взаимодействия с окружающими. Она способствует выработке своего рода «психологического иммунитета» к неблагоприятным влияниям среды, более высокой устойчивости к действию психических травм [2, с. 24].

Таким образом, семья военнослужащего выполняя в основном те же социальные функции, что и любая другая семья, испытывает большое влияние специфики военной службы, что находит отражение в ее социально-психологических особенностях:

Во-первых: патриотическая направленность, постоянная готовность семьи подчинить свою жизнь, свою судьбу высоким требованиям, предъявляемым службой;

Во-вторых: необходимость неоднократной адаптации при переездах к новому месту службы, связанной со сменой природных, климатических, бытовых, социальных условий, что вызывает большие психологические, физические нагрузки солдата и его семьи;

В-третьих: психологический дискомфорт, стрессы и конфликты, вызываемые нередко отсутствием жилья, возможностью трудоустроиться второму супругу, добиться места в детском учреждении, недостаточной медицинской помощью и т. д.

В-четвертых: дефицит общения служащего с семьей, жестким регламентом времени, что неблагоприятно отражается на психологическом климате семьи, воспитании детей, порождает неудовлетворенность потребностей членов семьи во внимании, заботе и т. д.

В-шестых: особая ценность и значимость для военнослужащего домашнего очага в силу того, что служебная деятельность его исключительно напряженная, требующая полной самоотдачи для поддержания боеготовности, порой с риском для жизни.

Взаимовлияние семьи и воинской службы обусловлено целым рядом причин, вытекающих из задач и целей военно-профессиональной деятельности военнослужащего. Принадлежность военного человека к тому или иному роду войск, характер его служебной деятельности, дислокация частей и подразделений, их мобильность, прямая связь с боеготовностью – все это отражается на характере внутрисемейных отношений и на функционировании семьи, и как следствие – на психологической безопасности каждого её участника.

Список библиографических ссылок

1. Бодалев А. А. Психология общения. Энциклопедический словарь. М.: Когито Центр. 2011. 600 с.
2. Соломин В. П., Шатровой О. В. Психологическая безопасность: учеб. пособие. М.: Дрофа, 2008. 288 с.
3. Эксакусто Т. В. Теоретические основы социально-психологической безопасности: монография/под ред. Н. А. Лызь. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2011. 244 с.

Получено 19.02.2017

Розглянуто систему сімейних відносин військовослужбовців як фактор їх психологічної безпеки. Проаналізовано взаємовплив сім'ї та військової служби, визначені причини, що впливають із завдань і цілей військово-професійної діяльності військовослужбовця на його безпеку.

Ключові слова: безпека особистості, військовослужбовці, психологічна безпека.

УДК 159.9+155.2

Анастасія Михайлівна БІЛАШ,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА ЛЕГІТИМІЗОВАНОЇ АГРЕСІЇ У ДІВЧАТ- І ХЛОПЦІВ- СТАРШОКЛАСНИКІВ

Досліджено структуру легітимізованої агресії підлітків. Виявлено гендерну специфіку ставлення дівчат та хлопців до проявів агресії в різних соціальних сферах: «особистий досвід», «виховання», «політика», «спорт», «ЗМІ».

Ключові слова: агресія, гендер, легітимізована агресія, підлітки.

Поряд з офіційно забороненими агресивними і насильницькими формами поведінки в суспільстві завжди існували безкарні, санкціоновані і навіть заохочувані різновиди насильства (так звана «легітимізована агресія»).

С. Н. Еніколопов зазначає, що набуте суб'єктом в процесі соціалізації знання про існування легітимних форм агресії може сприяти актуалізації потреби саме в агресивних формах поведінки, якщо останні будуть ефективні для досягнення поставлених цілей і задоволення різних потреб. Легітимна агресія є як джерелом навчання конкретним формам агресивної поведінки і програмами їх реалізації, так і джерелом для легітимізації суб'єктом агресивно-насильницьких вчинків у власному досвіді. З точки зору С. М. Еніколопова, під легітимізованою агресією слід розуміти процес обґрунтування прийнятності та виправданості різних форм агресивної поведінки шляхом атрибуції суспільно схвалюваної (легітимного) статусу[1, с. 24].

Нами було досліджено структуру легітимізованої агресії у юнаків та дівчат старшокласників. Досліджуваними були учні десятих – одинадцятих класів загальноосвітньої школи, загальною кількістю 61 особа. У першу групу увійшло 29 хлопців, у другу групу – 32 дівчини. Вік досліджуваних 16–17 років.

В якості психодіагностичного інструменту було застосовано Опитувальник легітимізованої агресії М. Хогбен (Proclivity for Legitimized Aggression Questionnaire – PLAQ) в адаптації С. М. Еніколопова і М. П. Цибульського (ЛА-44), який може використовуватися для вивчення ставлення індивіда до проявів агресії в різних соціальних сферах, а також, допустимі, з його точки зору, форми агресивної поведінки в конкретних обставинах.

Опитувальник складається з 44 пунктів, які розподілені за 5 шкалами: «Особистий досвід», «Виховання», «Політика», «Спорт», «ЗМІ», та дозволяє виявити загальний рівень легітимізованої агресії.

Для статистичної обробки даних було застосовано *t* – критерій Ст'юдента для незалежних груп.

Було встановлено, що у групі хлопців порівняно з дівчатами за шкалами «Особистий досвід» (51.26 ± 1.51 та 39.83 ± 3.00) та «Виховання» (28.63 ± 1.63 та 23.50 ± 1.91) показники є вірогідно більш високими ($p \leq 0,05$).

Не було встановлено відмінностей між першою та другою групами за наступними шкалами: «Політика» (52.63 ± 2.25 та 46.17 ± 2.50); «Спорт» (19.16 ± 1.28 та 17.58 ± 1.38); «ЗМІ» (38.00 ± 1.52 та 36.42 ± 2.11); інтегральна шкала (93.95 ± 3.29 та 85.58 ± 3.12).

За результатами нашого дослідження було виявлено, що хлопці більш схильні до тих видів діяльності, які тісно пов'язані з агресією – це може бути охота, різні види боротьби тощо; а також, є більш орієнтованими на використання директивного стилю виховання як соціально прийнятної прояву агресивності, котрий обмежує активність дитини. Змістом цієї форми легітимізованої агресії є виправдання агресивних та насильницьких дій неслухняністю вихованця та яскравим ефектом, що породжується подібною формою впливу. Вихователь перетворюється в носія моралі і моральності, на ділі транслюючи вихованцю агресивні моделі поведінки, які будуть виявлені в подальшому в особистому досвіді людини. Отримані результати, за нашою думкою, відбивають наявну тенденцію до більш директивного стилю виховання хлопців, який вони, через особистий досвід, вважають більш доцільним реалізувати в майбутньому у власній сім'ї.

Разом з цим, слід зауважити, що з урахуванням довірчих інтервалів, за шкалою «Особистий досвід» показник у групі хлопців відбиває тенденцію до високого рівні, в групі дівчат – до низького. За шкалою «Виховання» показники обох груп знаходяться у межах низького рівня. Як у хлопців, так і у дівчат, схильність до виявлення легітимізованої агресії у сфері політики знаходиться на низькому рівні та майже не виражається в повсякденному житті; у сферах спорту та засобів масової інформації – виражена слабо, тобто досліджувані обох груп мають знижені рівні інтересу до силових видів спорту та відпрацювання силових прийомів, а також, схвалення вільного висвітлення насильства і агресії в ЗМІ.

Список бібліографічних посилань

1. Еніколопов С. Н., Цибульський Н. П. Изучение взаимосвязи легитимизации насилия и склонности к агрессивным формам поведения. *Психологическая наука и образование*. 2008. № 1. С. 90–98.

Одержано 19.02.2017

Исследована структура легитимизированной агрессии подростков. Выявлена гендерная специфика отношения девушек и парней к проявлениям агрессии в различных социальных сферах: «личный опыт», «воспитание», «политика», «спорт», «СМИ».

Ключевые слова: *агрессия, гендер, легитимизированная агрессия, подростки.*

УДК 377.1

Маргарита Олександрівна БОНДАРЬ,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7962-8516>

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ІННОВАТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНІ КОНТЕКСТИ ПРОБЛЕМИ

Представлено аналіз проблеми інновативності особистості у психологічному контексті. Розглянуто поняття «інновація», «інновативна діяльність», «інновативна поведінка», «інновативна особистість». Підкреслено необхідність вивчення психологічної готовності до інновативної діяльності правоохоронців в умовах реформування.

Ключові слова: *інновація, інновативна діяльність, інновативна поведінка, інновативна особистість.*

Сучасні реалії – це постійні швидкі зміни різних сфер життєдіяльності, технологій та техніки. Ці зміни впливають на нас з різною інтенсивністю, з різним результатом, проте, впливають вони на кожного. Це не може не викликати запитань, одне з яких полягає в суті інновативної поведінки та характеристиках особистостей, в яких вона досягає високого рівня.

Перш ніж аналізувати інновативну особистість, слід визначити поняття «інновація» та «інноваційна діяльність». Дані поняття зустрічаються в працях Й. Шумпетера, А. Ніколлса, А. І. Пригожина, Ф. Безрудного.

С. Р. Яголковський проаналізував становлення поняття «інновація». Він вказує, що в науковому контексті це поняття вперше було введено у вжиток в 1911 р. Й. Шумпетером, який визначив інновацією через поняття «здійснення нових комбінацій». За А. Ніколлсом, інновація – це ідея, мета або практична діяльність, що сприймаються індивідом як щось нове. У його розумінні це процес, який має життєвий цикл від зародження ідеї і створення нововведення до його широкого поширення. С. Р. Яголковський посилається також на думку А. І. Пригожина, який пише, що інновація – це цілеспрямована зміна, яка вносить в певну соціальну одиницю – організацію, поселення, суспільство, групу – нові, відносно стабільні елементи. Дослідник наводить визначення Ф. Безрудного, котрий називає інновацією процес реалізації нової ідеї в будь-якій сфері життя та діяльності людини, котра сприяє задоволенню існуючої потреби на ринку та приносить економічний ефект. С. Р. Яголковський фокусує увагу на тому, що науковий аналіз інновативної діяльності передбачає дослідження психологічних характеристик суб'єкта (особистості): когнітивної, мотиваційної та емоційної складових. Особливості формування, функціонування, проявів та розвитку особистісної інноваційності багато в чому визначають поведінку суб'єкта в умовах постійно мінливих економічних, технологічних, інформаційних, соціально-політичних та інших параметрів сучасного світу. Так, Е. Роджерс вперше здійснив типологізацію суб'єктів інноваційної діяльності в залежності від ступеня їх залучення до процесу впровадження та реалізації нових ідей, рішень та технологій [8]:

- інноватори, схильні йти на ризик заради інновацій;
- ранні споживачі, в цілому приймають інновації без особливих затримок;
- пізні масові споживачі, представлених в основному скептиками;
- повільні та «ті, хто запізнився», які є найчастіше консерваторами.

Ш. Юсуф визначає інновативну поведінку як результат творчого застосування знань і виділяє в ній дві складові: креативність та набір знань [7, с. 159]. О. Н. Леонтьєв відзначає, що інноваційна діяльність «передбачає не тільки дії окремо взятої людини, але і дії його в умовах діяльності інших людей, тобто деяку спільну діяльність» [3]. Г. І. Герасимов та Л. В. Ілюхіна зазначають, що «інновація – це цілеспрямована реалізація того потенціалу, який заключається в творчості особистості. Специфіка інновації як діяльності породжує певний тип особистості» [1]. М. Ш. Ноулс писав про те, що головним завданням сьогодні стало створення таких людей, які були б здатні включитися та застосовувати свої знання в умовах, що постійно змінюються. Е. Хаген в 1963 р. вперше позначив терміном «інноваційна особистість» новаторську особистість, яка є головною рушійною силою економіки. Також, він запропонував вважати за головні в інноваційній особистості наступні характеристики: відношення до дійсності, розуміння ролі індивіда в світі, стиль лідерства, ступінь схильності до творення та новаціям (цит. за [6]).

А. О. Скитович виявив, що ключовими факторами, котрі визначають високий рівень інноваційної активності, є соціальна зрілість і життєстійкість особистості, що виражаються в активному і незалежному поведінці, прагненні керуватися в житті власними переконаннями, установками і принципами, умінні встановлювати продуктивні соціальні контакти, відчутті можливості контролювати події, що відбуваються в своєму житті і їх наслідки. Дослідник визначає три групи особистісних характеристик, пов'язаних з високим рівнем інноваційної активності суб'єкта в сфері розробки та впровадження інновацій, які дозволяють визначити психологічний портрет інноватора. За думкою А. О. Скитовича, цей портрет уявляє собою сукупність наступних блоків: емоційна сфера (яскраво виражена емоційність і експресивність, прагнення до нових вражень, цікавість і допитливість); волюва сфера (яскраво виражена наполегливість, відповідальність і передбачливість, а також здатність конструктивно справлятися з фруструючими обставинами без зниження ефективності діяльності, пластичність мислення); комунікативна сфера (прагнення до співпраці, високий ступінь розвитку комунікативних здібностей, артистичність, розуміння і довіру по відношенню до оточуючих) [5].

На даний момент досліджень, що присвячені вивченню інновативної поведінки недостатньо для повного розуміння проблеми. Та й ті, що існують, більшою мірою стосуються впровадження інновацій у роботу навчальних закладів. Особливо не вистачає таких досліджень у сфері правоохоронної діяльності, незважаючи на те, що саме ця сфера підлягає досить значним змінам в наш час. Саме це обумовлює необхідність детального вивчення психологічних детермінант психологічної готовності правоохоронців до інноваційної діяльності в умовах реформування, що, в свою чергу, сприятиме створенню відповідних програм психологічного супроводження професійного навчання та діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Герасимов Г. И. Инновации в образовании: сущность и социальные механизмы. Ростов н/Д: Логос, 1999. 136 с.
2. Клочко В. Е. Психология инновационного поведения. Томск: ТГУ, 2009. 240 с.
3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл, 2004. 352 с.
4. Моргун О. С. Влияние психологических аспектов инноваций на процессы реформирования системы управления органов внутренних дел. *Право і Безпека*. 2009. № 5. С. 198–202.
5. Скитович А. А. Личностные характеристики специалистов с разным уровнем инновационной активности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. М., 2014. 178 с.
6. Скитович А. А. Психологический портрет молодого специалиста как субъекта инновационной деятельности. *Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта*. 2013. № 9 (103). С. 150–158.
7. Юсуф Ш. От креативности к инновации. *Вопросы образования*. 2007. № 4. С. 159–172.
8. Яголковский С. Р. Психология инноваций: подходы, модели, процессы. М.: Издат. дом ВШЭ, 2011. 270 с.

Одержано 21.02.2017

*Представлен анализ проблемы инновативности личности в психологическом контексте. Рассмотрены понятия «инновация», «инновативная деятельность», «инновативное поведение», «инновативная личность». Подчеркнуто необходимость изучения психологической готовности к инновативной деятельности правоохранителей в условиях реформирования. **Ключевые слова:** инновация, инновативная деятельность, инновативное поведение, инновативная личность.*

УДК 159.947;159.947.32

Оксана Станіславівна ГАЛАТА,

аспірантка кафедри практичної психології

Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди

РОЛЬ ЗАВЯТОСТІ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ ТА СТУДЕНТІВ

Здійснено теоретичний аналіз дослідження завзятості у психологічній науці. Розглянуто підходи до розуміння завзятості. Описано методики діагностики завзятості. Проаналізовано роль завзятості у структурі психічної регуляції навчальних дій у школярів та студентів. Представлено понятійний апарат дослідження.

Ключові слова: завзятість, наполегливість, завзятість у навчальних діях, опитувальник «Grit», навчальна діяльність.

Завзятість є однією з базових рис особистості, яка допомагає школяру чи студенту в засвоєнні навчального матеріалу та вирішення навчальних завдань загалом. Завзятість та наполегливість проявляється в багатьох характеристиках діяльності людини, та може відображатися в наступному: тривалість роботи над задачею, продовження діяльності всупереч невдачам та перепонам, постійне повернення до виконання завдання задля досягнення цілі. Завзятість є складовою частиною добросовісності, однієї з характеристик «Великої п'ятірки».

Вагомий внесок в розробку вивчення та дослідження завзятості зробили А. І. Висоцький, А. Даквортс (2002), Е. І. Ільїн (1999), С. Махлах і І. А. Раппопорт (1976), Г. Н. Рибка (2006), П. А. Рудик (1962), Б. І. Смирнов (1986), Е. К. Фещенко (1999), Х. Хекхаузен (2003), Е. П. Щербаков (1986) та ін. Так, П. А. Рудик визначав завзятість як волю до перемоги. Він акцентував важливу для розуміння завзятості, як особливої вольової якості характеристику: завзята людина не пасує перед невдачею [5]. Крім того, деякі дослідники схильні визначати завзятість як прагнення досягнути «тут і зараз», тобто одномоментно, бажаного чи необхідного, в тому числі успіху у будь-якій діяльності [6].

Завзятість та наполегливість є досить новою областю уваги дослідників. У 2007 р А. Даквортс разом з колегами розробили опитувальник завзятості (Grit, в пер. з англ. – витримка, твердість характеру), що оцінює здібності індивіда тривалий час прикладати великі зусилля, спрямовані на досягнення поставленої мети, долати невдачі і справлятися з різними труднощами, що виникають в цьому процесі. Авторами опитувальника показано, що сумарний бал за шкалою здатний передбачати різні типи досягнень, (спортивних, академічних, професійних). Тільки завдяки розробки даної шкали, було емпірично показано, що завзятість дійсно може претендувати на внесення ключового вкладу в досягнення [2]. У серії досліджень проведених під керівництвом А. Даквортс, К. Петерсона і їхніх колег було показано, що завзятість є предиктором успіху в різних областях продуктивної діяльності, пояснюючи в середньому 4 % дисперсії в досягненнях. Так, в серії з шести досліджень А. Даквортс з колегами показали, що наполегливість не залежить від IQ (рівня інтелекту). Однак, залишається відкритим питання щодо внутрішніх джерел завзятості та достатності цього показника при прогнозі подальших досягнень індивіда [3].

Завзятість в навчальних діях нами розуміється як психологічний механізм підтримки розпочатої дії, прояв сили волі, вольового контролю над дією. Це особлива регулятивна функціональна система сензитивним періодом розвитку якої є підлітковий та юнацький вік [1]. Найважливіша здатність такої дії – продовжувати діяльність всупереч існуючому дискомфорту. При слабкому прояві завзятості потенційні можливості особистості будуть проявлятися не в повній мірі [4].

Проте, нажаль, завзятість як вольова якість особистості притаманна далеко не всім людям. Для її появи і розвитку необхідні певні онтогенетичні передумови, особистий досвід багаторазового здійснення вольових зусиль в умовах тої чи іншої ведучої діяльності, ефективний та розвиваючий виховний вплив, своєчасне та узгоджене з актуальними

«задачами розвитку» формування механізмів самовиховання [7]. У свою чергу, від рівня розвитку завзятості залежить успішність навчання, розумовий, фізичний розвиток школяра чи студента тобто ефективність людської діяльності в цілому. У зарубіжній психології цей аспект завзятості вивчався в залежності від рівня очікувань успіху або невдачі (суб'єктивної оцінки майбутнього результату діяльності).

Історія досліджень волі у віковій та педагогічній психології, а також в загальній психології і психології спорту свідчить про те, що вчені віддавали перевагу в основному проблематиці ініціації дій, і при цьому проблема продовження прийнятого рішення залишалась в тіні. Недостатньо вивчені вікові особливості завзятості, її особистісні, мотиваційні, когнітивні та поведінкові механізми. Потребує уточнення взаємозв'язок завзятості та продуктивності навчальної діяльності, а також зв'язок цієї якості особистості з іншими вольовими якостями у школярів та студентів.

Тому доцільним є вивчення ролі завзятості у психічній регуляції навчальної діяльності у школярів та студентів а також можливість стимулювати її розвиток в умовах психологічного супроводу.

Таким чином, завзятість є однією з важливих умов досягнення довготривалих цілей та успіху у навчальній та навчально-професійній діяльності учнів і студентів; продовжувати дію не зважаючи на невдачі та перешкоди.

Список бібліографічних посилань

1. Барабаш О. Б. О некоторых трудностях в реализации настойчивости студентов. *Формирование и развитие личности*, 1992. № 4. С. 23–25.
2. Гордеева Т. О., Сычев А. О. Внутренние источники настойчивости и ее роль в успешности учебной деятельности. *Психология обучения*. 2012. № 1. С. 33–48.
3. Гордеева Т. О. Психология мотивации достижения. М.: Смысл; Академия, 2006. 336 с.
4. Гудвин Дж. Исследование в психологии: методы и планирование. СПб.: Питер, 2004. 558 с.
5. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции: учеб. пособие. СПб.: Питер, 2006. 208 с.
6. Ильин Е. П. Психология воли. СПб.: Питер, 2009. 368 с.
7. Мартенс Й. У., Куль Ю. Самомотивация. Искусство мотивировать себя. Харьков: Гуманитарный центр, 2017. 320 с.

Одержано 13.03.2017

Осуществлен теоретический анализ исследования упорства в психологической науке. Рассмотрены подходы к пониманию упорства. Описаны методики диагностики упорства. Проанализирована роль упорства в структуре психической регуляции учебных действий у школьников и студентов. Представлен понятийный аппарат исследования.

Ключевые слова: упорство, настойчивость, упорство в учебных действиях, опросник «Grit», учебная деятельность.

УДК 159.9:378

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0517-4822>

СПЕЦИФІКА ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО КОЛЕДЖУ

Зазначено, що виникнення нової моделі медичної освіти можливе за умови забезпечення формування основних критеріїв особистісно-професійного розвитку студентів, у тому числі і толерантності як професійної компетентності майбутнього медичного працівника.

Ключові слова: толерантність, інтолерантність, толерантність до невизначеності, соціальна толерантність, індекс толерантності, медичний працівник.

У XXI столітті толерантність стала не лише однією з моральних основ світової спільноти, але і виявилася ключовим поняттям для розуміння політичних, економічних, соціокультурних процесів і тенденцій в сучасній світовій освіті, оскільки «соціальне замовлення суспільства на сучасному етапі припускає формування самостійної, ініціативної особистості фахівця, як людини культури» [3]. До професійної діяльності лікаря суспільство завжди пред'являло високі вимоги, оскільки здоров'я людини – одна із головних цінностей життя, запорука його успішного соціального, психологічного і професійного функціонування. Толерантність, у свою чергу, визнається важливою складовою професіоналізму будь-якого сучасного фахівця, особливо який працює у сфері «людина-людина» [1, с. 89]. Актуалізація ідей толерантності в процесі освіти майбутніх медичних працівників спрямована на вирішення проблем, пов'язаних із соціальними, культурними, міжособистісними відносинами, з конструктивним регулюванням конфліктів та формуванням установок на мирне їх вирішення. Толерантність в сучасній освіті входить в комплекс цілей становлення системи виховання, виступає як особистісна якість, яка підлягає розвитку не тільки в процесі навчання, виховання, але й самонавчання та самовиховання, спрямована на формування у майбутніх медичних працівників знань, умінь та навичок толерантної свідомості та толерантного відношення до оточуючих. Очевидною стає необхідність переоцінки та переосмислення статусу медичного працівника як особистості та професіонала.

Дослідження толерантності у розрізі медико-біологічного контексту представлене науковими доробками О. Головахи, С. Степанова, Л. Шайгерої та ін.; з філософської точки зору Д. Цимбал, В. Франклом, М. Капустіною. Психологічна концепція представлена Л. Виготським, О. Леонт'євим, В. Ложкіним, Г. Почепцовим, соціальна та політична С. Вдовичем, І. Іванюком, Г. Солдатовою, М. Козловцем та ін. [4, с. 162].

Процес формування толерантності у студентів медичних вузів представляє собою безпосереднє міжособистісне спілкування, під час якого формується здатність студента як майбутнього медичного працівника приймати позицію іншої людини (пацієнта), уявляти як його сприймає партнер по спілкуванню та відповідно інтерпретувати ситуацію і контролювати власні дії [2, с. 166–167].

Мета дослідження – вивчити особливості толерантності студентів медичного коледжу.

Для вирішення поставлених в дослідженні завдань нами використовувалися наступні методики: Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Г. У. Солдатова, О. А. Кравцова та інші) та шкали толерантності та інтолерантності до невизначеності (Т. В. Корнілова, М. А. Чумакова). Результати дослідження індексу толерантності студентів медичного коледжу наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники індексу толерантності студентів медичного коледжу ($\bar{x} \pm \delta$)

Шкали	Фельдшера	Стоматологи	t	p
Етнічна ідентичність	25,73±3,9	21,4±5,7	2,4	0,05
Соціальна толерантність	29,07±3,2	27,6±2,7	1,3	–
Толерантність як риса особистості	24,67± 3,6	22,87±2,8	1,5	–

Як бачимо з даних наведених в таблиці 1, для студентів медичного коледжу важливу роль має соціальна толерантність (29,07±3,2 та 27,6±2,7). Тобто для студентів-медиків існування толерантної свідомості виступає фундаментом будь-якої терпимості у суспільстві. На індивідуальному рівні толерантність виступає як добродійність, норма поведінки відповідальної особистості. Толерантність в їх розумінні є умовою співпраці і мирного співіснування держав незалежно від їхніх розмірів, економічного розвитку, етнічної чи релігійної приналежності їхнього населення.

Порівняльний аналіз показав, що студентам фельдшерам достовірно більш притаманна етнічна ідентичність (25,73±3,9 та 21,4±5,7, при $p \leq 0,05$), ніж стоматологам. Тобто їм властива етнічна обізнаність (знання про етнічні групи – свою і чужі, їх історію, звичаї, особливості культури). На основі знань про етнічні групи формується комплекс уявлень, які утворюють систему етнодиференціюючих ознак – мова, цінності, норми, історична пам'ять, релігія, міфи про спільних предків, національний характер, народне та професійне мистецтво, уявлення

про рідну землю. Етнічна ідентичність представляє собою баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійного і стабільного існування етнічної групи, з іншого – як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі. Відносно інших показників достовірних відмінностей не реєструється.

Далі нами були досліджені особливості толерантності та інтолерантності студентів медичного коледжу, результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники толерантності та інтолерантності студентів медичного коледжу ($x \pm \delta$)

Шкали	Фельдшера	Стоматологи	t	p
Толерантність до невизначеності	42,4 $\pm$ 4,8	49,87 $\pm$ 7,9	3	0,01
Інтолерантність	51,93 $\pm$ 10,3	48,67 $\pm$ 8,5	0,9	–
Міжособистісна інтолерантність до невизначеності	31,8 $\pm$ 6,3	26,93 $\pm$ 2,7	2,7	0,05

З даних, які наведені в таблиці 2, видно, що в групі фельдшерів достовірно виражена міжособистісна інтолерантність до невизначеності (31,8 $\pm$ 6,3 та 26,93 $\pm$ 2,7, при $p \leq 0,05$). В свою чергу студентам стоматологам, достовірно більше притаманна толерантність до невизначеності (49,87 $\pm$ 7,9 та 42,4 $\pm$ 4,8, при $p \leq 0,01$). Тобто студентам стоматологам властиво добре почувати себе в ситуаціях, у яких бракує структури, ясності, або визначеності, в яких вони здатні активно і продуктивно діяти. Їм властиво приймати поспішні рішення, не враховуючи реального стану справ. Також стоматологи розглядають будь-яку невизначену ситуацію як можливість вибору, розвитку, придбання нового досвіду, але при цьому вони не відчувають деструктивної тривоги в невизначених ситуаціях.

Щодо фельдшерів, то вони є гарними комунікатори, здатні знаходити спільну мову з різними людьми, але погано переносять невизначеність, їм властивий високий рівень тривожності в таких ситуаціях або навіть загроза її виникнення, якщо навіть ця невизначеність означає розвиток і позитивну зміну в майбутньому.

В цілому толерантність варто розглядати як систему внутрішніх ресурсів медичного працівника, яка відображає готовність і здатність особистості позитивно та продуктивно вирішувати складні задачі взаємодії з собою та іншими людьми та суттєво впливає на ефективність професійної компетентності майбутнього медичного працівника.

Список бібліографічних посилань

1. Ладик А. В. О необходимости и перспективах формирования социокультурной толерантности студентов-медиков. *Вестник бурятского государственного университета*. 2010. № 1. С. 89–95.
2. Лозинська Л. Ф. Виховання толерантності у студентів-медиків в освітньому процесі вищого навчального закладу // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців за соціономічним профілем: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22–23 трав. 2010 р.)/МОН України; Хмельницьк. нац. ун-т; Хмельницьк. обл. громад. організація «Центр сексуального та репродуктивного здоров'я». Хмельницький, 2011. С. 166–168.
3. Образование в поисках человеческих смыслов/под ред. Е. В. Бондаревской. Ростов н/Д: РГПУ, 1995. 216 с.
4. Шигонська Н. В. Толерантність як складова професійної взаємодії медичних працівників. *Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво*. 2013. Вип. 11. С. 162–167.

Одержано 24.02.2017

Указано, что возникновение новой модели медицинского образования возможно при условии обеспечения формирования основных критериев личностно-профессионального развития студентов, в том числе и толерантности как профессиональной компетентности будущего медицинского работника.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, толерантность к неопределенности, социальная толерантность, индекс толерантности, медицинский работник.

УДК 159.9.159.923

Хазрат Хусенович ДЖАББАРОВ,

старший научный сотрудник-исследователь,

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбек, Ташкент, Узбекистан

«МАССОВАЯ КУЛЬТУРА» И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ

Раскрыта сущность массовой культуры, ее влияние на молодежь, в особенности, в плане духовно-нравственного поведения. Особо отмечено ее влияние на здоровье подрастающего поколения. Также говорится о негативном влиянии массовой культуры на самосознание, духовные ориентиры, самоопределение и идентичность народа.

Ключевые слова: *массовая культура, идеологический полигон, разум, манипулирование, СМИ, идеологическая борьба, духовная пустота, система ценностей.*

На сегодняшний день в идеологических полигонах появляются силы производимые целевые культуры, которые популяризовав эти же культуры имеют немалую прибыль с этого. Производители этих культур хорошо вооружены способами и средствами влияния на психологию и разум людей, путем манипулирования.

Во все времена в идеологической борьбе имело место распространение «массовой культуры», которая имела как явные так скрытые цели. Чтобы завоевать государство или усмирить какой-нибудь народ проводились работы по отчуждению этих же народов от своих ценностей, корней и истинной культуры. А народ, который не знает свою культуру, свою многовековую историю, или не интересующийся народными ценностями можно привлечь на любой путь или на любую негативную деятельность. Значит люди или целый народ забывший свои корни, не имеющий высокой духовности, в каком-то смысле, не обладает системой ценностей которая контролирует общечеловеческие принципы, а значит однозначно попадет под влияние безнравственности, зверств и насилия.

Здесь уместно привести мысли нашего первого Президента И. Каримова по поводу «массовой культуры»: «Естественно, под маской «массовой культуры» кроется распространение эгоцентрических идеологий, безнравственность, насилие, индивидуализм. И за счет этого эти организаторы хотят получать финансовую выгоду, игнорируют многовековую историю и ценности разных народов и наций, опасные угрозы в адрес мирного населения – все это тревожит общество.

В настоящее время явление связанные с нижеследующими: безнравственность принято считать культурой и небрежное отношение духовных ценностей является большой угрозой на развития общество, на жизнь людей, на существование семью и на воспитание молодежи, и множество обществ уже понимают, что надо бороться с подобными угрозами для общество. Мысля об этом, надо вспоминать, что наши предки разработали целый комплекс критериев нравов, другими словами, разработали кодекс восточных нравов. И думаю, что будет правильно, что основой этого кодекса является высокие нравственные чувства и понятия как честь, стыд и т. д. [1, с. 119–120].

Здесь надо отметить важность повышения с каждым днем роли науки и культуры общественности, творчества в защите разума людей, отрицательного влияния «массовой культуры».

Одним только критикой, отрицанием или только запретом, образцов «культур», которыми является чужими для нашего менталитета, невозможно добиться желаемого результата. Для того, чтобы беречь наши жизни от всяких угроз, не допускать духовной пустоты первом делом нужно создать творческие труда пропитанными добрыми человеческими идеями. И с помощью этих трудов можно будет развивать культурный уровень наших народов, другими словами, мы должны быть в силе бороться в состязаниях талантов и умов на международном уровне. Эти мысли нашего первого Президента И. А. Каримова, отмечает актуальность исследований в этой сфере [1, с. 135–136].

На самом деле, «массовая культура» является многогранным явлением, и по его изучению ведутся множество исследований, формировались несколько теорий, концепций и взглядов. В том числе, считающиеся психологами, философами, учеными-социологами Ф. Ницше, М. Вебер, Н. Бердяев, З. Фрейд Э. Фром, К. Юнг, Ж. Бетнам, Д. Рисмэн, Ф. Ливис, Д. Томпсон, Р. Вильямс, Р. Хогарты в своих трудах и взглядах «массовую культуру» считали самым высшим изложением неволия, и рассмотрели в качестве социального психологического механизма социального отчуждения и угнетения человеческой личности [2].

Здесь уместно привести взглядов узбекских философов, психологов, социологов и литературоведов таких как О. Ташбоев, А. Эркаев, Ш. Одилханова, С. Отамуратов, Ш. Гайибназаров, Шухрат Ризо. Они в своих исследованиях «массовую культуру» рассмотрели таким образом: В условиях глобализации причинами объединения идеологий и духовности наций является именно деорганизационная деятельность «массовых культур» или «массовая духовность», и их отрицательное влияние на общество могут изменить поведение людей в плохую сторону [3–6].

Теперь ознакомимся нашими исследованиями. На вопрос что пропагандирует «массовая культура»? Мы ответим следующим образом: «Массовая культура» пропагандирует эгоцентризм (думать только о себе, эгоизм), безответственность, безразличие, безнравственность, бесчувственность, и посеять на разум людей семена недомоганий таких понятий как «делай то, что тебе нравится», «ты свободен как птица», «живи так, как тебе хочется», «у тебя ни перед кем нет обязательств, ответственности, ты никому ничего не должен», «живи только для себя». Если посмотреть на все эти недомогания глазами психолога, эгоцентризм это расширение человека своего круга «Я», стеснение «эго Я», и готовить возможность к склонности «ОНО» (Концепция психоанализа З.Фрейда).

У личности развивается «Я», человек начинает думать только о себе, действует только ради своих интересов, повышается чувства не думать о других. При этом «эго Я» становится второстепенным, будут обречены свойства как думать о других, заботится о других, помощь другим, помощь в предотвращении трудностей, показать правильную дорогу и т. д. при этом эгоистичные свойства проявляется в следующих формах.

В том числе, состоит из свойств основанных на неприкосновенность, безразличность, халатность, таких как, «я не должен помогать другим», «перед никем и никаким обществом у меня нет обязательств», «судьба людей, наций, общества меня не волнуют или не интересуют».

С психологической точки зрения, чрезмерная свобода человека приведет к развитию отрицательных черт таких как халатность, безразличие, неприкосновенность, бесцельность, безнравственность, склонность к преступлениям, в том числе, к самоубийству, преднамеренному причинению вреда другим, к насилию, стремление к власти, быть агрессивным, безубеждения, в неуверенности (к себе, к государству).

Еще одним очень опасным свойством «массовой культуры» это распространение отрицательных черт среди людей, особенно среди молодежи, таких как легкомысленное отношение к жизни, желание быстрого обогащения, ненависть, ненавидеть достижения и успехов других соотечественников, недовольствие, небрежное отношение к историческим ценностям и традициям, считая их старыми остатками национальных особенностей, ленивость, слабовольность, нежелание и т. д. Наполненный этими слабостями человек, естественно отдаляется об общество, а организаторы и заказчики этих явлений пользуясь случаем внедряют свои разрушающие, деорганизационные и мерзкие дела.

«Массовая культура» с одной стороны удовлетворяет простых потребностей широкой общественности, с другой стороны приведет к формированию виртуального мира в сознании людей. Люди же в свою очередь на основе этих сформированных представлений повстречаются лицом к лицу с психологическими трудностями как оценка определенными промежутком времени жизни, определять что хорошо и что плохо. Потому что, между реальной жизни и виртуальной имеется не совпадающие черты, разногласие и это приводит в состояние эмоциональной нагрузки (стресс, аффект, депрессия, агрессия) людей. Здесь уместен вопрос: Каким образом производители «массовой культуры» смогли повлиять

высокими темпами на такую очень большую аудиторию в мире? Мы оценим это с тем что, они эффективно используют в своих намерениях СМИ. Давайте рассмотрим и этот процесс с психологической точки зрения. Подсознательное влияние разума человека цензурных влияний на ТВ фильмах, открытых и закрытых, понятных и непонятных угроз – все это может визуализироваться в деятельности людей, в экстремальных условиях восстанавливается подсознательные информации у людей. Производители массовых культур для того чтобы иметь своих клиентов используют СМИ в качестве приманки. Что пропагандируют в фильмах, каких систем отношений и поведений формирует у телезрителей пропаганда киногероев? Разрушители-производители массовой культуры в сегодняшние дни в своих фильмах, кинотеатрах, рекламах, в имиджах, в ток шоу пропагандируют и хвалят следующих неправильных особенностей таких как «выход из семьи и жить отдельно совершеннолетних детей», «жизнь одиноких женщин и ночные прогулки в поисках счастье», «возникновение лишних проблем с рождением в семье ребенка», «принятие измены в семье как естественным», «человек должен жить отдельно и свободно».

Теперь, в поведении людей видевших этих фильмов, повторяются проекции переживаний героев фильмов, и в деятельности зрителей начнутся повторение. Если этот случай анализировать глубже и психологически, люди наблюдая сюжет фильмов, думают что, навремя забывают волнующие их проблемы. Герои фильма, как бы, становится надежными советниками или идеальными сочувствующими в глазах зрителей. Людей привлекает равенство возраста героев, или похожие жизненные ситуации встречающийся у каждого человека. Говоря с психологической точки зрения, зрители берут с фильмов готовых моделей поведения, телегерои пропитывают зрителей новыми целями, вызывают восхищения, формируют представлений по методам отношений с окружающими, по профессии и т. д. Таким образом, пропагандируемые особенности в фильмах вызывает людей к определенным заключениям, образу жизни, процессу.

Производители массовой культуры представляет свои приманки к широкой общественности с помощью СМИ. При этом эффективно используют психологических механизмов убеждения и психологию толпы. Силы убеждения превалирует силы воли и веры. Однако, в отличии от силы воли и веры, убеждения и есть слепая сила лишенный нравственных основ, действующих понятия обязательств и силы воли. Поэтому путем убеждения народной толпы можно направить их и на великие исторические подвиги, и на очень жестокие и даже безнравственные дела тоже. Поэтому известно, что часто деятельность организованной толпы не совпадают целями организаторов. В толпе достаточно, чтобы кто-то был причиной искры (подсознательный инстинкт З. Фрейда), толпа собранный для благих целей превращается в прямом смысле в звери, и их беспощадность может перешагнуть любых ожидаемых событий [7; 8].

Действительно, управления и убеждения психологии толпа к чему то легко. Причина, в толпе есть свойства заражение и заражаемость. Производители массовой культуры, в основном, используют идеи, фразы легко воспринимаемых для широкой общественности.

Исходя из выше изложенных, повлияя массовой культурой, где изначально появился в качестве развлекательных средств, на массовую разум, они подвергаются к манипулярным свойствам. Потом выясняются, что они могут использовать своих жертв в любых целях, или могут направить на отрицательные действия. Выше имы и вы были свидетелями того, что производители массовой культуры используют каких средств для нанесения удара на психику человека, на какие подлости пойдут в идеологических борьбах. Грустно то, что люди воспринимают эти явления как современность или обосновывают это всякими принципами.

Еще надо отметить, что силы, заинтересованные структуры, целые страны с разрушающими идеологиями для того, чтобы господствовать в идеологических полигонах готовы разрушать систем ценностей и идеологий, и для того чтобы использовать их в своих целях готовы пустить в дело влиятельных элементов массовой культуры. Значит, серьезная борьба с этими явлениями, формирование у людей иммунной системы стабильной идеологии на сегодня важно как никогда.

Список библиографических ссылок

1. Каримов И. А. Высокая духовность – непобедимая сила. Ташкент: Маънавият, 2008.
2. Гайибназаров Ш. Массовая культура: пособие. Ташкент, 2012. С. 77.
3. Ташбаев О. Угроза «массовой культуры». *Тафаккур*. 2008. № 1. С. 16–21.
4. Эркаев А. Глобализация: информационные угрозы и массовая культура. *Тафаккур*. 2008. № 4. С. 10–17.
5. Одилхонова Ш. Что такое «массовая культура»? *Тафаккур*. 2010. № 2. С. 85–86.
6. Шухрат Р. Если благоприятствовать главный критерий. *Тафаккур*. 2008. № 3. С. 4–15.
7. Бехтерев В. М. Гипноз, вунешение, телепатия. М., 1994. С. 156–171.
8. Гайибназаров Ш. Массовая культура: пособие. Ташкент, 2012. С. 101.

Получено 03.03.2017

Розкрито сутність масової культури, її впливу на молодь, особливо в плані духовно-моральної поведінки. Особливо відзначено її вплив на здоров'я підростаючого покоління. Також йдеться про негативний вплив масової культури на самосвідомість, духовні орієнтири, самовизначення і ідентичність народу.

Ключові слова: масова культура, ідеологічний полігон, розум, маніпулювання, ЗМІ, ідеологічна боротьба, духовна порожнеча, система цінностей.

The author discloses essence of mass culture, its influence on youth, in particular, in respect of a spiritual moral conduct. Its influence on health of younger generation was especially noted. Also it is told about a negative impact of mass culture on consciousness, spiritual ancestors, self-determination and identity of the people.

Keywords: mass culture, ideological ground, reason, manipulation, media, ideological fight, spiritual emptiness, value system.

УДК 159.944.4

Тетяна Михайлівна ДЗЮБА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної, вікової та практичної психології
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5950-7741>

ТРАВМУЮЧА СИТУАЦІЯ В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ: ОСОБЛИВОСТІ І НАСЛІДКИ

Проаналізовано зміст, особливості та наслідки травматичного стресу як нормальної реакції організму людини на аномальні (травмуючі, екстремальні) події. Визначено провідні характеристики травмуючої ситуації: потужне психічне напруження, значущі переживання, зміна самооцінки і мотивації, особистісні ресурси (обтяжуючі і захисні фактори). Підкреслено, що виникнення психічних розладів зумовлює не сама травмуюча ситуація, а те, як особистість сприймає таку ситуацію.

Ключові слова: травмуюча ситуація, психічні розлади, переживання травми.

Стрімкі соціальні реконструкції, потужний інформаційний тиск, зростання числа екстремальних ситуацій (техногенних і природних катастроф, міжнаціональних конфліктів, терористичних актів), не відповідність бажаного і реального, проблеми з близькими людьми, які спричиняють стан хронічної емоційної напруги в життєдіяльності людини, можуть викликати негативні зрушення в психічному стані людини та ставати причиною формування нервово-психічних розладів. За даними емпіричного дослідження 2008 року, представлених у статті кандидата медичних наук І.Я. Пінчука, кожен третій житель України впродовж життя має психічні розлади серед яких питома вага припадає на депресивні та алкогольні розлади. Розповсюдженість психічних розладів протягом життя становить 31,6 %. Окрім того, психічні розлади серед чоловіків зустрічаються значно частіше (35,9 %), ніж серед жінок (28,1 %). Найбільш розповсюдженими розладами серед чоловіків є зловживання алкоголю, рекурентна депресія і алкогольна залежність, а серед жінок – рекурентна депресія

та дистимія (затяжна субдепресія з симптомами, недостатніми для встановлення діагнозу «депресія», але така, що набуває хронічного перебігу). Окрім того, для обох категорій характерними є невротичні, пов'язані зі стресом, і афективні розлади [2, с. 168–176].

За результатами досліджень В. В. Шафранського, С. В. Дудник в Україні, за даними 2014 р., на розлади психіки неспокійного характеру страждають (серед яких превалюють депресивні розлади) 481 763 особи. Тільки у період 2008–2012 рр. поширеність депресивних розладів зростає з 65,37 до 73,6 особи на 100 тис. населення, а захворюваність – з 8,74 до 9,06 на 100 тис. населення [6, с. 15].

Отже, наведена статистика підтверджує той факт, що в сучасному світі людина живе й функціонує в умовах постійного стресу, не забезпечена від психотравмуючих ситуацій, які доволі часто супроводжуються травматичним стресом.

У об'єктивному вимірі травматичний стрес розглядається як нормальна реакція організму людини на аномальні (травмуючі, екстремальні) події. На думку авторів найбільші особистісні руйнації виникають внаслідок травматичного стресу, який руйнує фізичне існування людини й супроводжується психічною/психологічною травмою [4, с. 3]. Саме в результаті дії травматичного стресу виникають гострі стресові розлади, які здатні не лише вплинути, а й докорінно змінити все життя людини.

Потрапляючи під вплив травматичного стресу, для забезпечення цілісності психіки, людина починає використовувати різноманітні психологічні захисти. Згідно психоаналітичної концепції (З. Фройд), психологічні захисти – це своєрідні специфічні прийоми переробки переживань, які нейтралізують патогенний вплив травмуючої ситуації на свідомість людини. Це феномени типу «витіснення», «раціоналізація», «сублімація» та ін. Щодо екстремальних, критичних, напружених життєвих умов, то психологічні захисти, як правило, виявляють здатність закріплюватися, набувати фіксованих форм і не завжди можуть бути виправданими для реального подолання проблеми. Як справедливо зауважує Р. А. Зачепицький, психологічні захисти в умовах травматичного стресу стають пасивною формою уникнення реальної дійсності й набувають іноді патологічних форм. Тому далеко не всі люди спроможні самотійно подолати існуючу проблему, й у край потребують кваліфікованої допомоги спеціаліста.

Водночас, за даними порівняльних досліджень І. Я. Пінчука, рівень звернення осіб з важкими формами психічних розладів (афективні та тривожні розлади, алкогольна залежність чи зловживання) у розвинених країнах складає 50 % і більше, тоді як в Україні таких звернень зафіксовано на рівні приблизно 15 % [2, с. 173–174].

Травмуючі ситуації, як правило, супроводжуються негативними змінами, які відбуваються в думках, почуттях, поведінці, фізичних станах людини. Такі негативні зміни мають суто індивідуальний характер виявлення, хоча в наукових джерелах їх кваліфікують як психічну/психологічну травму. У сучасному розумінні психологічна травма визначається як стан сильного переляку, що переживається людиною при зіткненні з раптовою подією, яка потенційно загрожує життю і перевершує можливості індивіда і яку він, не здатний ні контролювати, ні як-небудь ефективно відкоректувати [5]. Травматичне переживання, зазвичай, зачіпає більш глибокі шари психіки людини. Тут мова йде про різні механізми виникнення психічної травми. На це вказували в своїх дослідженнях З. Фройд і К. Юнг, які ввели категорію сенсу в розуміння травми (Д. Калшед [1]). На їх думку, джерелом психопатології є не сама травмуюча ситуація, а той жахливий сенс, якого набуває подія для індивіда, його внутрішні уявлення, афект. У випадку психічної (психологічної) травми людина потрапляє в ситуацію сильної внутрішньої та/або зовнішньої стимуляції й, зазвичай, втрачає можливість адекватно використовувати свої психологічні ресурси [3].

Останні вітчизняні й зарубіжні дослідження з цієї проблематики підтримують таку точку зору: загально визнаними вважається, що першочергову роль у виникненні психічних розладів відіграє не сама травмуюча ситуація, а те, як особистість її сприймає. Відповідно цього тип психічної травми, якої зазнала людина, хоча й має певні специфічні особливості, але доволі часто виявляється менш важливим у порівнянні з важкістю травми, а також індивідуальними реакціями і вразливістю людини [3, с. 133].

Отже, провідним характеристиками травмуючої ситуації є: потужне психічне напруження; значущі переживання як особлива внутрішня робота по подоланню життєвих подій або травм; зміна самооцінки і мотивації; особистісні ресурси (обтяжуючі і захисні фактори) характерні для індивідуального життєвого досвіду людини.

Неможливо однозначно поділити психотравмуючі ситуації за ступенем тяжкості. Кожна психотравмуюча ситуація має свою специфіку і особливості, свої психологічні наслідки для учасників і свідків, переживається кожною людиною індивідуально.

Психотравмуюча ситуація породжує в психіці людини травматичний процес, який зумовлює прогрес дезорганізації психічної діяльності зі спробами психіки утримати, локалізувати і дисоціювати цей процес.

Однією з основних задач психологічної допомоги людям, які зазнали впливу психічної травми, є повернення до нездійсненої «роботи горя», оскільки «робота горя» спрямована на відновлення психіки. Відновлення психіки після перенесеної психотравмуючої ситуації без розвитку в подальшому психічних порушень можливо за умов певної психологічної зрілості особистості, а також зовнішніх умов як підтримка оточуючих й достатня кількість часу. Такі умови необхідні для того, щоб відбулася нормальна реакція горя у людини, яка зазнала психотравми.

Список бібліографічних посилань

1. Калшед Д. Внутренний мир травмы. Архетипические защиты личностного духа. М.: Академ. проект, 2007. 368 с.
2. Пинчук И. Я. Распространенность психических расстройств в Украине. *Журнал АМН Украины*. 2010. Т. 16. С. 168–176.
3. Решетников М. М. Психическая травма: монография. СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2006. 322 с.
4. Сарджвеладзе Н., Беберашвили З., Джавахішвілі Д., Махашвілі Н., Сарджвеладзе Н. Травма и психологическая помощь. М.: Смысл, 2005. 180 с.
5. Трубицына Л. В. Процесс травмы. М.: Смысл, 2005. 218 с.
6. Шафрановський В. В., Дудник С. В. Психічне здоров'я населення України: стан, проблеми та шляхи вирішення. *Україна. Здоров'я нації*. 2016. № 3 (39). С. 12–18.

Одержано 10.02.2017

Проанализированы содержание, особенности и последствия травматического стресса как нормальной реакции человека на аномальные (травмирующие, экстремальные) события. Определены характеристики травмирующей ситуации: сильное психическое напряжение, значимые переживания, изменение самооценки и мотивации, личностные ресурсы (отягощающие и защитные факторы). Показано, что возникновение психических расстройств обусловлено не самой травмирующей ситуацией, а тем, как личность воспринимает такую ситуацию.

Ключевые слова: *травмирующая ситуация, психические расстройства, переживание травмы.*

УДК 159.9:316.624(373)

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6361-3029>;

Олена В'ячеславівна СКОРОХОДОВА,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Представлено результати дослідження життєвих цінностей підлітків, схильних до девіантної поведінки, з урахуванням гендерного аспекту. Показано, що життєві цінності юнаків та дівчат мають як схожі, так і специфічні риси. Прагнення до матеріального успіху та до почуття задоволення є загальним для підлітків, схильних до девіантної поведінки незалежно від статі. Самостійність, автономність, влада займають пріоритетне місце у системі цінностей юнаків, а прагнення до безпеки, здоров'я, прихильності і любові відрізняють дівчат, схильних до девіантної поведінки.

Складна соціально-економічна ситуація у сучасній Україні, трансформація моральних цінностей, політичних та ідеологічних реалій, наявність військових конфліктів та нестабільності у суспільстві не може не відбиватися на смислових сфері особистості, насамперед, підростаючого покоління. Соціальна дезорганізація, яка характерна для сучасного періоду, в цілому торкнулася підлітків сильніше, ніж дорослих. Це проявляється у зміні поведінкових патернів підлітків, частіше за все – у бік девіантної поведінки.

Підлітковий вік – це найбільш важкий і складний з усіх дитячих вікових періодів становлення і розвитку особистості. Він характеризується наявністю самих різноманітних психологічних проблем, труднощів і криз (Л. С. Виготський, Б. Д. Ельконін, А. О. Реан, Д. І. Фельдштейн та ін.).

Дослідження показують, що девіантна поведінка підлітків має ряд особливостей, які характеризують її як кількісно, так і якісно. Частіше за все вона проявляється у асоціальних, конфліктних та агресивних вчинках, деструктивних і ауто-деструктивних діях, відсутності інтересу до навчання, адитивних тенденціях тощо (Я. І. Гілінський, Т. А. Донських, О. Є. Личко, І. С. Кон, Т. В. Кондрашенко, Ц. П. Короленко, В. М. Кудрявцев, О. В. Мушинська, Н. І. Озерецький). Серед психологічних причин девіантної поведінки підлітків вагоме місце посідають особливості смислової сфери їх особистості [1; 3], що обумовлює актуальність дослідження саме цієї сфери.

Смислова сфера особистості є важливим смисловим регулятором поведінки та діяльності людини, що визначає життєву перспективу, вектор розвитку особистості, виступає у якості найважливішого джерела і механізму поведінки, пов'язує в єдине ціле особистість і соціальне середовище. Сутність смислової сфери особистості, її структура та розвиток досить добре визначені як вітчизняними вченими-психологами (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, Б. С. Братусь, Ю. О. Васильєва, Ф. Е. Василюк, О. М. Леонт'єв, Д. О. Леонт'єв, А. В. Сірий, В. О. Ядов, М. С. Яницький та ін.), так і зарубіжними (А. Маслоу, М. Рокич, В. Франкл, С. Шварц та ін.). У роботах цих та інших дослідників показано, що система цінностей відіграє провідну роль у процесі розвитку особистості, є основним підґрунтям, що забезпечує її стабільність, визначеність і передбачуваність вчинків та поведінки в цілому, а також допомагає в адаптації до певних змін у житті [2].

Дослідженню смислової сфери особистості з девіантною поведінкою приділяли особливу увагу Ю. М. Антонян, С. О. Гарькавець, О. В. Землянська, К. Є. Ігошев, О. М. Павлик, А. Р. Ратінов, І. О. Рущенко, Н. Ю. Самікіна, М. Є. Серебрякова, Р. Ф. Хохряков, С. І. Яковенко та інші вчені. Ідея ціннісного підходу до розуміння ядра такої особистості звучить у працях А. І. Долгова, Л. В. Перова, А. Р. Ратінова, О. В. Мушинської, О. О. Ощепкова та ін. [3; 4].

Метою дослідницької роботи є виявлення гендерних особливостей життєвих цінностей підлітків, схильних до девіантної поведінки. У дослідженні взяли участь 68 підлітків 7–9 класів, у яких за допомогою методики А. Орел було діагностовано схильність до девіантної поведінки, з них 30 підлітків жіночої статі і 38 чоловічої. Використовувалися методика визначення життєвих цінностей особистості (MUST-тест) Н. П. Іванова, О. Ф. Колобової та методика Ш.Шварца для дослідження цінностей особистості.

Аналіз життєвих цінностей підлітків, схильних до девіантної поведінки, за методикою MUST-тест показав, що незалежно від статі найбільш значущими для досліджуваних є матеріальний успіх (16,1 та 14,8) та почуття задоволення (14,9 і 14,1). Прагнення до самостійності, автономності є більш вираженим у хлопців (23,1 проти 8,9; $p \leq 0,01$), а прагнення до безпеки і захищеності (5,7 і 8,5; $p \leq 0,01$, здоров'я (3,5 і 7,0; $p \leq 0,01$), прихильності і любові (6,4 і 11,3; $p \leq 0,01$) – для дівчат. Ні дівчата, ні хлопці не оцінюють як важливі цінності «служіння людям», «багате духовно-релігійне життя», «свобода, відкритість і демократія в суспільстві», «багатство духовної культури», показники за якими були найнижчими.

Структура нормативних цінностей (ідеалів) підлітків, визначена за допомогою методики Ш.Шварца, є схожою у дівчат і юнаків та визначається перевагою цінностей безпеки, гармонії та стабільності відносин, гармонії та стабільності відносин, особистого успіху й як слідство – соціального ухвалення, цінностей дружби, любові, відповідальності.

А структура цінностей хлопців та дівчат, схильних до девіантної поведінки, на рівні індивідуальних пріоритетів є певною мірою схожою. Незалежно від статі підлітки

відзначають себе похотими на людей, у яких в якості мотиваційних цілей виступають прагнення до безпеки та стабільності (суспільства, відносин і себе самих), самостійність мислення і вибору способів дії, прагнення до нового, в тому числі – до нових переживань та відчуттів, бажання насолоди або чуттєвих задоволень. При цьому, прагнення до стимуляції (5,6 і 3,9; $p \leq 0,05$), досягнень (4,2 і 2,5; $p \leq 0,05$) та влади (3,6 і 1,8; $p \leq 0,05$) є достовірно більш вираженим у хлопців.

Спостерігається певна дисоціація між життєвими цінностями підлітків, схильними до девіантної поведінки. Зокрема, дівчата декларують необхідність збереження й підвищення благополуччя близьких людей, вказують на значущість особистого успіху і соціального статусу, але у реальній поведінці ці цінності майже не проявляються. Не знаходять належного вираження у реальній поведінці хлопців цінності конформності та доброти, які вони вважають достатньо значущими. І навпаки, цінність «стимуляція» є не дуже важливою з точки зору нормативних ідеалів хлопців, але у їх поведінці вона займає достовірно більш значне місце.

Отже, на підставі нашого дослідження можна зробити висновок про необхідність врахування у психопрофілактичній і психокорекційній роботі з підлітками, схильними до девіантної поведінки, гендерних особливостей їх життєвих цінностей. Ця специфіка повинна відбиватися у основних завданнях, формах та методах психопрофілактичної роботи, яка у свою чергу повинна проводитися з опорою на активізацію особистісних ресурсів юнаків та дівчат.

Список бібліографічних посилань

1. Змановская Е. В. Девиантология (психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. ВУЗов. 2-е изд., испр. М.: Академия, 2004. 288 с.

2. Лавріненко В. А. Психологічні особливості становлення смислової сфери підлітків. *Психологія і особистість*. 2013. № 1. С. 59–74.

3. Мушинська О. В. Гендерні особливості смислової сфери особистості неповнолітніх правопорушників: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2005. 19 с.

4. Ощепков А. А. Особенности ценностных ориентаций и социальных установок подростков, склонных к девиантному поведению: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Казань, 2012. 25 с.

Одержано 13.03.2017

Представлены результаты исследования жизненных ценностей подростков, склонных к девиантному поведению, с учетом гендерного аспекта. Показано, что жизненные ценности юношей и девушек имеют как общие, так и специфические черты. Стремление к материальному успеху и к чувству удовольствия является общим для подростков, склонных к девиантному поведению независимо от пола. Самостоятельность, автономность, власть занимают приоритетное место в системе ценностей юношей, а стремление к безопасности, здоровью, привязанности и любви отличает девушек, склонных к девиантному поведению.

УДК 159.953

Евгений Валентинович ЗАЙКА,

кандидат психологических наук, доцент, профессор кафедры общей психологии
Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина

НЕПРОИЗВОЛЬНОЕ ЗАПОМИНАНИЕ ФОНОВОГО ЗРИТЕЛЬНОГО МАТЕРИАЛА СТАРШЕКЛАСНИКАМИ: ВЛИЯНИЕ ВОЗРАСТА, УСПЕВАЕМОСТИ И СКОРОСТИ ДЕЙСТВИЯ

Представлены результаты экспериментального исследования произвольного запоминания фигур: хорошо знакомых и незнакомых, одинаковой геометрической сложности. Результаты непосредственного и отсроченного воспроизведения зависят от типа фигуры, возраста и успеваемости старших школьников.

Ключевые слова: произвольные запоминания, отсроченное воспроизведение, фоновый материал, целостные эталоны памяти.

В ряде исследований, выполненных как в зарубежной, так и в отечественной психологии, было показано, что эффективность запоминания фонового материала, всегда оставаясь невысокой и характеризуясь более низкими показателями по сравнению с запоминанием целевого материала, тем не менее, может варьировать в достаточно широких пределах: от практически полного отсутствия запоминания материала до вполне ощутимых показателей, свидетельствующих о весьма приличном уровне его запечатления, иногда даже приближающемся к результатам запоминания целевого материала [1; 2; 4]. В качестве факторов, детерминирующих эти вариации, рассматривались ситуативный (вызванный инструкцией или экспериментальными условиями) и постоянный (связанный с индивидуальными особенностями нервных процессов) уровень ориентировочной активности испытуемых, степень эмоциональности и стрессогенности фонового материала, уровень организованности и сложности целенаправленной деятельности и др., и показан их вклад в эффективность запоминания фонового материала.

В нашем эксперименте изучалась зависимость произвольного запоминания фонового материала от вида соответствующих ему эталонов долговременной памяти: целостных или фрагментарных. Целостные эталоны, соответствующие хорошо знакомому материалу, функционируют как единые неразложимые мнемические единицы, а фрагментарные, соответствующие незнакомому или мало знакомому материалу – как комплексы хотя и взаимосвязанных, но легко разъединяющихся элементарных эталонов, соответствующих отдельным линиям, углам, изгибам и т. п. [2; 3]. Показано, что зрительное восприятие и запоминание фигур в различных условиях затрудненного их видения существенно зависит от вида соответствующих их эталонов: при целостных восприятии быстрее и точнее и запоминание полнее [3]. При этом восприятие фигур составляло основную цель действия испытуемых, т. е. они входили в целевой материал.

Возникает вопрос: если рассматривать факт вхождения материала в фон как специфическое условие, затрудняющее его восприятие то сохранится ли такое преимущество хорошо знакомых фигур перед незнакомыми и в том случае, когда они составляют не цель перцептивного действия, а входят в фон какого-либо иного, например практического действия? Другими словами: влияет ли факт хорошей знакомости, привычности фигур на эффективность их произвольного запоминания, если они выступают в качестве никак специально не акцентированного фона протекания какой-либо деятельности?

Экспериментальный материал – набор из 16 картонных фигур, из которых – хорошо знакомые, соответствующие целостным эталонам памяти, а другие 8 – незнакомые, соответствующие фрагментарным эталонам (см. рис.), оба набора фигур приблизительно уравниваются по показателям их геометрической сложности [3]. Фигуры раскладываются на большом листе ватмана в случайном порядке, так чтобы не образовывалось каких-либо строк, столбцов или осмысленных изображений, но для всех фигур соблюдается вертикальная ориентация (как на рис).

Испытуемому предлагается вычерчивать фломастером на ватмане задаваемые экспериментатором линии, огибая при этом лежащие на нем в беспорядке фигуры как препятствия. При этом целью действия испытуемого выступает вычерчивание требуемой линии, а фигуры-препятствия представляют собой фоновые условия действия, т.к. с точки зрения стоящей перед испытуемым цели, необходимой и достаточной является его ориентировка лишь на сам факт нахождения фигуры-препятствия, а не на нюансы ее контура или на ее семантическое содержание. Инструкция испытуемому: «Исследуется координированность Ваших движений руками. Ваша задача – вычерчивать на ватмане различные линии – в том направлении, которое я укажу. Руку с фломастером держите на весу и не прикасайтесь к лежащим на бумаге маленьким картонным фигуркам. Если фигурка окажется на пути движения фломастера, то аккуратно обойдите ее, ни в коем случае не сдвигайте. Естественно, требуемые линии получатся неровными, но пусть Вас это

не смущает». Затем испытуемому предлагается провести диагонали из правого верхнего угла в левый нижний, из левого верхнего в правый нижний; две вертикальные линии, разделяющие лист на три приблизительно равные части.

После проведения последней линии лист ватмана с лежащими на нем фигурками прикрывается. Далее испытуемые в случайном порядке делятся на две группы: в первой группе воспроизведение берется сразу же после прикрытия ватмана (непосредственное), во второй – после 30–40-секундной отвлекающей беседы на темы, не связанные с экспериментом. Испытуемым говорится: «А теперь вспомните все фигурки, которые Вы видели на листе. Зарисуйте их как можно более точно».

В исследовании, проведенном в 2007 г., приняли участие школьники 11 кл. (возраст 16–17 лет), 16 юношей и 14 девушек (в опытах на непосредственное и отсроченное воспроизведение – соответственно по 8 и по 7 человек)

В исследовании 2015-го года – только юноши: по 20 человек, учащиеся 9-го кл. (14–15 лет) и 11 кл. (16–17 лет), фиксировались только отсроченное воспроизведение. Учитывалась также их успеваемость (по отзывам учителей: выше средней – или средняя и ниже), а также скорость выполнения или экспериментального задания (по секундомеру: скорость выше медианы или ниже)

Основные результаты:

1. Эффективность произвольного запоминания хорошо знакомых фигур во всех случаях гораздо выше, чем незнакомых такой же геометрической сложности. Так, по данным 2007 г: непосредственные воспроизведенные хорошо знакомых составляет и у юношей и у девушек около двух фигур из восьми (по 23 %), а незнакомых – соответственно лишь 6 и 8 % (доля знакомых, в общем объеме воспроизведённого, равны соответственно 80 и 84 %. При отсроченном воспроизведении результаты заметно хуже. Соответствующие проценты: для знакомых фигур: 14 и 11; для незнакомых – по 2; доли значимых: 88 и 85. Следовательно, отсрочка воспроизведения даже всего лишь на 30–35 с. существенно снижает показатели памяти как хорошо знакомых, так и незнакомых фигур (соответственно в 2 и в 3 раза). Приведенные различия статистически значимы на уровне 0,0005 – 0,05.

2. Влияние пола на запоминание фоновых фигур статистически незначимо: и юноши и девушки запоминают как значимые, так и незначимые фигуры с примерно одинаковой эффективностью.

3. Влияние возраста на запоминание хорошо знакомых фигур имеет место лишь на уровне тенденции ($p = 0,16$): учащиеся 9-х классов воспроизводят 10 % знакомых фигур, а 11-х – 13 % (незнакомых соответственно 1 и 2 %; доли знакомых – 89 и 88 %)

4. Влияние успеваемости – статистически значимо при $p = 0,025$: хорошо успевающие учащиеся воспроизводят несколько больше знакомых фигур, чем успевающие хуже: проценты в целом по выборке: 16 и 9; отдельно для учащихся 9-х классов: 16 и 7; учащихся 11-го класса: 16 и 11 (для незнакомых фигур различия незначимы)

5. Скорость действий, связанных с выполнением задания, не показывает практически никакого влияния на показатели памяти (для знакомых фигур: более «быстрые» воспроизводят 12 %, «медленные» – 11 %)

Вывод: Эффективность запоминания фоновых фигур в целом очень низка, но она выше для хорошо знакомых фигур по сравнению с незнакомыми.

Список библиографических ссылок

1. Бочарова С. П. Психология и память. Харьков: Гуманитарный центр, 2007. 384 с.
2. Заика Е. В. Память в структуре деятельности и в процессе развития. Харків: Щедра садиба плюс, 2014. 514 с.
3. Заика Е. В. Функции долговременной и кратковременной памяти в формировании перцептивного образа. Познавательные процессы. Ярославль, 1990. С. 3–23.
4. Заика Е. В. Экспериментальные исследования памяти. Харьков: Гуманитарный центр, 2013. 396 с.

Получено 02.03.2017

Наведено результати експериментальних досліджень мимовільного запам'ятовування фігур: добре відомих і невідомих, однакової геометричної складності. Результати негайного і з затримкою відтворення залежать від типу фігури, віку та досягнення старшокласників.
Ключові слова: мимовільна пам'ять, затримки відтворення, довідковий матеріал, цілісні еталони пам'яті.

УДК 159.9

Геннадій Іванович ЗЕЛЕНІН,

кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземної мови
Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків)

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Проаналізовано психологічні механізми засвоєння іноземної мови. Підкреслено значення комунікативного чинника в процесі вивчення мови та недоліки абсолютизації цього фактора. Показано можливості подолання комунікативних бар'єрів.

Ключові слова: іноземна мова, комунікативні чинники, комунікативні бар'єри.

У сучасних умовах все більшого і більшого значення набувають питання вивчення іноземної мови, особливо англійської. Ця мова є міжнародною, виступає в якості провідного засобу міжкультурної та міжмовної комунікації, служить засобом конструювання глобальної ідентичності і є самим досліджуваним іноземною мовою в усьому світі. Не дивно, що в таких умовах іноземна мова як дисципліна вивчається як в школі, в коледжі, так і в вузі. Тим часом неодноразово зазначалося, що вивчають іноземну мову багато людей, а по-справжньому добре володіють нею одиниці. Не викликає сумнівів, що сучасний фахівець, що має вищу освіту, з будь якою спеціалізацією (психологічною, соціологічною, юридичною, інженерно-педагогічною) повинний володіти іноземною мовою на побутовому рівні чи на більш високому. Ключове місце в системі інтенсивного навчання займає термін «активізація» – процес, який спрямований на досягнення людиною активності і стабілізацію даного стану. У своїй споконвічній інтерпретації поняття «інтенсивність» розглядається як «напруженість», а саме: стан активності в конкретний момент часу. Воно повинно розумітися як динамізм, активна взаємодія педагогів і групи студентів, студентів один з одним, активізація процесів пізнання, ресурсів пам'яті, уяви та уваги.

Серед основних психологічних аспектів вивчення іноземної мови найбільш важливими представляються наступні: 1) мотивація і інтерес до вивчення мови; 2) активна робота пам'яті та мислення; 3) здатності до вивчення мови; 4) співвідношення мови і мовлення при вивченні; 5) мовний бар'єр.

Мотивація є домінуючим чинником у вивченні мови. Для людей, які вивчають іноземну мову, важливим мотиваційним чинником є затребуваність фахівця зі знанням іноземної мови на ринку праці. Справа в тому, що в умовах кризи жорстка конкуренція на ринку праці робить базові знання іноземної для фахівців немовного профілю вже не конкурентною перевагою, а поступово обов'язковим вимогам. Дійсно, в умовах глобалізації економіки відбувається зростання торгових і ділових контактів між країнами. Це обумовлює динамічний розвиток міжнародних фірм по всьому світу, в тому числі і в Україні, вони активно розвивають бізнес, розширюються, відкривають нові підрозділи і представництва, створюючи, таким чином, нові робочі місця. Робота в таких фірмах, як правило, більш перспективна для фахівця, як з фінансової, так і з кар'єрних точки зору, у той же час вона висуває більше вимог щодо володіння мовою. Володіння співробітників іноземною мовою є важливим фактором для економічної конкурентоспроможності організації, тобто є частиною її інтелектуального капіталу.

Незважаючи на очевидність наведених вище аргументів, багато людей, добре почавши вивчати мову, все ж не доводять справу до кінця. Для цього потрібні певні вольові зусилля, які в розрахунок зазвичай не бралися. Ще однією особливістю володіння іноземною мовою є те, що в повсякденному житті, воно не здається необхідним. Дійсно, якщо вся інформація використовується на рівні державної мови, якщо ти знаходишся в рідній мовному середовищі і комфортно відчуваєш себе в ній, то потрібні вольові зусилля, щоб створювати собі штучну іншомовну середу.

Треба зазначити, що постійна практика вивчення мови є запорукою успіху. Навіть фахівці в області іноземної мови визнаються, що відчувають себе дещо невпевнено, якщо пару місяців не практикуються, немов спортсмен, що розгубив форму.

Вживання мови на заняттях не повинне бути вельми відірване від реальних комунікативних ситуацій соціальної взаємодії. Таке навчання від мови до мовлення називається комунікативним, тобто відбувається на основі комунікації. При такому навчанні мова не є самоціллю, а виступає як засіб отримання і передачі інформації та мислення [1; 3].

При комунікативному вивченні іноземної мови об'єктом формування є не тільки конкретні знання, вміння і навички, а й комунікативна компетенція, що дозволяє людині ефективно взаємодіяти в ситуаціях мовного спілкування іноземною мовою. Вона трактується Радою Європи як єдність, що складається з декількох складових, або компетенцій. Комунікативна методика не позбавлена недоліків, основним з яких є можливість її реалізації тільки при досить великій кількості мовної практики, тобто при частих заняттях.

Проте, в сучасних умовах, коли все більше наших громадян вступає в комунікацію з носіями іноземної мови вільно говорять на неї, важливість мовної практики не піддається сумніву. Її ніщо не може замінити для подолання, так званого мовного або комунікативного бар'єру, тобто психологічної боязні говорити іноземною мовою.

Мовні бар'єри – це те, що найчастіше заважає дорослій людині успішно оволодіти іноземною мовою, причому вони можуть бути як внутрішні, так і зовнішні. Зовнішні бар'єри – об'єктивні, виникають перед людиною незалежно від її бажання, вони пов'язані з умовами вивчення мови, залежать від її викладача, що використовує певну методику. Внутрішні бар'єри – суб'єктивні, їх подолати складніше, оскільки вони породжуються індивідуально-психологічними особливостями студента. Найперший і основний бар'єр, який необхідно подолати, приступаючи до освоєння іноземних мов, полягає в подоланні початкового страху перед таким складним, здавалося б, завданням. Як правило, такі бар'єри виникають у людей, які починають вивчати іноземну мову дорослими. Цей страх може бути пов'язаний, наприклад, з можливістю невдачі і втратою віри в самого себе. Основна боязнь під час розмови іноземною мовою у багатьох людей – це як і раніше боязнь зробити граматичну помилку. У цьому сенсі потрібно відійти від граматико-перекладної системи, де на чільне місце ставилася формальна правильність, а не комунікативна цінність фрази. Для вирішення цієї проблеми необхідно, щоб вивчення іноземної мови в нашій країні відбувалось на комунікативній основі, і було орієнтоване на реальне повсякденне спілкування, яке має на увазі обмін не тільки інформацією за допомогою мови, але ще і емоціями. Це досить складно здійснити практично, оскільки таке спілкування має на увазі розкутість і орієнтацію на сам процес, на отримання задоволення від нього. Наші студенти та педагоги в освітніх установах загнані в рамки стандартів і програм, що по суті має на увазі орієнтацію на певний результат, який до того ж ще не завжди досягається. У зв'язку з цим неможливо недооцінювати важливість психологічного компонента в даному навчальному процесі. Іноземна мова як навчальна дисципліна дуже специфічна, саме з нею пов'язані всі науки і всі області людського знання, так як без мови не може бути знання. Саме тому спостерігається великий вплив вивчення мови на особистісний, інтелектуальний і культурний розвиток людини, що тільки зайвий раз підкреслює важливу роль психології в даному процесі.

Список бібліографічних посилань

1. Бочарова С. П. Психология и память. Теория и практика для обучения и работы. Харьков: Гуманитарный центр, 2007. 384 с.
2. Зеленін Г. І. Когнітивні механізми засвоєння іншомовних текстів як чинник розвитку професійної компетентності майбутніх інженерів-педагогів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Харків, 2009. 20 с.
3. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. М.: Рус. яз., 1989. 219 с.

Одержано 10.02.2017

Проанализированы психологические механизмы усвоения иностранного языка. Подчеркнуто значение коммуникативного фактора в процессе изучения языка и недостатки абсолютизации этого фактора. Показаны возможности преодоления коммуникативных барьеров.

Ключевые слова: *иностраннный язык, коммуникативные факторы, коммуникативные барьеры.*

УДК 159.923.2

Олексій Іванович ЗІМОВІН,

аспірант кафедри загальної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Євген Валентинович ЗАЙКА,

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри загальної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

СТИМУЛЯЦІЯ ТА ВРІВНОВАЖЕННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ ПРОЯВІВ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто актуальну проблему стимулювання та врівноваження рефлексивних проявів особистості. Сформульовано принципи стимулювання (спілкування з іншими і упредметнення) та принципи врівноваження (стимулювання креативності і занурення у дію). Запропоновано конкретні засоби, що відповідають загальним принципам. Для шкільних психологів, психологів-консультантів та психотерапевтів.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивність особистості, гіперрефлексія, стимулювання рефлексії, врівноваження рефлексії.

Розвиток сучасного суспільства має кризовий, суперечливий характер: соціальні, політичні, економічні, ідеологічні протиріччя роблять нестабільним сам спосіб існування суб'єкта у ньому. Фіксація наявних суперечностей, їх осмислення та переосмислення відносяться до сфери рефлексивних проявів особистості, механізмів, які дозволяють пережити, здолати кризовий досвід, що робить проблему стимуляції рефлексії особливо актуальною. У той самий час, ще В. Франкл писав про гіперрефлексію як надмірну зосередженість особистості на власних переживаннях [4, с. 56], яка заважає здійсненню дії та сприяє невротизації. В сучасних умовах людина має володіти вибором, чи рефлексувати суперечності життя, чи полишити їх, тоді її рефлексивна поведінка не буде мати компульсивного характеру. Отже, мета цієї роботи – запропонувати принципи стимулювання рефлексивних проявів особистості та їх врівноваження, які можуть бути використані як у професійній психологічній діяльності, так і самими суб'єктами рефлексування.

Наші дослідження [2; 3] емпірично довели, що рефлексія є найважливішим чинником саморозвитку особистості у суспільних відносинах, забезпечуючи їх етичним виміром, а отже знижену рефлексію слід стимулювати. У той самий час, надмірна, підвищена рефлексія, гіперрефлексія, призводить до зниження рівня організованості системи саморозвитку та, зокрема, блокує креативні процеси, не дозволяючи особистості пробувати нові способи та форми поведінки.

Переходимо до принципів стимулювання рефлексії.

1) Рефлексування у спілкуванні з іншими. Цей принцип передбачає, що людина ділиться отриманим досвідом з іншими, враховує їх точки зору на те, що відбувається. Так, конкретною технологією, яка базується на окресленому принципі, є рефлексивний контроль, розроблений нами для застосування в умовах вищого навчального закладу. Рефлексивний контроль здійснюється у формі обміну думками між студентом і викладачем в рівноправному діалозі. Студент розповідає викладачеві про шляхи пошуку і конкретизації проблем, шляхи пошуку і випробування способів їх вирішення (чому саме ця ідея прийшла в голову, чому від неї відмовився, яка саме інформація вплинула на це рішення і т.п.). Викладач уточнює окремі нюанси шляху студента, намагаючись чітко визначити його «слабкі ланки» і в разі їх виявлення задає способи корекції. Виділяє викладач і «сильні ланки», намагаючись чітко їх акцентувати, показати їх переваги та доцільність використовувати в подальшому [1].

Принцип спілкування з іншими використовується й у так званих технологіях групової або командної рефлексії, коли рефлексивний процес розподіляється між різними суб'єктами. Кожен може висловити свою позицію з формулювання проблеми, ресурсів, які необхідні для її вирішення, постановки мети, до якої слід рухатися, складнощів, що можуть виникнути і т. д.

Зрозуміло, що принцип спілкування з іншими для стимулювання рефлексії має й свою повсякденну, наївну форму, коли одна людина розповідає іншій про свої переживання та думки, про те, як пройшов її день, просить поради, як вчинити у складній ситуації. Важливо, щоб усвідомивши труднощі у власному житті, людина мала змогу почути думку іншого, саме це й буде стимулювати її рефлексування.

2) Другий важливий принцип – упредметнення рефлексивних проявів. Процеси рефлексії пов'язані з найбільш суб'єктивними сферами психічного, вони нерідко спотворюються несвідомими мотивами, задіяними емоціями і т. д. Саме тому для удосконалення рефлексії слід використовувати техніки упредметнення. Їх суть полягає в тому, що внутрішній по-своєму характеру рефлексивний процес необхідно розгорнути у зовнішньому плані. Для цього можуть бути використані самооцінні шкали, побудовані за зразком теста Дембо-Рубінштейн, але людина сама задає ті критерії, які вона оцінює. Рефлексія може спиратися на списки-переліки: складнощів, почуттів, думок. У зарубіжній психології розроблено цілу низку схем рефлексування [6], які також дозволяють керувати цим процесом: модель Т. Бортонна (Що відбувається? Що це означає? Що далі?), модель Лоуренса-Вілкса (запам'ятовування-фіксація, досвід-переживання, фокусування, навчання, оцінювання, розгляд можливостей, спроба) і т. п. Також упредметнення може бути досягнуте через написання щоденників. Зокрема, Дж. Хатчер та Р. Брінгл [5] пропонують цілу низку рефлексивних щоденників, журналів, які різняться за принципами структурування та зосередженості на видах інформації: щоденники досвіду, подій, емоцій, спілкування і т. д.

Від принципів стимулювання рефлексії перейдемо до принципів її врівноваження, балансування.

1) Стимулювання креативності. Наші дослідження [2; 3] дозволили висувати, що у керуванні процесами саморозвитку особистості рефлексія та креативність поводять себе як антагоністи, отже при надвисокій рефлексії, підвищенні креативності, буде вести до врівноваження обох та загальної організації саморозвитку.

Конкретними прийомами, що стимулюють креативність можна вважати «відключення» оціночних та контролюючих компонентів мислення (саме цей принцип реалізовано у технології мозкового штурму), арт-методи (малюнки почуттів, думок, складнощів, написання оповідань про себе, у тому числі у третій особі, віршування, спів і т. д.). Також у якості прийому, що стимулює креативність та врівноважує рефлексію можна розглядати фантазування. Зокрема, особистість може уявити, що вона вже здолала труднощі, або ще не зіткнулася з ними, як це їй вдалося/вдавалося, які почуття та думки вона мала і т. д.

2) Занурення у дію. Наступний принцип, що забезпечує врівноваження рефлексії, можна підсумувати у простій фразі – замість того, щоб надмірно тривожитися про власні думки та переживання, просто зосередьтеся на тому, що робите. Конкретними прийомами втілення цього принципу може бути виконання простої фізичної, а не розумової діяльності, фізичних вправ і т. п. Перемикаючи людини на практичну дію можна розглядати як ефективний принцип врівноваження рефлексії ще й тому, що воно підвищує активність рептильного мозку (за моделлю П. Макліна), який як відомо відповідає за енергетичне забезпечення загальної системи мозку, а отже забезпечує загальну ефективність системи психічного.

Таким чином, ми можемо намітити два загальні принципи стимулювання рефлексії (спілкування з іншими та упредметнення) та два принципи врівноваження рефлексії (стимулювання креативності та занурення у дію).

Список бібліографічних посилань

1. Заика Е. В. Рефлексивный контроль над самостоятельной работой студентов: сущность и методы построения. *Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. Психология*. 2013. Вип. 46, ч. 1. С. 74–84.

2. Зимовин А. И., Заика Е. В. Рефлексивные технологии в обучении и саморазвитии студентов. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*. 2016. Вип. 45 (49): Матеріали 2-ї міжнар. наук.-практ. конф.: «Ідеї академіка Івана Язюна у працях його учнів і соратників», 25–26 трав. 2016 р. Ч. 1. С. 290–302.

3. Зимовин О. І. Рефлексія та креативність як чинники саморозвитку особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 32. С. 142–160.

4. Франкл В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990. 368 с.

5. Hatcher J. A., Bringle R. G. Reflection Activities for the College Classroom. *Evaluation/Reflection*. 1996. 62. URL: <http://digitalcommons.unomaha.edu/slceeval/62> (дата звернення 01.03.2017).
6. Reed J., Koliba C. Facilitating Reflection: A Manual for Leaders and Educators. 1995. URL: https://www.uvm.edu/~dewey/reflection_manual/ (дата звернення 01.03.2017).

Одержано 01.03.2017

Рассмотрена актуальная проблема стимулирования и уравнивания рефлексивных проявлений личности. Сформулированы принципы стимулирования (общение с другими и опредмечивание) и принципы уравнивания (стимулирование креативности и погружение в действие). Предложены конкретные способы отвечающие общим принципам. Для школьных психологов, психологов-консультантов и психотерапевтов.

Ключевые слова: *рефлексия, рефлексивность личности, гиперрефлексия, стимулирование рефлексии, уравнивание рефлексии.*

УДК 159.98

Юлія Валентинівна КОБИКОВА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1268-8397>

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ЯК РЕСУРС ПОДОЛАННЯ ПІДЛІТКОМ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЙ

Йдеться про необхідність формування у підлітків життєстійкості як ресурсу подолання складних життєвих обставин і протистояння сприйняття труднощів як приводів суїцидальної поведінки.

Ключові слова: *життєстійкість, підлітки, суїцидальну поведінку.*

Деструктивна гра, що з'явилася в соціальних мережах змушує з пильною увагою поглянути на такі процеси підліткового віку, які Л.С.Виготський називав натуральним і соціальним рядом. Натуральний ряд характеризується процесами біологічного дозрівання організму, включаючи статеве дозрівання, соціальний ряд – процеси навчання, виховання, соціалізації в широкому сенсі слова. Процеси ці взаємопов'язані, але не паралельні і вкрай суперечливі: фізичне дозрівання підлітка набагато випереджає соціальне. Терміни навчання в школі помітно подовжилися, пізніше починається і трудова діяльність [1]. Іншими словами, підліток відчуває себе дорослим фізично, і відчуває дискомфорт від власної соціальної несамостійності і залежності від батьків. А основна психологічна потреба підліткового віку – бути значущим, що підтверджується визнанням однолітками і прийняттям батьками. На жаль, школа з усіма викликами сьогоdnішнього дня впоратися не в силах, і не всі батьки мають достатнє розуміння особливостей, в тому числі психологічних, підліткового віку. Та й кризова ситуація не додає натхнення на складне спілкування з власними дітьми. Як говорилося у відомому мультфільмі, «сил вистачає тільки на те, щоб телевизор дивитися».

Сьогодні основна потреба підліткового віку задовольняється, в основному, в соціальних мережах – саме там підліток знаходить спілкування, часто досить анонімне, часто в іграх, що підкріплює його значимість у власних очах. Можна говорити і про те, що положення в суспільстві однолітків підліток може набувати за допомогою комп'ютерної гри. Підліток може бути залучений в певну групу для того, щоб справити враження на інших. Неотримання підлітком підтвердження власної значущості, від кого б це не виходило, призводить його до дуже травматичних негативних переживань. На жаль, підлітковий егоцентризм, не знаходячи продуктивного виходу в реальному житті, може привести і до деструктивних ігор, фіналом яких, на думку їх організаторів, повинен стати акт суїциду підлітка.

Завдання даної роботи – звернути увагу на необхідність цілеспрямованого формування у підлітків життєстійкості як ресурсу особистості, необхідного для адекватної самооцінки і розвитку потенціалу особистості. Це дасть можливість молодим людям приймати життєві виклики і адекватно їм протистояти, а не уникати їх і заперечувати. Саме уникнення і заперечення підлітком труднощів призводить до суб'єктивного відчуття беззахисності і неможливості розпоряджатися власним життям, в гіршому випадку – до сприйняття труднощів як приводу суїцидальної поведінки.

Життєстійкість (англ. Hardiness – фортеця. Витривалість) розглядається як інтегративну якість, що включає в себе наступні компоненти:

- 1) здатність приймати виклик,
- 2) внутрішній локус контролю з прийняттям відповідальності за події, що відбуваються,
- 3) цілеспрямованість дій (залученість в події, що відбуваються) [2].

Очевидно, що всі компоненти життєстійкості можливо діагностувати і формувати психолого-педагогічними методами за участю психологів, батьків і педагогів. Формування життєстійкості підлітків відбувається через аксіологічний підхід до категорії «цінність»: цінність людського життя, цілі і сенсу життя. У підлітків формується ставлення до загальнолюдських цінностей, визначається вибір соціальної позиції, норм поведінки при взаємодії з іншими людьми, характер прийнятих рішень, спрямованість вибору, індивідуальні прийоми психологічного захисту і впорається поведінки в складних життєвих ситуаціях. Іншими словами, необхідно зорієнтувати підлітка на знаходження виходу зі складних життєвих ситуацій і/або зміну його ставлення до них.

Доцільно проводити психокорекційну роботу по формуванню життєстійкості підлітків в кілька етапів: профілактична робота в навчальних групах (класах), індивідуальна робота з підлітками, які опинилися в складній життєвій ситуації та підвищення психолого-педагогічної компетентності педагогів і батьків. Продуктивні форми роботи – групові тренінги, бесіди, дискусії, рольові ігри.

Показником ефективності роботи по формуванню життєстійкості підлітків може служити сформованість наступних якостей:

1. Висока адаптивність.
2. Впевненість у собі.
3. Незалежність, самостійність суджень.
4. Прагнення до досягнень.
5. Самодостатність.

Ризиками при проведенні психокорекційної роботи щодо формування життєстійкості підлітків можуть виявитися низька мотивація батьків і педагогів. Тому доцільним буде попереднє інформування всіх зацікавлених сторін про актуальну ситуацію з підлітковими суїцидами, взаємозв'язок формування ресурсу життєстійкості як подолання складної життєвої ситуації, яка сприймається підлітком як привід суїцидальної поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Кроповницкий О. В. Психология подростка. Тренинг личностного роста: учеб. пособие. 2001. 128 с. URL: http://laiko.narod.ru/posobie_voz.html (дата звернення: 28.02.2017).
2. Соловьева С. Л. Ресурсы личности. *Медицинская психология в России*. 2010. № 2. URL: http://www.medpsy.ru/mprij/archiv_global/2010_2_3/nomer/nomer02.php (дата звернення: 28.02.2017).

Одержано 02.03.2017

Идет речь о необходимости формирования у подростков жизнестойкости как ресурса преодоления сложных жизненных обстоятельств и противостояния восприятию трудностей как поводов суицидального поведения.

Ключевые слова: *жизнестойкость, подростки, суицидальное поведение.*

УДК 159.923.2

Олександра Олександрівна КОГУТ,

кандидат психологічних наук, науковий співробітник з проблемних питань правоохоронної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України

АДАПТАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто особливості адаптації особистості у сучасному суспільстві. Проаналізовано різні форми неврозів та видів адаптації, виділених у науковій психологічній літературі.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, неврози.

Аналіз наукової літератури свідчить, що результатом неадаптованої до сучасного суспільства особистості в психологічному вимірі можуть бути різні форми прояву неврозів. За В. Н. М'ясищевим, основні форми неврозів (неврастенія, істерія та невроз нав'язливих станів) можуть трактуватися як зафіксовані особливості окремих механізмів хворобливого сприймання і переробки життєвих труднощів, які переживає особистість. Аналіз наукової літератури дозволяє нам зрозуміти співвідношення основних форм неврозів з психологічними конфліктами [3]. Дезорганізація особистості має зв'язок із порушеними стосунками особистості з іншими («теорія стосунків» В. Н. М'ясищева, «теорія конструктивних неврозів» К. Хорні [3], «міжособистісна теорія психіатрії» Г. С. Салівана [3], «теорія поля» К. Левіна [3] та ін).

За К. Хорні, базальні типові характери невротиків проявляються в мотивації: «до людей», «від людей», «проти людей» [3, с. 128]. Невротична людина реагує на ситуацію по-іншому. Внутрішні заборони, що лежать в основі неврозів змінюють відношення невротика до себе та до інших. Невирішені конфлікти блокують розвиток. Егоїзм та орієнтація на корисні цінності формує невротичну особистість, яку описав й Ерік Фром [3, с. 131]. На його думку, відчуження, як форма неврозу, вказує на нездатність захиститися від світу та адаптуватися в ньому. Тому адаптується за рахунок інших людей: садистська особистість експлуатує, принижує, приносить біль; вона прагне злиття без цілісності, єдності за рахунок підкорення, проявляючи псевдоєдність. Рух «від людей», що сприяє відчуженню, проявляється в напружених стосунках із іншими, втеча від контакту, що сприяє внутрішньому росту; їм притаманні втрата зв'язку із самими собою, емоційна дистанція між собою і людьми, уникають суперництва, ними керує потреба в незалежності, вони уникають обов'язків [3].

К. Г. Юнг розглядав невроз як знак деякої вищої сили, що вказує на необхідність внутрішньоособистісного росту, адже невроз розвивається під дією внутрішньої сили, шлях виходу якої блокується недорозвинutoю свідомістю особистості; його подолання є можливим через активцію несвідомого та його асиміляцію із свідомим досвідом. Комплекс може вести себе як самостійна особистість із власним менталітетом та рухом, він може захопити особистість і застосовувати психіку у власних цілях (як жага до влади над Наполеоном) [3, с. 84].

Щоб допомогти особистості набути необхідної інтеграції К. Г. Юнг застосовував психотерапію сутності. Об'єктом його психотерапії виступає «тінь», для адаптації в соціумі її необхідно випустити назовні і прийняти; самість, за К. Г. Юнгом це об'єднуючий центр; «тінь» є проекцією того, з чим або з ким особистість бореться. В інтегрованій особистості «тінь» поєднується із «персоною» (те, що демонструється іншим) [4, с. 98].

Маквіні описує чотири типи реальностей, які відповідають чотирьом типам адаптації особистості у суспільстві: в «унітарній реальності» особистості, що живе за моделлю «Вживання» світоглядною основою є правила і принципи; вони діють «проти людей», за К. Хорні, основною стратегією досягнення щастя є аскеза – мінімізація потреб; в «сенсорній реальності» світоглядною основою є раціональність, факти, докази, логічність, ефективність, вигода, безпринципність; їх розвиток спрямовано «від людей» за рахунок реалізації здібностей шляхом споглядання; у «соціальной реальності» цінностями є

поступливість, почуття, взаємовідношення, що надають можливість рухатися «до людей»; у «містичній реальності» світогляд формується на основі наявності ідей і можливостей їх реалізувати, головними цінностями є свобода, незалежність, що розвиваються «поза людьми» на основі споглядання.

Відомо, що невротик сам стоїть у себе на шляху, тому що він тривожний і сформував негативні форми соціального самозахисту, що є результатом погано адаптованої до умов суспільства особистості. Сучасний світ занадто складний, якщо ми його спростуємо, тоді формується шлях «деградації» – «психопатологічний підхід», за С. В. Ковальовим. «Інтенсифікація діяльності», як адаптація – підхід, що вказує на зміну кількості без зміни якості життя людини. «Спеціалізація» як форма адаптації до сучасного світу – це орієнтація на певну область особистісного зросту, розвиток здібностей, зверхздібностей, які необхідно актуалізувати. Більш досконалою вважається модель адаптації орієнтованої на «розширення свідомості особистості», на розвиток «космічної» (гармонійної) свідомості; моральність допомагає увійти у вищі стани несвідомого. У перекладі з грецької «космос» означає гармонія внутрішнього і зовнішнього світу. Особистість повинна розширити власну свідомість до рівня гармонійного співіснування в світі з іншими; за Арістотелем дана гармонія буття відображена в терміні «діанойя свідомості» («Я» в порядку, «Ти» в порядку, «Усі Ми» в порядку, «Бог» в порядку).

С. Д. Ковальов виділяє чотири стадії адаптації: досоціальну, соціальну, постсоціальну і надсоціальну. На досоціальній стадії не розділяються суспільні цінності; її задача – адаптація до світу на рівні присосування та виживання; на соціальному рівні формується орієнтація на інших – «я буду як ви»; постсоціальний рівень – система смислів, яку в рамках соціалізації набути неможливо, самореалізуватися на даному рівні означає знайти те, що потрібно собі; надсоціальний рівень – самоздійснення – головною основою світогляду є «я любий та врахування думки інших» на шляху до «дао» (змінюються потреби).

Список бібліографічних посилань

1. Гарднер Г. Структура разума. М.: ООО И. Вильямс, 2007. 512 с.
2. Франкл В. Воля к смыслу. М.: Апрель-Пресс; Эксмо-Пресс, 2000. 368 с.
3. Холл К., Гарднер Л. Теория личности/пер. с англ. И. Б. Гриншпун. М.: Эксмо-Пресс, 1999. 592 с.
4. Юнг К. Г. Сознание и бессознательное: сборник. СПб.: Университетская книга, 1997. 544 с.

Одержано 27.02.2017

Рассмотрены особенности адаптации личности в современном обществе. Проанализированы различные формы неврозов и видов адаптации, выделенных в научной психологической литературе.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, неврозы.

УДК 159.947.5

Анна Валеріївна КОЛЧИГІНА,

кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології
Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ЦІНІСНОЇ ПЕРЕВАГИ МОТИВІВ УСПІХУ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Досліджено особливості ціннісної переваги мотивів успіху студентів-психологів з різним ступенем потреби в досягненні. Ціннісну перевагу розглянуто в ракурсі таких двох мотиваційних тенденцій, як екстеріоризований успіх та інтеріоризований успіх.

Ключові слова: мотиваційні тенденції, мотиви успіху, екстеріоризований успіх, інтеріоризований успіх.

Вивчаючи специфіку подолання негативних ситуацій у студентів із високою та низькою мотивацією досягнення в умовах початкової діяльності, було продемонстровано специфічну

ієрархічну картину стратегій подолання негативних ситуацій та емоційних переживань студентів в умовах учбової діяльності, зокрема під час іспиту, що багато в чому визначається такою змінною, як характер мотивації успіху та мотивації уникнення невдачі [3].

Психологічні аспекти мотивації досягнення розкрито у наукових доробках: Д. Аткінсона, Т. О. Гордєєвої, С. С. Занюка, М. Ш. Магомед-Емінова, Д. Макклелланда, Г. Мюррея, Х. Хекхаузена, Е. Десі, Р. Райан, Б. Вайнер, Ю. М. Орлова, С. О. Пакуліної тощо [1–6]. Мотивація досягнення це специфічний вид мотивації людини, визначається як спроба збільшити або зберегти максимально високими здібності людини до всіх видів діяльності, до яких можуть бути застосовані критерії успішності і де виконання подібної діяльності може, призвести або до успіху, або до невдачі. В мотивації досягнення ключовим фактором є не просто віра в досягнення успіху, або надія на успіх, або привабливість мети, а віра в те, що людина здатна здійснити діяльність, яка може привести до бажаного результату. Мотивація досягнення проявляється у прагненні суб'єкта докладати зусилля та домагатися можливо кращих результатів в області, яку він вважає важливою.

В дослідженні взяли участь 98 студентів-психологів денної форми навчання з першого по п'ятий курси віком від 17 до 22 років. Нами була використана методика «Потреба в досягненні» Ю. М. Орлова, що пропонує вимір потреби в досягненні в будь-якій діяльності, а саме ступеня зарядженості на успіх [1]. Чим більше балів набирає випробуваний, тим більшою мірою у нього виражена потреба в досягненнях. Студенти були продіагностовані в нейтральних умовах учбової діяльності. В результаті отриманих даних за методикою Ю. М. Орлова та кластерного аналізу методом k-середніх (k-means clustering) за допомогою комп'ютерного пакету програм Statistica 7.0. студенти були розподілені на дві групи. У першій групі (45 студентів, 45,9 % вибірки) діагностовано більш виражену потребу в досягненні, у другій групі (53 студента, 54,1 % вибірки) – менш виражена потреба в досягненні.

Також нами була проведена на двох відокремлених групах методика С. О. Пакуліної «Психологічна діагностика мотивації досягнення успіху студентів у виші» [5]. Мета методики полягає у визначенні ціннісної переваги мотивів успіху студентів у виші, що утворює структуру мотивації досягнення успіху. Методика відокремлює дев'ять ключових категорій успіху за двома тенденціями: екстеріоризований успіх, що складає чотири ключові категорії успіху (успіх-матеріальний рівень, успіх-вдача, успіх-визнання, успіх-влада), інтеріоризований успіх, в який входять п'ять ключових категорій успіху (успіх як результат власної діяльності, особистий успіх, успіх-психічний стан, успіх-подолання, успіх-покликання). Так, за методикою С. О. Пакуліної «Психологічна діагностика мотивації досягнення успіху студентів у виші» нами була досліджена у відокремлених групах специфіка показників мотиваційних тенденцій студентів за допомогою t-критерію Стьюдента. З метою більш детального вивчення зовнішньої та внутрішньої мотиваційних тенденцій успіху нами була визначена частота вибору ключових категорій успіху екстеріоризованої та інтеріоризованої спрямованостей у досліджуваних груп за допомогою критерію (φ) кутового перетворення Фішера.

В результаті проведеного дослідження, можемо зробити наступні висновки, що у студентів-психологів з різним ступенем потреби в досягненні не має достовірних відмінностей між зовнішньою та внутрішньою мотиваційною спрямованістю досягнення успіху, при цьому внутрішня мотиваційна тенденція досягнення успіху превалює над зовнішньою у досліджуваних загальної вибірки в незалежності від потреби в досягненні успіху. Зовнішня мотивація досягнення успіху в навчальній діяльності не обумовлена такою особистісною диспозицією, як потреба в досягненні успіху, тобто у студентів-психологів з більш вираженою потребою в досягненні та у студентів-психологів з менш вираженою потребою в досягненні стосовно всіх рівнів прояву ключових категорій успіху екстеріоризованої спрямованості достовірних відмінностей не виявлено. На внутрішню мотивацію досягнення успіху в навчальній діяльності студентів-психологів може впливати ступінь потреби в досягненні успіху, адже студенти з більш вираженою потребою в досягненні орієнтовані в навчальній діяльності на досягненні власного результату, мають більш позитивне емоційне піднесення в навчальній діяльності, переживання почуття

задоволеності, на базі якого формуються нові, більш сильні мотиви діяльності, ніж у студентів-психологів з менш вираженою потребою в досягненні.

Отримані результати вказують на необхідність подальшого дослідження проблеми мотивації досягнення успіху в контексті навчальної діяльності з метою удосконалення навчання у виші та актуалізації потенційних можливостей студентів.

Список бібліографічних посилань

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2003. 512 с.
2. Колчигіна А. В. Психологічні можливості цілеспрямованого формування конструктивних форм опановуючої з екзаменаційним стресом поведінки у студентів. *Науковий огляд*. 2015. № 10 (20). С. 130–137.
3. Колчигіна А. В. Специфіка подолання негативних ситуацій у студентів із високою та низькою мотивацією досягнення в умовах навчальної діяльності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2011. Вип. 41. С. 90–98.
4. Макклелланд Д. Мотивация человека. СПб.: Питер, 2007. 672 с.
5. Пакулина С. А. Адаптивные способности студентов педагогического вуза: структура, факторы и средства развития. М.: Изд-во СГУ, 2008. 201 с.
6. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. СПб.: Питер; М.: Смысл, 2003. 860 с.

Одержано 26.02.2017

Исследованы особенности ценностных предпочтений мотивов успеха студентов-психологов с разной степенью потребности в достижении. Ценностные предпочтения рассмотрены в ракурсе таких двух мотивационных тенденций, как экстерноризированный успех и интерноризированный успех.

Ключевые слова: *мотивационные тенденции, мотивы успеха, экстерноризированный успех, интерноризированный успех.*

УДК 159.942.2;159.953.2

Марат Амирович КУЗНЕЦОВ,

доктор психологических наук, профессор, профессор кафедры практической психологии Харьковского национального педагогического университета им. Г.С. Сковороды

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ КОМПОНЕНТ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ

Проанализированы проявления и роль эмоций в структуре автобиографических воспоминаний. Приведены результаты эмпирического исследования эмоциональных компонентов автобиографических воспоминаний, выявлены возрастные и половые особенности проявления эмоционального опыта в автобиографической памяти.

Ключевые слова: *эмоции, память, автобиографическая память, женщины, мужчины.*

Автобиографическая память представляет собой разновидность эпизодической памяти, которую в 1972 году выделил Е. Тульвинг, противопоставив ее памяти семантической. В отличие от эпизодической памяти, автобиографическая сохраняет не всякие эпизоды, а только соотнесенные с личностью и состоянием, которые определяют самоидентичность личности. Человек обращается к воспоминаниям собственной жизни, как правило, в эмоционально значимых для него ситуациях. Частота обращений к воспоминаниям является одним из характерологических признаков человека. Положительное воспоминание позволяет снизить интенсивность негативных эмоций в настоящем, а иногда является способом бегства от него. Значительная часть автобиографических воспоминаний прочно ассоциирована с определенными эмоциональными паттернами, обладает выраженным эмоциональным тоном.

Тесную связь автобиографической памяти и эмоций отмечали многие ученые. Так, П. П. Блонский для уточнения закономерностей сохранения эмоций в памяти обратился именно к автобиографическому материалу. С. С. Томкинс был уверен, что люди структурируют свой биографический опыт в виде насыщенного эмоциями сценария, т.е.

последовательности сцен и воспоминаний о конкретных жизненных эпизодах. Дж. Сингер и Р. Саловей подчеркивают, что при функционировании автобиографической памяти очень важны «самоопределяющие воспоминания», то есть яркие, эмоционально окрашенные воспоминания, отражающие устойчивые мотивы и цели личности. По Д. П. Мак-Адамсу «жизненная история», конструируемая в автобиографической памяти, лежит в основе идентичности личности. Разнообразные эпизоды жизни объединяются жизненными историями в согласованные паттерны, обладающие общим эмоциональным тоном.

Можно предположить, что именно эмоции превращают образ запечатленного события из единицы эпизодической памяти в подлинный элемент памяти автобиографической, обеспечивают личностную соотнесенность образа события, ассоциирует его с эмоциональными образами и глубинными смысловыми структурами личности. Чтобы стать «личными» (т.е. биографическими), жизненные события должны обладать рядом признаков. Они: а) сопряжены с сильным потрясением, опасностью или смертью, б) отражают поворотные моменты («личные вехи жизни»), в) чаще всего представляют собой обособленное одномоментное событие, а не протяженный период времени или серию повторяющихся воспоминаний, г) сфокусированы на личных обстоятельствах вспоминающего, д) многокомпонентны, т.е. включают в себя то, что было увидено, услышано, продумано и прочувствовано, е) содержат множество специфических деталей, ж) сохраняют яркое, близкое к жизни качество на протяжении длительного промежутка времени (Д. Б. Пиллемер, 2005).

Эмоция – одна из причин свидетельских ошибок. Свидетель преступления не является пассивным регистратором происходящего. Он оценивает доступные ему фрагменты информации и формирует собственное отношение к событию. Воспринимая преступление, а потом, вспоминая его на следствии, он находится под влиянием следов эмоционального опыта, к числу которых можно отнести следующие. Во-первых, «*стресс свидетеля*». Из-за него, под давлением внутренней установки на сохранение жизни возникает тенденциозно-однобокий и фрагментарный образ происходящего. Во-вторых, по крайней мере, некоторые свидетели, склонны *преувеличивать значимость* тех событий, свидетелями которых они стали (для повышения значимости собственной личности). Они вспоминают не столько то, что было на «самом деле», сколько то, что «должно было быть», и что непротиворечиво вписывается в их концепцию своего Я. В-третьих, показания свидетелей *трансформируются* под влиянием допросов на следствии и в суде, при попытках привести свои воспоминания в соответствие с собственными подозрениями, под влиянием авторитета судей и т. п. Все эти факторы имеют эмоциональную природу, так как приводят к актуализации многочисленных ситуативных переживаний. В-четвертых, свидетель располагает собственной «*теорией преступности*» вообще и «*теорией*» данного преступления, в частности. Эти теории не являются чисто когнитивными образованиями. Они содержат существенный аффективный компонент, хранящийся в памяти и служащий основой для порождения житейских суждений на темы «почему совершаются преступления», «кого можно, а кого нельзя считать преступником», «как надо наказывать преступников» и т. п. Воспоминания по законам когнитивного диссонанса неосознанно приводятся в соответствие с этими теориями и могут претерпевать существенные изменения со временем.

В нашем исследовании с целью изучения закономерностей функционирования эмоций в автобиографической памяти применялась методика «Линия жизни» (В. В. Нуркова, 2000). В исследовании участвовали 192 испытуемых (31 мужчина и 161 женщина) в возрасте от 17 до 55 лет, в основном студенты и преподаватели ряда харьковских вузов. Показатели рассчитывались отдельно для трех возрастных групп испытуемых – старшей (25–55 лет), средней – (20–24 года) и младшей (17–19 лет).

Испытуемые старшей группы воспроизвели наибольшее количество воспоминаний (в среднем 17,42), а испытуемые младшей – наименьшее (в среднем 13,28). Эти различия статистически значимы. Для испытуемых старшей группы воспоминания – привычная деятельность. Опыт этой деятельности у них больше хотя бы в силу того, что они находятся ближе к тому возрасту (старости), когда актуализация пережитого превращается в

важнейшее из занятий и служит интеграции прожитой жизни. Женщины проявили отчетливую тенденцию вспоминать больше эпизодов своей жизни, чем мужчины (соответственно 15,56 и 12,93), что согласуется с данными М. Росса и Д. Холмберг (2005), в котором супружеские пары вспоминали насыщенные эмоциями события совместной жизни (первое свидание, последний, совместно проведенный отпуск и недавний спор).

Испытуемые старшей группы актуализируют наибольшее количество позитивных (11,58±5,43) воспоминаний, а испытуемые младшей – наименьшее (8,39±4,27). Средняя группа занимает по этому показателю промежуточное положение (9,49±5,17). Дисперсионный анализ позволяет утверждать о зависимости количества воспоминаний от возраста испытуемых. Однако эта зависимость распространяется, главным образом, на приятные воспоминания ($F = 3,27$; $p < 0,01$). Женщины опережают мужчин по показателям количества и положительных и отрицательных воспоминаний, но это опережение статистически значимо только в отношении неприятных воспоминаний. Возможно у женщин в несколько большей степени, чем у мужчин, проявляется способность проявлять открытость по отношению к собственной тревоге, боли, страданию, что, в свою очередь обусловлено различиями в существующей системе воспитания мальчиков и девочек.

Полученные результаты также позволяют предполагать об изменении субъективных оценок автобиографических воспоминаний с течением времени. С годами человек приписывает эмоциям, сопровождавшим определенные жизненные события все большую интенсивность. Со временем образ пережитого события включается в новые смысловые связи с другими структурными образованиями долговременной памяти. Нередко истинный смысл пережитого открывается человеку спустя годы, соответственно изменяется и эмоциональный тон образа данного события.

Получено 19.02.2017

Проаналізовано прояви і роль емоцій в структурі автобіографічних спогадів. Наведено результати емпіричного дослідження емоційних компонентів автобіографічних спогадів, виявлено вікові та статеві особливості прояву емоційного досвіду в автобіографічній пам'яті.

Ключові слова: емоції, пам'ять, автобіографічна пам'ять, жінки, чоловіки.

УДК 159.9:61

Катерина Олександрівна ЛЕВЧЕНКО,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ З ЧИННИКАМИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ У МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ З РІЗНИМ СТАЖЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Представлено результати дослідження взаємозв'язків психологічної ресурсності з факторами прийняття рішень у медичних працівників з різними стажем професійної діяльності.

Ключові слова: професійний стаж, психологічна ресурсність, фактори прийняття рішення, медичні працівники.

На сьогоднішній час у вітчизняній і зарубіжній літературі все частіше з'являється термін «психологічні ресурси», котрі розуміються як сукупність психологічних властивостей, що допомагають людині в досягненні своїх цілей, та в подоланні стресових ситуацій, які можуть

призводить до порушення фізичного або емоційно-психічного здоров'я людини. Оскільки деякі науковці акцентують увагу на значущості копінг-поведінки як особистісного ресурсу в подоланні стресової ситуації, що дозволяє нам вважати доцільним вивчення взаємозв'язків психологічної ресурсності з факторами прийняття рішень у контексті даного дослідження.

В психологічній науці не має єдиного визначення поняття ресурсність. Велика кількість дослідників вивчають ресурсність з різних точок зору. Дослідження показують, що ресурси є дуже важливим фактором в професійній діяльності, оскільки професійне вигорання та професійна деформація впливає не тільки на людину, а саме на її психологічний, фізичний та емоційний стан, але й на виконання професійної роботи, професіоналізм та рівень компетентності.

Метою нашого дослідження є виявлення взаємозв'язків компонентів психологічної ресурсності з факторами прийняття рішення у медичних працівників з різним стажем професійної діяльності.

Для реалізації поставленої мети було сформовано дві групи досліджуваних. Першу групу склали медичні працівники зі стажем 1–10 років (34 особи), друга група – медичні працівник зі стажем 15–25 років (32 особи). У дослідженні було використано опитувальник психологічної ресурсності О. С. Штепи та Мельбурнський опитувальник прийняття рішень Т. В. Корнілової. Для математико-статистичної обробки результатів застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

В першій групі встановлені позитивно значущі взаємозв'язки між шкалою «Пильність» та такими складовими ресурсності як «Любов» ($r = 0,302$; $p \leq 0,05$), «Творчість» ($r = 0,458$; $p \leq 0,01$), «Самореалізація у професії» ($r = 0,308$; $p \leq 0,05$), а також виявлена значуща негативна кореляція зі шкалами «Знання власних психологічних ресурсів» ($r = -0,620$; $p \leq 0,001$) та «Вміння використовувати власні ресурси» ($r = -0,534$; $p \leq 0,01$). Виявлена позитивна кореляція між шкалою «Уникнення» та ресурсами «Віра у добро» ($r = 0,298$; $p \leq 0,05$), «Знання власних психологічних ресурсів» ($r = 0,496$; $p \leq 0,01$) та «Вміння використовувати власні ресурси» ($r = 0,325$; $p \leq 0,05$). Крім того, встановлена достовірно значима негативна кореляція зі шкалами «Творчість» ($r = -0,504$; $p \leq 0,01$) і «Відповідальність» ($r = -0,281$; $p \leq 0,05$). Встановлено значущі негативні взаємозв'язки між шкалою «Прокрастинація» та складовими ресурсності «Успіх» ($r = -0,349$; $p \leq 0,05$), «Творчість» ($r = -0,472$; $p \leq 0,01$) і «Самореалізація у професії» ($r = -0,296$; $p \leq 0,05$). Також встановлено позитивний взаємозв'язок між шкалою «Надпильність» та ресурсами «Впевненість у собі» ($r = 0,401$; $p \leq 0,05$), «Допомога іншим» ($r = 0,411$; $p \leq 0,05$), «Успіх» ($r = 0,541$; $p \leq 0,001$) та «Любов» ($r = 0,532$; $p \leq 0,01$).

В другій групі встановлено позитивно значущий взаємозв'язок між шкалою «Пильність» та ресурсами «Віра у добро» ($r = 0,435$; $p \leq 0,05$), «Відповідальність» ($r = 0,308$; $p \leq 0,05$) та значущий негативний зв'язок зі складовою ресурсності «Прагнення до мудрості» ($r = -0,314$; $p \leq 0,05$). У цій групі виявлено позитивний взаємозв'язок між шкалою «Прокрастинація» та складовою ресурсності «Вміння оновлювати власні ресурси» ($r = 0,358$; $p \leq 0,05$). Також визначена позитивна кореляція між шкалою «Надпильність» та ресурсами «Знання власних психологічних ресурсів» ($r = 0,349$; $p \leq 0,05$), «Вміння використовувати власні ресурси» ($r = 0,328$; $p \leq 0,05$) і негативна кореляція з ресурсом «Робота над собою» ($r = -0,391$; $p \leq 0,05$).

Слід відмітити, що в першій групі встановлений негативний взаємозв'язок між шкалою «Прокрастинація» та ресурсом «Любов» ($r = -0,358$; $p \leq 0,05$) тоді як в групі з більшим стажем між цими шкалами встановлений зворотній зв'язок ($r = 0,411$; $p \leq 0,05$). Тобто медичні працівники зі стажем 1–10 років з підвищенням умінь підтримувати близьку людину у складних ситуаціях, співрадіти її успіхам, а також відкритості до взаємин та життя знижується схильність до відволікання на інші справи, проте в групі зі стажем 15–25 років навпаки, посилюється тенденція до відкладання важливих справ та ігнорування їх виконання.

Також визначено, що в обох групах медичних працівників існує значущий позитивний взаємозв'язок між шкалою «Надпильність» та складовою ресурсності як «Вміння оновлювати власні ресурси» в першій групі ($r = 0,377$; $p \leq 0,05$), в другій групі ($r = 0,452$; $p \leq 0,01$). Тобто, з підвищенням вміння оновлювати власні ресурси актуалізується неінтелектуальне орієнтування щодо пошуку виходу з дилеми, а також імпульсивність в прийнятті рішення.

Встановлено відсутність кореляційних зв'язків між шкалами «Прагнення до мудрості», «Робота над собою» та факторами прийняття рішень в групі зі стажем 1–10 років. Також, у в групі зі стажем 15 – 25 років не встановлено жодного кореляційного зв'язка між шкалами «Впевненість у собі», «Допомога іншим», «Успіх», «Творчість», «Самореалізація у професії» та факторами прийняття рішення. Крім того, слід зазначити, що в обох групах медичних працівників відсутні взаємозв'язки між шкалою «Доброта до людей» та чинниками прийняття рішення.

Отже, у медичних працівників зі стажем 1–10 років продуктивний фактор прийняття рішень «Пильність» виявляє значущі зв'язки з особистісно – екзистенційними ресурсами: любов, базовими ресурсами: творчість, самореалізація у професії, а також з ресурсами компетентності: знання власних психологічних ресурсів та вміння використовувати власні ресурси. У цій групі присутні значущі взаємозв'язки між фактором «Уникнення» та особистісно – екзистенційними ресурсами: віра у добро, базовими ресурсами: творчість, відповідальність та ресурсами компетентності: знання власних психологічних ресурсів та вміння використовувати власні ресурси. В даній групі визначено взаємозв'язки між фактором прийняття рішення «Прокрастинація» та особистісно – екзистенційними ресурсами: любов, базовими ресурсами: успіх, творчість, самореалізація у професії, а також між фактором «Надпильність» та особистісно – екзистенційними ресурсами: впевненість у собі, допомога іншим, любов, базовим ресурсом: успіх та ресурсами компетентності: вміння оновлювати власні ресурси.

У групі зі стажем 15–25 років визначено взаємозв'язок між шкалою «Пильність» та особистісно – екзистенційними ресурсами: віра у добро, прагнення до мудрості, базовими ресурсами: відповідальність. Взаємозв'язки між фактором прийняття рішень «Прокрастинація» та особистісно – екзистенційними ресурсами: любов та ресурсами компетентності: вміння оновлювати власні ресурси. Також, у цій групі, встановлені значущі зв'язки між фактором прийняття рішень «Надпильність» і особистісно – екзистенційними ресурсами: робота над собою та ресурсами компетентності: знання власних психологічних ресурсів, вміння оновлювати власні ресурси, вміння використовувати власні ресурси.

Одержано 19.02.2017

Представлены результаты исследования взаимосвязей психологической ресурсности с факторами принятия решений у медицинских работников с разным стажем профессиональной деятельности.

***Ключевые слова:** профессиональный стаж, психологическая ресурсность, факторы принятия решения, медицинские работники.*

УДК 159.9

Нубар Асаф кізі МАЛІКОВА,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ,
Азербайджанська Республіка

ФЕНОМЕН СМISЛУ ЖИТТЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАРУБІЖНИХ ПСИХОЛОГІВ

Розглянуто різні ракурси вивчення такого психологічного феномена, як смисл життя, відомими сучасними зарубіжними дослідниками. Виокремлено характеристики смислу життя як психологічної реальності; варіанти відносин між смислом життя і свідомістю; типи структур смислу життя.

***Ключові слова:** смисл життя, психологічна реальність; свідомість; смислоутворення.*

Питання про смисл життя завжди привертало увагу вчених. У психологію поняття смислу прийшло з донаукових спроб пояснення поведінки людини, заснованих на повсякденній свідомості. Розглянемо основні зарубіжні теорії розуміння смислу.

А. Адлер вивчав основну властивість життєдіяльності індивіда – телеологічність, під якою він розумів, керованість активності внутрішніми смислами на протидію зовнішнім чинникам, і спрямованість особистості на окремі життєві цілі і смисли [1].

Детально концепція смислу розроблена в теорії В. Франкла. Прагнення до смислу розглядається Франклом як вроджена мотиваційна тенденція, яка характерна всім людям і є основним двигуном поведінки і розвитку особистості. Відсутність смислу породжує у людини «екзистенціальний вакуум», який є причиною «ноогенного неврозу». Умовою психічного здоров'я є певне напруження, яке виникає між людиною і об'єктивним змістом, що знаходиться у зовнішньому світі, який йому необхідно здійснити [3].

Ключовим моментом для логотерапії В. Франкла є те, як людина знаходить смисл життя. І допомагає їй в цьому совість. Вона допомагає знайти смисл і тоді, коли він може суперечити сформованим цінностям, коли ці цінності вже не відповідають обставинам, що змінюються. Саме так і народжуються нові цінності. Мета логотерапії – розширити можливості клієнта побачити весь спектр потенційних смислів, які можуть перебувати у будь-якій з ситуацій. Однак відповідальність за реалізацію змісту свого життя належить самій людині. Здійснюючи свій смисл, людина здійснює себе [3].

У теорії Д. Б'юдженала смисли розглядаються як похідні від нашого буття в світі. Смиловтрата і відчуття загрози втрати смислу є підтвердженням того, що людина не наділяється смислом автоматично, а людина є відповідальною за створення своїми діями осмисленості. Смисл характеризує таку властивість особистості як інтенціональність [2].

В. Е. Чудновський виділяє деякі характеристики смислу життя як психологічної реальності [4].

1. *Вибірковість* – наявність смислу життя не є загальним для всіх людей.

2. *Смисл життя – «двобічна зброя»*. Механізм впливу смислу життя на вчинки людини істотно залежить від його змісту. За певних умов може відбуватися «перенастроювання» даного механізму, і він починає служити негативному формуванню особистості, сприяти втраті своєї позиції, тобто того, що становить її психологічну сутність.

3. *Емансипованість смислу життя від «внутрішнього» і «зовнішнього»*. Суть смислу життя як психологічного феномена в тому, що виникаючи в результаті взаємодії «зовнішнього» і «внутрішнього», він разом з тим емансипується від того і іншого і починає діяти як «буферний механізм», як система стримувань і протидію, що не допускають одностороннього підпорядкування зовнішньому і, разом з тим, перешкоджають перетворенню людини на раба власних потреб, потягів, своїх безпосередніх миттєвих інтересів.

4. *Інертність смислу життя*. Надмірна емансипація може, в свою чергу, призводити до інертності самого життєвого смислу. В результаті смисл життя відривається від реальності, стає самодостатнім. Людина стає рабом логіки власного життя. Логіка життя набуває самостійного характеру і починає підпорядковувати собі людину.

5. *«Масштаби» смислу життя*. Проблема смислу життя – це проблема не тільки «величини», масштабу вчинків і звершень, але ще і проблема усвідомлення людиною своїх можливостей, постановки реальних цілей, проблема задоволення на перший погляд «малим змістом» життя: посадити дерево, побудувати будинок, виховати дітей й інші. Цей «малий смисл» за своїми «якостями» може перевершувати життєвий смисл більшого масштабу.

6. *Динаміка та ієрархія смислів*. Поряд з безліччю «малих змістів» існує «великий» життєвий смисл. Кожній ситуації властивий свій новий смисл, але це не означає, що головний смисл життя змінюється з кожною новою ситуацією.

Чудновський виділив кілька типів структур смислу життя.

1. *«Конгломерат» життєвих смислів*. Це початковий етап становлення смислу життя. Виражається в «мирному існуванні» різних життєвих смислів чи в протистоянні життєвих смислів, взаємодіючих між собою і протидіючих один одному. Не виникають ані провідні, ані підлеглі компоненти структури.

2. *«Монолітна» структура смислу життя*. Характеризується тим, що провідний компонент ієрархії стає самодостатнім. Смисл життя набуває спрощеної односпрямованої структури, що негативно впливає на становлення особистості.

3. «Авторитарна» структура смислу життя. Провідний компонент залишається всередині ієрархії, але займає перебільшено пануюче становище в ній і «підминає» її під себе, деформуючи всю структуру.

4. «Розірвана» структура смислу життя. Головний смисл відривається від решти компонентів системи, від конкретних смислів і існує сам по собі.

5. «Номінальна» структура смислу життя. В ієрархії посилюються компоненти, які суперечать головному смислу.

6. «Розпадається структура» смислу життя. Головний смисл життя розпадається на ряд малих змістів. Відбувається зворотний розвиток смислу життя.

7. Гармонійна ієрархія. Головний компонент ієрархії є і провідним, і разом з тим залишається елементом ієрархії. Він і впливає на неї, і відчуває її вплив. Це адекватна структура смислу життя як психічного утворення [4].

У роботах Д.О.Леонт'єва виділено чотири варіанти відносин між смислом життя і свідомістю [2].

1. Неусвідомлена задоволеність – життя, що протікає гладко і без рефлексії і приносить відчуття задоволення, не спонукаючи до роздумів про його смисл.

2. Неусвідомлена незадоволеність. Коли людина відчуває фрустрацію, порожнечу, незадоволеність, не усвідомлюючи причин цього.

3. Усвідомлена незадоволеність. Людина відчуває почуття відсутності смислу і активно, усвідомлено і цілеспрямовано цей смисл шукає.

4. Усвідомлена задоволеність. Людина в змозі дати собі звіт в смислі свого життя, це усвідомлене уявлення не розходиться з реальною спрямованістю життя і викликає позитивні емоції.

Окремо Д. О. Леонт'єв виділяє п'ятий випадок – *витіснення* смислу життя, коли адекватне усвідомлення об'єктивної спрямованості життя несе в собі загрозу для самоповаги. Якщо життя людини об'єктивно має недостойний або аморальний зміст, то усвідомлення цього ставить під загрозу самоповагу особистості. Щоб зберегти самоповагу, суб'єкт внутрішньо несвідомо відрікається від істинного смислу свого реального життя і заявляє, що його життя позбавлене смислу. Насправді ж це означає, що його життя позбавлене гідного смислу, а не те, що воно не має смислу взагалі.

Таким чином, існує кілька підходів до розуміння терміну «смисл». Автори першого підходу відзначають індивідуальну неповторність смислу в породженні смислів, підкреслюють роль активності самого суб'єкта (А. Адлер, Б. С. Братусь, О. Є. Насіновская, В. Франкл та ін.) Другий підхід визначає залежність смислу від когнітивних процесів переробки інформації (С. Мадді та ін.) У третьому підході виділена соціокультурна детермінація смислів і обумовленість смислу його місцем в більш широкому контексті (Р. Мей, К. Г. Юнг. та ін.) Наявність великої кількості суперечливих робіт дозволяє зробити висновок, що смисл являє собою складне багатогранне смислове утворення, яке може проявлятися в різних психологічних формах і феноменах.

Список бібліографічних посилань

1. Адлер А. Смисл жизни. *Философские науки*. 1998. № 1. С. 15–26.
2. Леонт'єв Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. М.: Смисл, 2007. 511 с.
3. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник: пер. с англ. и нем./общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонт'єва; вст. ст. Д. А. Леонт'єва. М.: Прогресс, 1990. 368 с.
4. Чудновский В. Э. Проблема структуры смысла жизни как психологического феномена // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни: материалы III–V симпозиумов/Психол. ин-т РАО/редкол.: Чудновский В. Э. и др. М.: Ось-89, 2001. С. 156–163.

Одержано 15.03.2017

Рассмотрены различные ракурсы изучения такого психологического феномена, как смысл жизни, известными современными зарубежными исследователями. Выделены характеристики смысла жизни как психологической реальности; варианты отношений между смыслом жизни и сознанием; типы структур смысла жизни.

Ключевые слова: *смысл жизни, психологическая реальность; сознание; смыслообразование.*

УДК159.923.33

Уляна Богданівна МИХАЙЛИШИН,

кандидат психологічних наук, доцент, завідувача кафедрою психології
Ужгородського національного університету

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ

Розглянуто ціннісні орієнтації як компонент структури особистості. Проаналізовано різні підходи до проблеми дослідження цінностей у вітчизняній та зарубіжній психології.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, особистість.

Ціннісні орієнтації – компонент структури особистості, який відображає життєвий досвід, накопичений особистістю в індивідуальному розвитку, та являє собою серцевину свідомості, з огляду на яку особистість приймає рішення щодо важливих життєвих питань.

Вивчення сучасного стану проблеми цінностей свідчить про термінологічну і сутнісну неоднозначність вказаної категорії. У психологічних дослідженнях спостерігається взаємозаміна та недиференційованість понять «цінності», «ціннісні орієнтації», «установка», «спрямованість особистості», «позиція».

Цінності в психологічних дослідженнях співвідносяться з бажаннями, потребами та ідеалами. Цінності – це те, що людина особливо цінує в житті, навколишньому світі, людях, матеріальній і духовній культурі; це те, чому вона надає особливого значення [4, с. 502].

Дослідженнями цінностей у вітчизняній психології займалися Б. Г. Ананьєв, М. Й. Боришевський, З. С. Карпенко, С. Л. Рубінштейн, В. О. Ядов, Т. С. Яценко. Зокрема, Б. Г. Ананьєв, С. Л. Рубінштейн зазначають, що оволодіння системою цінностей тісно пов'язане із спрямованістю діяльності особистості. Дослідники вказують, що цінності, як одне з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й завдяки цій якості визначають широку мотивацію її поведінки та впливають на всі аспекти діяльності. З цього приводу С. Л. Рубінштейн зауважував, що в діяльності людини із задоволення безпосередніх суспільних потреб проявляється суспільна шкала цінностей. У задоволенні особистісних і індивідуальних потреб за посередництвом суспільно-корисної діяльності реалізується ставлення індивіда до суспільства і, відповідно, до самого себе як частинисоціуму [5, с. 615].

Досліджуючи феномен цінностей, М. Й. Боришевський стверджує, що це значною мірою проблема ставлення суб'єкта до об'єктивних матеріальних і духовних результатів людської діяльності. Він розглядає цінності як джерело розвитку саморегуляції поведінки суб'єкта, вказуючи, що «спрямованість саморегуляції поведінки особистості у значній мірі визначається змістом провідних цінностей» [1, с. 3].

Одним з найяскравіших представників вітчизняної психології у вивченні ціннісних орієнтацій є Д. О. Леонт'єв. Він відзначає, що індивідуальна ієрархія ціннісних орієнтацій, як правило, представляє собою послідовність досить добре розмежованих «блоків». Д. О. Леонт'єв наводить можливі угруповання цінностей, об'єднані в блоки на різних підставах, які являють собою свого роду полярні ціннісні системи. Зокрема, серед термінальних цінностей протиставляються: конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість); цінності професійної самореалізації (цікава робота, продуктивне життя, творчість, активна діяльна життя) – цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя); індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, активне діяльна життя, розваги, впевненість у собі, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних відносин (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших); активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи і мистецтва, впевненість у собі, пізнання, життєва мудрість).

Серед інструментальних цінностей Д. О. Леонт'єв виділяє наступні дихотомії: етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність) – цінності професійної самореалізації

(відповідальність, ефективність у справах, тверда воля, старанність); індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, тверда воля) – конформістські цінності (старанність, самоконтроль, відповідальність) – альтруїстичні цінності (терпимість, чуйність, широта поглядів); цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність, сміливість, тверда воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, широта поглядів); інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль)-цінності безпосередньо – емоційного світовідчуття (життєрадісність, чесність, чуйність) [2, с. 17].

Також слід відзначити, що Д. Леонт'єв виділяє три взаємоперехідні форми існування цінностей: суспільні ідеали, предметне втілення цих ідеалів в діяннях або творах конкретних людей і мотиваційні структури особистості («моделі належного»), які спонукають її до предметного втілення в своїй поведінці і діяльності громадських ціннісних ідеалів.

Особливого значення проблема цінностей набуває в дослідженнях академіка НАПН України Т. С. Яценко. Автор стверджує, що усвідомлювані й проголошені цінності не можуть повністю визначати поведінку людини в соціумі. При цьому зосереджує увагу на виявленні розбіжностей між тим, що людина свідомо декларує та результатами дій, які наявні всупереч декларованим цілям і цінностям [6, с. 57].

Уявлення про систему цінностей особистості як ієрархії її переконань набули поширення також в американській соціальній психології. Так, М. Рокіч визначає цінності як «стійке переконання в тому, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування краще з особистої чи соціальної точок зору, ніж протилежний або зворотний спосіб поведінки, або кінцева мета існування».

М. Рокіч розглядає цінності як абстрактні ідеї, позитивні чи негативні, не пов'язані з певним об'єктом або ситуацією, що виражають людські переконання про типи поведінки й актуальні цілі та не мають самостійної спонукальної сили. Згідно з його дослідженнями, цінності поділяються на дві групи: термінальні (визначають довготривалі перспективи життя та усталені норми поведінки, що будуються на соціально визначених еталонах) та інструментальні (характеризують засоби реалізації та досягнення термінальних цінностей).

У ряді досліджень поняття «ціннісні орієнтації особистості» по суті збігається з термінами, що характеризують мотиваційно-потребніснубо смислову сферу. Наприклад, А. Маслоу фактично не розділяє поняття «цінності», «потреби» і «мотиви». У теорії А. Маслоу групи цінностей утворюють вертикальну ієрархію. За його словами, потреби та цінності «представляють собою не дихотомію, а узгоджену ієрархію, тобто вони залежать один від одного» [3, с. 301]. А. Маслоу виділяє дві основні групи цінностей:

– Б-цінності (цінності буття) – вищі цінності, властиві людям, що схильні до самоактуалізації (істина, добро, краса, цілісність, подолання дихотомії, життєвість, унікальність, досконалість, повнота, справедливість, порядок, простота, легкість без зусилля та ін.);

– Д-цінності (дефіцієнтні цінності) – нижчі цінності, оскільки вони орієнтовані на задоволення певної фрустрованої потреби (мир, спокій, сон, відпочинок, залежність, безпека й т. д.).

Займаючи підлегле становище «Д-цінності» вибираються людьми «заради виживання», досягнення стану гомеостазу. Їх реалізація є «абсолютною необхідністю» і виступає передумовою «відчуття і функціонування» вищих «Б-цінностей», або «цінностей розвитку» [3, с. 303].

Таким чином, ціннісні орієнтації являють собою особливі психологічні утворення і є елементами структури особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Боришевський М. Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості та самосвідомості особистості // Ціннісні орієнтації у громадянському становленні особистості: наук.-метод. зб. Дрогобич: Відродження, 1998. 12 с.
2. Леонт'єв Д. А. Методика изучения ценностных ориентации. М.: Владос, 1992. 30 с.
3. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. М.: Смысл, 1999. 425 с.
4. Копорулина В. Н., Смирнова М. Н., Гордеева Н. О. Психологический словарь. 3-е изд., доп и перераб. Ростов н/Д: Феникс, 2004. 585 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 1999. 720 с.

6. Яценко Т. С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей. Киев: Вища шк., 1987. 110 с.

Одержано 06.02.2017

Рассмотрены ценностные ориентации как компонент структуры личности. Проанализированы различные подходы к проблеме исследования ценностей в отечественной и зарубежной психологии.

Ключевые слова: *ценности, ценностные ориентации, личность.*

УДК 159.9

Дарина Сергіївна МОХОНЬКО,

студентка соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ СТИЛЮ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ, СХИЛЬНИХ ДО ПРОКРАСТИНАЦІЇ

Представлено результати дослідження стилів саморегуляції у курсантів і студентів НУЦЗУ, схильних до прокрастинації. Проведено аналіз домінуючих стилів саморегуляції у осіб з високим та низьким рівнем прокрастинації.

Ключові слова: *прокрастинація, саморегуляція, самоорганізація.*

Проблема саморегуляції особистості в наш час є дуже значущою в професійній діяльності особи, зокрема працівників та курсантів структурних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНСУ), адже їх професійна діяльність потребує заздалегідь свідомого та системно організованого впливу на свою психіку з метою зміни її характеристики у бажаному напрямку. Здатність працівників ДСНС до особистісної саморегуляції – це також і управління своїми психоемоційними станами. Система психічної саморегуляції має універсальну структуру для різних видів активності людини. Усвідомлену саморегуляцію можна розглядати як процес ініціації і управління довільною активністю [3, с. 39–47].

Прокрастинація в психології – це стан, що характеризується постійним відкладанням важливих справ на потім, замість виконання яких, час іде на дрібниці, які насправді не мають значення. Прокрастинація – відкладання виконання своєчасних, доречних дій на пізніший термін, супроводжується негативними емоційними реакціями і приводить до погіршення якості роботи. Останнім часом в умовах динамічно розвиваючого суспільства і дефіциту часу, посилилася тенденція добровільного, ірраціонального відкладання запланованих дій. Наслідком прокрастинації є стрес, викликаний нереалізованістю повною мірою життєво значущих для особистості цілей. Зниження самоефективності та загальної задоволеності життям є, в свою чергу, предиктором активізації негативного соціального самопочуття особистості. Відповідно, прокрастинація є чинником, що стимулює спотворення процесу самодетермінації в життєвій, особистісній, соціальній та професійній сферах самовизначення сучасної особистості, особливо – в процесі навчання студентів та курсантів [2, с. 121–131].

Саморегуляція поведінки і діяльності є однією з важливих функцій психіки людини. Діяльність складається з ряду дій відносно завершених елементів діяльності, спрямованих на досягнення проміжної усвідомлюваної мети. Саморегуляція є невід'ємною складовою професіогенезу особистості. Процес становлення й розвитку саморегуляції охоплює всі етапи професійного життя людини і вирішальним чином зумовлює результативність виконання професійних функцій. Формування здатності до саморегуляції є одним з найважливіших завдань підготовки сучасного фахівця-рятівника, оскільки забезпечує можливість виховання особистості, здатної самостійно приймати рішення, формувати й

визначати завдання у відповідності до вимог складних, мінливих ситуацій й завдяки цьому досягати поставлених цілей [4, с. 125–140].

До особливостей саморегуляції можна співвіднести: адекватність, усвідомленість, гнучкість, надійність та стійкість. Звичайно, особистісно-регуляторні властивості не обмежуються тільки оперативними властивостями. Так, до них можна віднести і такі особистісні властивості як впевненість, ініціативність, обережність, критичність, самостійність, відповідальність [1, с. 57]. Важливий аспект у професійній діяльності рятувальника є саморегуляція емоційного стану. Необхідність саморегуляції виникає, коли рятувальник стикається з новою, незвичайною, важкою йому проблемою, яка не має однозначного рішення. Саморегуляція необхідна у кризовій ситуації, коли рятувальник перебуває у стані підвищеної емоційної й фізичної напруги, що спонукає його до імпульсивних дій [3, с. 25–27].

В нашому дослідженні були використані наступні методики: «Опитувальник загальної прокрастинації» К. Лея, та методика В. І. Моросанової «Стиль саморегуляції поведінки» яка діагностує розвитк індивідуальної саморегуляції і її персональний профіль, що включає показники планування, моделювання, програмування, оцінку результатів, а також показники розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості і самостійності.

За даними методики «Стиль саморегуляції поведінки» ми виявили, що у курсантів та студентів, схильних до відкладання важливих справ на потім, (прокрастинатори) всі шкали знаходяться на низькому рівні, тобто у таких респондентів знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставлених цілей особистісних особливостей, успішність оволодіння новими видами діяльності знижена, все це говорить про зниження рівня саморегуляції. У респондентів, що не схильні до прокрастинації, визначається вищий рівень саморегуляції, та переважають показники за всіма шкалами (планування, моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість).

Чим вище рівень загальної прокрастинації, тим вище схильність до різних порушень саморегуляції, втрати самоволодіння, збільшується страх нових невизначених ситуацій. Курсанти та студенти, що мають схильність до прокрастинації намагаються відповідати очікуванням інших людей, сприймають оточуючих так, начебто ті посилають підвищені вимоги, більше відбирають інформацію про власні невдачі і помилки і концентруються на них, відчуваючи почуття сорому і провини. В силу чого уникають соціальних ситуацій, в яких їх поведінка може потрапити в центр уваги і стати предметом загального осуду.

В результаті дослідження ми з'ясували, що у усіх з високим рівнем прокрастинації визначається нижчий рівень саморегуляції, і навпаки. Тобто, прокрастинаторам тяжко своєчасно приймати рішення, вони до останнього моменту розуміють, що займаються іншою справою яка є не важливою. Таким людям властива вкрай низька соціальна адаптивність, що є перешкодою до самореалізації, до самоорганізації в складних життєвих обставинах та при виконанні професійних завдань.

У зв'язку з цим, дослідження цієї проблеми є надзвичайно актуальним і сприяє вирішенню багатьох задач, які стоять перед службою з надзвичайних ситуацій. Існує потреба у розробці та модифікації методів профілактики і боротьби з прокрастинацією, та розвивання та підвищення рівня саморегуляції у курсантів вищих військових навчальних закладів.

Список бібліографічних посилань

1. Басов М. Я. Воля как предмет функциональной психологии. Пермь: Наука, 1922. 374 с.
2. Варваричева Я. И. Феномен прокрастинация: проблемы и перспективы исследования. *Вопросы психологии*. 2010. № 3. С. 121–131.
3. Долгополова Е. В. Психология деятельности в экстремальных ситуациях. Екатеринбург: УГППУ, 1989. 250 с.
4. Моросанова В. И. Психология саморегуляции: учеб. пособие. М.: Нестор-История, 2012. 200 с.
5. Чебышева В. В. Самоконтроль в процессе труда и обучения. М.: Мысль, 1974. 302 с.

Одержано 03.03.2017

Представлены результаты исследования стилей саморегуляции у курсантов и студентов НУГЗУ, склонных к прокрастинации. Проведен анализ доминирующих стилей саморегуляции у лиц с высоким и низким уровнем прокрастинации.

Ключевые слова: прокрастинация, саморегуляция, самоорганизация.

УДК 159.9

Світлана Миколаївна ПОТАПОВА,

аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХІЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ НЕГАТИВНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ

Психічну саморегуляцію розглянуто як системний процес, специфічну діяльність, що забезпечує адекватну умовам мінливість, пластичність життєдіяльності, свідомі дії людини на властиві їй психічні явища (процеси, властивості, стани), виконувану нею діяльність, власну поведінку з метою підтримки (збереження) або зміни характеру їх протікання.

Ключові слова: саморегуляція, психічна саморегуляція, негативні стани, особистість.

Сучасна психологічна наука має певний пласт досліджень, що присвячені проблемі дослідження негативних станів працівника (курсанта, студента) та їх саморегуляції. Інтерес до вивчення регуляційної сфери пов'язаний ще й з тим, що її складові частини можна розглядати, як процеси (стани), як певні особистісні риси та як цілеспрямовану діяльність людини.

У найбільш загальному визначенні саморегуляція – це складний системний психічний процес з ініціювання, побудови та управління різними видами внутрішньої та зовнішньої активності суб'єкта, що спрямовані на досягнення їм певних, визначених суб'єктом, цілей. Найбільш повно проблеми саморегуляції досліджені в руслі системного та суб'єктно – діяльнісного підходів, саморегуляція розглядається як специфічна активність суб'єкта, тобто як дії, що залучені до складу провідної діяльності суб'єкта (навчальної, професійної). Ці дії можуть бути спрямовані на перетворення власного стану, на відновлення енергетичних ресурсів, підвищення працездатності. Характер дій може носити не тільки підтримуючий характер, а й активно-перетворюючий, що змінює та організує функції самого суб'єкта. При такому перетворенні вольові дії вплетені до структури цілеспрямованої професійної або навчальної діяльності. У зв'язку з цим виникає необхідність розглядати саморегуляцію як специфічний вид діяльності, що має всі ознаки і риси діяльності та зазначити наступне.

1. Діяльність з саморегуляції негативних станів потрібно розглядати у взаємодії і взаємозв'язку з провідною діяльністю (навчальною або професійною). Спочатку така діяльність несвідомо залучається до виконання професійних, або навчальних завдань в формі загальної її активізації, потім, по мірі її усвідомлення, вона взаємодіє з провідною по типу сумісницької, потім виділяється як самостійний тип, і тоді провідна та саморегулююча діяльності змінюють одна одну під впливом зміни умов, трансформації мотивів, цілей, або інших компонентів психічної системи.

2. Як і інша діяльність, діяльність з саморегуляції негативних станів характеризується власними компонентами, такими, як мотиви, цілі, засоби дії, результати різного рівня, програми тощо. Вона може бути описана за допомогою моделі функціональної системи (за П. К. Анохіним). В ній перший блок аферентного синтезу визначає основні аспекти змісту й спрямованості дії. Другий блок прогнозування й ухвалення рішення виконує формування образу мети й програми дій. Продуктом функціонування блоку дії є конкретний результат і інформація про нього. Виконання дій з саморегуляції стану приводить людину – професіонала до певного результату – успішного, або неуспішного. Коли результат порівнюється з параметрами мети, спрацьовує четвертий блок функціональної системи, він здійснює механізм зворотного зв'язку. Відбувається завершення дії, або повторення за зміненою програмою

3. Специфічність діяльності з саморегуляції визначається специфічністю її спрямованості (предмета). Предметом є власний стан суб'єкта, активність спрямовується на підтримку певного стану, або на його зміну на той, що сприяє ефективному виконанню провідної діяльності. Друга особливість полягає в залученні специфічних засобів дії, фахівець

застосовує вольові зусилля, емоційні зусилля, самонавіювання, само переконування, дихальні та м'язові вправи, залучення психічних образів, ментальне моделювання, власне настроювання.

4. Вхідження людини в сучасні умови професійної діяльності породжує цілу низку проблем, пов'язаних з функціонуванням особистості та пристосуванням (адаптацією) до нових умов її виконання.

Необхідність саморегулювання, прикладання вольових зусиль пов'язана не тільки із складністю праці, з виконанням завдань підвищеної складності, працівник (студент, курсант) може відчувати вплив негативних емоцій, може потерпати від наслідків негативних емоційних станів, що прямо не пов'язані з навчальними або професійними завданнями, але приносять рівень та якість виконання професійних дій. Діяльність з саморегуляції спрямована на адаптацію, пристосування до таких умов. Успішність адаптації визначається гармонійним поєднанням мотиваційних чинників особистості та діяльності (бажання оволодіти професією, виконувати складні завдання, професійно зростати, мотиви досягнення успіху), та вольових чинників (вміння володіти собою, наполегливість, стійкість до невдач).

5. Як і інша діяльність, діяльність з саморегуляції негативних станів може характеризуватися індивідуальним стилем виконання. Різним буде характер реакції, стратегії поведінки на виникнення негативного стану, різними будуть засоби корекції такого стану. Стель виконання залежить від багатьох чинників: типу нервової системи, емоційної стійкості, характеру та сили мотивації, наявності власних засобів саморегуляції (знання таких засобів та навичок використання).

6. Саморегуляція негативних станів в професійній та навчальній діяльності повинна бути описана за допомогою ланки «особистість-діяльність-стан» (згідно з діяльнісним підходом до дослідження особистості фахівця). Залучення людини до професійної діяльності приводить до формування певних рис особистості фахівця (посилення певних якостей, послаблення інших), що потім детермінує процеси протікання негативних станів. Зворотній вплив: тривале знаходження в негативному емоційному стані може привести до закріплення деформацій на рівні особистісних рис характеру (особистісна тривожність, дратівливість, нестриманість), що заважатиме ефективному виконанню професійних обов'язків.

7. Важливість формування умінь саморегуляції негативних станів визначається наступними факторами суспільного та соціально-психологічного характеру: зростанням складності професійної діяльності працівника; великим фізичним та психічним навантаженням; примноженням злочинності; складною економічною ситуацією; підвищеним рівнем небезпеки життя; природними та техногенними загрозами; недостатнім рівнем фізичної та соціальної захищеності; наявністю етнічних конфліктів, війни, тероризму та екстремізму.

Соціальні процеси, що відбуваються у суспільстві та швидкі зміни в політиці, економіці, суспільній свідомості, породжують такі зміни професійної діяльності, що висувають нові та більш жорсткі вимоги до особистості працівника та можливостей управління собою, своєю поведінкою, своїми станами.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Профессионализм и лидерство. Харьков: Титул, 2006. 578 с.
2. Дикая Л. Г. Психология саморегуляции функционального состояния субъекта в экстремальных условиях деятельности: автореф. дис. ... д-ра. психол. наук: 19.00.03. М., 2002. 60 с.
3. Шадриков В. Д. Проблема системогенеза профессиональной деятельности. М., 1982. 250 с.
4. Шаранов Ю. А., Потанин С. П. Эмоционально-волевая саморегуляция сотрудника ОВД. СПб., 1996. С. 60-78.

Одержано 21.02.2017

Психическая саморегуляция рассмотрена как системный процесс, специфическая деятельность, обеспечивающая адекватную условиям изменчивость, пластичность жизнедеятельности, осознанные воздействия человека на присущие ему психические явления (процессы, свойства, состояния), выполняемую деятельность, собственное поведение с целью поддержки (сохранения) или смены характера их протекания.

Ключевые слова: саморегуляция, психическая саморегуляция, негативные состояния, личность.

УДК 159.99:347.98

Тетяна Василівна САВКІНА,

старший науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса;

Тетяна Михайлівна ЄГОРОВА,

старший науковий співробітник Полтавського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ

Розглянуто основні аспекти призначення й проведення судової психологічної експертизи емоційних станів – стресу та фрустрації. Наведено питання, які можуть бути поставлені на вирішення психологічної експертизи цього виду, окреслено певні вимоги щодо підготування матеріалів для її проведення.

Ключові слова: емоційні стани, стрес, фрустрація, судово-психологічна експертиза.

Одним із видів судово-психологічної експертизи, що потребує відповідної підготовки та експертного досвіду, є судово-психологічна експертиза, спрямована на встановлення емоційних станів, які суттєво впливають на свідомість і діяльність особи під час учинення нею злочину. При правовому оцінюванні правопорушень, учинених за умов, які обмежують міру усвідомлення особою наслідків своїх дій, що оцінюється як обставина, пом'якшуюча покарання (п. 7 ст. 66 КК України), або виключає злочинність діяння (п. 4 ст. 36, п. 3 ст. 39 КК України) [1].

При проведенні судово-психологічної експертизи емоційних станів експерт повинен провести психологічний аналіз ситуації, яка сприяла виникненню певного емоційного стану; дослідити стійкі індивідуально-психологічні особливості підекспертного (мотивів, ціннісних орієнтацій, самосвідомості, інтелекту, особливостей емоційно-вольової сфери); проаналізувати психофізіологічний стан у період, що безпосередньо передував учиненню злочину; провести аналіз психічного стану та поведінки підекспертної особи в період учинення злочину; проаналізувати поведінку підекспертної особи після вчинення злочину; дослідити відношення підекспертної особи до своїх дій у період експертного дослідження.

Завдання судово-психологічної експертизи емоційних станів окреслені характером питань, які ставляться слідчим, судом на вирішення психологічної експертизи. Основні питання, що ставляться на вирішення цього виду експертизи, є:

1. Які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа?

2. Чи могли індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи суттєво вплинути на її поведінку під час учинення нею протиправних дій (або злочину)?

3. Чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її протиправних дій або злочину (зазначається, що саме має значення для органу (особи), який (яка) призначає експертизу (залучає експерта): підвищена агресивність, підкореність, жорстокість, нерішучість, етичні орієнтації, соціальні установки, мотиваційна сфера)?

4. Чи перебувала підекспертна особа в стані вираженого емоційного збудження або вираженого емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?

5. Чи перебувала підекспертна особа на момент учинення протиправних дій у стані фізіологічного афекту як психологічної підстави сильного душевного хвилювання?

Слід зазначити, що судово-психологічна експертиза, вирішуючи зазначені завдання, допоможе встановити психологічні особливості обвинуваченої особи, психологічні аспекти самого злочину – ставлення до вчиненого, психологічні мотиви, цілі, потреби тощо.

Проте до компетенції судово-психологічної експертизи не належить висвітлення питань етичного, філософського, медичного, правового характеру та питання, які не можуть бути вирішені на сучасному рівні розвитку психологічної науки [2–6].

Судово-психологічна експертиза емоційних станів (стресу, фрустрації, фізіологічного афекту тощо) призначається після порушення кримінального провадження, у ході досудового або судового слідства та проводиться на підставі постанови слідчого або ухвали суду.

У постанові (ухвалі) мають бути викладена фабула справи, зазначені мотиви призначення експертизи, міститися вказівка, кому доручається проведення експертизи, які питання виносяться на її вирішення. Перелік питань, які ставить слідчий (суд) перед експертами-психологами, повинен бути достатньо повним для того, щоб відповіді на них давали вичерпну картину психологічних аспектів злочину, психічного стану обвинуваченої особи, особливостей її сприймання й оцінювання ситуації. Саме тому, завжди є доцільною постановка загального питання про особистісні особливості підекспертної особи, що дає змогу в разі виникнення нових обставин у розслідуваній справі не призначати нову, додаткову або повторну експертизу, а використати інформацію, яка є у висновку. При цьому не повинні ставитися питання, що виходять за межі спеціальних знань експерта-психолога, а також такі, відповіді на які можуть мати тільки гіпотетичний характер.

При проведенні судово-психологічної експертизи емоційних станів у розпорядження експертів мають надаватися матеріали кримінального провадження (кримінальної справи), які повинні містити інформацію щодо особливостей особистості підекспертної особи, відносно якої призначається експертиза, а саме: відомості щодо особливостей розвитку та виховання, її характеру, звичок, інтересів, життєвих планів, взаємовідносин з оточуючими особами, особливостей поведінки та емоційних реакцій, особливостей конфліктних взаємовідносин із потерпілим і їх тривалість, особливостей поведінки, емоційних проявів у ситуації по справі до, під час і після вчинення злочину. Джерелами такої інформації, важливої для експерта-психолога, можуть бути свідчення про особливості формування та розвитку особи, офіційні документи, що характеризують особу, протоколи допитів свідків, постраждалого стосовно характеру поведінки в криміногенній ситуації, медичні документи про перенесені соматичні хвороби, перебування на лікуванні, обліку в психонаркологічному диспансері та ін.

Судово-психологічну експертизу доцільно призначати після проведення судово-психіатричної експертизи в разі встановлення останньою відсутності в підекспертної особи психічного розладу, що виключає осудність. У випадках, коли в слідчого, суду не виникає сумнівів щодо психічного здоров'я підекспертної особи, судово-психологічна експертиза може призначатися без попереднього проведення судово-психіатричної експертизи.

Експертна практика показує, що найчастіше в матеріалах кримінальних справ містяться формальні характеристики стосовно особливостей особистості підекспертної особи, її розвитку, взаємовідносин у сім'ї, особливостей її спілкування з оточуючими, потерпілим, її реагування в складних для неї ситуаціях, що утруднює, обмежує можливість експерта-психолога провести вичерпний аналіз ситуації та діяльності підекспертного у досліджуваній по справі ситуації, а інколи й унеможливує надати відповіді на поставлені питання. Тому необхідно більш ретельно підходити до підготування матеріалів для проведення судової психологічної експертизи, яка є важливою умовою підвищення якості розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінальний кодекс України: офіц. текст. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 240 с.
2. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы. М.: Закон и право, 2000. С. 123–126.
3. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. М.: Гардарики, 1998. С. 115–127.
4. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. М.: Юрид. лит., 1988. С. 79–123.
5. Коченов М. М. Введение в судебно-психологическую экспертизу. М.: Изд-во Москов. ун-та, 1980. 117 с.
6. Алікіна Н. В., Біленчук П. Д., Забудь М. А., Ромашко А. В. Психологічна експертиза в слідчій практиці: навч. посіб. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1993. 56 с.

Одержано 18.02.2017

Рассмотрены основные аспекты назначения и проведения судебной психологической экспертизы эмоциональных состояний – стресса и фрустрации. Приведены вопросы, которые могут быть поставлены на разрешение психологической экспертизы этого вида, очерчены определенные требования, касающиеся подготовки материалов для проведения экспертизы.

Ключевые слова: *эмоциональные состояния, стресс, фрустрация, судебно-психологическая экспертиза.*

УДК 159.9

Юлія Романівна САВЧУК,

курсант 4 курсу факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ КОМП'ЮТЕРНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ НА АГРЕСИВНІСТЬ І КОНФЛІКТНІСТЬ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Данні дослідження підтвердили високу розповсюдженість ризику розвитку комп'ютерної залежності серед молоді. Виявлено, що ступень вираженості комп'ютерної залежності у обстежених чоловічої статі негативно пов'язана з запальністю, підозрілістю та конфліктністю. Наявність комп'ютерної залежності пов'язана з відсутністю проявів агресивності та конфліктності у дівчат, а також достовірно негативно пов'язана з наполегливістю, напористістю, вразливістю.

Ключові слова: комп'ютерна залежність, молодь, агресивність, конфліктність.

Сучасні комп'ютерні технології істотно трансформували структуру навчання та дозвілля підростаючого покоління. Люди живуть в кіберпросторі: закохуються, дружать, сваряться, причому емоційне забарвлення взаємовідносин в мережі набагато яскравіше, ніж в реальному житті [2; 4]. Психічно здоровий гравець завжди усвідомлює ігровий характер своїх дій. Але свобода конструювання ігрової реальності у випадку втрати такого усвідомлення, як стверджує Т. А. Кірік, може вилитися в інверсію ігрової реальності, коли гра стає життям [2].

Провокуючими чинниками адиктивної поведінки вважаються нервово-психічна нестійкість, акцентуації характеру, поведінкові реакції групування, реакції емансипації та інші особливості, характерні переважно для підліткового віку [3]. До психологічних чинників, що сприяють розвитку віртуальної адикції слід віднести привабливість переживань, вироблення гедоністичної установки, реакції імітації, компенсації, групування [5]. Адиктивна поведінка у віртуальних адиктів стає стилем життя, в процесі якого людина опиняється в пастці постійного відходу від реальної дійсності в стан зміненої свідомості [4]. Залежна поведінка особистості становить соціальну проблему, оскільки у вираженій формі може мати негативні наслідки.

В роботі прийняли участь 120 осіб підліткового та юнацького віку. Були використані наступні психодіагностичні методики: методика скрінінг-діагностики комп'ютерної залежності Л. Н. Юрьевой, Т. Ю. Більбот [5], методика «Особистісна агресивність та конфліктність» Є. П. Ільїна, П. О. Ковальова, а також методи математичної статистики: ф-критерій кутового перетворення Фішера та r_s – кореляції Спірмена.

В дослідженні не було виявлено осіб, які не мають ризику розвитку комп'ютерної залежності або мають виражену комп'ютерну залежність, на стадії захопленості знаходяться серед підлітків 42,2 % дівчат та 36,4 % хлопців, на стадії ризику розвитку комп'ютерної залежності 90 % обстежених юнацького віку та 57,8 % дівчат та 63,6 % хлопців підліткового віку. У осіб юнацького віку, як жіночої та й чоловічої статі, статистично достовірно ($p = 0,01$) частіше діагностується стадія ризику розвитку комп'ютерної залежності, ніж серед молодших учасників дослідження.

Вираженість комп'ютерної залежності у дівчат-підлітків достовірно негативно пов'язана з такими складовими агресивної та конфліктної поведінки як запальність та позитивна агресивність ($p = 0,05$), наполегливість, напористість, вразливість, мстивість ($p = 0,01$) (див. табл.1).

Вираженість комп'ютерної залежності у хлопців в підлітковому віці достовірно позитивно пов'язана з такими складовими агресивної та конфліктної поведінки як непоступливість та позитивна агресивність ($p = 0,01$), безкомпромісність ($p = 0,05$) та достовірно негативно пов'язана з такими складовими агресивної та конфліктної поведінки як запальність, конфліктність ($p = 0,05$), підозрілість ($p = 0,01$).

Таблиця 1

Особливості взаємозв'язку ступеню вираженості комп'ютерної залежності та агресивності та конфліктності у обстежених різного віку, г_s

Шкала	Підлітковий вік		Юнацький вік	
	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці
Запальність	- 0,33*	- 0,38*	0,22	- 0,20
Наполегливість, напористість	- 0,58**	0,03	- 0,41*	0,01
Вразливість	- 0,76**	- 0,19	- 0,45**	0,00
Непоступливість	0,14	0,57**	0,14	0,07
Безкомпромісність	0,38*	0,36*	- 0,10	- 0,21
Мстивість	- 0,58**	0,03	0,13	0,02
Нетерпимість до думки інших	0,12	0,14	- 0,51**	0,22
Підозрілість	0,56**	- 0,43**	- 0,23	- 0,16
Позитивна агресивність	- 0,35	0,44**	- 0,11	0,05
Негативна агресивність	- 0,20	0,26	- 0,42**	0,15
Конфліктність	- 0,23	- 0,41**	- 0,27	- 0,30

Примітки: * - $p = 0,05$, ** - $p = 0,01$.

Вираженість комп'ютерної залежності у дівчат в юнацькому віці достовірно негативним чином пов'язана з такими складовими агресивної та конфліктної поведінки як наполегливість, напористість ($p = 0,05$), вразливість, нетерпимість до думки інших та негативна агресивність ($p = 0,01$).

Дані дослідження підтвердили високу розповсюдженість ризику розвитку комп'ютерної залежності серед молоді та виявили низку взаємозв'язків вираженості комп'ютерної залежності та поведінки в підлітковому та юнацькому віці. Підлітки з комп'ютерною залежністю неохочі до проявів конфліктної поведінки, запальності. При цьому дівчата виявляють підозрілість та безкомпромісність, а хлопці – непоступливість, безкомпромісність та певну агресивність. Наявність комп'ютерної залежності у дівчат пов'язана достовірно негативно пов'язана з наполегливістю, напористістю, вразливістю.

Ступень вираженості комп'ютерної залежності у хлопців в юнацькому віці негативним чином, але менш інтенсивно, ніж у підлітків, пов'язана з такими складовими агресивної та конфліктної поведінки як запальність, підозрілість та конфліктність.

В подальшому необхідно провести аналіз інших аспектів поведінки, особливо міжособистісних стосунків.

Список бібліографічних посилань

1. Иванов М. С. Психологические аспекты негативного влияния игровой компьютерной зависимости на личность человека. *Психологический журнал*. 1999. № 1, т. 20. С. 94–102.
2. Кирик Т. А. Виртуальная реальность: сущность, критерии, типология: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01. Курган, 2004. 18 с.
3. Старшенбаум Г. В. Аддиктология: психология и психотерапия зависимостей. М.: Когито-центр, 2005. 368 с.
4. Стерледева Т. Д. Мир человека в виртуальной реальности. Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та, 2003. 147 с.
5. Юрьева Л. Н., Больбот Т. Ю. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика: монография. Днепропетровск: Пороги, 2006. 196 с.

Одержано 05.02.2017

Данные исследования подтвердили высокую распространенность риска развития компьютерной зависимости среди молодежи. Выявлено, что степень выраженности компьютерной зависимости у обследованных мужского пола негативно связана с вспыльчивостью, подозрительностью и конфликтностью. Наличие компьютерной зависимости связана с отсутствием проявлений агрессивности и конфликтности у девушек, а также достоверно отрицательно связана с настойчивостью, напористостью, обидчивостью.

Ключевые слова: компьютерная зависимость, молодежь, агрессивность, конфликтность.

УДК 159.923.2

Анастасія Валеріївна САЛЬНІКОВА,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ З СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЮ ДИСТАНЦІЄЮ В МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ У ЖІНОК МОЛОДОГО І ЗРІЛОГО ВІКУ

Представлено результати дослідження взаємозв'язків рис-індикаторів особистісної зрілості з соціально-психологічною дистанцією в міжособистісних стосунках у жінок молодого і зрілого віку.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, особистісна зрілість, риси-індикатори, соціально-психологічна дистанція.

У сучасному суспільстві стрімкі соціально-економічні зміни та орієнтованість на інновації сучасного суспільства передбачає наявність високої зрілості кожного громадянина. Зріла особистість орієнтована на успішність, продуктивність і саморозвиток у всіх сферах суспільної життєдіяльності. Вона є суб'єктом свого життя, вміє адаптуватися до мінливих умов життя.

За думкою О. С. Штепи, виявом особистісного потенціалу та інтегральним критерієм особистісного зростання, тобто її життєстійкості у здійсненні своєї життєвої стратегії, є особистісна зрілість [1, с. 68].

Особистісна зрілість розуміється як складне за структурою і змістом утворення, представлене сформованою на даний момент розвитку суб'єкта ієрархією цінностей і мотивів індивідуалізації та соціалізації, виражено вольовою саморегуляцією, розвиненою самосвідомістю, високою довільністю поведінки поряд з вираженою соціальною адаптацією. Особистісна зрілість виступає як здатність до самодетермінації і проявляється в здатності індивіда жити через своє «Я», тобто через свій життєвий вибір і відповідальність за нього [6, с. 25]. Особистісна зрілість – «такий рівень розвитку особистості, при якому людина стає здатною самостійно вирішувати завдання будь-якої складності з тих, що дістаються йому за життя» [3].

Як було доведено О. С. Штепою, модель особистісної зрілості включає не тільки такі площини як «Я», тобто самоставлення людини, та світ явищ і подій, тобто ставлення особистості до навколишнього світу, який розкривається у явищах природи, суспільних подіях, до яких людина причетна опосередковано, але й координати «інші», тобто ставлення особистості до інших людей [1, с. 69]. Серед 10 рис-індикаторів особистісної зрілості дослідниця виділяє контактність як здатність бути щирим у змістовному спілкуванні зі значущими людьми, що виявляє себе у готовності до саморозкриття. У контактності виражена комунікативна готовність людини до налагодження взаємовідносин [1, с. 45]. Загалом, серед психологічних показників особистісної зрілості можна виділити: прагнення до самореалізації і творчості, відповідальність, здатність до вибору, здатність до самоаналізу та до розуміння інших, комунікативність [1, с. 31].

Серед характеристик контактності В. О. Лабунська визначає визнання людиною цінності іншого, довіру до людей, продуктивні, спрямовані на людей стосунки; діалогічну особистісну спрямованість та альтруїстичну діалогову стратегію; високий рівень розвитку здібностей до розуміння іншої людини, усвідомлення унікальності іншого, психологічну проникливість, уміння вибирати адекватну форму поведінки, дотримання соціальної і персональної дистанції, згоду і досягнення цілей та очікуваного результату комунікативної ситуації усіма партнерами [3, с. 59–60].

Таким чином, вивчення специфіки міжособистісних стосунків жінок молодого і зрілого віку у контексті особистісної зрілості, можна вважати доцільним та актуальним.

Мета дослідження – виявити взаємозв'язки особистісної зрілості з соціально – психологічною дистанцією в міжособистісних стосунках у жінок молодого і зрілого віку.

Досліджуваними виступили 36 жінок різного віку. 1 група – 18 жінок молодого віку (20 – 25 років), 2 група – 18 жінок зрілого віку (35–55 років). У якості психодіагностичного інструментарію були використані: опитувальник особистісної зрілості (О. С. Штепа) [2] та методика «Соціально-психологічна дистанція в міжособистісних стосунках» (С. В. Духновський) [5].

Для математико-статистичної обробки результатів було застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

У групі жінок молодого віку визначено значущу негативну кореляцію між такою складовою особистісної зрілості як «Відповідальність» та шкалою «Когнітивна дистанція» ($r=-0,496$, $p\leq 0,05$). Визначено пряму позитивну кореляцію між «Відповідальність» та шкалою «Позитивний – негативний образ самого себе» ($r=0,430$, $p\leq 0,05$); «Глибинність переживань» та шкалою «Емотивна дистанція» ($r=0,521$, $p\leq 0,05$); «Автономність» та шкалою «Комунікативна дистанція» ($r=0,426$, $p\leq 0,05$); «Самоприйняття» та шкалами «Когнітивна дистанція» ($r=0,554$, $p\leq 0,05$), «Комунікативна дистанція» ($r=0,442$, $p\leq 0,05$), «Емотивна дистанція» ($r=0,419$, $p\leq 0,05$), «Поведінкова і діяльнісна дистанція» ($r=0,404$, $p\leq 0,05$).

У жінок зрілого віку існує значуща негативна кореляція між такою складовою особистісної зрілості як «Децентрація» та шкалою «Емотивна дистанція» ($r=-0,420$, $p\leq 0,05$); «Децентрація» та шкалою «Поведінкова і діяльнісна дистанція» ($r=-0,597$, $p\leq 0,01$). Визначено пряму позитивну кореляцію між такою складовою особистісної зрілості як «Толерантність» та шкалами «Когнітивна дистанція» ($r=0,559$, $p\leq 0,05$), «Поведінкова і діяльнісна дистанція» ($r=0,399$, $p\leq 0,05$), «Самоприйняття» та шкалами «Когнітивна дистанція» ($r=0,498$, $p\leq 0,05$), «Поведінкова і діяльнісна дистанція» ($r=0,404$, $p\leq 0,05$).

У групі жінок молодого віку із збільшенням відповідальності зменшуються когнітивна дистанція у міжособистісних стосунках; чим більшою стає відповідальність, тим більш розбіжним виявляється співвідношення сили еднаючих і віддаляючих почуттів; з поглибленням переживань збільшується емотивна дистанція; із збільшенням автономності зростає комунікативна дистанція; тоді як, актуалізація самоприйняття збільшує когнітивну, комунікативну, емотивну, поведінкову і діяльнісну дистанцію. У групі жінок зрілого віку зі збільшенням децентрації зменшується емотивна, поведінкова і діяльнісна дистанція; тоді як когнітивна, поведінкова і діяльнісна дистанція зростає з підвищенням толерантності та актуалізацією самоприйняття.

Виходячи з актуальності проблеми, розглянутої у даному дослідженні, доцільним слід вважати продовження студій у вибраному напрямку та вивчення більш широкого спектру детермінант особистісної зрілості у жінок, зокрема жінок різного віку. Це дасть можливість у перспективі розробити та специфікувати програми психологічного супроводження у різних галузях суспільної практики.

Список бібліографічних посилань

1. Штепа О. С. Феномен особистісної зрілості. *Соціальна психологія*. № 1 (9). 2005. С. 62–77.
2. Штепа О. С. Особистісна зрілість. Модель. Опитувальник. Тренінг. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 232 с.
3. Богданова М. В., Доценко Е. Л. Саморегуляція личности: от защиты к созиданию. Тюмень, 2010. 204 с.
4. Долганов Д. Н. Семантические особенности межличностных отношений (на примере студенческой молодежи). *Вестник Кузбасского государственного технического университета*. 2013. № 5. С. 160–165.
5. Духновский С. В. Дистанция в межличностных отношениях. Регуляция и диагностика: монография. Екатеринбург, 2010. 209 с.
6. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. М.: Смысл, 1993. 43 с.

Одержано 21.02.2017

Представлены результаты исследования взаимосвязей черт-индикаторов личностной зрелости с социально-психологической дистанцией в межличностных отношениях у женщин молодого и зрелого возраста.

Ключевые слова: *межличностные отношения, личностная зрелость, черты-индикаторы, социально-психологическая дистанция.*

УДК 159.922

Лариса Олександрівна СОЛОХІНА,

старший викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ СТРАТЕГІЙ ПОВЕДІНКИ В КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО КУРСІВ

Розглянуто питання стратегій поведінки в конфліктній ситуації у студентів-психологів першого та другого курсів. Проведено порівняння стратегій поведінки у конфлікті між студентами-психологами першого та другого курсу.

Ключові слова: *конфлікт, студенти психологи, стратегії поведінки у конфлікті.*

У сучасному освітньому просторі, в зв'язку з великими змінами і безліччю реформ з модернізації освіти неминуче виникнення конфліктних ситуацій. Сьогодні як ніколи стала очевидною вирішальна роль особистісного фактора, або людського фактора, в у конфлікті. Людський фактор – це і очікування людей один від одного, їх бажання і прагнення, а також інтереси, накопичений запас знань, умінь, навичок і звичок, риси характеру і здібності. Зіткнення інтересів, прагнень, бажань викликає необхідність формування у студентському колективі сприятливого психологічного клімату, необхідного для продуктивної та творчої роботи, а це можливо в ситуації сприятливого вирішення міжособистісних конфліктів [4, с. 285].

Актуальність дослідження стратегій поведінки у конфлікті студентів психологів першого та другого курсу обумовлена тим, що навчання у вузі супроводжується переживанням різних стресових ситуацій, зв'язаних як з навчальним процесом, так і з особистими взаєминами. Найбільш важким є адаптаційний період, коли відбувається входження в нову соціальну ситуацію розвитку. Кризистність даного періоду підтверджується об'єктивними показниками, такими, як велика кількість відрахувань студентів, а також суб'єктивними – це переживання молодими людьми складності або нездатності перешикуватися зі шкільної системи навчання на вузівську, змінити навчальну діяльність відповідно до вимог викладачів, засвоювати більший обсяг знань, увійти в новий колектив.

Теоретичне підґрунтя. У будь-якому конфлікті кожен учасник оцінює і співвідносить свої інтереси і інтереси суперника, ставлячи собі питання: що я здобуваю, що я втрачаю, яке значення має предмет спору для суперника. На основі такого аналізу він свідомо обирає ту чи іншу стратегію поведінки. Часто відображення цих інтересів відбувається несвідомо, і тоді поведінка в конфліктній взаємодії насичене потужним емоційним напруженням та носить спонтанний характер [1, с. 143].

Особливе місце в оцінці моделей та стратегій поведінки особистості в конфлікті, займає цінність для неї міжособистісних відносин з протилежної стороною. Якщо для одного з суперників міжособистісні відносини з іншим суперником (дружба, любов, партнерство і т. д.) не представляють ніякої цінності, поведінку його в конфлікті буде відрізнятися деструктивним змістом або крайніми позиціями в стратегії (примушення, боротьба, суперництво). І навпаки, цінність міжособистісних відносин для суб'єкта конфліктної взаємодії, як правило, є суттєвою причиною конструктивної поведінки у конфлікті або спрямованості такої поведінки на компроміс, співробітництво, догляд або поступку [2, с. 71].

Примушення (боротьба, суперництво). Той, хто обирає цю стратегію поведінки, насамперед виходить з оцінки особистих інтересів у конфлікті як високих, а інтересів свого суперника – як низьких. Вибір стратегії примушення в кінцевому підсумку зводиться до вибору: або інтерес боротьби, або взаємовідносини.

Ухилення. Стратегія ухилення відрізняється прагненням піти від конфлікту. Вона характеризується низьким рівнем спрямованості на особисті інтереси й інтереси суперника і є взаємною. По суті, це взаємна поступка.

Поступка. Людина, що дотримується цієї стратегії, також прагне піти від конфлікту. Але причини «відходу» в цьому випадку інші. Спрямованість на особисті інтереси тут низька, а

оцінка інтересів суперника висока, тобто людина, що приймає стратегію поступки, жертвує особистими інтересами на користь інтересів суперника.

Компроміс. Компромісна стратегія поведінки характеризується балансом інтересів конфлікуючих сторін на середньому рівні. Інакше її можна назвати стратегією взаємної поступки.

Стратегія компромісу не тільки не псує міжособистісні відносини, але і сприяє їх позитивному розвитку. Поняття «компроміс» за змістом близьке до поняття «консенсус». Подібність їх полягає в тому, що і компроміс, і консенсус відображають взаємні поступки суб'єктів соціальної взаємодії. Тому при аналізі та обґрунтуванні стратегії компромісу важливо спиратися на правила і механізми досягнення консенсусу в соціальній практиці [3, с. 96].

Співробітництво. Стратегія співробітництва характеризується високим рівнем спрямованості як на власні інтереси, так і на інтереси суперника. Дана стратегія будується не тільки на основі балансу інтересів, а й на визнанні цінності міжособистісних відносин.

У нашому дослідженні ми вивчили специфіку стратегії поведінки в конфлікті у студентів першого та другого курсу, в якому взяли участь 45 студентів 1–2 курсу. Для вивчення особливостей стратегій поведінки у конфлікті була використана методика «Стратегії поведінки у конфлікті» (метафоричний варіант). При обробці даних використовувався метод математичної статистики – t-критерій Стьюдента для парних вибірок.

Результати дослідження. Особливості стратегій поведінки в конфліктній ситуації у студентів першого та другого курсу (Таблиця 1).

Таблиця 1

Показники стратегій поведінки в конфліктній ситуації у студентів першого та другого курсу (M ± m)

Курси	1 курс	2 курс	t	p
Стратегії поведінки в конфлікті				
«Черпаха»	17,72 ± 0,58	17,93 ± 0,61	0,25	-
«Акула»	16,08 ± 0,74	21,8 ± 0,63	2,2	0,05
«Ведмежа»	23,19 ± 0,67	17,8 ± 0,61	2,25	0,05
«Лисиця»	20,19 ± 0,66	20,61 ± 0,71	0,59	-
«Сова»	25,36 ± 0,65	22,65 ± 0,82	2,15	0,05

Дані що представлені в таблиці 1 свідчать про те, що студенти першого курсу ймовірно більш схильні використовувати такі стратегії поведінки в конфлікті як «Сова» (25,36 ± 0,65 і 21,65 ± 0,82, p ≤ 0,05) й «Ведмедик» (23,19 ± 0,67 і 17,8 ± 0,61, p ≤ 0,05), ніж студенти другого курсу. А стратегію «Акула» (16,08 ± 0,74 і 20,8 ± 0,63, p ≤ 0,05) ймовірно більше використовують студенти другого курсу ніж студенти першого курсу, також вони дуже часто використовують стратегію «Сова» (22,65 ± 0,82, p ≤ 0,05). За іншими шкалами достовірних відмінностей не спостерігається.

Отримані результати дозволяють зробити наступні висновки стосовно стратегій поведінки в конфлікті у студентів психологів першого та другого курсу:

1. Студенти психологи першого курсу у конфлікті намагаються знайти рішення яке б задовольняло усіх учасників конфлікту, тобто компроміс, це дозволяє їм зберегти добрі відносини з більшістю конфлікуючих сторін. Але якщо компроміс не вдається знайти, студенти психологи першого курсу відмовляються від своєї позиції у конфлікті, та приймають позицію тієї конфлікуючої сторони, з якою зберігання відносин є найбільш важливим.

2. Студенти психологи другого курсу у конфлікті теж в першу чергу намагаються знайти компромісне рішення проблеми, але коли це не можливо, вони починають займати жорстку позицію й намагаються будь-що перемогти в конфлікті, не зважаючи при цьому на збереження гарних відносин з іншими учасниками конфлікту.

Отримані результати можна використовувати при виховній роботі зі студентами; консультативній та психотерапевтичній роботі з ними; профілактиці, корекції та вихованні працьовитості.

Список бібліографічних посилань

1. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2008. 496 с.
2. Васильев Н. Н. Тренинг преодоления конфликтов. СПб.: Речь, 2007. 174 с.
3. Мокшанцев Р. И. Конфликтология в социальной работе: учеб.пособие. Ростов н/Д.: Феникс, 2008. 314 с.
4. Черкашина А. Г., Земсков А. С. Взаимосвязь выбора стратегий поведения в конфликте с самоотношением к характеристикам образа физического я студентов Вузов. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология»*. 2011. № 2 (10). С. 85–94.

Одержано 11.02.2017

Рассмотрены вопросы стратегий поведения в конфликтной ситуации у студентов-психологов первого и второго курсов. Проведено сравнение стратегий поведения в конфликте между студентами-психологами первого и второго курсов.

Ключевые слова: *конфликт, студенты психологи, стратегии поведения в конфликте.*

УДК 159.923:340.114.5

Наталія Миколаївна ТЕСЛИК,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ

Досліджено особливості мотиваційного аспекту особистісного розвитку студентів-правознавців як значимого фактору реалізації компетентнісного підходу до навчання в ВНЗ.

Ключові слова: *мотиваційна сфера, студент-правознавець, компетентнісний підхід.*

Під компетентнісним підходом, спираючись на чисельні існуючі теоретичні доробки, ми розуміємо створення освітнього простору, що забезпечує усесторонній розвиток особистості. Розвивальний аспект формування професійної компетентності невід'ємний від проблеми мотивації індивіда. Зростання значимості компоненту самостійної роботи студента, стан ринку праці в умовах економічного спаду, який детермінує підвищені вимоги до конкурентоздатності випускників ВНЗ продукують зростаючу значимість вмотивованості навчальної діяльності студентів.

Практично усі дослідники даної проблеми виокремлюють мотиви індивіда як окремий фактор ефективності навчально-виховного процесу у вищій школі. Навчальна мотивація студентів відображає інтеріорізовані індивідом стимули до здобуття фахової підготовки, особистісну спрямованість на активну самореалізацію в обраній сфері діяльності. Усвідомлювані позитивні внутрішні мотиви сприяють і водночас підтримуються достатнім рівнем сформованості професійних компетентностей індивіда. Мотиваційна сфера безпосередньо зближує психологічні та поведінкові компоненти навчальної діяльності, оскільки мотиви певної діяльності головним чином визначають сутність установок особистості.

На думку Д. М. Узнадзе, саме мотив виступає чинником, який замінює менш схвалювану форму поведінку більш прийнятною [1, с. 34]. Як справедливо відзначає Н. Е. Мілорадова, мотивація як психічне явище розглядається із статичної чи динамічної позицій, що визначає її розуміння як сукупності мотивів, суми факторів, що детермінують поведінку, безпосереднього стимулу активності індивіда, що визначає її напрямок чи у якості процесу психічної регуляції певної діяльності [3, с. 60]. Ю. Б. Ірхін переконливо доводить, що професійний вибір індивіда відрізняється полімотивованістю [2, с. 20]. На етапі професійної

підготовки саме навчальна і професійна мотивація виступають чинниками, що безпосередньо пов'язані із формуванням професійних компетенцій майбутніх фахівців права.

Метою нашого дослідження є визначення взаємозв'язків між мотивацією навчальної і майбутньої професійної діяльності студентської молоді. У дослідженні взяли участь 62 майбутні фахівці права, у тому числі 29 студентів першого курсу та 33 студенти 4 курсу (випускного для тих, хто навчається для здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»). Застосовані методика вивчення мотивації навчання у ВНЗ Т.І.Ільїної, опитувальник А.О.Реана «Мотивація успіху і страх невдачі», методика «Мотивація професійної діяльності» К.Замфір у модифікації А.О.Реана. Для обробки даних використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена та U-критерій Манна-Уїтні.

Отримані дані свідчать про невизначеність мотиваційної спрямованості на успіх серед першокурсників ($13,21 \pm 2,3$). Однак спостерігається незначне підвищення середньозваженого показника для досліджуваних випускного курсу ($14,12 \pm 2,57$). При цьому у процесі навчання зменшується частка студентів, схильних до невизначеної мотивації (38 % досліджуваних першокурсників і 18 % студентів 4 курсу) на користь орієнтованих на успішність власної діяльності (відповідно 41 % першокурсників і 61 % студентів 4 курсу). Отже, навчальна діяльність здійснює певний вплив на формування впевненості у досягненні поставленої мети, що є важливою якістю для набуття професійних компетентностей юриста.

Серед мотиваційних спрямувань навчальної діяльності студенти орієнтовані найбільшою мірою на здобуття знань, у тому числі 44,8 % досліджуваних студентів 1 курсу та 42,4 % студентів 4 курсу (середні групові результати $8,5 \pm 2,73$ та $7,54 \pm 3,78$ відповідно). Значима відмінність між студентами 1 та 4 курсів у рівні орієнтованості на оволодіння професією, який зростає протягом навчання у ВНЗ ($U_{\text{емп}} = 246,5$, $p \leq 0,01$). У групах різних років підготовки виявлені відмінності також між проявами мотиву «отримання диплому» ($U_{\text{емп}} = 335,5$, $p \leq 0,05$). При чому для студентів випускного курсу спрямованість на здобуття посвідчення успішного навчання дещо вища ($8,33 \pm 1,37$), ніж для першокурсників ($7,55 \pm 1,69$).

У повній мірі не заперечуючи стереотип про детермінацію цього показника зовнішньою мотивацією, вимушеним навчанням, слід розглянути також роль значущості документального підтвердження витрачених на навчання зусиль. Крізь призму такого бачення йдеться у першу чергу про бажання поліпшити власного соціального статусу і престижу, що виражається у здобутті диплому про вищу освіту. Припорівнянні отриманих результатів за шкалою «Здобуття диплома» з навчальної мотивації та усіма шкалами методики діагностики мотивації професійної діяльності кореляції відсутні.

Вектор спрямованості майбутньої професійної діяльності студентів можна розглядати з позицій формування ставлення до свого майбутнього Я, адже на цьому етапі молоді доступне переважно практичне навчання, що принципово обмежує можливості самовизначення особистості у професійному середовищі. Серед студентів обох груп порівняння існує значне домінування внутрішньої мотивації ($4,31 \pm 0,75$ серед першокурсників та $4,12 \pm 0,88$ серед випускників) і зовнішньої позитивної мотивації ($4,13 \pm 0,55$ та $4,19 \pm 0,66$ відповідно) майбутньої професійної діяльності порівняно із показниками зовнішньої негативної мотивації ($2,98 \pm 1,09$ і $3,09 \pm 0,73$ відповідно). Студенти, як першого курсу ($U_{\text{емп}} = 119,5$, $p \leq 0,01$), так і випускного ($U_{\text{емп}} = 202,5$, $p \leq 0,01$) у більшій мірі орієнтуються на внутрішні стимули професіоналізації, ніж на уникнення зовнішніх негативних факторів.

Кореляційні взаємозв'язки у системі мотиваційних проявів студентів 4 курсу виявлені відносно внутрішньої мотивації майбутньої професійної діяльності та спрямованістю на здобуття знань у навчальній діяльності ($r_{\text{емп}} = 0,571$, $p \leq 0,01$). Серед досліджуваних першого курсу подібного взаємозв'язку не виявлено. Відповідно, мотив підвищення ефективності навчальної діяльності, яка на даному етапі становлення особистості забезпечується набуттям професійних знань, з розширенням компетенцій у ході навчання у ВНЗ пов'язується із внутрішньоособистісними стимулами самореалізації в обраній сфері діяльності.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що компетентнісним підхід вимагає розглядати мотиваційну сферу особистості студента комплексно. Засвоєння знань для

студентів випускного курсу виступає суто внутрішнім стимулом, який також у внутрішньому плані екстраполюється студентською молоддю на сферу майбутньої професійної діяльності. У процесі навчання спостерігається зростання значимості професійної спрямованості особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Баранов П. П., Мещерякова А. В. Правовая психология курсантов вузов МВД России: монография. Ростов н/Д: РЮИ МВД России, 2001. 168 с.
2. Ірхін Ю. Б. Психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів: навч. посіб. Київ: РВЦ КНУВС, 2007. 94 с.
3. Мілорадова Н. Е. Гендерні особливості ціннісно-сислової та мотиваційної сфери працівників ОВС. *Право і Безпека*. 2007. № 6 (1). С. 59–63.

Одержано 24.02.2017

Исследованы особенности мотивационного аспекта личностного развития студентов-правоведов как значимого фактора реализации компетентного подхода в вузе.

Ключевые слова: *мотивационная сфера, студент-правовед, компетентный подход.*

УДК 159.923

Світлана Миколаївна ТКАЧОВА,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ З ПСИХОЛОГІЧНОЮ РОЗУМНІСТЮ У ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ

Стаття присвячена вивченню взаємозв'язків толерантності до невизначеності з психологічною розумністю. Виявлено специфіку взаємозв'язків толерантності до невизначеності з компонентами психологічної розумності у жінок 18–20 років і жінок 35–55 років.

Ключові слова: *інтолерантність, міжособистісна інтолерантність до невизначеності, психологічна розумність, толерантність до невизначеності.*

Людина живе в умовах невизначеності, яка безперервно виникає, долається і знову виникає, що в першу чергу пов'язано з наявністю фундаментального фактора часу і як наслідок невідомістю майбутнього. Ми не можемо в повній мірі контролювати природні і соціальні умови нашого життя, не можемо мати вичерпну інформацію про те, що відбувається навіть в поточний момент часу. Наша власна поведінка, його вплив на навколишнє середовище, інших людей і самих себе також не підвладна повного контролю і прогнозування. Невизначеність може бути виявлена в безлічі ситуацій: в повсякденних ситуаціях, в міжособистісній комунікації, при міжособистісному і міжгруповому взаємодії, при вирішенні завдань професійної та навчальної діяльності, при прийнятті рішень. Толерантність до невизначеності уявляє собою генералізовану особистісну властивість, що означає прагнення до змін, новизни і оригінальності, готовності йти невторованими шляхами і віддавати перевагу більш складним завданням, мати можливість самостійності і виходу за рамки прийнятих обмежень; тоді як, інтолерантність фокусує прагнення до ясності, впорядкованості у всьому і неприйнятті невизначеності, припущення про чільну роль правил і принципів, дихотомічний поділ правильних і неправильних способів, думок і цінностей. Міжособистісна інтолерантність до невизначеності означає прагнення до ясності і контролю в міжособистісних відносинах, дискомфорт в разі невизначеності відносин з іншими [1, с. 14–15].

Активний інтерес дослідників до вивчення толерантності до невизначеності обумовив вивчення її взаємозв'язків з широким колом психологічних характеристик особистості. Серед інших, були доведені взаємозв'язки толерантності до невизначеності з інтелектом через латентну змінну інтелектуальної Я-концепції [2, с. 97], з емоційним інтелектом [3, с. 23], а також, з соціальним інтелектом, котрий, за думкою дослідників, виступає ресурсом толерантності до невизначеності [5, с. 54, 6, с. 363, 365]. Разом з цим, залишаються недостатньо вивченими взаємостосунки толерантності до невизначеності з особистісним інтелектом, проявом якого є психологічна розумність. Включеність в психологічну розумність орієнтування на емоційні складові свого внутрішнього досвіду пов'язує її з емоційним інтелектом, дозволяє припустити зв'язок толерантності до невизначеності з психологічною розумністю. Однією з характеристик, що відображають ступінь доступності людині його внутрішнього досвіду, зміст переживань, наскільки вони йому цікаві, якою мірою він емоційно включений у побудову образу «Я», є психологічна розумність [4, с. 63]. Психологічна розумність демонструється суб'єктом в тій мірі, в якій він висловлює зацікавленість і здатність до рефлексії щодо психічних процесів, взаємовідносин і значень поведінки як в афективній, так і в інтелектуальній сферах [4, с. 64]. Психологічна розумність – це властивість суб'єкта, яка проявляється в здатності усвідомлювати емоції, почуття, поведінку свою та оточуючих, прагнення до розуміння їх причин та готовність і прагнення до змін.

Мета дослідження – виявити взаємозв'язки толерантності до невизначеності з психологічною розумністю у жінок різного віку.

Вибірка: у дослідженні прийняли участь 2 групи: перша група – дівчата 18–20 років (30 осіб). Друга група – жінки 35–55 років (30 осіб). В роботі були використані методики: «Новий опитувальник толерантності до невизначеності» (Т. В. Корнілова) і шкала «Психологічної розумності» (М. О. Новікова). Для математико-статистичної обробки результатів застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

У жінок 18–20 років встановлені прямі значущі взаємозв'язки між шкалою «Інтолерантність» та шкалами «Зацікавленість в сфері переживань» ($r = 0,666, p \leq 0,01$), «Користь від обговорення переживань» ($r = 0,620, p \leq 0,01$), «Бажання і готовність обговорювати переживання» ($r = 0,321, p \leq 0,05$), «Доступність переживань» ($r = 0,321, p \leq 0,05$). Також шкала «Міжособистісна інтолерантність до невизначеності» корелює зі шкалою «Доступність переживань» ($r = 0,330, p \leq 0,05$). Слід зазначити, що у цій групі не було визначено жодного значущого кореляційного зв'язка між толерантністю до невизначеності та всіма компонентами психологічної розумності.

У жінок 35–55 років виявили зворотній взаємозв'язок між шкалою «Інтолерантність» та шкалою «Користь від обговорення переживань» ($r = -0,346, p \leq 0,05$), а також прямий значущий взаємозв'язок зі шкалами «Бажання і готовність обговорювати переживання» ($r = 0,355, p \leq 0,05$), «Відкритість новому досвіду» ($r = 0,336, p \leq 0,05$). «Міжособистісна інтолерантність до невизначеності» корелює зі шкалою «Користь від обговорення переживань» ($r = 0,380, p \leq 0,05$).

Отримані результати дозволяють зробити наступні висновки:

1. У групі жінок 18–20 років із збільшенням схильності прагнути до ясності, впорядкованості у всьому і неприйнятті невизначеності збільшується суб'єктивна зацікавленість у сфері переживань, доступність до їх аналізу, також схильність визнавати користь від обговорення переживань та бажання їх обговорювати. Також жінки цієї групи схильні прагнути до ясності і контролю в міжособистісних відносинах при збільшенні доступності переживань.

2. У групі жінок 35–55 років схильність прагнути до ясності, впорядкованості у всьому і неприйнятті невизначеності зменшується із посиленням визнавати користь від обговорення переживань, та збільшується із посиленням бажання і готовності обговорювати переживання, а також відкритості новому досвіду. Із збільшенням прагнення до ясності і контролю в міжособистісних відносинах збільшується здатність визнавати користь від обговорення переживань.

Список бібліографічних посилань

1. Корнилова Т. В. Новый опросник толерантности-интолерантности к неопределенности. *Психологический журнал*. 2010. № 6. С. 74–86.
2. Корнилова Т. В. Психология неопределённости: единство интеллектуально-личностной регуляции решений и выборов. *Психологический журнал*. 2013. № 3. С. 89–100.
3. Корнилова Т. В. Толерантность к неопределённости и эмоциональный интеллект при принятии решений в условиях подсказки. *Психология*. 2014. № 4. С. 19–36.
4. Новикова М. А., Корнилова Т. В. «Психологическая разумность» в структуре интеллектуально-личностного потенциала (адаптация опросника). *Психологический журнал*. 2013. № 6. С. 63–78.
5. Совмиз З. Р. Социальный интеллект как ресурс конкурентоспособности высококвалифицированных спортсменов. *Физическая культура, спорт – наука и практика*. 2014. № 2. С. 52–56.
6. Хазова С. А. Ментальные ресурсы субъекта в разные возрастные периоды: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.13. М., 2014. 423 с.

Одержано 22.02.2017

Статья посвящена изучению взаимосвязей толерантности к неопределённости с психологической разумностью. Выявлено специфику взаимосвязей толерантности к неопределённости с компонентами психологической разумности у женщин 18–20 лет и женщин 35–55 лет.

Ключевые слова: *интолерантность, межличностная интолерантность к неопределённости, психологическая разумность, толерантность к неопределённости.*

УДК 37.01

Наргиза Икромалиевна ХАЛИЛОВА,

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии

Ташкентского государственного педагогического университета им. Низами, Узбекистан

О НЕКОТОРЫХ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ПАТТЕРНАХ ПЕДАГОГОВ С ВЫСОКОЙ СТЕПЕНЬЮ РЕФЛЕКСИВНОСТИ

Описаны некоторые поведенческие паттерны, характерные для педагогов с высокой степенью развития рефлексивности. Соответствующие формы поведения рассмотрены в рамках отдельных действий педагога, которые образуют целостную педагогическую деятельность. Сформулирован вывод о возможности признания за рефлексивностью существенного признака профессионализма педагога.

Ключевые слова: *личность, педагог, педагогическая деятельность, рефлексивность, уровень рефлексивности.*

Деятельность и общение, безусловно, два важнейших фактора психического развития. Вместе с тем, это не только важные детерминанты развития, но также основные сферы проявления уровня развития разнообразных психических функций. Изучение особенностей того, как определенное психологическое качество проявляется в конкретном виде деятельности и в каждом акте общения имеет важное практическое значение, поскольку открывает новые возможности диагностирования уровня профессионального и личностного развития. Последнее обеспечивается тем, что выявление своеобразных симптомов проявления некоего качества психического склада личности, позволяет в будущем на основе их анализа предполагать наличие и измерять уровень соответствующей психологической особенности. В данной работе с этой научно-практической позиции рассматривается проблема проявления уровня рефлексивности педагогов через систему их психологических особенностей.

Как известно, рефлексивность определяется как качество личности, которое является производной от способности к самовосприятию содержания своей собственной психики и его анализу, а также способности к пониманию психики других людей через представление себя на месте другого человека. На поведенческом уровне рефлексивность проявляется в

продолжительности обдумывания субъектом своей текущей деятельности, частом анализировании происходящего, склонности к самоанализу в конкретных жизненных ситуациях, тщательности планирования деталей своего поведения, частота обращения к будущим событиям, ориентация на будущее [1].

Педагогическая деятельность имеет сложную структуру, в которой, как правило, выделяются следующие относительно независимые виды действий:

1) действия по мотивированию на прием передачи научных знаний и навыков социально одобряемого поведения;

2) действия по передаче научных знаний и навыков социально одобряемого поведения;

3) действия по контролю усвоения научных знаний и навыков социально одобряемого поведения;

4) действия по оценке уровня усвоения научных знаний и навыков социально одобряемого поведения.

Психологическое изучение поведения педагогов в осуществлении этих действий методом включенного наблюдения показывает возможность выявления признаков уровня развития рефлексивности в каждой из выделенных направлений деятельности.

1. Мотивирование учащихся на прием передаваемых научных знаний и навыков нравственного поведения предполагает информирование о значении передаваемого для личных и общественных интересов. Когда педагог, передавая такую информацию, пытается убедить в ее истинности и с этой целью приводит не один, а целый ряд однотипных примеров это должно наводить на мысль о высоком уровне рефлексивности этого специалиста. На наш взгляд, это объясняется тем, что педагог, который для убеждения в своей правоте стремится привести сразу несколько однотипных примеров в большинстве случаев поступает так в силу неуверенности в достаточности единственного примера. Такая неуверенность вероятнее всего имеет в основе повышенный уровень самокритичности, что может быть явным признаком высокой степени рефлексивности.

2. Передача учащимся научных знаний и навыков социально одобряемого поведения означает сообщение педагогом о свойствах предметов и явлений окружающего мира, а также о способах гуманного отношения к ним. В осуществлении такого действия традиционная констатация педагогом до осуществления сообщения того, что возможно осмысление его сущности будет достаточно сложным, выражение готовности понять учащихся, которым будет трудно даваться прием сообщения, также может быть признаком высокого уровня рефлексивности. Мы предполагаем, что данный признак является результатом повышенной степени способности педагога идентифицироваться с учащимися. Педагог с такой особенностью неосознанной смотрит на ситуацию глазами учащихся и признает за ними право возможности показывать свою затрудненность в полноценном принятии передаваемого сообщения.

3. Контроль усвоения сообщаемых научных знаний и навыков социально одобряемого поведения осуществляется для своевременного выявления качественной и количественной адекватности усвояемого относительно сообщаемого. Здесь высокий уровень рефлексивности педагога может проявиться в том, что им публично будет признаваться неприятность, возможно, некоторая излишность требуемой существующими положениями формы, и в целом, необходимости проведения контроля. Педагог, признавая возможность возникновения у учащихся неприятных переживаний в ситуации контроля, также вероятнее всего глубоко проникается в эмоциональный мир учащегося и со своей эмпатической позиции пытается оценивать свои педагогические действия, что опять же отражает повышенный уровень рефлексивности.

4. Оценка уровня усвоения научных знаний и навыков социально одобряемого поведения служит ответной связью для учащегося, которая должна обеспечивать возможность сравнения усвоенного с идеальными образцами, передаваемыми педагогом. В ситуации оценивания сообщение педагогом о вероятности несогласия кого-то из учащихся своей оценкой, удивления оценками других, ощущения приятного переживания неожиданно хорошей оценки может быть показателем высокой степени рефлексивности. Мы считаем, что это объясняется попыткой педагога показать готовность принять

положительное и отрицательное отношение учащихся, индивидуальным целям которых соответствует или не соответствует его оценка. Готовность посмотреть на себя с точки зрения учащихся, для которых педагог после оценивания предстает либо как преграда, либо как помощник также показывает высокую степень развития рефлексивности.

В целом, обобщив вышеизложенное, можно выдвинуть общее предположение о том, что педагога с высоким уровнем рефлексивности всегда отличает такой признак вербального поведения как предварительное оговорение, признание возможности возникновения в сознании учащихся определенной эмоциональной оценки, суждений по поводу учебно-воспитательного процесса и конкретных действий педагога. Высказывая предварительно о своих опасениях и готовности понять правомерность ожидаемых реакций учащихся, педагог с высокой степенью рефлексивности, на наш взгляд, таким образом, пытается предотвратить чрезмерный уровень их отрицательного или положительного отношения, чем демонстрирует свою повышенную сознательность как специалиста.

Список библиографических ссылок

1. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики. *Психологический журнал*. 2003. Т. 24, № 5. С. 45–57.
2. Халилова Н. И., Каюмова Д. Н. Стиль семейного воспитания и особенности развития рефлексивности. *Молодой ученый*. 2016. № 10. С. 1378–1381.
3. Халилова Н. И. К вопросу о научном подходе к изучению роли семейного воспитания в развитии рефлексивности. *Наука и мир*. 2015. № 7 (23). С. 179–180. URL: <http://oaji.net/articles/2015/245-1439538233.pdf> (дата обращения: 14.03.2017).

Получено 16.03.2017

Описано деякі поведінкові патерни, характерні для педагогів з високим ступенем розвитку рефлексивності. Відповідні форми поведінки розглянуто в рамках окремих дій педагога, які утворюють цілісну педагогічну діяльність. Сформульовано висновок про можливість визнання рефлексивності як істотної ознаки професіоналізму педагога.

Ключові слова: особистість, педагог, педагогічна діяльність, рефлексивність, рівень рефлексивності.

This work is devoted to the description of some behavioural patterns characteristic of teachers with high extent of development of reflexivity. The corresponding forms of behavior are considered within separate actions of the teacher which form complete pedagogical activity. A conclusion about a possibility of recognition behind reflexivity of an essential sign of professionalism of the teacher is created.

Keywords: personality, teacher, pedagogical activity, reflexivity, reflexivity level.

УДК 159.98

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА КОНФЛІКТНОСТІ У СПІЛКУВАННІ

Розглянуто проблеми міжособистісної взаємодії та соціального інтелекту. Показано, що високий рівень розвитку соціального інтелекту сприяє зниженню рівня конфліктності й агресивності суб'єктів в спілкуванні. При більш високому рівні соціального інтелекту випробувані частіше обирають такі стилі поведінки в конфлікті як пристосування та, меншою мірою, співробітництво та несхильні до такого стилю як уникання.

Ключові слова: соціальний інтелект, конфліктність, агресивність.

Соціальний інтелект допомагає людині розуміти та прогнозувати розвиток міжособистісних відносин. О. Б. Чеснокова визначила соціальний інтелект як здібність орієнтуватися на істотні характеристики комунікативної ситуації, недоступні безпосередньому спостереженню, та здатність намічати можливі способи опосередкованого досягнення своїх або загальних цілей в умовах, коли безпосередні способи її досягнення неможливі [2]. Особи з високим рівнем соціального інтелекту достатньо соціально компетентні [1].

В роботі вивчався взаємозв'язок здібностей соціального інтелекту та особливостей поведінки в конфлікті в юнацькому віці. Були використані наступні психодіагностичні методики: дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда, «Особистісна агресивність і конфліктність» Е. П. Ільїна, П. А. Ковальова та визначення стилів поведінки в конфліктній ситуації К. Томаса. В дослідженні прийняли участь 34 особи юнацького віку.

Результати емпіричного дослідження свідчать, що загальний рівень розвитку соціального інтелекту виявився статистично вірогідно пов'язаним із запальністю та негативно взаємозалежним з уразливістю, безкомпромісністю, мстивістю, негативною агресивністю і конфліктністю (див. табл. 1).

Таблиця 1

Особливості взаємозв'язку соціального інтелекту й агресивності і конфліктності в спілкуванні, г.

Показник агресивності – конфліктності	Методика соціального інтелекту Дж. Гілфорда				
	1 субтест	2 субтест	3 субтест	4 субтест	Загальний рівень
Запальність	0,27	0,27	0,42**	0,00	0,42**
Наступальність,напористість	-0,10	-0,35*	0,17	0,02	-0,08
Уразливість	-0,27	-0,28	-0,23	-0,28	-0,40*
Непоступливість	0,19	-0,32*	0,16	0,04	0,06
Безкомпромісність	0,05	-0,51**	-0,14	0,15	-0,21
Мстивість	0,09	-0,54**	-0,30	0,42*	-0,22
Нетерпимість до думки інших	0,06	-0,33*	0,12	-0,18	-0,05
Підозрілість	0,02	-0,26	0,12	0,07	-0,04
Позитивна агресивність	0,02	-0,33*	0,18	-0,02	-0,02
Негативна агресивність	-0,07	-0,50**	-0,24	-0,01	-0,34*
Конфліктність	-0,06	-0,43**	0,09	0,00	-0,16

Умовні позначки: * - $p = 0,05$; ** - $p = 0,01$.

Як демонструють дані таблиці 1., здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (субтест 2) була у обстежених статистично вірогідно негативно пов'язана з наступальністю, напористістю, непоступливістю, безкомпромісністю, мстивістю, нетерпимістю, позитивної і негативною агресивністю і конфліктністю, взаємозв'язок з уразливістю і підозрілістю був менш вираженим і не досягав рівня статистичної значущості.

Здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини в залежності від контексту ситуації, що їх викликала, (субтест 3) була пов'язана позитивним зв'язком різного рівня інтенсивності з запальністю, наступальністю, напористістю, непоступливістю, нетерпимістю, підозрілістю та позитивною агресивністю.

Данні дослідження свідчать, що такі стилі поведінки в конфліктній ситуації як суперництво та компроміс у обстежених незначним чином пов'язані з загальним рівнем розвитку соціального інтелекту та окремих його здібностей. При більш високому рівні соціального інтелекту випробувані частіше обирають такі стилі поведінки в конфлікті як пристосування та, меншою мірою, співробітництво та неохочі до такого стилю як уникання (див. табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок соціального інтелекту та стилю поведінки в конфліктній ситуації, г_s

Стиль поведінки в конфліктній ситуації	Субтест методики Дж. Гілфорда				Загальний рівень
	1 субтест	2 субтест	3 субтест	4 субтест	
Суперництво	- 0,01	- 0,08	- 0,13	0,18	- 0,05
Співробітництво	- 0,07	0,36*	- 0,10	0,59**	0,20
Компроміс	- 0,18	0,12	0,01	0,02	- 0,04
Уникання	- 0,23	- 0,33*	- 0,23	- 0,57**	- 0,47**
Пристосування	0,43**	0,09	0,34*	- 0,07	0,39*

Умовні позначки: * - $p = 0,05$; ** - $p = 0,01$.

Такий стиль поведінки в конфліктній ситуації як співробітництво статистично достовірно пов'язаний з розвитком таких здібностей соціального інтелекту як здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (субтест 2) та здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях (субтест 4).

Стиль поведінки в конфліктній ситуації уникання статистично достовірно негативно пов'язаний з розвитком соціального інтелекту та таких здібностей як здібність до логічного узагальнення, виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини (субтест 2) та здібність розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей у цих ситуаціях (субтест 4), зв'язок з іншими здібностями також негативний, але менш тісний.

Стиль поведінки в конфліктній ситуації пристосування статистично достовірно пов'язаний з розвитком таких здібностей соціального інтелекту як здібність передбачати наслідки поведінки суб'єктів у певній ситуації (субтест 1) та здібність розуміти зміну значення подібних вербальних реакцій людини в залежності від контексту ситуації, що їх викликала, (субтест 3).

Висновки:

1. Чим вище рівень розвитку соціального інтелекту, тим більше суб'єкт схильний до запальності і менш – до вразливості та негативної агресивності. Розвиток здібності виділення загальних істотних ознак у різних невербальних реакціях людини сприяє зниженню конфліктності й агресивності в спілкуванні.

2. З загальним рівнем розвитку соціального інтелекту та окремих його здібностей незначним чином пов'язані такі стилі поведінки в конфліктній ситуації як суперництво та компроміс у обстежених. При більш високому рівні соціального інтелекту випробувані частіше обирають такі стилі поведінки в конфлікті як пристосування та, меншою мірою, співробітництво та неохочі до такого стилю як уникання.

Список бібліографічних посилань

1. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учебник для вузов. СПб.: Питер, 2001. 544 с.
2. Чеснокова О. Б. Возрастной подход к исследованию социального интеллекта у детей. *Вопросы психологии*. 2005. № 6. С. 35–45.

Одержано 05.02.2017

Рассмотрены проблемы межличностного взаимодействия и социального интеллекта. Показано, что высокий уровень развития социального интеллекта способствует снижению уровня конфликтности и агрессивности субъектов в общении. При более высоком уровне социального интеллекта испытуемые чаще выбирают такие стили поведения в конфликте как приспособление и, в меньшей степени, сотрудничество и не склонны к такому стилю как избегание.

Ключевые слова: социальный интеллект, конфликтность, агрессивность.

УДК 616.895

Елена Григорьевна ШАХОВА,

кандидат биологических наук,

доцент кафедры социологии и психологии факультета № 6

Харьковского национального университета внутренних дел;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7860-6972>

TRAUMA RELEASING EXERCISES (TRE) – СОВРЕМЕННАЯ ТЕХНИКА ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ СТРЕССА

Статья затрагивает вопросы нейропсихологических механизмов стресса и посттравматического стрессового расстройства. Рассмотрен один из генетически запрограммированных механизмов естественного освобождения от стресса – нейрогенный тремор. Особое внимание уделено рассмотрению методики TRE, направленной на инициацию тремора с целью освобождения от травматического опыта.

Ключевые слова: стресс, посттравматическое стрессовое расстройство, нейрогенный тремор.

Под стрессом (от англ. stress – напряжение) чаще всего понимают состояние напряжения, которое возникает у человека и животных под влиянием различных факторов среды и сопровождается совокупностью защитных физиологических реакций организма [3, с. 77]. Психические проявления общего адаптационного синдрома обозначаются как «эмоциональный стресс».

Согласно современным представлениям, эмоциональный стресс можно определить как феномен, возникающий при сравнении требований, предъявляемых к личности, с ее способностью справиться с этим требованием [2, с. 16]. При недостатке у человека стратегий совладания со стрессовой ситуацией, а также при действии стрессора высокой силы или интенсивности, стресс может стать травматическим. В таких случаях в качестве стрессора выступают травматические события – экстремальные кризисные ситуации, которые связаны с угрозой жизни для самого человека или значимых близких.

Согласно данным О. Романчук об эпидемиологии травмы (2014), монотравму переживают – 50–70 % людей (среди них 30 % детей до 18 лет), три и более травматических события в жизни переживают 17 % мужчин и 13 % женщин. 95 % людей, побывавших в зоне боевых действий, получают психическую травму. У переживших травму в 20 % случаев развивается посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР) (у детей – в 30 % случаев), а у 30 % людей с ПТСР расстройство переходит в хроническую форму с пожизненным проявлением симптомов и значительной инвалидизацией. В любой момент времени 5 % взрослого населения имеют ПТСР.

ПТСР – это непсихотическая отсроченная реакция на травматический стресс. Нарушения при ПТСР затрагивают все уровни человеческого функционирования (физиологический, личностный, уровень межличностного и социального взаимодействия), приводят к стойким личностным изменениям не только у людей, непосредственно переживших стресс, но и у членов их семей [2, с. 21].

С точки зрения нейробиологии, ПТСР может рассматриваться как нарушение ассимиляции опыта, связанного со стрессом [1, с. 88]. Происходит снижение эффективности взаимодействия между системами переработки информации: сенсорными ассоциативными полями неокортекса, стволом головного мозга, базальными ганглиями, таламусом и лимбической системой. Нарушения проявляются на психофизиологическом, нейрогуморальном и нейроанатомическом уровнях, которые вовлечены в реализацию основных схем реагирования на стресс: бежать, бороться или замереть. Если, в случае невозможности борьбы или бегства, привычно реализуется реакция замирания, то это приводит к рефлекторному напряжению, миофасциальным болям, судорогам.

Одним из генетически запрограммированных механизмов освобождения от травматического опыта в животном мире является нейрогенное дрожание. Однако эта

способность тела расслаблять напряжение в мышцах, вовлеченных в реакции на стресс, была ослаблена в ходе процесса социализации вследствие порицания телесных проявлений страха.

Таким образом, важным условием успешного восстановления от травмы является активация естественных механизмов саморегуляции. Одним из таких методов является инициация реакции мышечного тремора с помощью системы упражнений, которую разработал Дэвид Берсели – американский психотерапевт, международный эксперт по восстановлению от травмы. Во время своей работы в «горячих точках» – Израиле, Судане, Уганде, Кении, Египте, Ливане, он заметил, что у многих людей, которые были травмированы, иногда появлялось спонтанное мышечное дрожание, что, по словам Д. Берсели, «является естественным механизмом тела, при помощи которого оно снимает высокий уровень напряжения и химических веществ, которыми тело перегружено на момент травматического случая. В результате процесса дрожания тело снимает излишнюю энергию и возвращается назад в состояние покоя и расслабления» (Д. Берсели, 2012, стр. 33).

Простые упражнения, разработанные Д. Берсели, направлены на инициацию мышечного тремора. Вибрация способствует расслаблению глубоких мышц, хронически или остаточно напряженных в результате травмы. Также TRE помогает ликвидировать дисбаланс между парасимпатической и симпатической НС, который является причиной физиологических и психологических дисфункций в организме человека, пережившего травму. Согласно исследованиям Скаера [1], в результате тремора может снижаться активность миндалевидного тела, что приводит к постепенному стиранию содержания травмы в нейронных сетях процедурной памяти.

Во многих странах мира TRE применяется для профилактики и освобождения от стресса сотрудниками ЦРУ, полицией, спасателями, пожарными, медиками.

В Харьковском национальном университете внутренних дел студенты-психологи 4 курса факультета № 6 имели возможность познакомиться с методикой TRE в рамках учебной дисциплины «Основы психореабилитации» под руководством автора данной статьи. Субъективно, у большинства студентов в результате практики TRE наблюдалось качественное изменение психофизиологического состояния: напряжение и тревога постепенно сменялись чувством покоя и расслабления, бег мыслей замедлялся, повышалась толерантность и способность переносить аффекты. Подобные субъективные ощущения могут быть связаны с одним из эффектов тремора, обнаруженным Кассиани-Ингони [5]: тремор индуцирует изменение биопотенциалов головного мозга. На электроэнцефалограмме регистрировались альфа-волны подобные тем, которые возникают при медитации, что сопровождается чувством покоя, ясности ума и расслабления.

Таким образом, методика TRE, направленная на инициацию тремора, является эффективным способом освобождения от стресса и обретения чувства покоя и расслабления.

Список библиографических ссылок

1. Герольд А. Нейрогенное дрожание при проведении TRE-упражнений для снятия напряжения, стресса и травмы по методике доктора Дэвида Берсели при избавлении от посттравматического стрессового расстройства ПТСР. *Психологічне консультування і психотерапія*. 2015. № 1 (2), т. 2. С. 85–95.
2. Тарабрина Н. В. Практикум по психологии посттравматического стресса. СПб.: Питер, 2001. 272 с.
3. Федотчев А. И. Стресс, его последствия для человека и современные нелекарственные подходы к их устранению. *Успехи физиологических наук*. 2009. Т. 40, № 1. С. 77–91.
4. Berceli D. Körperübungen für die Traumaheilung. Papenburg: Niba-ev, 2012. 56 p.
5. Berceli D. The Effects of Neurogenic Tremors on the Human Body. Manuscript, 2010. 25 p.

Получено 03.03.2017

Розглянуто питання нейропсихологічних механізмів стресу і посттравматичного стрессового розладу. Обговорено один із генетично запрограмованих механізмів природного звільнення від стресу – нейрогенний тремор. Особливу увагу приділено розгляду методики TRE, яка спрямована на ініціацію тремору з метою звільнення від травматичного досвіду.

Ключові слова: стрес, посттравматичний стресовий розлад, нейрогенний тремор.

УДК 159.9

Ірина Ігорівна ШЕВЦОВА,

курсант 3 курсу факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ТА ІНТЕРЕСІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Показано, що статевий чинник істотно впливає на формування професійної спрямованості особистості. Описано гендерні особливості професійних схильностей, вмінь, відношень та бажань, а також структури інтересів в підлітковому і юнацькому віці.

Ключові слова: юнаки, дівчата, професійна спрямованість, підлітковий вік, юнацький вік.

Спрямованість – найважливіший компонент внутрішньої психологічної структури, який певним чином перетворює, забарвлює усі дії та вчинки людини, способи прояву усіх інших її психічних властивостей і якостей. Професійна спрямованість – загальна характеристика стосунків людини з певним видом професії. У сучасних соціально-економічних умовах на вибір майбутньої професії школяра впливає широке коло чинників, що робить вивчення проблеми професійної в підлітковому та юнацькому віці спрямованості особливо актуальною.

Професійна спрямованість старшокласників досить широко вивчалася в психологічній науці. Відомо, що статевий чинник істотно впливає на формування професійної спрямованості особистості. На думку Б. Розен, більшість підлітків вибирають професії, що відповідають їх гендерній ролі [1, с.156]. С. Сингер і Б. Штефлер висновку, що юнаки прагнуть роботи, що дозволяє отримати владу, вигоду і незалежність, а дівчата більш усього цінують роботу у сфері обслуговування, або таку, що дає цікавий досвід [2, с. 211]. За даними І. Н. Вакулової, С. П. Крягжде та Д. П. Барама, юнаки віддають перевагу технономічним професіям, а дівчата – соціономічним [2]. Крім того, у дівчат більше виражений інтерес до мистецтва. Л. А. Головей було відмічено, що серед дівчат переважає соціальна, артистична спрямованість, а серед юнаків – підприємницька і дослідницька [1, с. 25].

Метою проведеного дослідження було вивчення професійної спрямованості школярів підліткового і юнацького віку з урахуванням чинника статі.

У роботі були використані психодіагностичні методики: «Опитувальник професійної спрямованості» Л. Н. Кабардова, методика «Структура інтересів», а також адекватні методи математичної статистики (U-критерій Манна-Уїтні і ϕ -критерій кутового перетворення Фішера).

У дослідженні взяли участь 25 юнаків і 28 дівчат, учні 11-х класів і 24 хлопців і 28 дівчат, учні 8-х класів, дослідження проводилося на базі загальноосвітніх середніх шкіл м. Харкова.

Найбільш значимою професійною схильністю, умінням, відношенням і бажанням займатися у обстежених дівчат-підлітків була група професій «людина – художній образ», а у дівчат юнацького віку – «людина – людина», професійною сферою, якій обстеженими віддається найменш перевага, були професії групи «людина – техніка». Слід підкреслити, що у 28,6 % обстежених дівчат юнацького віку та 14,3 % дівчат підліткового віку був діагностований низький рівень бажань займатися усіма групами професій, що виявляються в дослідженні. При цьому, навіть найбільш виражені схильності до сфери професійної діяльності загалом в цих групах відповідали середньому рівню.

Загалом, у дівчат юнацького віку професійні схильності, уміння, стосунки і бажання виражені менш, ніж у дівчат підліткового віку.

Найбільш значимою професійною схильністю, умінням, відношенням і бажанням займатися у обстежених чоловічої статі була група професій «людина – людина». У 71,4 % юнаків і 35,7 % хлопчиків-підлітків ($p = 0,01$) найменш привабливою групою професій були професії типу «людина – природа», у 14,2 % юнаків і 21,4 % хлопчиків-підлітків найменш привабливою групою професій були професії типу «людина – техніка». У юнаків професійні схильності, уміння, стосунки і бажання більш виражені, ніж у хлопців-підлітків.

У дівчат юнацького віку інтенсивність інтересу до різних сфер нижча, ніж у дівчат-підлітків, а у юнаків, навпаки, інтенсивність інтересу до різних сфер вища, ніж у хлопчиків-підлітків. Найбільш значимими для обстежених жіночої статі були мода і психологія, а найменш значимими – фізика, техніка і класична музика. В цілому у них з віком в структурі інтересів міняється незначним чином. Так, у дівчат-підлітків достовірно сильніше ($p = 0,05$) виражений інтерес до літератури, мистецтва кіно та політики, ніж у старших дівчат.

Таблиця 1

Особливості структури інтересів дівчат різного віку, $X \pm \sigma$

Вид інтересу	Дівчата		Хлопці	
	підліткового віку	юнацького віку	підліткового віку	юнацького віку
Географія	40,5 ± 1,8	39,9 ± 1,9	34,5 ± 1,6	40,8 ± 1,7
Фізика	32,4 ± 1,6	29,4 ± 2,3	32,5 ± 1,9	40,6 ± 2,0
Біологія	42,9 ± 2,0	39,7 ± 1,9	35,8 ± 1,5	42,9 ± 1,8
Техніка	33,9 ± 1,5	31,4 ± 2,4	38,1 ± 1,8	42,4 ± 2,0
Політика	38,9 ± 1,6	35,0 ± 1,9	33,6 ± 1,7	41,8 ± 1,7
Мораль	43,9 ± 1,7	43,7 ± 2,6	34,9 ± 2,0	43,3 ± 2,1
Економіка	37,4 ± 1,7	34,2 ± 2,4	33,8 ± 2,0	41,2 ± 2,2
Філософія	39,2 ± 1,9	37,6 ± 2,3	31,4 ± 2,2	43,4 ± 2,0
Психологія	48,4 ± 2,0	44,7 ± 2,5	34,5 ± 2,0	43,4 ± 2,0
Література	40,6 ± 1,9	36,9 ± 1,9	31,3 ± 1,9	39,0 ± 1,5
Легка музика	46,4 ± 1,6	39,7 ± 2,0	34,7 ± 1,8	39,9 ± 1,7
Класична музика	35,2 ± 2,0	31,0 ± 1,1	26,6 ± 1,5	36,6 ± 1,3
Мода	52,5 ± 1,7	47,7 ± 1,7	38,0 ± 1,7	42,4 ± 1,4
Хореографія	43,1 ± 1,9	41,0 ± 1,1	30,4 ± 2,0	39,4 ± 1,2
Мистецтво кіно	44,2 ± 2,0	39,2 ± 2,0	34,5 ± 2,1	40,6 ± 1,9
Подорожі	43,1 ± 1,8	41,8 ± 1,6	36,2 ± 2,0	41,2 ± 1,9
Спорт	40,8 ± 1,7	39,2 ± 1,3	38,0 ± 1,9	38,4 ± 1,7

Найменш значимими для обстежених чоловічої статі були література, класична музика і фізика. З віком структура інтересів у обстежених чоловічої статі міняється значно, менш значимі позиції займає інтерес до техніки, легкої музики, подорожі і спорту, а значиміші політика, філософія, психологія. Достовірно більш високий ранг в структурі інтересів у обстежених юнаків в порівнянні з підлітками зайняли інтерес до біології ($p = 0,01$), політики ($p = 0,01$), моралі ($p = 0,01$) і мистецтво кіно ($p = 0,05$). Достовірно менш високе місце в структурі інтересів у обстежених юнаків в порівнянні з хлопчиками-підлітками зайняли інтерес до легкої музики та подорожей ($p = 0,05$).

Отримані в дослідженні результати уточнюють особливості відмінностей професійних інтересів школярів різного віку і статі, і можуть бути використані в роботі шкільного психолога в процесі профорієнтації. Особливу увагу необхідно приділити тим школярам, які не мають сформованого мотиву займатися трудовою діяльністю. Підтверджено існування істотних гендерних відмінностей. В подальшому необхідно вивчити зв'язок професійної орієнтації учнів та важливих для бажаної сфери діяльності здібностей особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Грошев И. В. Психофизиологические различия мужчин и женщин. М.: Изд-во Москов. психол.-соц. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2005. 464 с.
2. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности. СПб.: Питер, 2008. 432 с.

Одержано 06.02.2017

Показано, что пол существенно влияет на формирование профессиональной направленности личности. Описаны гендерные особенности профессиональных склонностей, умений, отношений и желаний, а также структуры интересов в подростковом и юношеском возрасте.

Ключевые слова: юноши, девушки, профессиональная направленность, подростковый возраст, юношеский возраст.

СЕКЦІЯ II СУСПІЛЬСТВО

УДК 159.9.316.6

Мухиддин Мухамматович БАФАЕВ,

преподаватель кафедры психологии, Бухарский государственный университет, Узбекистан

НАЦИОНАЛЬНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Формирование многонационального государства – результат длительных исторических процессов. Необходимо особо подчеркнуть тот факт, что в период независимости на территории страны не произошло ни одного случая национального или межнационального конфликта. В настоящее время в Узбекистане сохранен своеобразный национальный образ жизни. И это является гарантией развития общества.

Ключевые слова: толерантность, национальная толерантность, многонациональное государство, Узбекистан, многонациональный состав, культура, религия.

Толерантность – это сложный и многогранный феномен, который включает в себя различные аспекты социальной жизни: этнический, межкультурный, религиозный, политический, социальный. В разное время в разных социальных условиях какой-либо из этих аспектов приобретает наибольшую актуальность для того или иного общества. В странах, где демократия существует на протяжении нескольких веков, вопрос о национальной толерантности является одним из важнейших, так как уровень толерантности в обществе является индикатором его демократизации. Особенное значение приобретает вопрос о национальной толерантности в обществах, находящихся в состоянии перехода к демократической форме устройства. Тем более этот вопрос актуален для государств, где демократия существует больше десятилетия.

Толерантность, или терпимость, стремление и способность к установлению и поддержанию общности с людьми, которые отличаются в некотором отношении от преобладающего типа или не придерживаются общепринятых мнений. Толерантность – трудное и редкое достижение по той простой причине, что фундаментом сообщества является родовое сознание. Мы объединяемся в одной общности с теми, кто разделяет наши убеждения, или с теми, кто разговаривает на том же языке или имеет ту же культуру, что и мы, или с теми, кто принадлежит к той же этнической группе. В сущности, общность языка и чувство этнической близости на всем протяжении человеческой истории выступают в качестве оснований сообщества. В то же время мы склонны враждебно или со страхом относиться к «другим» – тем, кто от нас отличается. Различие может иметь место на любом уровне биологической, культурной или политической реальности.

Терпимость в отношении людей, принадлежащих к другой национальности, предполагает, что мы сознаем существование скрывающихся под различиями сходств и тождеств; например, сознаем принадлежность отдельных групп к человечеству в целом. Толерантность в отношении людей, которые отличаются от нас своими убеждениями и привычками, требует понимания того, что истина не может быть простой, что она многолика, и что существуют другие взгляды, способные пролить свет на ту или иную ее сторону. Способность постигать разнообразные аспекты истины или осознавать ограниченность истин, в которые мы сегодня верим, появляется благодаря рациональному и терпеливому анализу трудностей, с которыми сталкивается любое познание, а также духу религиозного смирения, готовому признать условный и исторический характер самой «абсолютной» из всех истин.

Узбекистан один из наиболее многонациональных и много конфессиональных государств мира. На территории города проживают более 100 национальностей. Народы,

населяющие Узбекистан, объединены многовековой общей судьбой, принадлежностью к государству с древней и многоликой культурой. История Узбекистан с его опытом интеграции различных традиций, религий и культур в сочетании с бережным отношением к самобытности его народов – наглядное опровержение сомнительной концепции «столкновения цивилизаций».

Сохранение межнационального мира и согласия, обеспечение бережного отношения и национально-культурной самобытности народов Узбекистана – все это является стратегической задачей государственной политики. Духовное единство народа и общие моральные ценности, сформированные здесь за века совместной жизни – фактор развития, значимый не меньше, чем политическая и экономическая стабильность. Общество лишь тогда в состоянии эффективно решать задачи национального масштаба, когда оно обладает общей системой нравственных ориентиров, основанной на уважении к родному языку, к самобытным культурным ценностям и памяти предков. Сегодня в Узбекистане пропагандируются идеи взаимоуважения и дружбы народов. Узбекистан является уникальным государством в конфессиональном плане. Среди многонационального народа города есть последователи всех мировых религий. Узбекистан обладает уникальным опытом межкультурного диалога и сотрудничества. Достаточно сказать, что в Узбекистане никогда не было религиозных войн. На протяжении многих столетий в мире и согласии живут последователи мировых религий, приверженцы множества традиционных национальных религий [2, с. 39].

В современном Узбекистане сформированы эффективные механизмы, содействующие межкультурному миру, диалогу и конструктивному взаимодействию. Следует отметить позитивную роль Совета по взаимодействию с религиозными объединениями. В его состав входят представители различных религиозных конфессий.

Межкультурный диалог, как признано международным сообществом, имеет религиозное измерение. В связи с использованием экстремистами и террористами псевдорелигиозных аргументов для распространения ненависти и страха, необходимы новые эффективные шаги по сохранению атмосферы терпимости в отношениях между народами, религиями и культурами на основе равенства и взаимного уважения. XXI век требует новых, трезвых оценок всего комплекса накопившихся проблем, стоящих перед мировым сообществом.

Узбекистан, с 32-миллионным населением, и географически, и политически составляет основу Центральной Азии. В этом регионе возникла одна из древнейших цивилизаций мира. Здесь в древности проходил Великий шелковый путь. История узбекского народа своими корнями уходит в глубь веков и насчитывает более трех тысячелетий. Процветавшие на этой территории государства древнего Турана, Мавераннахра, Туркестана оставили яркий след в развитии мировой культуры. С древнейших времен известны всему миру города Ташкент, Самарканд, Бухара, Хива, Термез, связи которых в глубине веков простирались от Китая до Испании, от Европы до Индийского океана. Эти города славились не только величественными архитектурными ансамблями, но были местами, куда со всего мира стремились выдающиеся мыслители и творцы. Духовные, познавательные эстетические и правовые ценности занимали важное место в образе жизни, традиционной культуре нашего народа. Мы чтим и гордимся своей историей и великими предками – мыслителями Востока имама Бухари и Термизи, Ахмадом Яссави и Баховуддином Накшбандом, Хорезми и Беруни, Ибн Сино и Фергани, Мотуриди и Бурхануддином Маргинани, Навои и Улугбеком и другими, внесшими неоценимый вклад в развитие мировой цивилизации.

В Узбекистане начали строительство демократического правового и светского общества с открытой рыночной экономикой и сильной системой социальной защиты. В трудные годы переходного периода мы достигли народного согласия по поводу необходимости, направлений и форм развития политических институтов, сделали ощутимые сдвиги в демократических преобразованиях, сохранили политическую стабильность, мир и межнациональное согласие.

Успешное продвижение по пути демократических и рыночных реформ требовало учета специфики культурно-исторической почвы региона, а также менталитета, присущего узбекскому народу. «Самое большое наше достояние последних лет – это мир и

стабільність, міжнародне і громадянське узгодження в нашому загальному домі. Розуміння цієї цінності і її непереходячого значення з кождим днем росте в свідомості наших людей».

Відмінна риса сучасного Узбекистану – особливість його багатонаціонального складу. Переважає більшість населення складають узбеки – понад 70 %. Тут живуть представники великої кількості національностей і народностей, і це обставина зобов'язує нас звертати особливу увагу на збереження і розвиток культур і традицій всіх національностей [1].

Список бібліографічних посилань

1. Бафаев М. Глобалізація жарғанида миллий бағрикенгликни шаклантириш масалари. *Педагогик маҳорат*. 2016. № 2. С. 47–51.
2. Бағрикенглик – барқарорлик ва тараққиёт омили / Масъул муҳаррир: А. З. Очилдиев. Тошкент: Тошкент ислом университети, 2007.
3. Рўзиева Д. И. Ёшларда толерантлик фазилатларини шаклантириш – педагогиканинг долзарб муаммоси сифатида // *The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect: Materials of the international scientific conference on May 13–14, 2014*. Р. 182.

Получено 03.03.2017

Формування багатонаціональної держави – результат тривалих історичних процесів. Необхідно особливо підкреслити той факт, що в період незалежності на території країни не відбулося жодного випадку національного або міжнародного конфлікту. В даний час в Узбекистані збережений своєрідний національний спосіб життя. І це є гарантією розвитку суспільства.

Ключові слова: толерантність, національна толерантність, багатонаціональна держава, Узбекистан, багатонаціональний склад, культура, релігія.

Forming of the multinational state – result of long historical processes. It is necessary to highlight the fact that in the period of independence on the territory of the country there was no case of the national or international conflict. Now in Uzbekistan a peculiar national conduct of life is kept. And it is a development guarantee of society.

Keywords: tolerance, national tolerance, multinational state, Uzbekistan, multinational structure, culture, religion.

УДК 159.922.27:331.556.4

Олена Євгенівна БЛИНОВА,

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ В АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ

Розглянуто поняття соціального капіталу як сукупності психологічних відносин, які сприяють успішній інтеграції вимушених мігрантів у приймаючому суспільстві.

Ключові слова: соціальний капітал, психологічні відносини, мігранти.

Внаслідок складної соціально-політичної та економічної ситуації в українському суспільстві з'явилися значні потоки людей, вимушених залишити місце свого постійного проживання та переселитися зі східних областей в інші регіони України. У вітчизняній науковій літературі, засобах масової інформації їх визначають як «внутрішніх мігрантів», «вимушених переселенців», в офіційних документах – як «внутрішньо переміщених осіб» (ВПО).

Пріоритетним напрямком психологічного вивчення міграційних процесів є проблема соціально-психологічної адаптації мігрантів до нових умов життя. Слід звернутися до праць вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків з метою вироблення цілісного бачення специфіки та унікальності сучасної соціально-економічної ситуації українського суспільства.

Серед показників адаптації мігрантів різними дослідниками виділяються залучення до соціального життя спільноти, постійна робота та активна взаємодія з колегами, наявність друзів і знайомих серед місцевого населення. Наше дослідження соціально-психологічної адаптації трудових мігрантів з України підтвердило вагомість цих факторів [1]. Особливо слід підкреслити значимість соціальної підтримки для мігранта, що сприяє благополуччю особистості, з одного боку, та забезпечує можливість інтеграції вимушених мігрантів у спільноту, з іншого.

Виходячи із цих міркувань, вважаємо за доцільне звернутися до концепції «соціального капіталу». Т. О. Нестик указує, що соціальна психологія потребує поняття соціального капіталу для загального інтегрального позначення сукупності різних групових характеристик, що відображають рівень соціальної інтеграції груп, організацій і суспільства [3, с. 54]. О. М. Татарко визначає соціальний капітал як «сукупність психологічних відносин, які можуть бути конвертовані в інші форми капіталу, або призводити до певних позитивних ефектів, одним з яких може бути більш успішна адаптація мігрантів» [5, с. 76]. А. Л. Свенцицький характеризує соціальний капітал особистості (групи) через обсяг і якість її зв'язків з іншими людьми та групами [4].

Спираючись на дослідження Р. Патнама, прийнято виділяти два типи «соціального капіталу»: перший з них зв'язує нас із членами своєї групи, згуртовуючи її зсередини (bonding), а другий зв'язує (bridging) нас із представниками різних інших груп. На початкових етапах аккультурації соціальний капітал допомагає вимушеним переселенцям адаптуватися, пристосуватися. При цьому важливо розділяти соціальний капітал усередині групи мігрантів та їх соціальний капітал, який виходить за межі їх спільноти і характеризує залучення мігрантів до життя приймаючого суспільства. «Для успішної аккультурації та адаптації мігрантів у приймаючому суспільстві, важливий, насамперед, соціальний капітал, що виходить за межі їх спільноти та поєднує їх із суспільством» [5, с. 77]. Виходячи із цього, слід зазначити, що соціальна мобільність особистості, спілкування в мікро- і макрогрупах призводить до успішної інтеграції вимушених мігрантів, і до орієнтації на довгострокові цілі в приймаючому суспільстві, що свідчить про прийняття цінностей і формування позитивної ідентичності з більш широкими соціальними категоріями.

У дослідженнях Т. О. Нестика показано, що довгострокова орієнтація та позитивний образ майбутнього пов'язані саме із другим типом капіталу (bridging): «особистість і групи з різномірною мережею контактів, що ототожнюють себе з більш широкими соціальними категоріями, будують більш довгострокові плани, характеризуються більш тривалою колективною часовою перспективою, тобто схильні думати про більш віддалене колективне майбутнє» [3, с. 33]. Н. Р. Малікова відзначає, що дезадаптація, навпаки, характеризується почуттями втрати цінностей минулого життя, емоційною нестійкістю, непевністю в сьогоденні і майбутньому, замкнутістю у вузькому колі комунікації, обмеженістю контактів із представниками приймаючого суспільства [5, с. 116].

Соціальний капітал розглядається на рівні особистості і міжособистісних відносин, на рівні групи і міжгрупових відносин, на рівні всього суспільства. А. Л. Свенцицьким упорядковані як компоненти, так і показники соціального капіталу на кожному із цих рівнів. Серед показників соціального капіталу на рівні міжособистісних відносин виділені: рівень міжособистісної довіри, міцність і якість відносин. На рівні міжгрупових відносин – групова довіра, націленість на тривале співробітництво; на рівні суспільних відносин – генералізована довіра, залучення громадян до добровільних об'єднань та асоціацій, соціальна активність [8, с. 145–146].

Інтеграція як найбільш ефективна стратегія адаптація вимушених мігрантів у приймаючому суспільстві, орієнтована на «вихід» за межі свого «мікросоціуму» і більш активне залучення до широких соціальних мереж, застосовуючи їх ресурси для вирішення своїх проблем. Тобто можна припустити, що це пов'язане з більш широкою соціальною категоризацією переселенців і ототожненням себе з регіональним та суспільним виміром.

Якщо мігранти та члени приймаючої спільноти, створюють певні об'єднання, то основною умовою успішної адаптованості та безконфліктного існування є їхня підпорядкованість спільним інтересам. Умовою формування соціального капіталу та

ідентичності всього суспільства є інтеграція соціального капіталу всіх верств і груп громадянського суспільства, орієнтованих на цінності суспільства в цілому.

Соціальний капітал сприяє налагодженню соціальних зв'язків між окремими групами соціуму (наприклад, мігрантами та приймаючим населенням), тим самим призводить до формування спільної ідентичності. Соціальний капітал, як відтворення зв'язків між людьми, ґрунтується на об'єднуючих їх традиціях і звичаях. Каталізатором цього процесу і його необхідною умовою є наявність довіри між цими групами. Відповідальність та взаємодія в інтересах всього суспільства оцінюється як соціальний капітал за умов несуперечності окремих інтересів окремих груп спільним інтересам суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Блинова О. Є. Емпіричне дослідження соціально-психологічної адаптації трудових мігрантів України в інокультурному середовищі. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2011. Вип. 16, ч. 1. С. 24–33.
2. Маликова Н. Р. Глобализация как фактор адаптации мигрантов. *Пензенский психологический вестник*. 2014. № 1 (2). С. 114–124.
3. Нестик Т. А. Социально-психологические механизмы долгосрочной ориентации. *Социальная и экономическая психология*. 2016. Т. 1, № 4. С. 16–60.
4. Свенцицкий А. Л., Почебут Л. Г., Килошенко М. И., Кузнецова И. В., Марарица Л. В., Казанцева Т. В. Социальный капитал и его формирование: социально-психологический подход. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2009. Вып. 3, ч. II. С. 140–149.
5. Татарко А. Н. Взаимосвязь доверия с аккультурационными установками (на примере украинцев в России и русских в Латвии). *Культурно-историческая психология*. 2016. Т. 12, № 1. С. 76–84.

Одержано 19.02.2017

Рассмотрено понятие социального капитала как совокупности психологических отношений, способствующих успешной интеграции вынужденных мигрантов в принимающем сообществе.

Ключевые слова: *социальный капитал, психологические отношения, мигранты.*

УДК 316.35

Олена Вікторівна БУТИЛІНА,

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3943-4098>

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПАТОЛОГІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ

Проаналізовано фактори виникнення та прояву різних форм професійних деформацій. Особливу увагу приділено дослідженню впливу організаційних патологій на появу професійних деформацій. Визначено три групи факторів, які дозволяють пояснити відхилення у професійній поведінці співробітників.

Ключові слова: *девіації, деформація, професійна деформація, організаційні патології.*

Питання вивчення патологічних станів в організаціях є ключовим для багатьох наук. Традиційно, різного роду патології розглядаються як девіації, що відбивають певні відхилення від нормального функціонування в роботі організацій. Вони стають чинниками доволі складних соціально-психологічних проблем, з якими стикаються як окремі індивіди, так і трудові колективи в цілому. В межах даної роботи проаналізуємо причинні зв'язки між патологіями в організаціях та розвитком професійних деформацій співробітників.

Н. Ануфрієва, О. Пригожин, В. Журавльова та ін. у своїх дослідженнях розглядають причини та прояви основних типів організаційних патологій. Авторка також намагалась здійснити аналіз дисфункцій організації у попередніх публікаціях [1; 2]. Цікаві розробки

вчених у питанні дослідження професійних деформацій. Зокрема, варто відзначити тезу В. Погрібної, яка відмічає, що професійна деформація є «процесом і результатом впливу суб'єктних якостей людини, що сформовані у відповідності зі специфікою певної професійної праці, на особистісні властивості професіонала» [3, с. 27].

Сучасні науковці В. С. Агапов, В. Г. Безносков, М. В. Борисова, Т. А. Желлагіна, Н. В. Кузьміна, Л. М. Мітіна, Н. Ю. Сінягіна виділяють наступні типи професійної деформації особистості: 1) загальнопрофесійні деформації – деформації властиві працівникам певної професії. Наприклад, працівникам правоохоронних органів властивий синдром «асоціальної перцепції», при якому кожна людина сприймається як потенційний порушник; 2) спеціальні професійні деформації – дані деформації виникають в процесі спеціалізації. Наприклад, у адвоката – спритність, у прокурора – обвинувальна здатність; 3) професійно-типологічні деформації – види деформацій, пов'язані з накладенням на особистість певних психологічних особливостей, що відбиваються на структурі професійної діяльності; 4) індивідуальні деформації – деформації властиві працівникам самих різних професій. Вони обумовлені надмірним розвитком професійних якостей, які згодом призводять до виникнення понад якостей, таких наприклад, як трудовий фанатизм і понад відповідальність.

«Діяльнісні ознаки професійної деформації, які можна вважати властивими абсолютній більшості професій типу «людина-людина» є: 1) усталені прояви перевищення прав і повноважень, прямого невиконання обов'язків або зловживання службовим становищем; 2) егоїстичний характер професійних дій, спрямований на реалізацію виключно особистих інтересів на шкоду колективним, або прояви «групового егоїзму»; 3) поведінка, пов'язана зі збереженням консервативних звичок і традицій, які стримують ініціативу, творчість, новаторство; 4) імітаційні дії, що камуфлюють істинні мотиви діяльності та породжують феномен псевдоактивності; 5) прояв у професійній діяльності асоціальних звичок і схильностей або таких зразків поведінки, які засуджуються суспільством» [3, с. 28].

Існує припущення, що деформація – це процес та результат визначеного за характером зовнішнього впливу, в результаті якого спостерігаються певні зміни поведінки особи професіонала. Дослідження окремих проявів професійних деформацій засвідчують той факт, що вони мають обумовленість певними патологічними станами в організаціях. Так, наприклад, Е. Ф. Беляєва та Л. М. Зубкова описують такі деформації, як консерватизм, бюрократично зумовлена безпорадність, пасивність тощо [4]. Ці особистісні реакції співробітників природно виникають внаслідок розвитку таких організаційних патологій як стагнація, бюрократія, конфлікт (міжособистісне протистояння), демотивуючий стиль керівництва.

Відхилення у професійній поведінці особи можна пояснити впливом декількох груп факторів. По-перше, це зовнішнє оточення та високі емоційні навантаження. З цієї позиції найбільш вразливими виявляються представники професій системи «людина – людина» – психологи, соціальні працівники, співробітники внутрішніх органів, педагоги тощо. По-друге, дисфункції організації, що проявляються у різних формах патологій, які створюють підґрунтя для прояву негативних поведінкових реакцій (байдужість, безініціативність, пасивність, агресивність). По-третє, особистісні особливості працівника – схильність до конфліктної поведінки чи, навпаки, надмірне захоплення виконанням професійних функцій.

Отже, професійна деформація співробітників може носити стійкий або епізодичний характер, бути позитивною або негативною, а також мати поверхневий або глибокий характер.

Список бібліографічних посилань

1. Бутиліна О. В. Фактори ефективної профілактики організаційних патологій // Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний, юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2015 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 134–137.
2. Бутиліна О. В. Лояльність персоналу та організаційні патології // Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Дніпро, 28–29 жовт. 2016 р.)/наук. ред. О. Ю. Висоцький. Дніпро: Роял Принт, 2016. С. 80–82.
3. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму як галузь соціології: онтологічні, епістемологічні, практичні аспекти (на прикладі діяльності органів внутрішніх справ України): автореф. дис. ... д-ра соціол. наук: 22.00.04. Харків, 2009. 40 с.

4. Беляева Е. Ф., Зубкова Л. М. Професійна деформація викладача вищої школи. *Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2010. Вип. XXIV. С. 25–32. URL: <http://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/3873/3440> (дата звернення: 23.02.2017).

Одержано 24.02.2017

Проанализированы факторы возникновения разных форм профессиональных деформаций. Особое внимание уделено исследованию влияния организационных патологий на появление профессиональных деформаций. Определены три группы факторов, которые позволяют объяснить отклонения в профессиональном поведении сотрудников.

Ключевые слова: *девиации, деформация, профессиональная деформация, организационные патологии.*

UDC 37.013:5

Snezana Stavreva VESELINOVSKA,

faculty of educational educations, University "Goce Delcev", Stip, R. Macedonia;

Snezana KIROVA,

faculty of philology, University "Goce Delcev", Stip, R. Macedonia

TECHNOLOGY, PEDAGOGY, AND CONTENT KNOWLEDGE – CHALLENGE FOR COOPERATIVITY BETWEEN INITIAL EDUCATION AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SCIENCE TEACHERS

Traditionally, teacher has emphasized lecture, text, and demonstration, with the intent that students would comprehend and recall this information at the conclusion of a unit or chapter. However, teachers practicing reforms-based instruction place less emphasis on these traditional approaches and greater emphasis on fostering inquiry in student-centered ways. Reforms-based instruction is based on flexible curricula, providing students with opportunities to construct scientific understandings through active learning. These shifts in instructional approaches are difficult because they require dramatic changes in practices that have persisted for a long time.

This study was to explore pre-service science teachers' use of an interactive system, consisting of a computer, LCD projector, interactive white board, and Internet connection, to support science teaching and learning. Each participant had access to the interactive system for the duration of the investigation.

The research questions guiding the investigation included:

- 1. Whether teachers would use the interactive system for instructional purposes,*
- 2. What form this instruction would take, and*
- 3. Whether the instruction would reflect the recommendations of current science education reform documents.*

Results indicated that student teachers use the interactive system in substantial ways to facilitate teaching reforms based on science.

Furthermore, the results support the use of explicit approaches to prepare the pre-service teachers to use educational technology for inquiry instruction, modelling of effective uses of digital images and video clips, and specific instruction on whole class inquiry methods.

Keywords: *biology teacher, ICT, interactive white board, education;*

Introduction

The need to analyze, revise and modernize the conditions in teaching in the frames of our educational system has lately been closely connected with the tendencies to improve elementary education in our country, in accordance with the dynamic social and economic relations. Likewise, in times of communication revolution it is necessary that ICT be the catalyst of reforms in education, but it is not the key for changes in education. For these reasons it became obvious that changes in our educational system (introduction and application of the new conception of nine-year elementary education, development of the new curricula and innovated teaching programs) must

be preceded by expert and organizational preparations directed to didactic-methodic goals, which in schools will create conditions for successful introduction of major changes in the most important segment – teaching.

For this purpose, it is necessary to improve the quality of teaching increase job skills among students, increase access to computers and integrate the use of ICT in all subjects, with special emphasis on science. In this way students will be able to think critically, which in turn will help them achieve success in the global knowledge-based economy and support professional development of teachers.

Quality teaching

Modern pedagogical theory and practice start from the thesis that school was create for children, not vice versa. This thesis conditions the teaching to be base on knowledge, interests and experiences of children that are amended and improved along with their development in school.

Today in the theory of sciences dealing with teaching real the prevalent attitude is that real, stable knowledge cannot be learned in a final form. In modern teaching, the focus of work shifts from the learning of ready knowledge towards the process of knowledge acquisition. The role of the teacher is more responsible than in traditional teaching, because of the fact that he/she must find out what the interests of students are, then monitor, and properly direct them. Instruction must be direct to the student's activity, while the teacher has to «teach as little as possible» and act so that «the student discovers as much as possible.» To achieve this in natural sciences (biology), teacher and student must follow the schedule of procedures:

- Observation and recording
- Open (interactive) communication and cooperation
- Monitoring, researching, realizing, experimenting
- Application of the acquired knowledge and experience in new situations
- Creation of conditions for independent learning.

These procedures, among other things, provide proper mental development (cognitive, emotional) and proper socialization of the student.

Traditionally, teachers have emphasized lecture, text, and demonstration, with the intent that students would comprehend and recall this information at the conclusion of a unit or chapter. However, teachers practicing reforms-based instruction place less emphasis on these traditional approaches and greater emphasis on fostering inquiry in student centered ways. Reforms-based instruction is based on flexible curricula, providing students with opportunities to construct scientific understandings through active learning. These shifts in instructional approaches are difficult because they require dramatic changes in practices that have persisted for a long time.

In many cases, teachers do not even have a basic understanding of what constitutes reforms-based instruction (Gess-Newsome, 2003). Implementing reforms based instruction is made even more difficult by lack of content knowledge and inadequate understanding of science-specific instructional approaches (Loucks-Horsley, Hewson, Love, and Stiles, 1998). Finally, teachers often cite lack of resources, including both equipment and curriculum materials, as a barrier to implementing new instructional methods (Blumenfeld, Krajcik, Marx, and Soloway, 1994).

Recent investigations point to the potential of computer technologies in facilitating reforms-based instructional practices (Kim, Hannafin, and Bryan, 2007; Sandholtz, Ringstaff, and Dwyer, 1997). Digital images and video, computer probe ware, online data access, and computer simulations have all been shown to help both students and teachers develop scientific conceptions of standards-based content (Bell, Gess-Newsome, and Luft, 2008; Flick and Bell, 2000). Furthermore, computer simulations have been shown to facilitate inquiry learning. For example, in a recent study of pre-service teachers' conceptions of lunar phases, researchers reported pre- to post instructional gains in scientific conceptions of more than 80 % for participants who used an astronomy simulation in the context of inquiry instruction (Bell and Trundle, 2008). In another recent investigation, Winn et al. (2005) found simulated data collection to be just as effective as field-based data collection in learning oceanography concepts. Furthermore, the computer simulation provided a model-based experience that offered visualization opportunities not possible in actual field work.

Despite the advantages that computers have to offer, research has consistently shown that few teachers use computers as instructional tools. The researchers concluded that computers, while frequently used, had not significantly impacted classroom instruction and learning. Similarly, in his visits to schools across the nation, Pflaum (2004) found that computers were rarely used to facilitate and enhance instructional practice and more often were used for student and teacher productivity.

In fact, preliminary investigations have shown that teachers who had access to computer projectors often used the technology for instructional purposes to promote student engagement and inquiry, even in a whole-class setting (Irving, 2003; McNall, 2004; Smetana and Bell, 2009). However, additional research is needed to characterize the instruction of teachers in single-computer classrooms, especially when these teachers' preparation has been designed to facilitate their growth in ICT and to use technology for instructional purposes in whole-class settings.

Flick and Bell (2000) proposed a set of guidelines for teacher education that reflect both science education reform documents and facilitate the development of TPCK (TPCK – technology, pedagogy, and content knowledge). These guidelines include the following:

1. Technology should be introduced in the context of science content.
2. Technology should address worthwhile science with appropriate pedagogy.
3. Technology instruction in science should take advantage of the unique features of technology.
4. Technology should be used in ways that make scientific views more accessible.
5. Technology instruction should develop students' understanding of the relationship between technology and science.

These guidelines place science content at the heart of learning to teach with technology, first emphasizing that teaching and learning the features of technology applications should be embedded within the context of meaningful science content. Second, activities incorporating technology should make meaningful connections to student experiences and foster student-centered, inquiry-based learning.

Specifically, the study addressed the following questions:

1. Will these pre-service biology teachers use the ICT for instructional purposes?
2. If so, in what ways will they use the ICT?
3. Will their use of an ICT reflect reforms-based instructional practices?

Operational lesson plan

At the Faculty of education sciences at the University «Goce Delchev» the students majoring in elementary school education have the teaching subject Fundamentals of science in the first year. Although ICT finds its application in almost any subject, in science subjects it can be best incorporated for specific contents. That is why this type of research was made where students were divided into 4 groups.

Topic: Morphology of animal's cell

STUDY UNIT: Similarities and differences between animal and plant cell

Objectives and tasks of the lesson: The student should be able to:

- Recognize and name plant and animal cells
- Name parts (cell organelles) of plant and animal cell
- Explain the functions of cellular organelles of plant and animal cell
- Draw a plant and animal cell and mark its constituent parts (core, cytoplasm, cell membrane)
- Develop a Venn diagram with similarities and differences between a plant and animal cell.

Material needed

Ready models of animal and plant cell, drawings of cells (posters, slides), Encyclopedias, biology atlases, Computer, whiteboard, Internet, Paper and drawing pencils.

Introductory part of the lesson

The students are shown a drawing of a plant cell. Students identify and name the parts and functions of cell organelles, especially the nucleus with its constituents – chromosomes.

They are shown an animal cell and the students observe and compare.

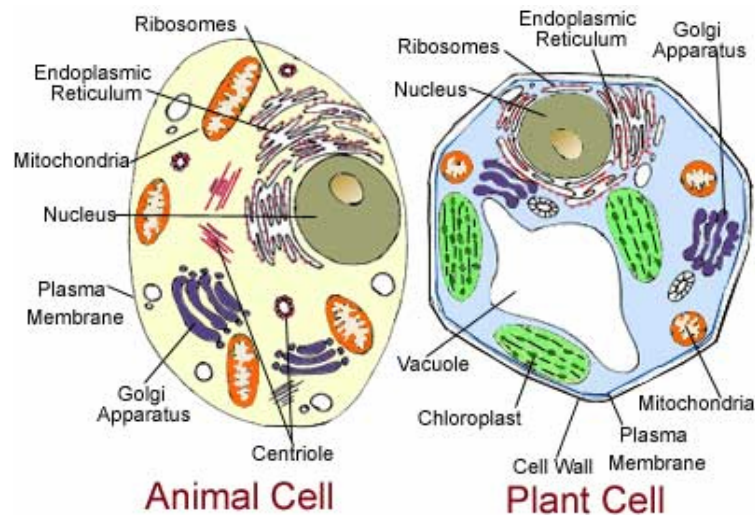

Figure 1. Plant and animal cell

Main part research

The first group – draws a plant cell, marks, names parts and discusses the functions of the cell organelles. They draw the nucleus and the constituent parts of the nucleus.

The second group – Draws an animal cell, nucleus of an animal cell, marks and discusses.

The third group – makes a Venn diagram with similarities and differences between a plant and animal cell.

To achieve these objectives different technologies were used: PowerPoint presentations, simulations, animations, digital images, videos, digital diagrams and models, video clips, web pages, simulated labs, etc. ICT is used for lectures on various topics from biology with a wide range of technological resources. The students were shown pictures in order to illustrate different types of cells, cell structure, including cell organelles and chromosomes as constituents of the nucleus. Instead of using only images for illustration, they used digital images to stimulate interaction with the material. Students made observations and conclusions, and images were used as a stimulus for discussion.

After a short introductory part, the teacher began the lesson on the cell and cellular organelles, nucleus with chromosomes. He said: «Today we will talk about the structure of animal and plant cell nucleus and chromosomes». He asked a few questions about what the students knew about the cell and then released a PowerPoint presentation that showed pictures of several different types of cells – plant and animal. Students asked questions about the structure and functions of cellular organelles. The teacher then used a web-animation of cell, cell division, etc.

With a SMART Board pen, they marked the cell organelles, the nucleus and the chromosomes within. The students were excited trying to pair the chromosomes, and the teacher invited different students to come to the board and drag chromosomes to their homologous pairs. Students laughed and encouraged each other while the class debated which chromosome the student at the board should choose.

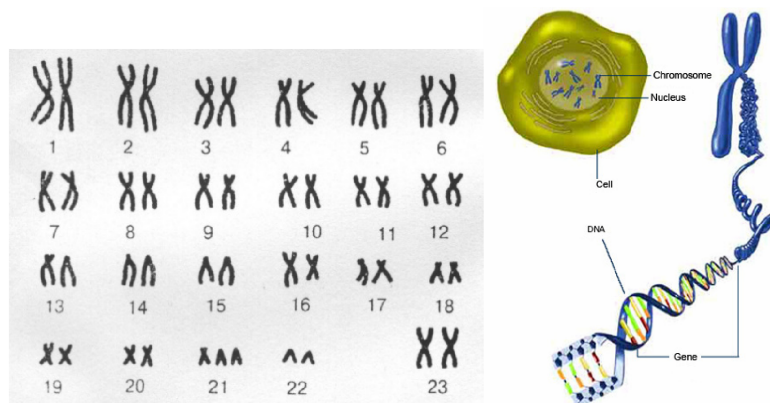

Figure 2. Karyotyp, nucleus, chromosomes and DNA

The use of images of karyotypes helped students to visualize human chromosomes, the nucleus as the most important structure of both plant and animal cell. The abstract concept of the construction and structure of the cell as a structure invisible to the human eye, that it contains a nucleus, the nucleus contains chromosomes, and that chromosomes are made of genes, was made more concrete through these karyotype images. Scientists create and use karyotypes to diagnose disorders, and the use of karyotypes simulation helped students to create their own interaction with the process and to mimic the process that biologists undertake. The usage of the display system for visualization was a topic that was common in the educational experiences of all participants.

The fourth group – control group in which none of the modern educational technologies applied in natural sciences classes. The traditional teaching method was used here: “Students were presented an oral presentation by the teacher”. Teachers are satisfied with the traditional method because they remain in control of time and content. Oral presentation to a large group of passive students can do very little for real learning.

Discussion

Groups discuss their research

Groups convey their research results and ideas (with drawings and diagrams, they complement Final part – Application – In the structure and functions of tissues and organ systems.

To understand the functional link between cells in tissues, organs and organ systems. Differentiation and specialization of cells occur in various organs and tissues in plants and animals. Students pull papers with given tasks: to draw a cell, to list the functions and to explain differences

Research problem

How will the use of new educational methods in teaching science affect the academic achievement of students?

Other research problem

Are there differences in academic achievements among the investigated groups?

This study was designed as an experiment that was performed in four groups of 10 students attending the subject Fundamentals of science in their first year – Department of elementary school teaching at the Faculty of educational sciences of the University «Goce Delchev», Stip.

Tools for collecting data

The purpose of this research was to try to empirically determine whether sequential use of different methods of learning was important for the progress in students' academic success. Effectiveness was determined quantitatively by a written test. The test contained 20 questions. This test was used as a pre and post-test, before and after methods-applications and repetition of the test in order to determine the level of the retained knowledge – 40 days after the lectures on the subject.

Analysis of the results obtained

Firstly, a pre-test was conducted in four groups of 10 students. According to the test results, differences between groups were statistically analyzed using the ANOVA test, and there was no significant difference ($p > 0,05$) between them.

The difference between the first, second and third group, compared with the fourth group was significant. This means that the level of retention (memory) of the students in Groups 1, 2, and 3 is significantly higher than in Group 4.

Reflections

As part of the student teaching seminar, each preservice teacher wrote four formal reflective essays over the course of the student teaching semester and at least five informal essays evaluating their lesson plans and classroom instruction. The formal reflections described the student teachers' approach to and use of inquiry, their attitudes toward and use of educational technology, their understandings and implementation of the nature of science in their teaching, and their approach to classroom management. Participants' formal and informal essays were collected to further characterize their instructional approach and use of ICT and other educational technologies.

Discussion

The results of this study showed that academic achievement of students depends on how the teacher teaches specific content of natural sciences (or biology in our case). Classes beginning by using interactive methods in teaching and using ICT, Internet connection and whiteboard were more exciting and encouraging on students' reflective activities than classes beginning with

lecturing. In science, teaching using laboratory experiments or slides at the beginning of class attracts more attention and motivation among students. The use of an oral lecture is boring for students. The visual material includes the understanding that words cannot express and make students remember the content very easily (Odubunmi and Balogun 1991; Gentry, 1994).

Using PowerPoint presentations creates a very conducive environment for learning unlike lecturing in halls (especially for large classes) because it offers students real life situations and an opportunity to solve the problem with skills. At the same time, students have more time and opportunities for practical experience, active thinking and the reflex of knowledge. In addition, teamwork encourages students to practice their interpersonal skills, and foster team spirit and leadership. Finally, oral presentations provide an opportunity for students to strengthen their mental response and presentation skills.

According to the results of the research, the level of retention (memory) of the acquired knowledge during classes that begin with an experiment or slides was higher than during those beginning with lectures. This is because people remember 10 % of what they read, 20 % of what they hear, 30 % of what they see and 90 % of practical experience. Laboratory work is practical experience (Beydoğan, 2001). This research also showed that students' understanding was increase when the class began with an experiment because these activities increased the students' interest in the topics.

Let us hope that this research will be the start of various sequential methods of teaching biology. The results of this research could be adapted to other teaching subjects.

Conclusion

The results of this investigation may inform the content and instructional approaches used to introduce pre-service teachers to interactive display systems in educational technology and science teaching methods courses. For example, it is important to teach specific approaches for using digital images effectively, including having students, record observations about what they see and infer what will happen next (Bell and Park, 2008). Instructors should model effective use of video clips, including providing advance organizers to help students comprehend what they see and how it is connect to the content; they are learning and pausing video clips to ask questions or to point out specific features.

References

- Bell, R. L. & Trundle, K. C. (2008). The use of a computer simulation to promote scientific conceptions of moon phases. *Journal of Research in Science Teaching*, 45 (3), 346–372.
- Beydoğan, H. Ö. (2001). Öğretimi Planlamave Değerlendirme. EserOfset, Erzurum. Committee on Undergraduate Science Education (1997). *Science Teaching Reconsidered: A Handbook*. National Academy Press, Washington. Available on-line at <http://www.nap.edu/readingroom/books>.
- Flick, L., & Bell, R. (2000). Preparing tomorrow's science teachers to use technology: Guidelines for science educators. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education* [Online serial], 1 (1). Retrieved from <http://www.citejournal.org/vol1/iss1/currentissues/science/article1.htm>.
- Gess-Newsome, J. (2003, April). Implications of the definitions of knowledge and beliefson research and practice in science teacher education. Paper presented at the annual meeting of the National Association for Research in Science Teaching, Philadelphia, PA.
- Irving, K. (2003). Preservice science teachers' use of educational technology during student teaching. Retrieved from ProQuest Digital Dissertations. (AAT 3097272).
- Kim, M. C., Hannafin, M. J., & Bryan, L. A. (2007). Technology-enhanced inquiry tools in science education: An emerging pedagogical framework for classroom practice. *Science Education*, 91 (6), 1010–1030.
- Loucks-Horsley, S., Hewson, P., Love, N., & Stiles, K. (1998). Designing professional development for teachers of mathematics and science. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- McNall, R. (2004). Beginning secondary science teachers' instructional use of educational technology during the induction year. *Dissertation Abstracts International*, 64 (10), 3636A. (UMI No. 3108794).
- Pflaum, W. D. (2004). The technology fix: The promise and reality of computers in our schools. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Received 14.03.2017

Снежана Ставрева ВЕСЕЛИНОВСКА,

професор, факультет педагогического образования, Университет «Гоце Делчев»,
Штип, Республика Македония;

Снежана КИРОВА,

факультет филологии, Университет «Гоце Делчев», Штип, Республика Македония

**ТЕХНОЛОГИИ, ПЕДАГОГИКА И КОНТЕНТНЫЕ ЗНАНИЯ – ВЫЗОВ ДЛЯ СОТРУДНИЧЕСТВА
МЕЖДУ НАЧАЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК**

Традиционно преподаватель придавал особое значение лекции, тексту и доказательствам, с намерением, чтобы студенты осмыслили и вспомнили эту информацию в конце раздела или главы. Однако учителя, практикующие обучение на основе реформ, уделяют меньше внимания этим традиционным подходам и больше акцентируют внимание студентов на поисковое обучение.

Обучение основанное на реформах и гибких учебных планах, предоставляет студентам возможность конструировать свое научное знание посредством активного обучения.

Эти сдвиги в учебных подходах являются трудными и сохраняются в течение длительного времени, поскольку они требуют значительных изменений в практике.

Наше исследование состояло в том, чтобы изучить использование преподавателями естественно-научных дисциплин в период предварительного обучения интерактивной системы, состоящей из компьютера, LCD-проектора, интерактивной доски и подключения к Интернету для обеспечения преподавания и обучения в области естественных наук. Каждый участник имел доступ к интерактивной системе во время исследования.

Исследовательские вопросы, поставленные в работе, включали: 1. Будут ли учителя использовать интерактивную систему для учебных целей, 2. Какую форму примет эта инструкция, и 3. Будет ли инструкция соответствовать рекомендациям текущих документов по реформе в области естественно-научного образования. Результаты показали, что обучающиеся учителя существенным образом используют интерактивную систему для облегчения научно обоснованного изучения преобразований.

Кроме того, результаты подтверждают использование определенных подходов по подготовке преподавателей в период предварительного обучения к использованию образовательной технологии для инструктажа по запросу, моделированию эффективного использования цифровых изображений и видеороликов, и подробного инструктажа по всем категориям изучаемых методов.

Ключевые слова: учитель биологии, интерактивная система обучения, интерактивная доска, образование.

УДК [159.9.07+351.74]:17.022.1

Інна Вікторівна ВОРОБІЙОВА,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності НГУ
науково-дослідного центру службово-бойової діяльності НГУ
Національної академії Національної гвардії України

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ
ДИНАМІКУ ІМІДЖУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ НГУ У МЕШКАНЦІВ
ХАРКІВЩИНИ**

Досліджено соціально-психологічні детермінанти, які визначають імідж військовослужбовця Національної гвардії України (НГУ) та зміни в його оцінках у цивільного населення Харківщини.

Ключові слова: соціально-психологічні детермінанти, імідж військовослужбовця НГУ, динаміка іміджу.

У сучасній вітчизняній науці та практиці відбувається усвідомлення важливості діяльності з формування та оптимізації іміджу НГУ, причому не тільки як інструменту підтримки основної діяльності щодо забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави, а й як однієї з головних складових цієї діяльності.

Дослідження проводилось за допомогою анкети, яка дозволила оцінити суб'єктивну значущість різних соціально-психологічних детермінант в процесі формування іміджу військовослужбовця НГУ. Перший і другий блок авторської анкети присвячено визначенню ідеальних уявлень про характеристики військовослужбовців і їх діяльності (їх значущість в структурі образу військовослужбовця і його діяльності), третій – безпосереднім характеристикам військовослужбовців і їх професійної діяльності.

Крім того, анкета включає питання, які відбивають «фільтри реалізації і сприйняття» і «впливи на формування думки» та «здатність поширювати думку». Зміни, які відбуваються на перехресті «демонстрації характеристик і діяльності військовослужбовцем» і «сприйняття їх населенням» визначалися за допомогою засобів математичної статистики, при порівнянні відповідей наданих на анкету військовослужбовцями і цивільним населенням. Звісно, ми усвідомлюємо, що таке порівняння не відбиває усі нюанси цього «перехрестя».

В анкеті також було запропоновано оцінити імідж військовослужбовців НГУ у різні «історичні періоди», що дозволяє визначити значущість запропонованих соціально-психологічних детермінант для динаміки іміджу військовослужбовця. Для цього було використано кореляційний і дисперсійний аналізи.

Для визначення того, які із соціально-психологічних детермінант визначають напрямок змін іміджу було проведено додатковий аналіз даних. Так, у виборці за допомогою кластерного аналізу за змінними «Ставлення до військовослужбовців НГУ в різні історичні періоди» було визначено підгрупи з переважно «позитивними» і «негативними» оцінками іміджу військовослужбовця НГУ, а в них підгрупи з тенденцією до покращення, погіршення оцінок та зі стабільними оцінками.

В дослідженні взяли участь харків'яни – типові представники активного працездатного населення, чоловіки та жінки у віці від 20 до 60 років, з середньою (незакінченою, повною, середньо-спеціальною) та вищою (незакінченою, в тому числі студенти, повною) вищою освітою, які працюють (вчаться) у державному та приватному секторі народного господарства країни.

Таким чином, аналіз соціально-психологічних детермінант, які визначають динаміку іміджу військовослужбовця НГУ у харків'ян дозволив зробити певні висновки.

Події «Євромайдану» істотно відбилися на ставленні харків'ян до військовослужбовців НГУ. Так, відразу після «Євромайдану» будь-яке згадування про військовослужбовців НГУ викликало роздратування, негативно позначалось на оцінках їх іміджу. В цей період чим «успішнішими» і «результативнішими» сприймалися військовослужбовці, тим більше обурення викликала їх діяльність, тим більш гнівними були оцінки їх іміджу. «На початку АТО» оцінки іміджу військовослужбовця залежали від уявлень про «ідеальний образ військовослужбовця НГУ» і це стало способом подолати негатив «Євромайдану» щодо ставлення до військовослужбовців НГУ для збереження уявлень про безпеку світу. На теперішній час оцінки іміджу військовослужбовця НГУ залежать від уявлень про «ідеальний образ діяльності військовослужбовця НГУ», від усвідомлення багатогранності процесу взаємодії між цивільними мешканцями Харківщини і військовослужбовцями НГУ. Ця багатогранність взаємодії не дозволяє сформуванню однозначності у ставленні до військовослужбовців НГУ, робить процес побудови іміджу військовослужбовця НГУ у свідомості харків'ян «відкритим» (таким, що немає завершення, а можливо і конкретного напрямку), актуальним.

Відкритість процесу формування іміджу військовослужбовця НГУ у свідомості харків'ян призводить до того, що позитивність оцінювання іміджу військовослужбовця НГУ залежить від загального позитивного ставлення особи до життя («життєвого оптимізму»), від активності її соціальної позиції, вимогливості до себе і свого соціального оточення (в тому числі і військовослужбовців НГУ і їх професійної діяльності). Ця позитивність оцінювання

іміджу військовослужбовця НГУ збільшується при збільшенні позитивності оцінок окремих характеристик військовослужбовців і їх професійної діяльності.

Стабільність позитивного оцінювання іміджу військовослужбовця НГУ у свідомості харків'ян при усвідомленні дії на них соціально-політичного тиску пов'язана зі сприйняттям військовослужбовців, як «захисників» (родини, малої батьківщини), здатних (заради благополуччя близьких) протистояти соціально-політичним впливам.

Позитивність оцінок іміджу військовослужбовців НГУ зменшується при зменшенні їх відвертості, щирого прагнення захищати інтереси населення країни і збільшенні прагнення до зовнішніх ефектів («показовості»), прагнення відповідати чийсь (політичним) вимогам, а не змісту своєї професійної діяльності.

Харків'яни, які мають високий соціальний статус (є соціально незалежними) та відчувають власну здатність захищати свої інтереси, проявляють стабільну критичність в оцінках організації діяльності НГУ, але при цьому своєю участю у волонтерському русі намагаються полегшити умови служби військовослужбовців-учасників АТО.

Одержано 12.02.2017

Исследованы социально-психологические детерминанты, которые определяют имидж военнослужащего Национальной гвардии Украины (НГУ) и изменения в его оценках у гражданского населения Харьковщины.

Ключевые слова: *социально-психологические детерминанты, имидж военнослужащего НГУ, динамика имиджа.*

УДК 37.37.035.4

Дильдора Саидовна ДАВРОНОВА,

старший научный сотрудник-исследователь, Ташкентский государственный технический университет имени Ислама Каримова, Узбекистан

ОСНОВЫ ИДЕЙНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СЕМЬЕ

Освещены проблемы воспитания идейно-политической культуры молодежи в семье на основе использования направления государственной политики в области укрепления семьи и повышения роли семейного воспитания в укреплении и развитии семейных ценностей, внедрении в сознании молодежи идей национальной независимости.

Ключевые слова: *семья, идейно-политическая культура, независимость, идеология, здоровые идеи, культура, социальная активность, воспитание, общество, народ, информация, глобальная сеть.*

За годы независимости накоплен опыт, который показал, что человек, общество не могут существовать без идеи и идеологии. Ибо сознание, душа человека живет, постоянно ощущая потребность в жизненной идее, побуждающей его к активной деятельности, способной находить ответы на многочисленные вопросы.

Устойчивый интерес родителей к событиям и явлениям общественно-политической жизни, стремление к расширению политического кругозора, политическая книга в руках старших, обязательный обмен впечатлениями о прочитанном, увиденном и услышанном, в котором реализуется твердость социальной позиции и ценностных ориентаций взрослых, – все это стимулирует возникновение и развитие у ребенка интереса к политическими знаниями, к политическому самообразованию, пробуждает желание следовать примеру родителей. Важным стимулом формирования политической сознательности подростков является поощрение родителями, их участия в работе политических клубов и кружков. Оказание детям помощи в подготовке и политинформации, к классным часам и т. п. нередко родители сами принимают непосредственное участие в идейно-воспитательной работе: руководят деятельностью школьных клубов, помогают организовать тематические классные часы, вечера вопросов и ответов, проводят беседы и лекции. Такое участие не только

обогащает содержание работы по идейно-политической воспитание молодежи в учебных заведениях, но и способствует упрочению авторитета родителей у подростков [2, с. 5–6].

Семья располагает большими возможностями для формирования общественной активности детей. Первостепенное значение в этом плане имеет гражданственность родителей, их отношение к общественным обязанностям. Прием социальная позиция взрослых должна быть очевидна для ребят. Вместе с тем подросток должен чувствовать, что участие в общественно-политической деятельности приносит родителям глубокое эмоционально-нравственное удовлетворение. Важную роль в воспитании общественной активности ребенка играет отношение родителей к его участию в деятельности молодежной организации «Камолот». Постоянным вниманием к делам ребенка семья помогает ему утвердиться в позиции члена организации, органично включиться в систему коллективных дел и коллективной ответственности, выбрать оптимально соответствующее особенностям его характера, темперамента, его способностям, возможностям и желаниям общественное поручение. Необходимо, чтобы старшие члены семьи интересовались также делами товарищей своего ребенка, жизнью товарищей своего ребенка, жизнью учебного заведения: такое внимание родителей будет способствовать расширению общественного кругозора молодежи, формированию у него чувства причастности к жизни всего общества.

Следует подчеркнуть, главными задачами семейного воспитания в данном аспекте являются: формирование у молодежи идейно-политической воспитание, направленных на самосовершенствование и изменение окружающей среды, определение своего места в жизни, удовлетворение не только своих интересов, но и интересов общества и государства. Родители должны объяснять своим детям важность политических идей и социальных реформ, осуществляемых государством, укреплять использовать средства массовой информации в идейно-политическом воспитании, формировать сознательное отношение к происходящим событиям и социальной среде. В последние годы большое влияние на формирование идейно-политической культуры молодежи стали оказывать средства массовой информации, глобальная сеть Интернет. В связи с этим возрастает роль семьи в правильном осознании информации и критическом её осмыслении подрастающим поколением. Важным средством формирования идейно-политической культуры молодежи является организация различных мероприятий в которых бы участвовали родители, родственники, близкие друзья. Это могут быть семейные походы в музей, театры, посещение концертов, выставок, памятных мест, участие в спортивных соревнованиях или занятиях спортом. Все личностные качества формируются в семье и социальной среде. В результате выполнения социальных функций и задач у человека развивается представление о своей роли в обществе, определяются интересы, творческие способности, устанавливаются связи и отношения с другими членами общества, и таким образом происходит социализация личности, в процессе которой формируются политическое сознание, политическая культура, национальная гордость, национальное достоинство, понятия об идейно-политическое культуре. Важнейшая цель воспитательной деятельности в современных условиях – формирование уважения и преданности своему государству, глубокого понимания конституционного долга гражданина, и, в конечном итоге, формирование приверженности государственной идеологии. Идеология в системе воспитания в семье реализуется в контексте идеологии узбекского государства, где особое место занимают государственный суверенитет, социальная справедливость и экономическое благосостояние. Идеологическое обеспечение воспитания – это возможность создания базиса личности, формирования направленности, определяющей отношение человека к происходящим событиям, культурному и научному наследию, историческим достижениям, понимание человеком самого себя, своего места в обществе. Целью воспитания является формирование разносторонне развитой, нравственно зрелой, творческой личности молодого поколения.

Основными составляющими воспитание являются [3]:

- гражданское и патриотическое воспитания, направленное на формирование активной гражданской позиции, патриотизма, правовой, политической и информационной культуры;
- идеологическое воспитание, направленное на формирование знания основ идеологии узбекского государство, привитие подрастающему поколению основополагающих ценностей, идей, убеждений, отражающих сущность узбекской государственности;

– нравственное воспитание, направленное на приобщение к общечеловеческим и национальным ценностям;

Главной задачей изучаемого идейно-политического воспитания является формирование основ нового мировоззрения и идеологического иммунитета, навыков самостоятельного мышления особенно – у молодежи, путем внедрения в сознание учащихся всех понятий и принципов духовной сферы с помощью педагогических приемов в семье, путем просветительства; недопущение появления идейного вакуума в среде молодого поколения. Одним словом, эта воспитания возникла на основе благородных задач нашего общества по воспитанию здорового и совершенного молодого поколения. Она служит воспитанию преданных своей стране, имеющих независимое мировоззрение и живущих высокими идеями людей. Таким образом, внедрение этой научной дисциплины в систему образования является еще одним свидетельством заботы нашего государства о молодом поколении – патриотов Родины – Республики Узбекистан, живущей во имя ее процветания и независимости.

Список библиографических ссылок

1. Каримов И. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Тошкент: Ўзбекистон, 1996 йил. 140 б.
2. Ғоя ва мафқура. «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» ўқув фани буйича махсус методология, комиссия тавсия этган Тошкент: «ИЖОД ДУНЁСИ» Нашриёт уйи, 2002. Б. 5–6.
3. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур. Тошкент: Ўқитувчи, 1999. 199 б.

Получено 03.03.2017

Висвітлено проблеми виховання ідейно-політичної культури молоді в сім'ї на основі використання напрямки державної політики в галузі зміцнення сім'ї та підвищення ролі сімейного виховання в зміцненні і розвитку сімейних цінностей, впровадженні в свідомості молоді ідей національної незалежності.

Ключові слова: *сім'я, ідейно-політична культура, незалежність, ідеологія, здорові ідеї, культура, соціальна активність, виховання, суспільство, народ, інформація, глобальна мережа.*

Problems of education of ideological and political culture of youth in a family on the basis of use of the direction of state policy in the field of strengthening of a family and increase in a role of family education in strengthening and development of family values, implementation in consciousness of youth of the ideas of national independence are covered.

Keywords: *family, ideological and political culture, independence, ideology, healthy ideas, culture, social activity, education, society, people, information, global network.*

УДК 31.316.3.316.622

Мадина Курбановна ДЖАНОБИЛОВА,

старший преподаватель кафедры «национальная идея, право и основы духовности» социально-экономического факультета Бухарского государственного университета, Узбекистан

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ВОСПИТАНИИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ

Отражены проблемы укоренения в семье духа толерантности, формирования отношения к ней, как к важнейшей ценности общества

Ключевые слова: *Толерантность, воспитание, ценность, семья, квази-терпимость, сдержанность, добро.*

Всем известно, что толерантность – это активная нравственная позиция и психологическая готовность к терпимости во имя позитивного взаимодействия между этносами, социальными группами, во имя позитивного взаимодействия с людьми другой культуры, национальности, религиозной или социальной среды. Толерантность необходима по отношению к особенностям различных народов, наций и религий, а самое главное, на мой

взгляд, толерантность необходима в воспитании подрастающего поколения, толерантность нужна в семье.

Толерантность нужна потому, что многочисленные, большей частью не замечаемые старшими, привычно бездумные стереотипы их взаимоотношений с младшими, приводят не только к искривлению характеров и жизненных судеб младших, но и к отягощению, по цепи причин и следствий, всей нравственно-психологической атмосферы общества.

В отношениях детей с взрослыми, мы наблюдаем два типа толерантности, которые прямо противоположны друг другу. В отношении младших к старшим это естественная (натуральная) толерантность. Она подразумевает любознательность и доверчивость, свойственные и изначально присущие маленькому ребенку. Наличие естественной толерантности позволяет малышу принимать родителей в любом виде, вплоть до крайне жестокого обращения с ними. В последнем случае она, с одной стороны, создает психологическую защищенность и позволяет сохранить позитивные отношения с семьей, но с другой стороны – неизбежно невротизирует формирующуюся личность, снижая способность принятия себя, своего опыта, чувств и переживаний.

Другой тип толерантности в той или иной мере присущ большинству взрослых людей и проявляется в стремлении сдерживать свои эмоции, используя механизмы психологических защит. Здесь имеет место некая условность, т.к. человек не проявляет нетерпимости, которая у него имеется, но остается внутри. Ситуационной моделью сути такого отношения является варианты типа «обстоятельства так складываются, что мне приходится вас терпеть, но...» подобная схема, к сожалению, является основой современных реалий массовой культуры и семейного воспитания. И конфликт поколений тоже происходит из проявляемой его участниками квази-терпимости по отношению к ценностным установкам друг друга.

Разговоры о детях...

Независимо от того, где они идут – в учительской или на скамейках у подъездов, в очередях или на родительских собраниях, – слышится навязчивая доминанта сетований.

Сталкиваясь с трудным ребенком, мы сразу же реагируем – привычно, почти бездумными штампами (своими или чужими). Какой бы грозный и устрашающий оттенок ни придавали мы своим реакциям, даже сама их повторяемость убеждает младшего в полном нашем бессилии: «Ты как себя ведешь?!», «Ты думаешь своей головой?!», «Нет, вы посмотрите на него!!».

Все эти слова абсолютно бесполезны. И их повторение в трудных ситуациях становится только вредным: старший теряет лицо, лишается уважения со стороны младшего.

Младший – в любом возрасте! – имеет право «судить», т.е. иметь и выражать свое отношение к старшему, иметь и выражать свое суждение о нем, свое понимание его действий, поступков, личности. Любой человек, независимо от возраста, может иметь свое отношение и суждение о чем и ком угодно! Потому что человек без этого не является «человеком мыслящим». Он перестает им быть, утрачивая отношение к окружающему, утрачивая способность судить о нем. Ребенок не может стать «человеком мыслящим», не развивая, не осмысляя своих отношений и суждений. Одна из задач старшего – вызвать у младшего должное нравственное отношение и развить способность к самостоятельному суждению. Значит, нужно чтобы отношения и суждения младшего имели свободное выражение. Иначе – как мы сможем своевременно узнать, что нами посеяно, что и как менять и подвергать коррекции?

Запрещать, преследовать, «искоренять» свободу этого выражения – значит совершать чудовищную, нелепую ошибку. А мы считаем дерзостью несогласие с нами, усматриваем преступный бунт в попытках защититься от нашей несправедливости! Одним из последствий этой грубейшей ошибки является отчуждение от нас наших младших, неприязнь, иногда переходящая в откровенную враждебность.

Старший не только воздействует, воспитывает, оценивает младшего. Он сам служит объектом его оценок, суждений и воздействий. В этой паре процесс воздействия не может быть односторонним, это многожды доказано. Пора нам привыкнуть к мысли: не карать нужно младшего за его свободное выражение отрицательного отношения к нам, а стараться понять, чем оно вызвано.

«Неблагодарность»? А за что им нас благодарить? Что мы произвели их на свет? Что вскармливаем, даем одежду и кров? Простите, но животные – на своем уровне – делают то же и не требуют благодарности! Мы слишком многое ставит себе в заслугу, а сами не даем детям того, что требует от нас человеческий уровень. Вместо этого упрекаем их, что причиняют нам хлопоты! Пользуясь своей безнаказанностью, мы оскорбляем их за то, что они младшие, позволяя по отношению к ним то, чего не потерпит ни один взрослый... Мы – тот фильтр, через который они воспринимают окружающий мир, мы – ближайшие из него, нас они чувствуют особенно остро! Мы еще хотим, чтобы они были всегда лишь нашей принадлежностью, удобной живой собственностью, легко подчиняемой и обожающей нас. Наша привязанность к ним угнетает их. Наши амбиции требуют если уж не поклонения нам, то постоянных подтверждений незыблемости нашего авторитета. И мы силой добиваемся этого и никак не можем этого добиться. Потому что подавление, унижение и оскорбление не содержит ничего созидающего! Они ничему хорошему не учат. Но они заразительны и возвращаются к нам в реакциях младших на наше нелепое и нерациональное поведение. Мы губим будущее наших детей – потому, что всего-навсего утверждаемся за их счет. Вот откуда их «неблагодарность»!

Мы пленники собственных незрелых тенденций, поэтому яростно сопротивляемся освобождению. А без него нет выхода из порочного круга. Наше освобождение – в рациональной, здоровой, внимательной самокритичности. Только она поможет нам открыть тяжелые ворота в атмосферу конструктивного сотрудничества с младшими. Дневниковые записи о нас, прозвища, какие дают нам младшие, нелестные характеристики – все это шокирует нас, потому что мы не привыкли видеть себя со стороны, тем более глазами младших.

Когда рядом младший, имеет значение все: что и как мы делаем, что говорим детям (и при них), как говорим, как двигаемся, как стоим, сидим, какие у нас жесты, мимика...

Если взрослые перед детьми подтянуты только от случая к случаю, напоказ, а в повседневности преобладает всесторонняя (и нравственная) распоясанность, невозможно ждать и требовать от детей иных форм поведения, иного отношения, иного образа жизни.

В этой связи важно осмыслить влияние истинной нравственной толерантности в отношении с подрастающим поколением. Ведь она включает как уважение ценностей и смыслов, значимых для другого, так и осознание, и принятие собственного внутреннего мира, своих собственных ценностей и смыслов, целей и желаний, переживаний и чувств. Это дает личности преимущество не бояться и выдерживать напряжения и конфликты, миновать которые никому в жизни не удастся. Собственно, это и есть истинная, зрелая толерантность. Определяя понятие толерантности, обычно отмечают, что оно включает в себя сдержанность, терпимость, умение прощать. Толерантность является особой формой мировосприятия, самообладания и самоконтроля, позволяющей, не предаваясь эмоциям, разумно оценивая ситуацию и сохраняя спокойствие, противостоять недружелюбным, раздражающим, возмущающим, а порой даже оскорбительным действиям и поступкам [1].

Многие великие философские умы очень жестко и критически относились к любым проявлениям нетерпимости: «Нетерпимость – слабость ума» (Пьер Буаст), «Нетерпимость – тиранство совести» (Адриан Декурсель), «Нужно быть очень сильным или очень безумным, чтобы осмелиться быть нетерпимым» (Вольтер), «Нетерпимость мешает великим замыслам» (Конфуций).

В народной мудрости она понимается, с одной стороны, как ненасилие по отношению к другим, а с другой – как бы «насилие» над собой, поскольку умение сдерживать себя, подавлять раздражение и гнев требует иногда проявления сильной воли. Например, человека сдержанного, обладающего терпимостью, на узбекском языке называют «босимли одам», то есть «сдержанный, терпеливый, степенный человек» (дословно: человек, обладающий способностью давить, сжимать (себя)).

Понятие толерантности в системе этнокультурных ценностей тесно связано с понятием «добра», которое трактуется как проявление сдержанности, терпимого отношения к другим: «сделаешь добро – получишь добро», «сделав другому зло не жди от него добра».

Сегодня мы нередко слышим с телеэкранов, от ведущих политиков «новое» и незнакомое нам до недавнего времени слово «толерантность». Может быть, это влияние

моды, но я искренне желаю, чтобы толерантное отношение к другим стало такой, же естественной потребностью современного человека, как общение. И поэтому считаю, что родители одними из первых должны развивать в себе толерантное отношение к другим. Современные дети довольно рано включаются во взрослую жизнь, осваивают различные социальные роли. И их глобальная жизненная ориентация зависит от того, как они будут относиться к миру в целом, к себе и другим в этом мире. Позиция терпимости и доверия – это основа для осуществления выбора будущих поколений в пользу мира, а не войны, мирного сосуществования человечества, а не конфликтов. Укоренение в семье духа толерантности, формирования отношения к ней как к важнейшей ценности общества будет значимым вкладом семейного воспитания в развитии культуры мира на земле.

Список библиографических ссылок

1. Мухамедова З. М. Парадигма образования. Ташкент: ТошМИ, 2006. С. 4.
2. Лекторский В. А. Идеалы и реальность гуманизма. *Вопросы философии*. 1994. № 6. С. 27.
3. Валитова Р. Р. Толерантность: порок или добродетель? *Вестник Московского университета. Серия Философия*. 1996. № 1. С. 36.

Получено 03.03.2017

Висвітлено проблеми вкорінення в родині духу толерантності, формування ставлення до неї, як до найважливішої цінності суспільства

Ключові слова: Толерантність, виховання, цінність, сім'я, квазі-терпимість, стриманість, добро.

Rooting problems are reflected in a family of spirit of tolerance, forming of the attitude towards her, as to the most important value of society

Keywords: Tolerance, education, value, family, quasi-tolerance, restraint, good.

УДК 159.9

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

В умовах постіндустріального суспільства інформаційно-психологічні впливи стають оптимальним засобом боротьби між державами, партіями, релігійно-етнічними та фінансовими угрупованнями. Інформаційно-психологічну війну в тезах розглянуто як форму насильства, в якій в якості інструменту примусу використовуються можливості впливу інформації на психіку людини. Підготовка суспільства до активної протидії інформаційно-психологічним загрозам (як зовнішнім так і внутрішнім) стає питанням подальшого успішного функціонування української держави.

Ключові слова: соціальна аномія, депресія, розпад системи норм, маніпулювання суспільною свідомістю, інформаційно-психологічна війна, інформаційно-політичні конфлікти, прихований інформаційно-психологічний вплив.

Початок вивченню поняття «інформаційна війна» поклало у 1990 р введення відповідного терміну у документи Міністерства оборони США, після чого термін «Warfare» широко увійшов у наукові праці [2–8]. Інформаційно-психологічна війна є формою насильства, в якій в якості інструменту примусу використовуються можливості впливу інформації на психіку людини. Ознаками інформаційно-психологічної війни є: а) насильство як основна форма взаємодії учасників інформаційно-політичного конфлікту; б) інформаційно-психологічні операції як спеціальна організаційна форма надання політичного впливу на

учасників конфлікту; в) застосування інформаційної зброї [10]. Підготовка суспільства до активної протидії інформаційно-психологічним загрозам (як зовнішнім так і внутрішнім) стає питанням подальшого успішного функціонування української держави.

В умовах формування інформаційного суспільства інформаційно-психологічний вплив є найбільш ефективним і універсальним інструментом зовнішньої і внутрішньої політики, що надає силам, які беруть участь у політичній боротьбі, унікальні значні можливості для прихованого управління політичною системою, нанесення шкоди політичним опонентам і маніпулювання ними у власних цілях, тобто саме ті можливості, володіти якими прагнуть будь-які політичні сили. Саме це прагнення політичної еліти сприяє швидкому розвитку і вдосконаленню організаційних, технологічних форм і методів інформаційно-психологічної війни, що стають обов'язковим елементом сучасної політичної боротьби.

Інформаційно-психологічна війна базується на використанні в основі всіх своїх комплексних організаційних технологій прихованого інформаційно-психологічного впливу тих же базових елементів і способів соціальної комунікації, що й інші соціальні процеси, а, отже, є різновидом соціальних відносин, соціальним явищем, природним етапом ескалації соціального конфлікту в умовах, коли громадянське суспільство вже перейшло в нову, інформаційну, стадію розвитку, але ще не виробило дієвих механізмів регулювання нових форм і видів соціальних відносин.

Соціально-економічні перетворювання в Україні, різке зростання рівня безробіття, зниження рівню життя призвели до соціально-політичної нестабільності та високої соціальної напруженості. За Е. Дюркгеймом, поняття аномії характеризує стан суспільства, при якому настають дезінтеграція і розпад системи норм, що гарантують громадський порядок. В умовах аномії, зазначає Е. Дюркгейм, істотно розширюються можливості для вільних волевиявлень, у тому числі для таких з них, що виходять за межі цивілізованої нормативності. Поширюються егоїстичні умонастрої, зникає належна повага до моральних і правових норм, погіршується стан моралі, зростає число самогубств і злочинів. ...В такі періоди у більшості зникає уявлення про відмінності між справедливістю і несправедливістю, законністю і беззаконням, можливим і неприпустимим [1, с. 238].

Аномія викликає особливий психологічний стан особистості, який характеризується відчуттям втрати орієнтації в житті, що виникає, коли людина опиняється перед необхідністю слідування нормам, що суперечать одна одній. Людина потрапляє в ситуацію невизначеності, яка характеризується не тільки необхідністю постійного індивідуального соціального вибору у сферах, де у здоровому суспільстві мала б діяти соціальна регламентація, але й необхідністю вибору етичного. Це призводить до розмивання кордонів соціальної норми, до соціальної відчуженості, до глибокого внутрішньо-особистісного конфлікту [1, с. 239]. Люди є соціально дезорієнтованими, переживають відчуття тривоги, ізоляваності від суспільства. Це закономірно призводить до девіантної поведінки, злочинності та інших асоціальних явищ. Значно загострює ситуацію в українському суспільстві й «чинник АТО».

На сьогодні ми можемо констатувати дуже низьку ступінь готовності сучасного українського суспільства чинити активний опір будь-яким спробам маніпулювання суспільною свідомістю, оскільки в масовій свідомості громадян ще тільки формується розуміння тієї загрози, яку можуть нести сучасні комплексні технології прихованого інформаційно-психологічного впливу, що використовуються в політичних цілях. «Інформаційно-психологічна війна дозволяє інтенсивно впливати на об'єктивні суперечності, що сьогодні існують практично на всіх рівнях державного і суспільного устрою з метою їх примусового прояву із заданим рівнем інтенсивності та у свідомо визначеному напрямку» [9]. Тому, безумовно, було би помилкою вбачати інформаційно-психологічну загрозу для українського суспільства як суто зовнішню. Інформаційно-психологічні війни виникають завжди з приводу перерозподілу влади та здійснення політичного керівництва у суспільстві.

Існуюча сьогодні система соціальних, політичних і психологічних відносин українського суспільства і діючі в ній механізми самозбереження, регулювання та безпеки не можуть перешкодити такій особливій категорії інформаційно-психологічних впливів як інформаційно-психологічна війна. ІПВ розвивається латентно, приховано навіть від уваги залучених до неї учасників, що ускладнює її виявлення на ранніх стадіях, а також –

виявлення і своєчасне розв'язання суперечностей, які цей конфлікт породили. Це робить існуючу систему соціальних відносин середовищем, сприятливим до інформаційно-психологічного впливу.

Список бібліографічних посилань

1. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд./пер. с фр. с сокр.; под ред. В. А. Базарова. М.: Мысль, 1994. 399 с.
2. Libicki M. C. What is Information Warfare? Washington, D.C.: National Defense University Press, 1995.
3. Stein G. H. Information Warfare. *Airpower Journal*. Spring 1995.
4. Szafranski R. A. Theory of Information Warfare: Preparing for 2020. *Airpower Journal*. Spring 1995.
5. Harley I. A. Role of Information Warfare. Truth and Myths. NTIS, Naval War College. AP-A307348. USA, 1996.
6. Alberts D., Richard E. H. Information Warfare Workshop. Decision Support Working Group Report. 1996.
7. Information Warfare, complex organisations and the power of disruption. University of Arisona, 1997.
8. Information Warfare: Implications for Arms Control. Kings College London, ICSA. UK, 1998.
9. Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны: монография. М.: Горячая линия-Телеком, 2003. 541 с.
10. Манойло А. В. Концепция государственной информационной политики в условиях информационно- психологической войны // Государственная информационная политика в особых условиях. М.: МИФИ, 2003. 388 с. URL: <http://www.evartist.narod.ru/text24/0044.htm>. Гл. 14.1 (дата звернення: 17.02.2017).

Одержано 18.02.2017

В условиях постиндустриального общества информационно-психологические воздействия становятся оптимальным средством борьбы между государствами, партиями, религиозно-этническими и финансовыми группировками. Информационно-психологическая война в тезисах рассмотрена как форма насилия, в которой в качестве инструмента принуждения используются возможности воздействия информации на психику человека. Подготовка общества к активному противодействию информационно-психологическим угрозам (как внешним, так и внутренним) становится вопросом дальнейшего успешного функционирования украинского государства.

Ключевые слова: социальная аномия, депрессия, распад системы норм, манипулирование общественным сознанием, информационно-психологическая война, информационно-политические конфликты, скрытое информационно-психологическое воздействие.

УДК 159.97

В'ячеслав Іванович ЗАВОРОТНИЙ,

начальник Клініки психіатрії та наркології Військово-медичного клінічного центру Північного регіону (м. Харків), провідний психіатр

ВІДАЛЕНІ ПОСТТРАВМАТИЧНІ СТРЕСОВІ РОЗЛАДИ ЯК НАСЛІДОК УЧАСТІ У ВОЄННИХ ДІЯХ

Розглянуто психологічні прояви посттравматичного синдрому у учасників бойових дій (АТО). ПТСР виникають через певні проміжки часу після психічної травми і найчастіше проявляються на трьох етапах. Гострий стрес дає про себе знати безпосередньо після бою, відстрочений – через кілька днів, а через кілька місяців після періоду уявного благополуччя починають виявлятися характерні риси важкої форми посттравматичного стану, що заважає людині нормально жити і відчувати себе такою ж, як усі. Ця стадія може тривати все життя.

Ключові слова: посттравматичний синдром, ПТСР, гострий стрес, відстрочений стрес, депресія, психопатоподібні порушення, почуття вкороченої життєвої перспективи; неспецифічні соматичні розлади.

У 1994 році вчені, які займаються проблемою виживання людини в екстремальних ситуаціях, включили в міжнародну класифікацію післятравматичних стресових реакцій (ПТСР) поняття «поствоєнний синдром». У психології цим терміном називається відстрочена

у часі реакція на травмуючу подію: природні та техногенні катастрофи, бойові дії, тортури, згвалтування, аварії, терористичні акти і багато іншого. Така реакція здатна викликати психічні порушення практично у будь-якої людини і в майбутньому може спричинити за собою інвалідність.

За основними ознаками в'єтнамський або чеченський синдром можна розділити на два типи:

1) збуджений тип реагування на проблеми: агресивність, запальність, дратівливість, гнівливість, нестриманість. Людина практично втрачає свідомий вольовий контроль над своїми емоціями і дуже часто – діями;

2) тривожно-депресивний фон реагування на проблеми: довгі емоційні переживання, невгамовний душевний біль, хвилювання, муки, схильність до самогубства.

Про підступність посттравматичного синдрому, визнаного асоціацією американських психіатрів тільки у 1980 році, написано і розказано дуже багато. Найнебезпечнішим в цьому синдромі є його відстрочення в часі. Можуть пройти десятки років, перш ніж якийсь поштовх переведе травму з підсвідомості на свідомий рівень. Часто відбувається так, що людина начебто майже вилікувалася від воєнних спогадів, біль і сум'яття вщухли, і раптом неочікуваний імпульс (практично непередбачуваний) воскрешає весь жах пережитого: як результат – або паніка, або напад агресії. Це може відбутися і через рік, і через 10 років. Коли і що послужить таким імпульсом, передбачити неможливо.

Важкі травми, такі як участь у кривавих і загрозливих для життя подіях, тортури, полон, викликають очевидні посттравматичні переживання і розлади у великій кількості людей, в особливості, в наступні місяці після травми. Тільки за період з травня по жовтень 2014 р. у Військово-медичному центрі північного регіону (м. Харків) пройшли реабілітацію більше двох тисяч учасників АТО. Приблизно у 30 % з них спостерігалися ознаки гострої фази ПТСР, а саме:

– *нав'язливі спогади* – людина не може ані вночі, ані вдень позбутися спогадів про ситуацію, що травмувала психіку. Нав'язливі спогади про травмуючу подію мають надзвичайно яскравий, але уривчастий характер (картинки з минулого). При цьому спогади супроводжуються відчуттям жаху, тривоги, туги, безпорадності, які за силою не поступаються емоційним переживанням, перенесеним під час події (бою, бомбардування, перебування в полоні). Як правило, подібний напад переживань поєднується з різними порушеннями з боку вегетативної нервової системи (підвищення артеріального тиску і частоти серцевих скорочень, порушення ритму серця, відчуття серцебиття, рясний холодний піт, підвищений діурез тощо).

– *сновидіння знову і знову відтворюють обставини травми; страх нічних кошмарів* викликає безсоння. Найбільш характерним порушенням сну при посттравматичному синдромі є нічні кошмари, сюжетом яких є пережита надзвичайна подія. Такі сновидіння мають надзвичайну яскравість і багато в чому нагадують напади нав'язливих спогадів під час неспання (гостре відчуття страху, емоційного болю, безпорадності, порушення з боку вегетативної системи).

– *депресія* (почуття досади, відчаю та самотності протягом тривалого часу);

– *відсутність інтересу до життя*; емоційна холодність; соціальне уникнення, дистанціювання, відчуження від інших;

– «*провина за виживання*» перед тими, хто загинув. Частим симптомом посттравматичного стресового розладу є *патологічне почуття провини*. У разі військового неврозу або синдрому «виживших» у подіях пацієнти нерідко звинувачують себе в загибелі близьких чи сторонніх людей.

– *емоційні сплески* – напруженість, страх, злість, які виходять з-під контролю; будь-яке зауваження сприймається або як загроза, або як образа;

– *подразливість*, значно підвищена збудливість (люди втрачають здатність до розслаблення і відпочинку, вони напружені, постійно відчувають себе «на сторожі». Самі хворі на ПТСР характеризують свій стан як постійну тривогу і скаржаться при цьому, що кожен шерех змушує їх здригатися від відчуття незрозумілого страху;

– симптоми *виснаження центральної нервової системи*. Постійне нервово перенапруження, порушення сну, виснажливі напади нав'язливих спогадів призводять до розвитку церебрастенії, яка клінічно проявляється сукупністю ознак виснаження центральної

нервової системи: зниження фізичної та розумової працездатності; ослаблення функції уваги і зосередженості; підвищена дратівливість; зниження здатності до творчої діяльності;

– *психопатоподібні порушення*. З часом у багатьох пацієнтів формуються специфічні порушення рис характеру, такі як: гнівливість, напади погано контрольованої агресії; відчуженість від соціуму; егоїзм; зниження здатності до любові і співпереживання; схильність до розвитку різного роду залежностей (алкоголізм, наркоманія, ігрова залежність);

– *порушення соціальної адаптації*. Комплекс перерахованих вище симптомів неминуче призводить до порушення адаптації пацієнта з посттравматичним синдромом в суспільстві. Такі люди стають конфліктними, погано сходяться з людьми, часто змінюють місце роботи. Соціальна самотність посилюється характерною для багатьох стресових і депресивних станів *агедонією* – людина втрачає здатність отримувати задоволення від улюбленої раніше діяльності. Пацієнти з ПТСР нерідко повністю замикаються у власному світі, втративши інтерес не тільки до роботи, але і до хобі;

– минуле для таких людей розкладається на «до» і «після» травми, майбутнього ніби немає, або воно є «знеструмленим» – бажання, цілі, плани – все, що рухає людиною в звичайному житті, паралізовано. Цей стан, включений в перелік діагностичних симптомів ПТСР в Американський діагностичний стандарт, позначається, як *почуття вкороченої життєвої перспективи*. Вони не планують своє життя на скільки-небудь значимий період, оскільки фактично живуть минулим, а не майбутнім;

– *підвищена схильність до самогубства*.

– *неспецифічні соматичні скарги* (розлади у вигляді хронічного м'язового напруження, підвищеної стомлюваності, м'язово-суглобовий, головний, артритоподібний біль, виразки шлунку, болі в області серця, утруднення дихання, оніміння в різних частинах тіла тощо).

Учасник бойових дій, особа з ПТСР позбавляється одного з базових переконань – що світ безпечний; замість нього формується інше базове переконання – світ небезпечний і непередбачуваний. Людина позбавляється можливості по-справжньому ефективно планувати своє життя і життєву активність. Ще одна особливість, яка з'являється після перенесення психічної травми, це прагнення до ризику. Ветерани війни прагнуть знову на війну, і їм там дійсно набагато легше, так як зміни, що відбулися у центральній нервовій системі, підготували їх до умов бойових дій.

Вплив тривалих, екстраординарних психотравмуючих ситуацій, пов'язаних із загрозою життю, призводить й до особистісних змін, коли певні властивості особистості загострюються, інші, навпаки, нівелюються. Можуть виникнути й невластиві раніше людині риси. Це стає внутрішньою основою для психічної та соціальної дезадаптації людини в суспільстві.

Таким чином, особливості проявів другого і третього етапів ПТСР українському суспільству ще належить осмислити і пережити. Саме це і визначатиме в найближчому майбутньому основні вектори розвитку української практичної психології, оскільки психіка людини – це відображення причинно-наслідкових зв'язків і відносин, тобто закономірностей існування різних сторін і особливостей навколишнього світу.

Список бібліографічних посилань

1. Практическая психодиагностика. Методика и тесты: учеб. пособие/ред.-сост. Д. Я. Райгородский. Самара: Бахрах-М, 2000. 672 с.
2. Психосоматика: взаимосвязь психики и здоровья: хрестоматия/сост. К. В. Сельченков. М.: Харвест, 2000. 640 с.
3. Пушкарев А. Л., Доморацкий В. А., Гордеева Е. Г. Посттравматическое стрессовое расстройство: диагностика, психофармакотерапия, психотерапия. М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2000. 128 с.

Одержано 01.03.2017

Рассмотрены психологические проявления посттравматического синдрома у участников боевых действий (АТО). ПТСР возникают через определенные промежутки времени после психической травмы и чаще всего проявляются на трех этапах. Острый стресс дает о себе знать сразу после боя, отсроченный – через несколько дней, а через несколько месяцев после периода мнимого благополучия начинают проявляться характерные черты тяжелой формы посттравматического состояния, мешающего человеку нормально жить и чувствовать себя таким же, как все. Эта стадия может длиться всю жизнь.

Ключевые слова: *посттравматический синдром, ПТСР, острый стресс, отсроченный стресс, депрессия, психопатоподобные нарушения, чувство укороченной жизненной перспективы; неспецифические расстройства.*

УДК 373.2

Ганна Віталіївна ЗОТОВА,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ, ТИПІВ ТА СТРУКТУРИ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто проблему віктимної поведінки, відзначено сутність поняття та психологічні особливості, види віктимної поведінки, а також типи жертв злочинів.

Ключові слова: *віктимність, віктимна поведінка, види віктимної поведінки, типи жертв.*

Психологічні особливості прояву віктимної поведінки у людей визначається соціальною і практичною значущістю питань гуманізації суспільства, необхідністю вирішення завдань формування соціально адаптованої особистості, а так само збільшеною потребою виктимологічної профілактики та корекції. Ритм і стиль життя, норми і правила, які диктує сучасне суспільство, все більша призводить до різноманітних проявів віктимності в поведінці. Люди хочуть реалізувати себе повною мірою і захоплювати все більше сфер для самоактуалізації.

Віктимна (від лат. *Victima* – жертва) – схильність стати жертвою злочину. Віктимна поведінка визначається сукупністю емоційно-особистісних особливостей, що сприяють дезадаптивної стилю реагування суб'єкта, що приводить до збитку для його фізичного або емоційно-психічного здоров'я [1]. При цьому можливість реалізації даних якостей багато в чому залежить від наявності конкретної ситуації. Тому вивчення психологічних аспектів віктимної поведінки повинно проводитися на двох основних рівнях: як наслідок соціального процесу і як індивідуальна девіація.

Розглядаючи віктимність за Франклом, як підвищену здатність людини в силу його соціальної ролі і ряду фізичних і духовних якостей при певних обставинах ставати потерпілим, то до групи «ризик» можна віднести людей з низьким соціально-економічним статусом: молодь (студентів), старих, інвалідів. Враховуючи вимоги сучасних роботодавців до найманої персоналу, до «жертвам» можна віднести жінок старше 40–45 років. У зв'язку з чим, в категорію людей, схильних до віктимної поведінки, в суспільстві потрапляє значна частина зрілих самостійних особистостей, які бажають працювати, заробляти і самореалізовуватися в житті [6].

Між особистістю будь-якої людини і його поведінкою існує нерозривний зв'язок. Особистість і її психічні властивості «одночасно і передумова, і результат її діяльності. Внутрішнє психічне зміст поведінки, що складається в умовах певної ситуації, особливо значущою для особистості, переходить у відносно стійкі властивості особистості, а властивості особистості, в свою чергу, позначаються в її поведінці, тому віктимна характеризує схильність людини стати жертвою тих чи інших обставин.

Особистісна віктимність досить часто актуалізується у формі відверто провокаційної поведінки потенційних жертв, при цьому часто ні в якій мірі не усвідомлюють того факту, що їх поведінкова активність, по суті, практично прямо підштовхує партнера або партнерів по взаємодії до насильства. Подібна поведінка особливо в екстремальних або просто неординарних ситуаціях є стимулом агресії насамперед з боку авторитарних особистостей.

Можна зазначити, що віктимність – це коли людина може стати жертвою будь-якого злочину. Тому дуже важливу роль тут можна приділити темпераменту або генетичним особливостям. Також сюди ще можна віднести адаптацію, вона теж грає не мало важливу роль. Також можу додати, що впливають особистісні риси, такі як надмірна довірливість, необачність, підвищена запальність и дратівливість, агресивність [5].

Потенційними і в той же час реальними жертвами можна вважати дітей, підлітків, юнаків та дівчат з прикордонними психічними станами і з акцентуацією характеру; дітей

мігрантів з країни в країну, з регіону в регіон, із села в місто і з міста в село; дітей, що народилися в сім'ях з низьким економічним, моральним, освітнім рівнями; метисів і представників інонаціональних груп в місцях компактного проживання іншого етносу.

Також є класифікація яка заснована на характері і ступеня вираженості особистісних якостей людини, що визначають його індивідуальну віктимність схильність:

Універсальний (універсально-віктимний) тип – характеризується явно вираженими особистісними рисами, визначальними їх високу потенційну вразливість щодо різних злочинів.

Вибірчий (вибірково-віктимний) тип – люди, що володіють високою вразливістю щодо певних видів злочинів.

Ситуативний (ситуативно-віктимний) тип – люди цього типу мають середньої віктимність, і вони стають жертвами в результаті збігу ситуативних чинників, небезпека яких виявилася для них нездоланною.

Випадковий (випадково-віктимний) тип – сюди відносяться люди, які стали жертвами в результаті випадкового збігу обставин.

Професійний (професійно-віктимний) тип – включає людей, віктимність яких визначається їх професійною зайнятістю [2].

Вчений Б. Мендельсон в якості першого кроку в осмисленні результатів свого дослідження відносин між кривдником і жертвою запропонував першу типологію жертв: повністю невинна жертва – такою жертвою може бути дитина або повністю неосудний чоловік; жертва з незначною провиною – цією жертвою могла б бути жінка, яка провокує помилкове напад на себе, в результаті якого вона вмирає; жертва, яка є настільки ж винною, як і кривдник – сюди можуть відноситися ті, хто своєю поведінкою цілеспрямовано провокує кривдника до скоєння злочину; жертва, більш винна, ніж кривдник – сюди відносять тих, хто підштовхує іншого до вчинення злочину; найбільш винна жертва – це відбувається, коли злочинець (він же – жертва) був убитий особою, який здійснював дії, що відносяться до самозахисту; уявна жертва – це люди, які страждають від розумових розладів типу параної, помилково приписують собі якості жертви [4].

У віктимології вивченню підлягають не тільки потерпілі в кримінально-процесуальному сенсі, а й інші категорії потерпілих, наприклад латентні жертви, якщо є, звичайно, критерії для їх ідентифікації в якості таких. Типологія або класифікація жертв в цьому випадку може бути наступною:

Потенційна жертва – це особа, що стає мішенню при певних обставин і в силу своїх особистісних якостей, статусу, позиції, поведінки; індивід може почати «гроти» жертву задовго до початку злочину;

Випадкова жертва – також є потенційна жертва, але більш детермінована певною ситуацією і вибором самого злочинця. Іноді тільки випадковість вирішує, хто стане жертвою злочинного посягання;

Латентна жертва – це особа, яка реально, фактично постраждало від злочину, але з яких-небудь причин цей факт залишився поза виявленим, прихованим від офіційного обліку злочинів в умовах, коли такий облік є обов'язковим (в більшості випадків) або бажаний в інтересах суспільства і держави [3].

Виходячи з результатів досліджень останніх років, можна припустити, що конкретні особи зазнають втрати, перетворюються в жертву в результаті різних за характером ситуацій. Конкретні особи можуть бути хіба що призначені стати жертвою злочину в силу, по-перше, своїх психологічних і поведінкових особливостей і, по друге, ролі спеціфіки і груповий приналежності. Психологічна схильність стати жертвою припускає наявність таких особистісних рис, як надмірна довірливість, необачність, підвищена запальність і дратівливість, агресивність, а в поведінці – схильність до авантюризмів і нестриманих вчинків. До цієї ж групи слід віднести і тих, хто, володіючи психологічної схильністю, ще й веде певний спосіб життя, обертаючись серед тих, хто представляє для них небезпеку. Віктимність розглядається нами як психологічне відхилення, закріплене у звичних формах людської поведінки, які обумовлюють потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою.

Список бібліографічних посилань

1. Андронникова О. О. Виктимность поведения подростков: причины возникновения и профилактика. Новосибирск: НИИ, 2005. 300 с.
2. Коновалов В. П. Виктимность и ее профилактика. Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Иркутск, 1992. С. 45–54.
3. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. 304 с.
4. Ривман Д. В., Устинов В. С. Виктимология. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. 332 с.
5. Франкл В. Э. Виктимология и виктимность. Душанбе, 1972. С. 54–63.
6. Христенко В. Е. Психология поведения жертвы: учеб. пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2004. 416 с.

Одержано 12.02.2017

Рассмотрена проблема виктимного поведения, отмечена сущность понятия и психологические особенности, виды виктимного поведения, а также типы жертв преступлений.

Ключевые слова: *виктимность, виктимное поведение, виды виктимного поведения, типы жертв.*

УДК 159.923

Вікторія Олександрівна КАЗМІРЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
викладач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Держава і суспільство мають відстоювати і захищати права дитини, серед яких: право на життя і фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження; право на здоровий та безпечний розвиток та ін. Всі ці права порушуються, коли дитина піддається насильству. Жорстоке поводження викривлює усі сторони фізичного, психічного та соціального становлення дитини, ускладнює процеси її зростання і дорослішання, унеможливаючи вибудову зрілих, безпечних, теплих та поважних відносин між дитиною і оточуючим світом, суспільством і окремими людьми.

Ключові слова: *діти, права дитини, жорстоке поводження, насильство.*

Актуальність проблеми жорстокого поводження з дітьми полягає в тому, що різні види насильства над дітьми, ігнорування їх основних потреб негативно впливають на розвиток, здоров'я та життя дитини, порушують її соціалізацію, породжують бездоглядність та злочинність серед дітей.

Достовірної статистики щодо дітей, потерпілих від жорстокого поводження з ними, в Україні немає передусім через відсутність доступного механізму виявлення та системи обліку таких дітей. Але поширення жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, школі, мікросередовищі є очевидним і свідчить про дійсне відставання розвитку юридичної та правової науки від потреб соціальної практики [1, с. 49].

Ураховуючи, що насильство – це примус і шкода (збиток), які відбуваються проти волі того, на кого спрямовані, можна стверджувати, що жорстоке поводження не обмежується насильством, а є ширшим поняттям. Насильство завжди здійснюється з наміром завдати шкоду, біль тощо, а жорстоке поводження може мати в основі цілком позитивні наміри [2, с. 57]. Іноді людина, що застосовує жорстоке поводження з дитиною, не усвідомлює поганих наслідків такого поводження. Жорстоке поводження з погляду прав людини можна розглядати як:

- ігнорування потреб дітей, порушення їх прав;
- відсутність догляду за ними (чи незадовільний догляд);
- ізоляцію дитини, бойкот (зокрема, в дитячому колективі);
- відсутність проявів батьківської турботи, любові, доброти, чуйності;

- безвідповідальність щодо дітей;
- бездіяльність батьків щодо дитини в складній ситуації;
- насильство всіх видів;
- брутальність, глузування, неповагу до гідності, особистості дитини;
- ставлення до дитини без урахування її віку,
- дитина просто не може зробити того, що вимагають від неї батьки;
- авторитарний стиль спілкування з дитиною;
- обман дитини.

Лише менша частина з переліченого карається відповідно до національного законодавства. Інше залежить від педагогічної культури батьків, педагогів, соціального оточення, культури в мікросередовищі, моральних цінностей тощо. Жорстоким поведінням із дітьми ми вважаємо будь-які умисні дії психологічного, економічного, фізичного, сексуального спрямування щодо дитини або бездіяльність, ігнорування основних потреб дитини, інші прояви жорстокості щодо неї, що шкодять психічному, фізичному здоров'ю дитини, нерідко загрожують її життю або навіть приводять до смерті, негативно впливають на умови для повноцінного розвитку дитини, забезпечення її прав та свобод. У Законі України «Про попередження насильства в сім'ї» виокремлено чотири види насильства в сім'ях: психологічне, фізичне, сексуальне та економічне. Численні соціологічні опитування дітей, проведені авторитетними науковими організаціями, свідчать про широке розповсюдження насильства в ставленні до дітей: від 40 до 50 % опитаних дітей зазначили про застосування до них різних форм насильства. Опитані батьки або дорослі також свідчать про поширення насильства з боку інших осіб до молодшого покоління. Як правило, батьки та дорослі джерелом насильства вважають інших дітей, учителів, медичних працівників, міліціонерів, подеколи державних службовців. Діти визначають джерелами насильства батьків/вітчимів, старших братів або сестер, однокласників. Особливості спостерігаються й серед видів насильства: чим менша дитина, тим частіше вона може зазнавати фізичне насильство. Психологічне та сексуальне насильство характерніше для дітей підліткового віку. Економічне насильство не залежить від віку дитини й трапляється в значних обсягах протягом усього життєвого циклу опитуваних [3, с. 34]. У ЗМІ насильство над дітьми представлено дуже обмежено, переважно окремими випадками. Слід урахувати й те, що насильство в сім'ї тривалий час було закритою темою й до сьогодні соціум не охоче звертається до цієї теми. Домашнє насильство у більшості випадків вважається особистою справою сім'ї й замовчується. Діти не люблять говорити про знущання над ними, часто вважають, що спричинили конфлікти своєю поведінкою, сліди від побиття пояснюють випадковим травмуванням. Особливо високим є рівень домашнього насильства по відношенню до дітей у сім'ї.

Для багатьох дітей рідний дім буває небезпечнішим, ніж вулиця, коли під загрозу ставиться не лише психічне й фізичне здоров'я дитини, але й життя. Стереотип виховання дітей батьками методом фізичного покарання закладений у свідомості й застосовується із покоління в покоління як найбільш ефективний і дієвий. Для багатьох дорослих насильство, особливо психологічне й фізичне, є обов'язковим атрибутом виховання дитини. Статистика переконує, саме в сім'ї відбувається 30–40 % усіх тяжких злочинів. У більшості випадків жертвами злочинів на ґрунті сімейно-побутових конфліктів є діти – ті, хто не здатний себе захистити. Через домашнє насильство чимало дітей самі залишають сім'ї, закінчують життя самогубством. Шкідливість фізичного покарання полягає в першу чергу в тому, що воно збуджує нервову систему дитини. Її психіка грубішає, дитина стає нечутливою до інших засобів виховання, до добра. Водночас такі «педагогічні методи» закріплюються у свідомості і пізніше використовуються для виховання власних дітей як найбільш впливові та ефективні.

Основу сімейного неблагополуччя, як правило, становлять конфлікти міжособистісного, соціально-побутового та психофізичного й фізіологічного характеру, і найчастіше зумовлюються соціально-економічними, суспільно-політичними, моральними умовами життя людей, їх біогенетичною природою й нездатністю долати труднощі. Рівень спілкування дітей у неблагополучних родинях не відповідає вимогам належного виховання. Причини, що призводять до дисфункції родинних стосунків та визначають сім'ю як таку, що

перебуває в складних життєвих обставинах, дуже різні. У цілому їх можна згрупувати за такими ознаками: економічні; асоціальні; психолого-етичні.

Отже, уявлення про те, що жорстоке поводження з дітьми, зокрема насильство над ними, відбувається лише в соціально неблагополучних сім'ях, сучасні дослідники вважають помилковим. Такі зловживання щодо дітей відбуваються в усіх прошарках і категоріях населення, незалежно від класових, расових, культурних, релігійних, соціально-економічних аспектів. Наслідки жорстокого поводження з дітьми руйнівні. У дітей формується почуття меншовартості, власної неповноцінності, виникають депресії, намагання покінчити життя самогубством і на цьому фоні стійкі особистісні й поведінкові особливості, які роблять їх малопривабливими і навіть небезпечними для суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Волинець Л. С., Гурковська Л. П., Савчук І. В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик. Київ: К.І.С., 2011. 132 с.

2. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми/Н. П. Бочкор, О. М. Цільмак, О. В. Швед та ін. Київ: Агентство «Україна», 2012. 112 с.

3. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб./Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП Клименко, 2015. 114 с.

Одержано 02.03.2017

Государство и общество должны отстаивать и защищать права ребенка, среди которых: право на жизнь и физическую неприкосновенность; право не быть объектом издевательств или жестокого, бесчеловечного или унижительного обращения; право на здоровое и безопасное развитие и др. Все эти права нарушаются, когда ребенок подвергается насилию. Жестокое обращение искажает все стороны физического, психического и социального становления ребенка, осложняет процессы ее роста и взросления, делая невозможным выстраивание зрелых, безопасных, теплых и уважительных отношений между ребенком и окружающим миром, обществом и отдельными людьми.

Ключевые слова: дети, права детей, жестокое обращение, насилие.

УДК.159.343

Людмила Анатоліївна КОВАЛЕНКО,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ВІКТИМНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Проаналізовано поняття віктимності згідно із сучасними дослідженнями цієї дефініції в юридичній площині і в сучасній психологічній науці. Розглянуто основні види індивідуальної та масової віктимної поведінки.

Ключові слова: віктимність, віктимна поведінка.

На сьогоднішній час доволі складно собі уявити віктимність, як суто кримінологічне поняття. Віктимність (від лат. Victima – жертва) тлумачиться як стійка особистісна якість, що характеризує об'єктну характеристику індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин і активності соціального оточення, або схильність суб'єкта до поведінки у взаємодії з іншими виявлятися жертвою. Вивченням різних аспектів віктимності займалися такі вчені як Л. В. Франк, Д. В. Рівман, В. Я. Рибальська, В. П. Коновалов, В. І. Полубінський та ін. Окрім правознавців, також віктимологію вивчали соціологи, психологи (А. Фатгах, В. Є. Христенко, Клейберг, М. А. Одинцова та ін. Зростання інтересу до віктимології набуло у 1940 роках.

Науковий підхід до вивчення жертв заклад кримінолог Ханс Фон Хентіг, ним була висунута ідея про існування між жертвами та злочинцями «викривленого симбіозу». У 1948 році, вийшла його монографія «Злочинець та його жертва», де було надано теоретичну значущість та практичну користь такої науки, як віктимологія. Хетінгом, було описано чотири види ймовірних жертв:

- такі, що бажають шкоди;
- такі, що виконують дії, з метою досягнення більшої користі;
- ті, що здатні до співпраці;
- ті, які зухвало провокують, та виказують недовіру до дій та намірів, проти себе, злочинця.

Віктимність доволі часто актуалізується через відверту провокацію потенційними жертвами, при цьому, вони не усвідомлюють факту, що їх поведінка, по суті, підштовхує партнера або партнерів, з якими вони взаємодіють, до насильницьких проявів. Емпіричне підтвердження, знайшов цьому М. Вольфганг, з'ясувавши, що 26 % жертв вбивств, так, чи інакше, прискорювали злочинні дії проти себе, від свого агресора. У своїй праці «Типи вбивств», він узагальнив численні результати досліджень та типізував ситуації, які виникали при взаємодії вбивць з їх жертвами. Тому, можна справедливо зазначити думку про те, що віктимологічний аналіз, найефективніший при дослідженні злочинів, де злочинець безпосередньо взаємодіє із своєю жертвою. До яких, можливо віднести насильницькі та корисливо-насильницькі посягання, деякі види шахрайств.

Наразі, сучасна віктимологія реалізується декількома напрямками:

Фундаментальна теорія віктимології, яка описує феномен жертви та її залежність від соціуму. Взаємозв'язок з іншими соціальними інститутами та процесами.

Віктимологічні теорії – кримінальна віктимологія, травматична віктимологія.

Прикладна віктимологія – емпіричний аналіз, розроблення та запровадження спеціальних методів превентивної роботи з жертвами, методологічну соціальну підтримку та ін.

Віктимність, як психологічна категорія щільно увійшла до повсякденного життя сучасної людини, наприклад, в рамках політичних, соціально-економічних відносин у суспільстві, в наслідок чого, простежується значна віктимізація населення, а також прояви конформності, відносно поглядів на зростання рівня конфліктів, злочинності, протиправної поведінки, зниження норм моралі. За думкою Д. А. Сорокотягіної, віктимність – це дія або навпаки бездіяльність осіб, при яких вони стають жертвами злочину в типових і нетипових для них ситуаціях [1, с. 34]. Віктимність включає в себе індивідуальну віктимність, масову (групову) віктимність, видову віктимність. Досліджуючи індивідуальну віктимність Д. В. Рівман зауважив, що цей вид віктимності є зумовлене наявністю злочинності стан уразливості окремої особи, який виражається в об'єктивно притаманній людині здібності стати жертвою злочину [2, с. 42]. Отже, індивідуальна віктимність – якість конкретної людини, котра зумовлена сукупністю соціальних, психологічних, біофізичних факторів, які підвищують у тій чи іншій життєвої ситуації вірогідність стати жертвою злочину. Масова віктимність, тобто віктимність об'єктивно існуючої певної спільноти, характеризується майже аналогічними із злочинністю показниками: рівень, структура, динаміка. Співвідношення між індивідуальною віктимністю та масовою віктимністю можливо розглядати як співвідношення окремого злочину та злочинності у цілому. Тому цілком доречно виділити латентну віктимність по аналогії з латентною злочинністю [2, с. 77]. Російський психолог М. А. Одинцова вважає, що доцільно розглядати два конститутивних типа віктимності: особистісну та рольову. Безперечно, особистісна віктимність впливає на рольову поведінку, оскільки зазнає потужного впливу особистісних особливостей людини [3, с. 84]. Крім того, особистісна віктимність інколи є фактором, який впливає на вибір поведінки в значущій ситуації та зумовлює набуття особою віктимного досвіду. Особливо важливим є вивчення цілостного портрету віктимної особистості, які саме дії, або бездіяльність, відбувалися, чи мали відбутися, для того, щоби вона набула форму жертви та які взаємодії зовнішніх факторів спонукали особистість до віктимної активності. Це можуть бути емоційні, вольові, моральні, соціально характерологічні обумовленості. Також, слід мати

на увазі, що, взаємодія із зовнішніми факторами, не завжди має насильницькі дії стосовно особистості, але все ж таки сприяє її віктимності.

Висновки. З'ясуваючи етимологію системи норм безпеки особистості, та деформацію цих норм у суспільстві, виявлено зовнішні та внутрішні чинники, які найбільш впливові віктимність особистості суспільства та окремих індивідів. В основі типів віктимності, стоять соціально-психологічні умови, комплекс взаємодій та психологічних факторів, які можна виявити на індивідуальному та особистому рівнях, як таких, що мають віктимогенний розвиток. Узагальнюючи результати досліджень можливо зробити низку висновків: термін «віктимність» достатньо поширено серед сучасної юридичної та психологічної наукової літературі.

Поняття «жертва» може бути розглянуто з позиції різних наук, у тому числі психології. З цього приводу, під віктимністю жертви треба розуміти потенційну або реальну здатність особи демонструвати поведінку, що відхиляється від норм безпеки і зумовлює підвищену уразливість, доступність та привабливість для правопорушника.

Список бібліографічних посилань

1. Сорокотягина Д. А. Виктимологический анализ при расследовании преступлений // Криминалистическая виктимология (вопросы теории и практики): сб. науч. тр. Иркутск, 1980. 124 с.
2. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. СПб.: Питер, 2002. 304 с.
3. Одинцова М. А. Психология жертвы. Сказкотерапия для взрослых. Самара: Бахрах-М, 2010. 240 с.

Одержано 22.02.2017

Проанализировано понятие виктимности согласно с современными изучениями этой дефиниции в юридической плоскости и в современной психологической науке. Рассмотрены основные виды индивидуального и массового виктимного поведения.

Ключевые слова: *виктимность, виктимное поведение.*

УДК 316.772.3/057.87/057.175

Надія Петрівна КРЕЙДУН,

кандидат психологічних наук, доцент,
декан факультету психології, професор кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Олена Євгеніївна ПОЛІВАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Любов Миколаївна ЯВОРОВСЬКА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Олена Анатоліївна НЕВОЄННА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології
факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ ДІАДИ «ВИКЛАДАЧ – СТУДЕНТ»

Розглянуто особливості сприйняття студентами викладачів сучасного ВНЗ. Наведено результати емпіричного дослідження. Показано, що в процесі навчання змінюється як погляд студентів на викладачів, так і їхнє ставлення до позитивних і негативних якостей викладачів.

Ключові слова: *соціальна перцепція, сприйняття, студенти, викладачі.*

Трансформаційні процеси вищої школи України, як свідчить практика, є багатоаспектними та мають соціальні, методичні, технологічні та психологічні витоки. Одним з таких процесів є процес соціальної перцепції – невід'ємної ознаки адекватного міжособистісного спілкування.

Соціальна перцепція визначається як напрям соціально-психологічних досліджень «у якому вивчають особливості, процеси і механізми сприймання людиною різних соціальних об'єктів: подій, людей, себе соціальних груп тощо» [1].

Тобто, цей термін позначає соціальну детермінацію процесів сприймання, а саме, залежності їх не тільки від особливостей діючого стимулу а і минулого досвіду суб'єкта, його інтересів, намірів, цілей тощо.

Поява нових технологій організації навчально-виховного процесу у ВНЗ, не зменшує ролі міжособистісного спілкування викладачів зі студентами. У зв'язку з цим ми акцентуємо увагу на проблемі сприйняття студентами особистості викладача, що може використовуватись останнім у визначенні тактики спілкування зі студентами різних курсів.

У Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна серед студентів 1–5 курсів було проведено дослідження, метою якого було вивчення особливостей сприйняття викладачів студентами. Для цього їм було запропоновано дати визначення поняття «сучасний викладач» та виділити за їх думкою, найбільш сприятливі та найбільш негативні якості викладачів.

Були отримані наступні результати. Визначення першокурсниками поняття «сучасний викладач» малоописовий характер і в першу чергу, відображало у них потреби, яку можна умовно визначити як, потребу у значущому дорослому, який виявляє готовність бути відповідальним за молодше покоління. Ми зафіксували кризу, яку переживають першокурсники: з одного боку – бажання бути дорослим, з іншого – недостатня сформованість особистісних структур, що не дозволяє реалізувати це бажання. Цю кризу Г. К. Середя визначав як протиріччя між «почуттям дорослого» і «почуттям дорослішання» [2]. Тобто студенти сприймають викладачів як таких, що повинні зацікавити, знайти підхід, захопити, - і зробити все це цікаво та весело. Відмітимо, що мова йде про ідеального викладача очима студентів першого курсу. На їх думку, сучасний викладач- це «людина, яка несе велику відповідальність за розвиток молоді», «той, хто вміє зацікавити та знайти підхід до кожного студента», «знає свій предмет», «має почуття гумору», «є обізнаним щодо усіх останніх подій в країні і світі».

Студенти других-третьох курсів роблять наголос на вираженості у викладачів професійних якостей та психолого-педагогічних компетенцій. Вони вважають, що сучасний викладач- це «компетентний спеціаліст, що захоплений своєю роботою, предметом, студентами», «розумний», «здатний якісно організувати студентів», «професіонал», «креативний ініціатор», «володіє новими технологіями та методиками викладання». Таким чином, студенти вже сприймають викладачів багатогранно: з одного боку для них важливими є професійні якості викладача, а з іншого – його здатність організовувати ефективну роботу студентів.

Студенти випускних курсів вважають що сучасний викладач- це перш за все, «науковець, який прагне донести та передати свої знання іншому», «той, що інтегрує знання, досвід та сучасну думку», «має високий рівень знань вміє дослухатись до думки студентів», «кваліфікований спеціаліст, що володіє сучасною інформацією та зацікавлений думкою студентів». Як бачимо, старшокурсники очікують від сучасного викладача готовності до сумісної науково-пошукової діяльності у начальному процесі та готовності до взаємопорозуміння у міжособистісних стосунках.

На другому етапі дослідження ми запропонували студентам назвати п'ять позитивних, та п'ять негативних якостей, які, з їхньої точки зору, притаманні викладачам вишу. Найбільш привабливі якості викладачів, за думкою студентів 1–3 курсів, – почуття гумору, доброта, комунікабельність, відвертість, інтелігентність, вимогливість, готовність допомогти, ерудованість. Тобто, привабливими є, перш за все, особистісні якості викладача: вони превалюють над якостями викладача-професіонала.

Студенти-випускники виділяють наступні якості: креативність, відкритість до діалогу зі студентами, сучасний погляд на світ, відданість особистісні ідеї, мудрість, і знову-таки, почуття гумору. Як бачимо за думкою наших респондентів найбільш привабливою є, харизматична високопрофесійна, орієнтована на діалог зі студентами особистість.

Щодо негативних якостей і мова йде, перш за все про прояви особистісних та поведінкових особливостей викладачів, з якими, на жаль, зіштовхуються студенти. До них,

за їх думкою, відносяться агресивність, безвідповідальність, позиція «я завжди правий», зарозумілість, строгість, формалізм, суб'єктивізм в оцінюванні досягнень студентів.

Наше дослідження носило пілотажний характер. Але отримані результати дозволяють нам зробити наголос на тому, що знання і урахування особливостей сприйняття студентами викладачів є одним з пріоритетніших завдань, вирішення яких спрямоване на підвищення якості освіти у сучасному виші.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
2. Серета Г. К. Избранные психологические труды. Харьков: Харьков. нац. ун-т им. В. Н. Каразина, 2010. 352 с.

Одержано 14.03.2017

Рассмотрено особенности восприятия студентами преподавателей современного вуза. Приведены результаты эмпирического исследования. Показано, что в процессе обучения меняется как взгляд студентов на преподавателей, так и их отношение к позитивным и негативным качествам преподавателей.

Ключевые слова: *социальная перцепция, восприятие, студенты, преподаватели.*

УДК 159.9.01

Владислава Василівна КУРМАНОВА,

аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МЕТАКОГНІТИВНОЇ РЕГУЛЯЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПСИХОЛОГІЇ

Розкрито теоретичні підходи до розуміння метакогнітивізму в сучасній когнітивній психології. Розглянуто основні положення метакогнітивної психології. Проаналізовано поняття метакогнітивної регуляції діяльності.

Ключові слова: *метакогнітивізм, метапізнання, метакогнітивна психологія, метакогнітивні процеси.*

В останні десятиліття в психологічних публікаціях і дослідженнях все частіше зустрічається поняття метакогнітивних процесів, поява нового напрямку в психології – метакогнітивної психології. На відміну від традиційних когнітивних процесів, які переробляють інформацію, метакогніції відповідають за саморегуляцію інтелектуальної діяльності. Однак предмет метакогнітивної психології поки що не визначений, поняття метапізнання трактується по-різному. У нашій роботі ми розглянемо теоретичні аспекти та проблеми метакогнітивної регуляції діяльності в сучасній психології.

А. В. Карпов вважає, що одним з головних положень сучасного метакогнітивізму є обґрунтування існування особливого і якісно специфічного класу психічних процесів – «вторинних» (тобто метакогнітивних) процесів. Вони спрямовані на організацію і регуляцію основних когнітивних процесів, які охоплюють в даному психологічному напрямку поняттям «первинних» процесів. Предметом «вторинних» процесів, їх, так би мовити, «матеріалом» є самі ж психічні процеси [1, с. 69–70].

Поняття метапізнання ввів в психологію Дж. Флейвелл. Він розуміє метапізнання як систему знань людини про особливості власної пізнавальної сфери і способи її контролю. Він виділив чотири компонента метапізнання: метакогнітивні знання, досвід, цілі та стратегії. Метакогнітивні знання і досвід забезпечують здатність суб'єкта інтроспективно переглядати і відстежувати хід своєї інтелектуальної діяльності. Метакогнітивні цілі і стратегії – це процеси, які спрямовані на контроль і регуляцію пізнання. В цьому і полягає їх відмінність від когнітивних процесів [3, р. 38]. С. Тейлор визначає метапізнання як знання про те, як застосувати свої знання ефективно і надійно [7, р. 29]. А. Браун вказує, що до

області пізнання відносяться знання щодо будь-якої області дійсності, метапізнання визначається як пізнання власного пізнання [2, р. 82].

Що стосується регуляції діяльності, то А. Браун вказує, що метакогнітивні процеси дозволяють регулювати і контролювати навчання, і складаються з планування і контролю пізнавальної діяльності, а так само перевірки результатів цих заходів [2, р. 47]. Р. Клюкве виділяє два види процесів, які здійснюють контроль і регулювання когнітивних процесів. Виконавчі процеси контролю допомагають ідентифікувати задачу, над якою працює людина, перевірити і оцінити просування своєї роботи і передбачити яким буде результат. Виконавчі процеси регулювання допомагають розподілити ресурси для поточного завдання, визначити порядок кроків, які будуть прийняті для вирішення завдання і встановити інтенсивність і швидкість виконання завдання [4, р. 33]. Р. Стернберг у своїй «триархаїчній теорії інтелекту» в системі процесів, що відповідають за переробку інформації виділяє особливу групу метакомпонентів, виконавчих процесів, які контролюють когнітивні компоненти, а так само дозволяють отримувати зворотний зв'язок з цими компонентами. Ці процеси охоплюють планування, оцінку і контроль вирішення проблем, вибір форми презентації завдання, свідомий розподіл уваги, організацію зворотного зв'язку і т. д. [6, р. 72] На думку Д. Ріглі, П. Шетца, Р. Гланца і С. Вайнштейна метакогнітивні процеси включають планування і вибір стратегії, свідомий контроль ходу навчання, виправлення помилок, аналіз ефективності пізнавальних стратегій і зміна поведінки, коли це необхідно [5, р. 61].

Таким чином, можна відзначити, що на сучасному етапі розвитку психології зміст метакогнітивної регуляції включає в себе: метакогнітивні знання, досвід, цілі та стратегії. Метакогнітивні знання і досвід забезпечують здатність суб'єкта інтроспективно переглядати і відстежувати хід своєї інтелектуальної діяльності. Метакогнітивні цілі і стратегії – це процеси, які спрямовані на контроль і регуляцію пізнання. Метакогнітивна психологія – це один з наймолодших напрямків у психології пізнання, тому дискусії з приводу його змісту ще продовжуються.

Список бібліографічних посилань

1. Карпов А. В. Специфика взаимосвязи мышления и метамышления. *Вестник ЯрГУ. Серия Гуманитарные науки*. 2015. № 2 (32). С. 69–75.
2. Brown A. Metacognition, Executive Control, Self-regulation, and Other More Mysterious Mechanisms // *Metacognition, Motivation and Understanding*/ed. by F. Weinert & R. Kluwe. New Jersey, 1987. P. 79–94.
3. Flavell J. H. Metacognitive Aspects of Problem Solving // *The Nature of Intelligence*. Hillsdale/ed. by L. V. Resnick. N.Y., 1976. P. 36–39.
4. Kluwe R. Executive Decisions and Regulation of Problem Solving Behavior // *Metacognition, Motivation and Understanding*/ed. by F. Weinert & R. Kluwe. New Jersey, 1987. P. 24–38.
5. Ridley D., Schuts P., Glanz R., Weinstein C. Self-regulated Learning: the Interactive Influence of Metacognitive Awareness and Goal-setting. *J. of Experimental Education*. 1992. No. 60 (4). P. 59–64
6. Sternberg R. J. *The Triarchic Mind: A New Theory of Human Intelligence*. N.Y., 1988. P. 71–97
7. Taylor S. Better Learning through Better Thinking: Developing Students Metacognitive Abilities. *J. of College Reading and Learning*. 2002. P. 28–34.

Одержано 09.02.2107

Рассмотрены теоретические подходы к пониманию метакогнитивизма в психологии. Раскрыты основные положения метакогнитивной психологии. Проанализированы понятия метакогнитивной регуляции деятельности.

Ключевые слова: *метакогнитивизм, метапознание, метакогнитивная психология, метакогнитивные процессы.*

УДК 159.67.5

Олена Сергіївна ЛЕЩЕНКО,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ЖІНОК, АКТИВНИХ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ КРАЇНИ

Розглянуто особливості самоєфективності жінок-лідерок, визначено, що вони частіше долають проблеми за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації. Рівень загальної самоєфективності у досліджуваних дає підстави для висновку про рівну самоєфективність предметної діяльності жінок та чоловіків.

Ключові слова: самоєфективність, жінка лідер, чоловіки, політична діяльність, громадська діяльність.

Жінки-лідери сьогодні реалізуються у різноманітних сферах суспільного життя, зокрема і в політичній. Саме явище жіночого лідерства, активної участі жінок у громадських організаціях в світі поступово набуває вагомого значення в організації суспільного розвитку [1, с. 14].

Закони надають жінкам та чоловікам рівні права, але фактично жінки дискримінуються в різних сферах життя, зокрема у політиці. Формальних обмежень щодо участі жінок або чоловіків у політичному чи громадському житті в Україні не існує. Жінок які займаються політичною та громадською діяльністю є товариськими, мають потребу у порядку та готовність допомагати, уникають ризику, вони є більш імпульсивними ніж чоловіки, втім, їм притаманно зосереджувати свої зусилля на координації спільної діяльності, піклуватися про коректність своєї поведінки, відчують потребу в підтримці. Вони приймають себе такими, які вони є, з недоліками та достоїнствами, позитивно оцінюють свої властивості та якості, позитивно ставляться до себе, до своєї професії, до громадської діяльності; жінки небадьдужі до оцінки оточення, бажають отримати позитивне відношення до себе, також вважають, що інші люди в цілому ставляться до них позитивно, але їх прихильність треба заслужити [2]. Вони визнають свою індивідуальність, здатні раціонально та неупереджено сприймати зауваження й критику колег і громадськості, родинного оточення.

Жінки, які є активними у суспільному житті мають більш сформовану потребу в усвідомленому плануванні діяльності мають реалістичні плани, дотримуються ієрархії в плануванні діяльності. Рівень загальної самоєфективності у досліджуваних дає підстави для висновку про рівну самоєфективність предметної діяльності жінок та чоловіків. Жінки-політики підкреслюють пріоритетність таких проблем, як безпека в суспільстві, боротьба з корупцією, криміналом, соціальне забезпечення, розвиток мережі дошкільних та шкільних установ, освіта, охорона здоров'я, зайнятість та просування жінок по службі тощо [3, с. 221].

Жінки небадьдужі до оцінки оточення, бажають отримати позитивного відношення до себе, також вони переважно вважають, що інші люди в цілому ставляться до них позитивно, але їх прихильність треба заслужити. Це стосується як близьких людей, так і малознайомих.

Жінки позитивно оцінюють себе та набуті професійні якості, громадський досвід, вважають, що участь у суспільному житті сприятиме також розширенню життєвого досвіду, з іншого – поблажливе ставлення колег-чоловіків викликає занепокоєння. Жінкам притаманно бажання контролювати свою судьбу, бути відповідальною за перебіг подій свого життя. Вони визнають свою індивідуальність, неповторність, що дозволяє їм протистояти негативним проявам середовища, раціонально та неупереджено сприймати зауваження й критику колег і громадськості, родинного оточення.

Жінки будують кар'єри, спираючись на співробітників (колег) та однодумців. Усвідомлене уявлення про власну компетентність і успішність створює ґрунт у особистості

для самоповаги і самоприйняття, а також містить образ позитивного життєвого сценарію, що сприяє бажаному результату. Результати вивчення самоефективності досліджуваних, які займаються політичною та громадською діяльністю наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники самоефективності досліджуваних, які займаються політичною та громадською діяльністю (M±m)

Назва шкали	Жінки	Чоловіки	t	p
планування діяльності	7,16± 0,33	5,08 ±0,44	2,06	0,05
гнучкість	7,26 ± 0,37	6,94± 1,35	1,09	
оцінювання результатів	15,94±0,96	15,44±0,36	0,97	
міжособистісна самоефективності	11,8±3,1	15,3±2,7	2,17	0,05
загальна самоефективності	59,15±2,18	60,48±3,4	0,87	

Сучасні жінки створюють для себе такий образ: успішне поєднання професійних та сімейних обов'язків, вміння спілкуватися з людьми, економічна самостійність, високий рівень культури й інтелекту, професійна компетентність, прагнення робити кар'єру. Вони характеризуються цілеспрямованістю та послідовністю й тим, що вміють робити водночас декілька справ, а також звикають брати на себе відповідальність, вхоплюють нюанси та аналізують ситуацію, стають більш комунікабельними.

Професійна самореалізація більшою мірою, аніж реалізація виключно у сімейній сфері, сприяє автономності, самоповазі, суб'єктивному благополуччю, становленню особистості жінки. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли через політичні, економічні, соціальні зміни відходять до минулого чіткі розмежування виключно щодо жіночих сфер діяльності й суто чоловічих, життя вимагає більш гнучких гендерних моделей задля здійснення життєвого шляху, побудови гармонійного внутрішнього світу. Розвинена система усвідомленої саморегуляції довольної активності в групі жінок відкриває можливості для оволодіння новими видами діяльності: у політиці, у громадському житті країни.

Жінки, які приймають активну участь у громадському житті, частіше долають проблеми за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації і можливих варіантів поведінки, вироблення стратегії вирішення проблеми, планування власних дій з урахуванням об'єктивних умов, минулого досвіду і наявних ресурсів; а також цілеспрямованого придушення стримування емоцій, мінімізації їх впливу на сприйняття ситуації і вибір стратегії поведінки. Також долають негативні переживання за рахунок їх позитивного переосмислення.

Список бібліографічних посилань

1. Троян І. В. Жінки в органах місцевого самоврядування. *Гендерний журнал «Я»*. 2014. № 2 (36). С. 12–16.
2. Титаренко Т. М. Чоловіки і жінки очима суспільства. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. 2-ге вид. Київ: Каравела, 2013. С. 300–302.
3. Якушева Є. М. Психологічні та міжгенераційні особливості жінок-лідерів, задіяних у сфері громадських організацій. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2007. Вип. 17 (20). С. 220–224.

Одержано 21.02.2017

Рассмотрены особенности самооэффективности женщин-лидеров, определено, что они чаще преодолевают проблемы за счет целенаправленного анализа ситуации. Уровень общей самооэффективности у испытуемых дает основания для вывода о равнозначности самооэффективности предметной деятельности женщин и мужчин.

Ключевые слова: самооэффективность, женщина лидер, мужчины, политическая деятельность, общественная деятельность.

УДК 343.2.7

Сарі РАУТАРІНТЕ,

радник з питань прав людини та гендерної рівності,
Консультативна місія Європейського Союзу (Фінляндія);

Микола Георгійович ЛОГАЧЕВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОБУТОВЕ НАСИЛЛЯ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто питання побутового насилля (насилля у родині) як проблеми сучасного суспільства. Наведено статистичні данні стосовно побутового насилля у зарубіжних країнах. Проаналізовано правові та психологічні аспекти цього феномена.

Ключові слова: насилля, побутове насилля, зарубіжний досвід.

Насилля у сім'ї є актуальною проблемою сучасного суспільства. Особливо це стосується гендерних аспектів. Насилля по відношенню жінок приймає масштаби світової пандемії, різні форми якої отримали розповсюдження майже в усіх країн світу. Наслідки насилля можуть здійснити руйнівний вплив на життя жертв, їх родин та ін. Світова статистика свідчить про те, що на усіх п'яти континентах не існує жодне суспільство або соціум, у яких є імунітет родового насилля.

Основними міжнародними документами, що спрямовані на превенцію побутового насилля є «Декларація про ліквідацію насилля по відношенню до жінок» (резолюція 48/104-1993 Генеральної Асамблеї ООН) та «Конвенція Ради Європи стосовно попередженню та боротьби із насиллям по відношенню до жінок і насиллям у сім'ї». За ініціативою Всесвітньої організації охорони здоров'я щорічно 25 листопада відзначається Міжнародний день боротьби проти насилля проти жінок.

Сьогодні вважається, що на семантичному рівні не доцільно використовувати термін «femmes battues», тобто «побиті жінки». Тому його було замінено більш коректними: «насилля по відношенню до жінок», «насилля у сім'ї» та ін.

Найбільш чітко юридичне визначення цього явища дано у нормативно-правових актах. Так, згідно законодавства ФРН термін «побутове насилля» (häusliche gewalt) означає скоєння протиправних насильницьких дій по відношенню законної дружини або екс-супруга/партнера.

Цей феномен не є локальним, який характерний винятково для конкретної держави, етносу чи соціуму. Все залежить від розповсюженості цього соціального явища та толерантності у популяції.

Наприклад, у аграрній Ефіопії фізичному насиллю у сім'ї піддаються 71 % жінок, а в урбанізованій Японії – тільки 15 %. За даними Міністерства соціального забезпечення Австрії щорічно від фізичного насилля у сім'ї страждає до 10 % жінок. Таке становище підтверджують результати дослідження, проведеного за ініціативою Ради Європи:

- у більшості європейських країн 20 %–25 % жінок, страждали від фізичного насилля;
- близько 45 % жінок зазнали насильства в тій чи іншій формі.

Nathalie Zebrinska автор книги «La guerre secrète, vaincre la violence conjugale» (Таємна війна; як перемогти насильство в сім'ї) пише, що кожна з десяти жінок «живе в пеклі домашнього насильства»).

При цьому діапазон причин для жорстокого поводження досить широкий. Наприклад, L. Buckingham (2007) вважає, що у більшості випадків причиною насильства у сім'ї є шлюбнорозлучний процес або розділ майна.

Результати іншого дослідження (A. Brimicombe & R.Cafe, 2012) показали, що в Англії під час чемпіонатів світу з футболу рівень побутового насильства зростає на 30 %.

D. Dutton (2006) вважає, що проблема сімейного насильства – це результат некоректних гендерних відносин, де домінантою є «каральний підхід» з боку одного із супругів.

Насильство в сім'ї є сукупність певних моделей або алгоритмів поведінки, основним мотивом яких є досягнення контролю або домінування над іншими членами родини.

Цей вид насильства часто носить латентний характер і може проявлятися на різних рівнях у вигляді вербальної або фізичної агресії, погроз і акцентується на основних сферах взаємовідношень: психічні психологічні; фізичні; сексуальні; економічні/фінансові та ін. Тому до проявів домашнього насильства важко адаптуватися або пристосуватися.

Більшість жертв насильства вважає, що вони не мають жодного морального права звертатися за сторонньою допомогою. Жінки, які хотіли б залишити свого партнера або чоловіка, у більшості випадків, бояться, що в результаті такого розриву можуть багато втратити.

На думку фахівців (M. Agraphart-Delmas 2009; A. Lange, 2013; M. Gaget, 2015), основними причинами, які перешкоджають розриву відносин, часто є фінансові або матеріальні міркування. Саме тому більшість жертв вважають за краще не афішувати акти насильства у сім'ї та ігнорують допомогу правоохоронних органів. Наприклад, за даними МВС Франції 80 % жертв домашнього насильства не звертаються із заявами у поліцію або жандармерію.

Слід зазначити, що домашнє насильство – це не одноразовий внутрішній конфлікт, а реалії повсякденного життя. Це явище має свою специфічну тенденцію постійно повторюватися у вигляді замкнутого циклу, який має чотири фази: фаза напруги; фаза «вибуху» або агресії; фаза затишшя; та фаза примирення.

Експерти і ряд дослідників (H. Mark, 2006; P. Brzank, 2012) констатують, що чим довше триває насильство у сім'ї, тим більше заподіюється психічна або фізична шкода, яка є пагубною для здоров'я потерпілого.

Як свідчить практика, безкарність значно збільшує потенційний ризик і ймовірність скоєння серйозного злочину. За офіційною статистикою МВС України у 2015 р. до міліції із заявами про насилля у сім'ї звернулось більше 120 тисяч жінок.

Згідно зі статистикою Міністерства юстиції Франції лише у 2012 році в результаті побутового насильства загинуло 174 людини, в тому числі 148 жінок.

За даними Федерального відомства кримінальної поліції ФРН у 2015 році було зареєстровано біліше 100 тисяч випадків побутового насильства, в тому числі 331 – вбивство або замаху на вбивство.

Слід зазначити, що у більшості країн Європи існують правові інститути для захисту від побутового насильства. Так, у 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про попередження насильства в сім'ї» (№ 2789-III від 15.11.2001; зі змінами № 5477-VI від 06.11.2012).

Аналогічне законодавство існує і в інших країнах. Так 11 грудня 2001 року у ФРН був прийнятий Закон «Про цивільний захист від актів насильства і переслідувань» (Закон про захист від насильства – *Gewaltschutzgesetz, GewSchG*), контроль за реалізацією якого покладено на Федеральне міністерство у справах сім'ї та правоохоронні органи.

Згідно §1 Закону «Про захист від насильства» жертва протиправних дій може звернутися до компетентного суду у сімейних справах для забезпечення своєї безпеки і запобігання подальших порушень своїх прав і свобод. Суд, на основі матеріалів справи, може прийняти рішення, яке обмежує права потенційного насильника: не наближатися до жертви на певну відстань, не намагатися проникнути в її/його житло та ін. Якщо у судовому процесі буде встановлено, що дії обвинуваченого містять склад кримінального злочину, то відповідно до §4 до нього можуть бути застосовані санкції у вигляді позбавлення волі на строк до одного року або накладено штраф.

У зв'язку з цим J.Ursel (2002) стверджує, що захист від домашнього насильства в суді має важливе значення, якщо «ми хочемо захистити і розширити можливості жінок, які постраждали від насильства в сім'ї».

Список бібліографічних посилань

1. Zebrinska N. La guerre secrète, vaincre la violence conjugale. Edition l'Harmattan, 2003. 142 p.
2. Gaget M. Ma compagne, mon bourreau. Michalon, 2015. 224 p.
3. Ursel J. His Sentence is my Freedom: Processing Domestic Violence Cases in the Winnipeg Family Violence Court. Halifax: Ferwood Publishing, 2002. P. 43–63.

Одержано 18.02.2017 Рассмотрены вопросы бытового насилия (насилие в семье) как проблемы современного общества. Приведены статистические данные относительно бытового насилия в зарубежных странах. Проанализированы правовые и психологические аспекты этого феномена.

Ключевые слова: насилие, бытовое насилие, зарубежный опыт.

УДК 159.9.234

Сергій Дмитрович МАКСИМЕНКО,

доктор психологічних наук, професор,
директор Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
академік-секретар відділення психології, вікової фізіології та дефектології
НАПН України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки,
заслужений діяч науки і техніки України

ГЕНЕТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ У ВИМІРАХ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкрито генетичний підхід до дослідження проблеми особистості в умовах мультипарадигмальності психологічного знання та у зв'язку з викликами суспільства. Авторська ідея полягає у спробі не пояснити, а зрозуміти психологію особистості, саму логіку її виникнення, становлення та існування, відкрити психологічні механізми цього грандіозного явища, цього дива, яким є особистість людини, а зрозумівши, вибудувати теоретичну парадигму особистості та метод її дослідження.

Ключові слова: особистість, генетична психологія, українське суспільство.

Бурхливий інтерес до проблеми особистості, що легко констатується в сучасній українській психології, є закономірним. Він пов'язаний далеко не лише з відкриттям численних і змістовних надбань світової науки (передусім персонології), що відбувається протягом існування України як самостійної держави, яка рухається до відкритого суспільства. Цей рух поступово призвів до усвідомлення необхідності існування в суспільному просторі пострадянської ментальності постаті практичного психолога як фахівця, який має вирішувати дуже важливі й унікальні проблеми існування особистості, та вирішувати їх може тільки він.

Так виник запит на реалізацію психологічного знання – явище цілком виправдане й абсолютно закономірне, добре відоме представникам усіх галузей науки: існування наукового напряму є виправданим лише тоді, коли його здобутки на часі й активно використовуються в житті суспільства. Однак це явище зовсім не було відоме радянській психології (за винятком короткого, хоча й продуктивного періоду існування педології, який був продуктивним саме тому, що йому було знайоме це явище). Поява реального практичного запиту означає, що вітчизняна психологія отримує другий за коротку історію шанс стати справжньою наукою. Слід згадати слова Екклізіаста, використані Л. С. Виготським як епіграф до праці 1927 р. «Исторический смысл психологического кризиса»: «Камінь, що ним знехтували будівельники, покладено в основу кута». Виготський мав тоді на увазі саме практику: «Не лише життя потребує психології і практикує її в інших формах, але й психології потрібно чекати піднесення від цього зіткнення з життям». І далі – криза у психології «почалася, відбувається і закінчиться по лінії практики».

Досвід, набутий у сфері психологічних досліджень, наполегливо актуалізує потребу пізнання найбільш загадкового та складного – людської особистості як цілості. Зрозуміло, ми усвідомлюємо, що психологія особистості вже дуже давно є найбільш привабливим об'єктом наукового пошуку. Уважне та діалогічно – відкрите студювання ідей видатних персонологів, осмислення емпіричних матеріалів значно збагатило наші уявлення про природу особистості, але водночас продемонструвало наявність значної кількості протиріч і невіршених питань.

З іншого боку, тривала робота, пов'язана з реалізацією в науково-психологічних дослідженнях принципу розвитку (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк), розробка методологічних підвалин генетичної психології, її категоріального апарату наводять на думку, що особистість можна зрозуміти *лише* як таку, що *розвивається*. Розвиток є формою існування особистості так само, як особистість являє собою форму існування психіки людини. Свого часу С. Л. Рубінштейн писав, що «психіка людини *особистісна* за своєю природою».

Чи можна в науковому аналізі «ухопити» плин такого складноструктурованого утворення, яким є особистість людини? Відповісти на це питання дуже просто: це обов'язково *треба* зробити, адже лише в такому разі ми отримуємо дані про об'єкт вивчення, а не підтвердження чи спростування власних міркувань щодо нього. Але наскільки реально здійснити таке пізнання на сучасному етапі розвитку психології? Це вже питання про *метод*.

Генетична психологія досліджує особистість в її реальному саморусі і тим самим долає проблему редуccionізму та «елементності» підходу. Генетико-моделюючий метод, якому присвячено значне місце в наших дослідженнях, дозволяє виявляти дійсні психологічні механізми становлення цілісної особистості та її окремих структурно-функціональних одиниць. Використання цього методу дозволило впритул підійти до розуміння таких глобальних питань, як витоки особистості та співвідношення в ній біологічного і соціального. Відкриваються захоплюючі обрії наукового пошуку. Наприклад, «початок», відправна початкова точка життя особистості. Із деяким подивом ми встановили, що психологія ніколи серйозно не досліджувала цей вихідний суттєвий момент, визначаючи «за звичкою», що все починається після фізичного народження людини. Але чи так є насправді? Що відбувається до цього акту? Чітке дотримання фундаментального положення А. Валлона про те, що будь-яка психічна структура виникає на основі *попередньої*, змусило нас серйозно аналізувати це питання. Виявляється, що проблема виникнення особистості – це, насправді, проблема виникнення *життя*, яка не виникає в буквальному сенсі з *не-особистості* (так само, як і життя не виникає з *не-життя*, принаймні земній науці не відомі такі явища). Особистість створюється (в тому сенсі, що вона є *тією*) двома іншими люблячими особистостями та як така є постійним продовженням і довічним рухом-розвитком людського духу, культури, цивілізації. Так довічне існування особистості при «кінченності» життя окремої людини виводить у дуже актуальну площину – проблему *часу*. Його дійсними вимірами є соціальне та біологічне (природне) в людині. Співвідношення цих двох феноменів також виявляється недослідженим у психології. Між тим, ми встановили, що воно є неоднорідним і змінним: вихідна одиниця будь-якого соціального (взаємодія) визначає *початок* руху *нової* особистості. *Соціальне стає біологічним*, і це є кардинальний момент, у світлі якого і соціалізація, і виховання (в цілому інтеріоризація культурно-історичного досвіду) є процесами обов'язковими, але не унікально-вихідними.

Дослідження особистості як *само-руху* унікальної цілісності не може бути достатнім, якщо не вирішується проблема вихідних рушійних сил цього довічного та водночас такого короткого і яскравого плину.

Що ж є цією силою? Наш аналіз дозволяє припустити, що нею є *нужда*. Це особливе універсальне енергетично-інформаційне утворення, що є носієм і чинником соціальної життєвої сили людини. В її основі лежить суперечлива єдність могутніх біосоціальних процесів, яка «запліднює» собою і визначає нескінченний рух людського життя у Всесвіті. Енергетичне й інформаційне сплавляється в єдність у *нужді*, чим забезпечує не просто рух, а й розвиток, оскільки накопичений в індивідуальному існуванні людини досвід завдяки руху *нужди* стає надбанням усього людства.

В цілому генетична психологія відкриває цікавий і невідомий аспект існування особистості.

Реально психологія оперує трьома об'єктами. Первинним об'єктом виступає уявлення про людину як суспільну духовну істоту. Цей об'єкт вбирає в себе всі науки про людину, а отже, є *загальним (гносеологічним) об'єктом*, який виконує світоглядну функцію для визначення специфіки об'єкта пізнання стосовно тієї чи іншої конкретної науки.

Справжнім же об'єктом психології є людина як наявна, духовно-тілесна реальність, породжена предметно-практичною діяльністю в конкретно-історичних умовах. Цей об'єкт виступає перед дослідником як *об'єкт-данність* (а для психолога-практика він і є предметом його професійної діяльності).

Ідеальний об'єкт – це людина як універсальна цілісна істота, яка формується програмою віддалених цілей. Цей об'єкт може бути означений як *об'єкт-конструкт*.

Таким чином, говорячи про зміну методологічних орієнтацій наукової психології, які дозволили б їй бути більш ефективною у практично затребуваній сфері, ми маємо на увазі зближення емпіричного і теоретичного рівнів психологічного пізнання, а отже, зближення предмета й об'єкта психологічного дослідження. Така можливість, на наш погляд, реально існує. З одного боку, особистість як дійсний об'єкт психології людини об'єктивно є цілісною. Цілісність – атрибут, форма існування та розвитку такого утворення, притаманна йому *абсолютно* (це відображено навіть на рівні лексичному – вираз «нецілісна особистість» є нонсенсом). Будь-яке штучне, уявне розмежування цієї цілісності, яке здійснюється не за її логікою, призводить до неможливості (знову ж таки) уявного наповнення її здобутими в усій «операції» емпіричними фактами.

Нове бачення проблем особистості як дійсного предмета психологічного дослідження вимагає серйозної методологічної рефлексії. Потрібно виявити та сформулювати нові підходи до організації психологічного аналізу, психологічного дослідження, визначити його дійсні критерії евристичності і практичної ефективності психологічного знання про природу, джерела та рушійні сили розвитку особистості, розробити засоби й методи верифікації емпіричних даних, окреслити методологічні парадигми, щоб була можливість «звести кінці з кінцями» знанням про особистість протягом її онтогенезу. Нас принципово цікавить шлях, яким має йти наше дослідження. Вихід на нього, у свою чергу, передбачає пошук способів аналізу та засобів експериментування, які дадуть можливість вийти на нові обрії розуміння зародження самого життя й визначити, **де, чому і як** з'являється психічне та реальність, яка існує та є істотною в житті кожної людини.

Зрозуміти особистість означає відповісти на одне з ключових питань: «Із чого починається життя?», «Що конститує саме собою життя людини?».

Саме так принципово ставимо ми питання і саме з цієї позиції намагаємося рефлексувати науково-історичний досвід, накопичений у світовій психології. Слід із самого початку визначитися відносно цього могутнього поля сучасної персонології: наша робота не має на меті ще один всебічний аналіз існуючих теорій особистості. Водночас ми не ставимо перед собою завдання створити нову, власну теорію. **Ідея полягає в іншому – спробувати не пояснити, а зрозуміти психологію особистості, саму логіку її виникнення, становлення та існування, відкрити психологічні механізми цього грандіозного явища, цього дива, яким є особистість людини, а зрозумівши, вибудувати теоретичну парадигму особистості та метод її дослідження.** Із цієї точки зору ми прагнемо обережного, зацікавленого та професійного *використання* тих надбань, що містяться в просторі психології особистості, тих фактів і поглядів, які, зазвичай, є дуже глибокими і вірними, а часто й просто геніальними. Проте вони не дають відповіді на поставлені важливі питання.

Центральним у нашому підході є генетичний аспект розвитку та функціонування особистості, адже існує сутнісний зв'язок між генезою становлення особистості і практичною реалізацією тих станів, в яких може перебувати особистість у наступних періодах свого життєвого шляху.

Нужда, таким чином, виступає як стрижень, що пронизує особистість в її житті, з'єднуючи у складну цілісність біологічне та соціальне. Вона є тим вектором, на якому сходяться й виявляються в єдиному вихідному біологічне та соціальне. І це є витоки, джерела, а з іншого боку – вичерпне закінчення життя. Нужда завжди виступає конституантом – і в соціальному середовищі, і в самому існуванні, і в тілесній організації людини. Вона є дійсно тим вихідним, тим вододілом, який дає можливість по-новому подивитися на всі теорії. Ця категорія ніби вміщує в собі всі парадигми та несе в собі ту хвилю нового підходу до розуміння особистості, який не вичерпується мотиваційно-потребовою сферою та іншими окремими частинами цього грандіозного і чудового утворення.

На нашу думку, введення категорії нужди необхідне і у діяльнісному підході, і в екзистенціальному, і в психоаналізі, і в глибинній психології. Адже нужда – це науковий факт, те, що описує реальність, яка не лише існує в особистості, але й конститує її. Все дійсно починається з нужди, яка виникає на з'єднанні двох фундаментальних векторів двох соціальних істот, які в соціальному контакті породжують нову біологічну особину – потенційну особистість.

Підводячи попередній підсумок, відзначимо головне: прогрес у науковому пізнанні психології особистості ми пов'язуємо з необхідністю організації досліджень, які б фіксували особливості самого предмета вивчення (логіка об'єкта) в його цілісності й унікально-специфічній складності. Природа особистості така, що вона існує як факт лише в русі, в розвитку. Отже, адекватним підходом до її вивчення буде або генетико-моделюючий підхід, або генетико-моделюючий метод. Це означає, що ми повинні викласти наше бачення специфіки вивчення явища розвитку в генетичній психології, щоб довизначити та чітко відкрити свою позицію. Лише після цього доречно приступати до концептуального викладення нашого бачення проблем психології особистості.

Одержано 26.02.2017

Раскрыт генетический подход к исследованию проблемы личности в условиях мультипарадигмальности психологического знания и в связи с вызовами общества. Авторская идея заключается в попытке не объяснить, а понять психологию личности, саму логику ее возникновения, становления и существования, открыть психологические механизмы этого грандиозного явления, этого чуда, которым является личность человека, а понять, выстроить теоретическую парадигму личности и метод ее исследования.

Ключевые слова: *личность, генетическая психология, украинское общество.*

УДК 159.943.8

Оксана Володимирівна МОМОТ,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ У ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто проблему поведінки, спрямованої на подолання складних ситуацій – копіngu та вивченню особливостей опановуючої поведінки людей.

Ключові слова: *копінг-стратегії, опановуюча поведінка особистості, прийняття рішень.*

Проблема поведінки, спрямованої на подолання складних ситуацій, – копіngu (coping) – починаючи з 80-х років ХХ ст., традиційно знаходиться у фокусі уваги західних, зокрема американських науковців (Д. Брайт, А. Біллінс, К. Карвер, Р. Лазарус, К. Міллер, С. Фолкман та ін.). У межах психології останнім часом проводиться багато досліджень, спрямованих на вивчення особливостей подолання людиною складних життєвих ситуацій (Л. Анциферова, О. Будницька, Ф. Василюк, Р. Грановська, І. Нікольська, Н. Дорошенко, О. Зайва, Є. Коржова, О. Кочарян, Є. Лібіна, А. Налчаджян, С. Нартова–Бочавер та ін.).

Існують великі складності в розмежуванні механізмів захисту та опанування. Найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою психологічний захист характеризується відмовою індивіда від конструктивного вирішення проблеми, а способи опанування – необхідністю проявляти продуктивну активність та прагненням впоратися з труднощами. Можна сказати, що предметом психології опанування є вивчення механізмів емоційної та раціональної регуляції людиною своєї поведінки з метою оптимальної взаємодії з життєвими обставинами або їх перетворення в відповідності зі своїми намірами [2].

Опанування – є індивідуальний спосіб взаємодії із ситуацією у відповідності з її власною логікою, значущістю в житті людини та її психологічних можливостей.

Дослідження проблеми опанування в психології призвело до цілого ряду висновків. По-перше, необхідно вивчати ситуативні змінні, або так звані важкі життєві ситуації (Л. І. Анциферова, Р. Лазарус та С. Фолькман), по-друге, дослідити ті особистісні властивості, які багато в чому визначають стиль реагування на ситуацію (П. Коста, Р. Маккрі, Я. Стреляу). Наприклад, проблемно-орієнтований стиль спрямований на раціональний аналіз проблеми і полягає в розробці плану вирішення важкої ситуації. Він заснований на таких діях людини, як пошук необхідної інформації, самостійне опрацювання ситуації, звернення за допомогою до інших, більш компетентним людям. Суб'єктно-орієнтований стиль є наслідком емоційного реагування на ситуацію і проявляється у вигляді небажання розбиратися в проблемі, зсув на інші, релаксуючі види діяльності – вживання їжі, алкоголю та ін. [1].

У вітчизняних дослідженнях було визначено, що стиль поведінки пов'язаний з темпераментальними і особистісними властивостями. Так, стратегія уникнення співвідноситься з низькою предметною активністю і високою емоційністю, як чутливості до неспівпадання очікуваного і отриманого результату, а також негативним ставленням до себе і низьким рівнем контролю.

Стратегії співробітництва віддають перевагу люди, які характеризуються високою предметною енергійністю (тобто потребою в напруженій роботі), більш низькими показниками емоційності, інтернальності локусу контролю. Стиль суперництва корелює з високим рівнем емоційності в комунікативній сфері, екстернальним локусом контролю і негативним відбитим самоставленням.

Існує безліч підходів до класифікації способів психологічного подолання. Так, згідно однієї з них, опанування включає такі форми, як:

- 1) реальне (поведінкове або когнітивне) вирішення проблем;
- 2) пошук соціальної підтримки;
- 3) перетлумачення ситуації на свою користь;
- 4) захист і відкидання проблем;
- 5) ухилення та уникнення;
- 6) співчуття до самого себе;
- 7) пониження самооцінки;
- 8) емоційну експресію [5].

Здавалося б, психозахист має благородні цілі: зняти, усунути гостроту психологічного переживання, емоційне загострення ситуації. При цьому емоційне загострення ситуації завжди негативне, завжди переживається як психологічний дискомфорт, тривога, страх, жах. Але захисне відреагування негативних переживань відбувається за рахунок спрощення, за рахунок удаваного паліативного вирішення ситуації [3].

Більшість дослідників фокусують свою увагу на проблемі копінг-стратегій, а також способів, за допомогою яких вони здатні пом'якшити тяжкість стресових впливів на особистість і підтримувати якість життя людини на досить високому рівні. І якщо раніше копінг розумівся виключно як феномен «реактивності» (в даному випадку розуміється пасивна адаптація індивіда до стресових умов); стратегії подолання, згідно з таким поданням, використовуються вже після того, як людина пережила стрес. То останнім часом феномен копінга трактується як щось, що існує і розвивається задовго до настання стресової події. Все частіше стратегії подолання розглядаються з точки зору позитивного впливу на чималі сфери життя індивіда. Ідея про те, що копінг позитивно впливає на особистість, зв'язується з підкресленою роллю позитивного переконання людини в підтримці і збереженні власного тілесного і психічного здоров'я.

Таким чином, можна визначити наступні позитивні особливості копінг поведінки: спрямованість у майбутнє, позитивна мотивація в формі сприйняття особистістю кризових ситуацій як можливостей для зростання, а також активне використання соціальної підтримки.

Список бібліографічних посилань

1. Грановская Р. М., Никольская И. М. Защита личности: психологические механизмы. СПб.: Знание, 1999. 347 с.

2. Муздыбаев К. Стратегии совладания с жизненными трудностями: теоретический анализ. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Т. 1, № 2. С. 102–112.

3. Родина Н. В. К проблеме соотношения понятий «копинг-стратегии» и «защитные механизмы». *Психодинамический подход*. Киев: Либідь, 2006. 98 с.

4. Русина Н. А. Копинг-ресурсы личности как основа ее здоровья // *Совладающее поведение. Современное состояние и перспективы*/под ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко. М.: Ин-т психологии РАН, 2008. 474 с.

5. Сизова И. Г., Филиппченко С. И. Методика диагностики когнитивно-поведенческих стратегий преодоления // *Современная психология: состояние и перспективы исследований*. Ч. 5. Программы и методики психологического исследования личности и группы: Материалы юбилей. науч. конф. ИП РАН/отв. ред. А. Л. Журавлев. М.: Ин-т психологии РАН, 2002. 180 с.

Одержано 17.02.2017

Рассмотрена проблема поведения, направленного на преодоление сложных ситуаций – копинга и изучения особенностей совладающего поведения людей.

Ключевые слова: *копинг-стратегии, совладающее поведение личности, принятие решений.*

УДК 159.9

Валентина Валеріївна МОСКОВЧЕНКО,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

СКЛАДОВІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

Розглянуто поняття життєстійкості як основного ресурсу перетворення життєвих подій у нові можливості. Запропоновано життєстійкість пов'язувати з формуванням більш ціннісних орієнтацій, відповідних реаліям сьогодення.

Ключові слова: *життєстійкість, стрес, С. Мадді, смирення, пошук натхнення.*

Умови, в яких протікає життєдіяльність сучасної людини, часто по праву називають екстремальними і стимулюють розвиток стресу. Це пов'язано з багатьма факторами та загрозами, у тому числі політичними етнічними, інформаційними, соціально-економічними, екологічними, природними. У сучасній психології проблема життєвих ситуацій та особливо важких і екстремальних життєвих ситуацій розробляється багатьма авторами, що спираються на такі поняття, як копинг-стратегії, стратегії подолання важкими життєвими ситуаціями, посттравматичний стресовий розлад: це Н. В. Тарабріна, М. Ш. Магомед-Емінов, М. М. Пуховський та ін. [1].

В умовах ламання старих відносин, зміни поведінкових моделей і ціннісних систем зростає актуальність вивчення особистісних якостей, які допомагають людині ефективно справлятися з наростаючою напруженістю і темпом сучасного життя [2]. Старі норми й життєві цінності, що панували раніше у суспільній свідомості, багато в чому не відповідають реаліям сьогодення, але продовжують чинити тиск на особистість.

Актуальність даної проблеми визначається наявністю протиріччя між сучасними соціальними умовами, що виносять особливі вимоги до формування системи ціннісних орієнтацій особистості, і недостатньою вивченістю життєстійкості і механізмів її розвитку, а також слабкою розробленістю конкретних прийомів відповідного цілеспрямованого впливу.

Як відомо, в житті кожної людини постійно присутня безліч проблем. Щодня йому доводиться щось вирішувати, долати труднощі, словом, не здаватися, і все одно домагатися свого. Одні проблеми зникають, проте з'являються нові і якщо людина, успішно долає труднощі, то він може відчувати, що таке успіх. Можуть виникнути ситуації, вирішити які, надзвичайно важко і дуже складно, як би сильно людина цього не хотіла і як би вона до цього не прагнула. Це може бути будь-яке нещастя: смерть близької людини, позбавлення житла, майна, даху над головою, зрада коханої людини, смерть дітей, загалом, все, що здатне позбавити нас надії на світле майбутнє і бажання жити.

С. Мадді вважає, що ключем до життєстійкості є три базові установки:

1. Залученість – впевненість у тому, що у важких ситуаціях, краще залишатися залученим: бути в курсі подій, в контакті з оточуючими людьми. Протилежністю залученості є відчуженість.

2. Контроль – переконаність у тому, що завжди можливо і завжди ефективніше намагатися вплинути на результат подій. Якщо ж ситуація принципово не піддається ніякому впливу, то людина з високою встановленням контролю візьме ситуацію як є, тобто змінить своє ставлення до неї. Протилежністю контролю є безпорадність.

3. Прийняття ризику – віра в те, що стреси і зміни – це природна частина життя, що будь-яка ситуація – це як мінімум цінний досвід, який допоможе розвинути себе і поглибити своє розуміння життя. Протилежністю прийняття ризику є відчуття загрози [3].

С. Мадді вважає, що життєздатні люди в будь-яких умовах намагаються будувати відносини на основі взаємодопомоги та взаємопідтримки. Також він стверджував, що для забезпечення життєстійкості необхідний трансформаційний копінг. Іншими словами, потрібно витягти мудрість, урок зі своїх невдач, не здаватися і продовжувати діяти, але діяти осмислено, мудро, розуміючи, що відбувається і до чого це призведе.

Психологія стресу показує, що існує два способи, за допомогою яких психологічні фактори впливають на стресові ситуації. Перший спосіб – це оцінка ситуації. Людина починає задаватися питанням, чи є стрес для нього загрозою, чи зможе він побороти його. Другий спосіб – це вплив на реакцію людини. Він впливає на поведінку, спосіб подолання стресової ситуації [4].

Стрес виникає через багатьох факторів. Це може бути і вроджена слабкість організму, схильність до захворювань, погляди і переконання людини, зовнішні фактори, вміння індивіда боротися зі складною ситуацією. Вроджена вразливість і зовнішні обставини найчастіше неконтрольовані, але розвиток життєстійкості дозволяє пом'якшити їх наслідки.

Життєстійкість впливає на оцінку ситуації. Ми перестаємо розуміти стрес як щось травматичне або небезпечне, адже переконання змушують нас думати, що ми можемо змінити хід подій, додають впевненості у собі. Життєстійкість штовхає нас на активні дії. Більш того, переконання допомагають нам піти на боротьбу з труднощами. Саме життєстійкість змушує чоло століття робити зарядку щоранку, правильно харчуватися, адже це сприяє оздоровленню організму і подальшого добробуту. Так людина стає менш схильним психосоматичних або хронічних захворюванням, постійні стресові ситуації роблять на організм мінімальний вплив.

Які б людині не наводилися розумні доводи, як би він цього не розумів, і не знаходив сенс, як би не змінював ситуацію, не збільшував число друзів, він ніколи не забуде про свій біль. Він мовчки страждатиме, тому що де б людина не знаходилася, як би не намагався втекти від проблем, або, навпаки, активно їх вирішити, реальність все одно буде залишатися незмінним фактом [5].

Чи можна навчитися справлятися з подібними ситуаціями або це «неминуча кара», яка може спіткати кожного? Як навчитися з цим справлятися, що потрібно взяти за основу? У протилежність С. Мадді, ми припускаємо, що коли постає питання про важку неминучість ситуації, яку вже ніяк не можна виправити, змінити, щось зробити, потрібно прийняти до уваги наступні установки:

Смирення – це прийняття ситуації, яку вже ніяк не можна змінити, як би ти не старався. Це зовсім не означає здаватися і відступати перед труднощами. Також не означає це намагатися когось або щось виправдати, подивитися позитивно на те, що не можна назвати позитивним. Це означає зрозуміти, що так треба і перестати намагатися боротися з ситуацією.

Прийняття себе, не дивлячись ні на що – наступний крок. В яких складних непереборних обставин не знаходилася б людина, він просто зобов'язаний вміти прийняти себе. Прийняти себе-означає пробачити і перестати звинувачувати; означає полюбити себе і з повагою до себе ставитися. Це рівносильне обіцянці самому собі: «Я все одно не здамся, яка б у мене доля не була, що б не сталося і яким би я поганим я не був. Я люблю себе, не дивлячись ні на що». Для цього повинна бути хороша самооцінка.

Пошук натхнення і саме натхнення – це те, що змушує перемикаючись на улюблену справу, на інших не менш важливих людей, додає сили жити і створювати щось нове. Без натхнення не впоратися з ситуацією. Це творчість, усвідомлення, що ти робиш щось унікальне, важливе і можливо навіть велике, хай і не буде ніким оцінено.

Ці три установки і визначають поняття «пережити». Підводячи підсумок, можна сказати про те, що всі три установки взаємопов'язані між собою і йдуть в строго визначеному порядку. Без них неможливо впоратися ні з однією серйозною проблемою. Смиріння – це не ознака слабкості, і це не мудрість. Воно не дасть забути про рани, воно перетворить її в рубець, шрам, з яким можна буде далі жити, а не існувати.

Список бібліографічних посилань

1. Леонтьев Д. А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации. *Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова*. 2002. Вып. 1. С. 56–65.
2. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22, № 1. С. 16–24.
3. Khoshaba D., Maddi S. Early Antecedents of Hardiness. *Consulting Psychology Journal*. Spring 1999. Vol. 51, No. 2. P. 106–117.
4. Clarke D. E. Vulnerability to stress as a function of age, sex, locus of control, Hardiness and Type A personality. *Social Behavior and Personality*. 1995. Vol. 23, No. 3. P. 285–286.
5. Rush M. C., Schoael W. A., Barnard S. M. Psychological resiliency in the public sector: “Hardiness” and pressure for change. *Journal of Vocational Behavior*. 1995 Feb, 46 (1). P. 17–39.

Одержано 26.02.2017

Рассмотрено понятие жизнестойкости как основного ресурса преобразования жизненных событий в новые возможности. Предложено жизнестойкость связывать с формированием более ценностных ориентаций, соответствующих реалиям сегодняшнего дня.

Ключевые слова: *жизнестойкость, стресс, С. Мадди, смирение, поиск вдохновение.*

УДК 159.93.4

Валерия Дмитриевна МУРАВЬЕВА,

студентка факультета № 6 Харьковского национального университета внутренних дел

Научный руководитель: Лариса Александровна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры социологии и психологии факультета № 6 Харьковского национального университета внутренних дел

КИБЕРМАНИЯ: ВЫДУМАННАЯ УГРОЗА ИЛИ ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА УКРАИНЫ?

Рассмотрены результаты исследования компьютерной зависимости подростков, склонных к кибермании, а также осведомленности об этой проблеме их родителей. Выявлено, что зависимые подростки испытывают сложности в близком общении и самораскрытии, а также в принятии своего физического «Я».

Ключевые слова: *кибермания, компьютерная зависимость, общение.*

Компьютерные сети, как вид телекоммуникации – принципиально новый пласт социальной реальности. Общая интернет-аудитория на всей территории Украины за последние два года выросла до 59 % и составляет 21,8 млн пользователей. Согласно статистике, Украина занимает 24 место в мире по количеству пользователей «Всемирной сети» (50 %) [1].

Компьютерная зависимость (кибермания) – это патологическое пристрастие человека к работе или проведению времени за компьютером. Родоначальниками психологического изучения феноменов зависимости от Интернета считаются: клинический психолог К. Янг и психиатр А. Голдберг, именно он в 1996 году предложил термин «Интернет-зависимость» для описания неоправданно долгого, возможно патологического, пребывания в Интернете

[5, с. 58]. Специалисты относят подобный вид зависимости к специфической эмоциональной «наркомании», вызванной техническими средствами. Компьютерная зависимость является одной из разновидностей аддитивного поведения и характеризуется стремлением уйти от повседневности методом трансформации собственного эмоционально-психического настроения. В этот момент человеком не только отбрасываются насущные заботы на задний план, но и затормаживается работа его психики, а чаще совсем прекращается индивидуально-личностное развитие [4; 6, с. 246].

Выделяют пять основных видов компьютерной зависимости: киберсексуальная; пристрастие к виртуальным знакомствам; навязчивая потребность в Сети; информационная перегрузка (навязчивый web-серфинг); компьютерная зависимость – навязчивая игра в компьютерные игры. Отдельным видом можно выделить хакерство [2, с. 41]. Подобно любой другой нехимической зависимости, интернет-аддикция представляет собой феномен поведенческого пристрастия и эмоциональной зависимости от определённой формы поведения. С этой точки зрения, зависимость характеризуется тремя главными симптомами: наращивание дозы (время, проведённое в интернете, увеличивается); изменение формы поведения (интернет-активность начинает подменять собой формы реальной жизни); синдром отмены (ухудшение эмоционального самочувствия вне интернет-активности).

Интернет-аддикция почти единогласно признается негативным направлением трансформации личности, преобразования деятельности, опосредствованной взаимодействием с Интернетом. Среди отечественных специалистов последовательно отстаивает самодостаточность психологических форм зависимостей (аддикций) Ц. П. Короленко [1, с. 43]. «Элементы аддитивного поведения, – пишет он вместе с Н. В. Дмитриевой, – свойственны любому человеку, уходящему от реальности путем изменения своего психического состояния. Проблема аддикций начинается тогда, когда стремление ухода от реальности, связанное с изменением психического состояния, начинает доминировать в сознании, становясь центральной идеей, вторгающейся в жизнь, приводя к отрыву от реальности» [3, с. 44].

Цель исследования: выявить количество подростков в выборке, склонных к кибермании, а так же отследить количество осведомленных родителей о склонности к сетевой зависимости своих детей.

Методы исследования: анализ первоисточников современной психологии, тестирование, с помощью методик «Тест Кимберли-Янг на интернет-зависимость» (в оригинале «InternetAddictionTest» – тест на интернет-аддикцию) и «Тест на интернет-зависимость детей» (С. А. Кулаков, 2004). Мини-анкета сферы направленности время проведения в Интернет-сети.

Выборка исследования: в исследовании приняли участие 295 человек, из них 152 подростка, учащиеся (8, 9, 10 классов) двух Харьковских общеобразовательных школ Червонозаводского и Холодногорского районов и 143 родителя этих подростков.

Нами были получены следующие результаты: из 152 подростков, только 6 % (9 человек) являются обычными пользователями Интернета, таких подростков принято считать гармонично развивающимися личностями. У 11 % (17 человек) выявлены признаки злоупотребления сетью, прослеживаются проблемы, связанные с общением со сверстниками, неуспеваемостью в учебе, личными переживаниями и т. д. Если не обратить на них внимания сейчас – в дальнейшем они могут перейти в категорию людей с ярко выраженной киберзависимостью. У 83 % (126 человек) выявлено наличие зависимости от киберпространства. У таких подростков может наблюдаться искаженное восприятие собственной личности, искажение восприятия объективной реальности, что обязательно приведет к социально – трудовой дезадаптации, которая будет препятствовать формированию дифференцированных и адекватных представлений о себе.

По методике С. А. Кулакова «тест детской интернет-зависимости» получены следующие результаты: у 4 % родителей (6 человек) по их мнению, нет повода для беспокойства, их дети не проявляют никаких признаков Интернет – зависимости, они склонны считать своих детей гармонично развивающимися личностями. 22 % родителей (31 человек)

обнаруживали у своих детей некоторые признаки злоупотребления сетью, таким родителям необходимо учитывать серьезное влияние Интернета на жизнь их детей и всей семьи в целом. Необходимо уже сейчас обратить внимание на количество времяпровождения своего ребенка в сети Интернет, эти дети прямо сейчас нуждаются в помощи так, как в дальнейшем они могут перейти в категорию людей с ярко выраженной киберзависимостью. 74 % родителей (106 человек) уверены в том, что их дети болеют Интернет-зависимостью, они осознают то, что детям нужна помощь, но они не знают, как ее эффективно предоставить, не испортив отношения с ребенком.

Основные проблемы «жителя Интернета» концентрируются в области самопринятия, подростки испытывают сложности в близком общении и самораскрытии, а также в принятии своего физического «Я» и своих телесных потребностей. Можем выделить дальнейших направлений в исследовании феномена киберзависимости: анализ проявлений феноменов зависимости в конкретных видах Интернет деятельности, стадии развития и модели Интернет-аддикции; выявление возможных корреляций и/или каузальных связей данного феномена с другими психологическими параметрами или симптомами заболеваний, а так же изучение и разработка профилактических программ борьбы с Интернет-зависимостью.

Список біблеографічних посилань

1. Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В. Социодинамическая психиатрия. М.: Академ. проект, 2000. 382 с.
2. Хомерики Н. С., Малыгин В. Л., Антоненко А. А., Смирнова Е. А. Особенности личности подростков, склонных к интернет-зависимому поведению. *Журнал неврологии и психиатрии им. С. С. Корсакова*. 2011. № 4. С. 40–47.
3. Хухлаева О. В. Психология развития: молодость, зрелость, старость: учеб. пособие. М.: Академия, 2002. 380 с.
4. Чудова И. В. Особенности образа «Я» жителя интернета. *Психологический журнал*. 2002. Т. 22, № 1. С. 47–56.
5. Янг К. Диагноз – Интернет-зависимость. *МирИнтернет*. 2000. № 2. С. 55–62.
6. Griffiths M. Internetaddiction: Factorfiction? *Psychologist*. 1999. V. 12. N. 5.

Одержано 25.02.2017

Розглянуто результати дослідження комп'ютерної залежності підлітків, схильних до кіберманії, а також обізнаності про цю проблему їх батьків. Виявлено, що залежні підлітки зазнають труднощів в близькому спілкуванні і саморозкриття, а також в прийнятті свого фізичного «Я».

Ключові слова: кіберманія, комп'ютерна залежність, спілкування.

УДК 378.147.1:159.9

Оксана Петрівна НІКІТІНА,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Української інженерно-педагогічної академії (м. Харків)

ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Визначено психолого-педагогічні засади підвищення рівня професійної підготовки студентів-практичних психологів, що передбачають оптимізацію їх копінг-поведінки у ситуаціях навчального оцінювання.

Ключові слова: адаптація, копінг поведінка, копінг-стратегії, майбутні практичні психологи.

В умовах подій останніх трьох років у нашій державі практична психологія постає як ніколи актуальною галуззю. Затребуваність її знань відзначається в різних сферах (військовій, медичній, освітній, особистій тощо) [7]. Це, в свою чергу, актуалізує потребу у висококваліфікованих фахівцях. Означене результує у необхідності перегляду шляхів і

методів психологічної освіти для визначення засад підвищення рівня підготовки майбутніх практичних психологів, що надає актуальності нашій роботі.

Серед багатьох чинників успішного оволодіння професією психолога значне місце посідає адаптивна копінг-поведінка. Вона передбачає вибір ефективних копінг-стратегій, і позитивно впливає на процесі адаптації до професійного навчання у контексті професійного становлення майбутнього фахівця [1– 4; 6].

Згідно розробок R. Lazarus и S. Folkman процес психологічної адаптації забезпечується за допомогою взаємодії «особистість-середовище», під час якого виявляються індивідуальні тенденції, що актуалізуються в стресових ситуаціях на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях організації особистості (копінг-поведінка) [9].

С. О. Лігер у межах свого дослідження визначає, що успішність адаптації студентів до навчання у ВНЗ, а також до оволодіння майбутньою професією забезпечується високим рівнем розвитку копінг-стратегій та копінг-ресурсів [5].

Проте, О. М. Юрасова у своїй роботі наголошує на тому, що у студентів-психологів на початку навчання у всіх сферах копіngu менше конструктивних та більше неконструктивних форм [8]. Опираючись на дані проведеного нами раніш дослідження, 50 % опитаних майбутніх практичних психологів не готові нести відповідальність за власні життєві цілі, мають низький рівень саморегуляції, низький рівень домагань, недостатньо оформлену мотивацію, що перш за все стосується навчальної мотивації [10].

Згідно результатів нашого актуального емпіричного дослідження проведеного серед студентів молодших курсів факультету міжнародних освітніх програм Української інженерно-педагогічної академії (n=60), було визначено, що за умов навчального напруження у період оцінювання, майбутні практичні психологи, які мають вищі показники мотивації до успіху більше схильні до планування вирішення проблеми, що склалася, аніж ті, в яких діагностовано низькі показники мотивації до успіху. Водночас, майбутні практичні психологи, які мають вищі показники мотивації до успіху, проявляють тенденцію до докладання когнітивних зусиль для того, щоб відокремитися від ситуації і зменшити її значущість.

Майбутні практичні психологи з високим рівнем навчального стресу докладають значних зусиль в пошуку інформаційної, дієвої та емоційної підтримки та менш схильні до прийняття відповідальності.

Майбутні практичні психологи з низьким рівнем навчального стресу намагаються спланувати вирішення складної ситуації та прагнуть до її позитивної переоцінки.

Під час стресовості модульного навчального контролю майбутні практичні психологи, які визначають успіх як результат власної діяльності, більш схильні до використання конструктивних копінг-стратегій.

Вищезазначені емпіричні дані можуть стати засадничими у пошуку шляхів до підвищення рівня підготовки майбутніх практичних психологів. Тож, по-перше, у межах навчально-виховного процесу у ВНЗ мають бути створені відповідні психолого-педагогічні умови. Серед них важливе місце посідає сприятливий психологічний клімат для розвитку особистості в цілому шляхом реалізації особистісно-центрованого та комунікативно-діяльнісного підходів. Не менш важливим є і застосування інноваційних технологій у навчанні з активним розвитком мотивації досягнення мети.

По-друге, у межах діяльності психологічної служби ВНЗ мають бути посилені такі напрямки роботи, як: оптимізація самоставлення, ставлення до навчальної діяльності з опорою на мотивацію досягнення успіху, рівня довільної регуляції, емоційних компетенцій. Водночас, має бути проведено комплексне інформування щодо специфіки навчального стресу та розвитку вмінь його зниження, що обумовить підвищення продуктивності копінг-стратегій у майбутніх практичних психологів.

Перспективу дослідження складає апробація відповідного тренінгу з оптимізації копінг-поведінки майбутніх практичних психологів у ситуаціях навчального оцінювання.

Список бібліографічних посилань

1. Исаева Е. Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. СПб.: Издательство СПбГМУ, 2009. 136 с.

2. Камнева А. М. Технология повышения психологической устойчивости у студентов – будущих спортивных менеджеров на основе применения традиционных и нетрадиционных средств физической культуры: монография. Волгоград: ВГАФК, 2012. 152 с.

3. Колчигіна А. В. Копінг-поведінка студентів з різним ступенем мотивації досягнення в ситуаціях оцінювання (на прикладі іспиту): автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2016. 22 с.

4. Корнієнко І. О. Дослідження копінг-стратегій студентів з різним рівнем тривожності в ситуації іспиту. *Проблеми сучасної психології*. 2012. Вип. 18. С. 395–407.

5. Лигер С. А. Формирование копинг-поведения студентов медицинского вуза и его влияние на личностно-профессиональное развитие врача: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. Бишкек, 1997. 191 с.

6. Пічурін В. В. Копінг-стратегії студентів і психологічна готовність до професійної праці. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2015. № 2. С. 53–59.

7. Стресові ситуації в житті українців, 2015 р. // Київський міжнародний інститут соціології: офіц. сайт. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=news&id=578&page=9> (дата звернення: 28.02.2017)

8. Юрасова Е. Н. Исследование динамики уровня невротичности, конфликтности и копинг-поведения у студентов психологов и педагогов в процессе обучения (в связи с задачами психогигиены и психопрофилактики): дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. СПб., 1996. 230 с.

9. Lazarus R. S., Folkman S. Transactional theory and research on emotion and coping. *European Journal of Personality*. 1987. Vol. 1. Pp.141–169.

10. Nikitina O. P. The psychological features and content of fears among students-practical psychologists // ECNP neuroscience applied. Regional Seminar in Neuropsychopharmacology (9–11 October 2015, Odessa, Ukraine). Pp. 52–53.

Одержано 01.03.2017

Определены психолого-педагогические основы повышения уровня профессиональной подготовки студентов-практических психологов, предусматривающие оптимизацию их копинг-поведения в ситуациях учебного оценивания.

Ключевые слова: адаптация, копинг поведение, копинг-стратегии, будущие практические психологи.

УДК 159.9

Микола Миколайович САППА,

доктор соціологічних і кандидат фізико-математичних наук,
професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

ПЛАКАТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ ДЛЯ ЗАБЕСПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Розглянуті плакати, що використовувалися як інструмент інформаційно-психологічних операцій для забезпечення військових дій. Визначено напрями психологічного тиску, що здійснюється за допомогою плакатів. Наведено приклади таких плакатів різних часів і країн.

Ключові слова: плакати, інформаційно-психологічні операції, військові дії, маніпуляційні технології.

Здавна відомо, що за умови вдалого подання інформації та маніпулювання свідомістю мас, можна досягти практично будь-якої мети. Так, наприклад, поперед військ Чингісхана розповсюджувалися чутки про його незвичайну жорстокість до тих супротивників, хто брав участь в обороні фортець. Це підривало моральний дух захисників і сприяло перемогам завойовника. Давньокитайський військовий діяч Сунь-цзи першим в трактаті «Мистецтво війни» (IV ст. до н. е.) узагальнив досвід інформаційного впливу на супротивника. Він вважав, що війна – це шлях омани та хитрощів: «Сто разів поборотися і сто разів перемогти – це не краще з кращого, краще з кращого – підкорити супротивника без бою» [1, с. 14].

Термін *психологічна операція* (інформаційно-психологічна операція) як різновид інформаційних операцій, почав використовуватися в керівних документах НАТО з 1998 року. Психологічні операції є головним елементом змісту психологічної війни. Їх проведення передбачає використання на практиці складної сукупності узгоджених, скоординованих і взаємозв'язаних за цілями, завданнями, місцем і часом, об'єктам і процедурам видів, форм, методів і прийомів психологічного впливу. Психологічні операції складаються з політичних, військових, економічних, дипломатичних та власне інформаційно-психологічних заходів, спрямованих на конкретні групи людей (на противника) з метою впровадження в їхнє середовище чужих ідеологічних і соціальних установок, формування помилкових стереотипів поведінки, трансформації в потрібному напрямку їх настроїв, почуттів, волі. У психологічних та інформаційних операціях йдеться про певні технології структури нав'язування картини (моделі) світу, яка покликана забезпечити бажані типи поведінки.

Головна мета інформаційно-пропагандистських акцій в процесі проведення психологічних операцій – це дестабілізація суспільного життя, розкладання його зсередини, що готує ґрунт для успішного здійснення політичних, економічних і військових дій. З огляду на те, що об'єктом інформаційно-психологічного впливу є люди, головне завдання інформаційно-пропагандистських акцій в процесі проведення ПСО полягає в тому, щоб вплинути на духовну сферу – громадська думка і настрої, ціннісні орієнтації, погляди, соціально-психологічний клімат, посіяти страх і невпевненість перед майбутнім, викликати недовіру до діяльності органів влади та державного управління, створити атмосферу невдоволення, тривоги, сприяти виникненню опозиційних груп і стимуляції антиурядової діяльності і т. п. [2].

Одним з традиційних інструментів психологічного впливу на широкі маси людей є плакати, які виконують певну мету – вироблення установок до дії, що спираються на існуючі або створювані нові стереотипи. Плакати (від нім. *plakat* та фр. *placard* – об'ява, афіша, *plaque* – наліпляти) – помітне, найчастіше кольорове великоформатне зображення з лаконічним текстом, виготовлене з інформаційною, рекламною, агітаційною, учбовою або іншою метою. Так в роботі [3] нами розглядалось використання плакатів природоохоронного спрямування як соціально-психологічної технології впливу на соціум з метою охорони природного довкілля.

Плакати почали створюватися з середини XIX ст., але вони мають давніх попередників. В Європі це були «летючі аркуші» – німецькі гравюри доби Селянської війни XVI ст., що виконували агітаційну роль, в Росії – лубок, Україні – зображення козака Мамая і надписи до нього.

В доповіді ми маємо за мету розглянути і продемонструвати плакати як традиційний інструмент психологічного впливу, визначити напрями психологічного тиску, що здійснюється у інформаційно-психологічних операціях за допомогою плакатів.

Однією з перших таких робіт була серія гравюр на дереві в Японії кінця XIX ст., присвячена перемозі в японо-китайській війні (1894–1895). Ці гравюри-плакати були зверненням до населення «своєї» держави з метою показати її могутність і силу армії. З часом тематичний спектр інформаційно-психологічних звернень такого напрямку розширювався. Вже у плакатах російсько-японської війни 1904–1905 р.р. крім уславлення «своєї» держави, її керівництва, свого народу та армії використовуються теми приниження держави-противника, її керівництва, її військових та її населення. Ця технологія здійснювалася й у подальшому. Так, наприклад, надпис *Niko-laus* на німецькому плакаті часів I Світової війни із зображенням царя Миколи II, де *laus* перекладається як воша; російський плакат 1915 р. «*Про трусость турецкую да про удаль молодецкую*»; плакат Білої армії (1919): «*Смерть, голод и опустение несёт нашей Родине большевизм!*», плакат Кореї (1953): «*США – справжня вісь зла!*»; радянські плакати: «*Ясновельможная Польша последняя собака Антанты*» (1920), «*Папа, убей немца!*» (1941), «*Очистим советскую землю от фашистской нечисти!*» (1944), «*Корейский народ не сломить!*» (1953), «*Победил Вьетнам, победила солидарность*» (1974); Україна (Одесса) 2016 р.: «*Вова, не делай маме нервы!*».

В багатьох країнах до цієї цільової групи «своя громадськість» були спрямовані через плакати прохання допомоги державі і армії наданням займів, вступом до армії, надсиланням

до солдатів теплих речей (СРСР: «Товарищ! Помни, что хорошо и тепло одетый боец будет ещё сильнее разить врага», «Всё для фронта, всё для победы» і т. п. Проводилися також й масштабні інформаційно-психологічні операції з дезінформації «своєї громадськості» щодо справжніх причин та намірів здійснення військових дій: про вступ Червоної Армії до Західної України – «Наша армія є армія визволення трудящих. Й. Сталін», про війну в Афганістані «Ми – інтернаціоналісти!» і т. п.

Ще одним напрямком використання плакатів у інформаційно-психологічних операціях були звернення до військових армій супротивника. Головним чином це були пропозиції здаватися у полон. Як масове явище це з'явилося ще у радянсько-фінську війну 1939–1940 рр., як з радянського, так і з фінського боків, а потім поширилося на всі ворогуючі армії (прикладом цього може бути японський плакат із зображенням полоненого австралійця: «Розумний хлопець. Зараз він має їжу, сигарети і шанс повернутися додому». З часом звернення до вояків супротивника набули гострого маніпуляційного характеру, і метою їх стає деморалізація вояків: створення недовіри до командирів і тих, хто надає їм інформацію (фінська листівка «Чи знаєте ви, які ваші командири?»), формування сумнівів у необхідності війни і можливості перемоги («Ви оточені, але у вас є вихід: перейти до німців і врятувати своє життя для Батьківщини»), використання їх турботи про залишених вдома близьких (японці – австралійським воякам: «А в цей час американець в тебе вдома розважається із твоєю дружиною...»).

Окремим об'єктом психологічного тиску через плакати та листівки було населення держави-супротивника. На окупованих територіях СРСР активно розповсюджувалися плакати та листівки: «Працюючи в Німеччині, ти обороняєш свою Батьківщину! Ідь до Німеччини!», «Народи Кавказу! Ми несемо вам визволення від більшовицького гноблення! Приступайте до роботи!», «Душогуб та підпалювач Сталін програвся!» і т. п. А спецслужби Японії розповсюджували у британських колоніях Папуа та Індії плакати, що підбурювали населення на повстання: «Вбивайте британських кровопивців!», «Всі східно-азіатські раси об'єдналися в боротьбі з Британією», «Бірма і Філіппіни вже вільні, тепер черга за Індією».

Таким чином, плакати, що створювалися за наведеними напрямами, були важливою часткою певних маніпуляційних технологій і використовувалися як психологічна зброя в інформаційних війнах для забезпечення успіхів військових дій.

(Доповідь супроводжується демонстрацією більш ніж 100 фотокопій плакатів за темою).

Список бібліографічних посилань

1. Сунь-цзы. Искусство войны. М.: Центрполиграф, 2012. 192 с.
2. Вепринцев В. Б., Манойло А. В., Петренко А. И. Фролов Д. Б. Операции информационно-психологической войны: краткий энциклопедический словарь-справочник. М.: Горячая линия-Телеком, 2011. 494 с.
3. Саппа Н. Н. Искусство плаката как социальная технология. *Социология: теория, методы, маркетинг.* 1999. № 1. С. 114–118.

Одержано 25.02.2017

Рассмотрены плакаты, которые использовались как инструмент информационно-психологических операций для обеспечения военных действий. Определены направления психологического давления, которые осуществляется с помощью плакатов. Приведены примеры таких плакатов разных времен и стран.

Ключевые слова: плакаты, информационно-психологические операции, военные действия, манипуляционные технологии.

УДК 159.923

Дар'я Юрївна СІНЧЕНКО,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТАТУСНО-РОЛЬОВОЇ ТА ПОВЕДІНКОВОЇ ВІКТИМНОСТІ У ЖІНОК РІЗНОГО ВІКУ

Вивчено проблему віктимності, а саме досліджено віктимність жінок. Встановлено взаємозв'язки статусно-рольової та поведінкової віктимності з локусом контролю, ригідністю, антиципаційною спроможністю та психологічною розумністю у жінок різного віку.

Ключові слова: антиципаційна спроможність, віктимність, локус контролю, поведінкова віктимність, психологічна розумність, ригідність, статусно-рольова віктимність.

На сьогоднішній день, проблема жертви насильства займає особливе місце. Проблема віктимної поведінки вивчалась багатьма вченими з різних країн, де віктимність розумілась як досить стійка особистісна якість, що характеризує об'єктну характеристику індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин і активності соціального оточення, свого роду особистісна схильність опинятися жертвою в тих умовах взаємодії з іншими і впливу цих інших, які в цьому плані виявляються нейтральними, «не небезпечними» для інших особистостей.

Проблема віктимної поведінки вивчалась різними вченими багатьох країн. Роль ранньої соціалізації у формуванні віктімогенних факторів розкрита в роботах Е. Бенаму, С. В. Ільїної, І. А. Невського. Поняття «віктимності» введено в науку Л. В. Франком. «Віктимологія виходить з того, що поведінка людини може бути не тільки злочинним, а й необачним, ризикованим, легковажним, часом провокаційним, отже, небезпечним для самого себе, що збільшує можливість злочинного посягання на нього. У цьому плані набувають додаткового значення та інші характеристики особистості: вік, стать, соціальний статус, соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, навколишнє середовище, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб і т. д. Поєднання цих суб'єктивних і об'єктивних факторів (не обов'язково всіх) та їх взаємодію визначають можливість, «здатність» тієї чи іншої особи стати потерпілим від злочину». Отже, по Франку, індивідуальна віктимність – це потенційна, а також і реалізована підвищена здатність стати жертвою злочинного посягання за умови, що об'єктивно цього можна було б уникнути [1].

Індивідуальна віктимність, складається з особистісного та ситуаційного компонентів, причому якісна характеристика першого перебуває в системній залежності від другого. Особистісний компонент індивідуальної віктимності – це здатність стати жертвою в силу певних, властивих індивіду суб'єктивних якостей. Підвищена ступінь уразливості за рахунок особистісного компонента віктимності впливає з наявності відповідних віктимних схильностей, тобто соціальних, психологічних, біофізичних якостей, що підвищують ступінь уразливості індивіда і виявляються в більшій мірі активно [2].

Таким чином, під індивідуальною віктимністю розуміють властивість данної людини, обумовлену його соціальними, психологічними чи біофізичними якостями (або їх сукупністю), що сприяє в певній життєвій ситуації формуванню умов, при яких виникає можливість заподіяння йому шкоди протиправними діями.

Вивчення властивостей суб'єкта, об'єкта, середовища призводить до висновку, що поняття віктимності слід розглядати як властивість, що відхиляється від норм безпеки активності особистості, що веде до підвищеної уразливості, доступності та привабливості жертви соціально небезпечного прояву. Зазначене соціонормативне розуміння віктимності йде на визначенні безпечної поведінки, на існування віктимологічної норми.

Віктимна поведінка особистості, тобто схильність стати жертвою передбачає наявність таких особистісних рис як надмірна довірливість, необачність, підвищена запальність і дратівливість, агресивність, а в поведінці схильність до авантюрних, нахабним, нестриманим вчинків. До цієї ж групи слід віднести і тих, хто ще й веде певний спосіб життя, обертаючись серед тих, хто представляє для них небезпеку. Це бродяги, повії, наркомани, алкоголіки, професійні злочинці. Дуже розповсюдженими взаємовідносинами між вбивцею і його жертвою є тривалі й інтенсивні особисті, часто інтимні стосунки. Такі відносини як один з мотивуючих факторів побутових убивств і заподіяння шкоди здоров'ю розвиваються як правило поступово, перетворюючись в конфліктне, а потім і в агресивну поведінку [3].

Вибірку нашого дослідження становили 25 жінок, віком від 18 до 21 року (перша група) та 25 жінок, віком від 30 до 40 років (2 група). Для статистичної обробки даних був застосований коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Позитивний взаємозв'язок отримано між показниками сенситивної ригідності та шкалами «схильність до залежної та безпорадної поведінки» та «реалізована віктимність» ($p < 0,05$) у групі жінок віком від 18 до 21 року. За цим зв'язком можна відмітити, що чим вищим є страх жінок перед чимось новим, емоційна реакція на нове, на ситуації, що вимагають якихось змін, тим вони більш схильні до прояву безпорадної поведінки, а також до реалізованої віктимності.

Спостерігається пряий взаємозв'язок за показниками преморбідної ригідності, а також шкалами «схильність до безпорадної поведінки» та «схильність до некритичної поведінки» ($p < 0,05$) у групі жінок віком від 18 до 21 року. Це свідчить про те, що чим більше жінки ретроспективно оцінюють те, як вони себе вели, переживали і вирішували ті чи інші проблеми у відповідних ситуаціях в шкільному віці, то тим більше вірогідності прояву некритичної та безпорадної поведінки.

У групі жінок 30 – 40 років отримано значущий зворотній зв'язок за шкалами «установча ригідність» та «ігрова роль жертви». У цій групі встановлено наявність прямого значущого взаємозв'язку між шкалами «симптомокомплекс ригідності» та «соціальна роль жертви»; «ригідність як стан» та «позиція жертви», «схильність до агресивної віктимної поведінки», «схильність до некритичної поведінки».

Стосовно антиципаційної спроможності, то було отримано зворотній взаємозв'язок між шкалами «особистісно-ситуативна складова» та «схильність до залежної та безпорадної поведінки» ($p < 0,05$) у групі жінок віком від 18 до 21 року. Це свідчить про те, що чим вищим є комунікативний рівень антиципації, який полягає в здібностях прогнозувати життєві події та ситуації, тим нижчим буде схильність до залежної та безпорадної поведінки.

У групі жінок 30-40 років виявлено пряий значущий взаємозв'язок між шкалою «соціальна роль жертви» та шкалами «загальна антиципація», «особистісно-ситуативна складова». Також виявлено позитивний зв'язок між шкалою «позиція жертви» та шкалами «загальна антиципація» та «тимчасова складова». У групі жінок 18-21 років було виявлено зворотній зв'язок між шкалою «схильність до залежної та безпорадної поведінки» та шкалами «загальна антиципація», «особистісно ситуативна складова», «просторова складова»; позитивний взаємозв'язок отримано між шкалою «тимчасова складова» та «схильність до агресивної віктимної поведінки». Також в цій групі виявлено зворотній взаємозв'язок між шкалою «статус жертви» та «загальна антиципація» та «особистісно-ситуативна складова».

Таким чином, виходячи з актуальності проблеми жіночої віктимності, доцільним можна вважати продовження дослідження у вибраному напрямку та вивчити більш широкий спектр корелятивів віктимності у жінок.

Список бібліографічних посилань

1. Бовть О. Б. Декотрі теоретико-методологічні засади психологічного дослідження віктимної поведінки. Педагогіка і психологія. *Вісник АПН України*. 2004. № 1 (42). С. 9 –101.
2. Зибер А. Е., Узденов Р. М. Роль антиципационной состоятельности в структуре девиантного поведения при различной степени компенсации личностных расстройств. *Общество и право*. 2013. № 2 (44). С 241–243.
3. Клачкова О. А. Психологические особенности виктимной личности. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2008. № 58. С. 89–93.

Одержано 20.02.2017

Изучена проблема виктимности, а именно исследована виктимность женщин. Установлены взаимосвязи статусно-ролевой и поведенческой виктимности с локусом контроля, ригидностью, антиципационной состоятельностью и психологической разумностью у женщин разного возраста.

Ключевые слова: антиципационная состоятельность, виктимность, локус контроля, поведенческая виктимность, психологическая разумность, ригидность, статусно-ролевая виктимность.

УДК 159.9.316

Дарія Ігорівна СТОГНІЙ,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНИХ УСТАНОВОК ВІРМЕНСЬКОЇ, АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Визначено специфіку установок молоді в етнічному аспекті. Виявлено особливості комунікативних установок української, азербайджанської та вірменської молоді.

Ключові слова: установка, комунікативні установки, українська, азербайджанська та вірменська молодь.

Установка – психологічна тенденція, що виявляється в оцінці деякої приватної сутності з відомою часткою схвалення чи несхвалення. Установка несвідома й це є важливою обставиною, що робить установку засобом і методом вивчення несвідомого. Факт наявності установки як тенденції може бути усвідомлений, ступінь вираженості також, але усвідомлення ролі потреби відсутня, хоча це усвідомлення є лише однією з умов виникнення і фіксації установки [2].

Методика діагностики комунікативної установки, запропонована В. Бойко, дозволяє визначити наявність та ступінь вираженості негативних комунікативних установок, що відображають готовність недоброзичливо ставитися до більшості оточуючих. Такі установки формуються під впливом несприятливого досвіду людської взаємодії, а також внаслідок яскраво виражених емоцій негативного спектра.

Вибірку склали 20 вірменів віком 17–18 років (перша група), 20 українців віком 17–18 років (друга група) та 20 азербайджан 17–18 років (третя група).

У дослідженні комунікативних установок представників вірменської, української та азербайджанської молоді були отримані такі результати.

Показники трьох груп, за шкалою «Завуальована жорстокість у відносинах до людей, в судженнях про них» не виявили вірогідних відмінностей (у першій групі – $12,4 \pm 1,15$; у другій групі – $14,05 \pm 1,01$; у третій групі – $14,10 \pm 0,63$).

З урахуванням довірчих інтервалів, показники як в першій, в другій, так і в третій групі, знаходяться у межах середнього рівня.

Зафіксовано високий показник за шкалою «Відкрита жорстокість у ставленні до людей» в групі представників азербайджанської молоді – $31,35 \pm 1,69$, порівняно з групою представників вірменської молоді – $22,7 \pm 2,19$ ($p \leq 0,05$), також визначено більш низький показник в групі представників вірменської молоді порівняно з групою представників української молоді – $29,8 \pm 2,04$, тобто представники азербайджанської та української молоді більш схильні не приховувати й не пом'якшувати своїх негативних оцінок та переживань з приводу більшості оточуючих: висновки про них різкі та однозначні.

Визначено більш низький показник у групі вірменської молоді, порівняно з представниками української та азербайджанської молоді за шкалою «Обґрунтований

негативізм в судженнях про людей», показник у першій групі склав $2,2 \pm 0,24$, у другій – $3,3 \pm 0,25$, у третій – $3 \pm 0,27$, $p \leq 0,01$, що виражається у більшій схильності представників української та азербайджанської молоді до об'єктивно обумовлених негативних висновках про деякі типи людей та окремих сторін взаємодії.

Не визначено вірогідних відмінностей між трьома групами за шкалою «Буркотіння» (показники – $5,3 \pm 0,62$ у першій групі, $5,95 \pm 0,55$ – у другій групі та $5,80 \pm 0,47$ – у третій групі). З урахуванням довірчих інтервалів, показники як в першій, так в другій та третій групі, знаходяться у межах середнього рівня, тобто, представники трьох груп характеризуються середньою вираженістю схильності робити необґрунтовані узагальнення негативних факторів в області взаємин з партнерами й в спостереженні за соціальною дійсністю.

Не отримано також вірогідних відмінностей між трьома групами за шкалою «Негативний особистий досвід спілкування з оточуючими» ($12,35 \pm 1,03$; $13 \pm 1,16$; та $13,90 \pm 0,74$). З урахуванням довірчих інтервалів, показники трьох груп, знаходяться у межах середнього рівня. Це свідчить про те, що групам представників вірменської, української та азербайджанської молоді, притаманний як позитивний, так і негативний, життєвий досвід, який пов'язаний з найближчим колом знайомих і партнерів по спільній діяльності.

Отже, отримані у даному дослідженні результати дозволяють стверджувати, що для груп представників азербайджанської та української молоді більш характерною є схильність частіше та інтенсивніше висловлювати свої негативні оцінки і переживання з приводу більшості оточуючих та обґрунтований негативізм в судженнях про людей порівняно з групою представників вірменської та молоді. Для груп представників вірменської, азербайджанської та української молоді характерною є середня вираженість установки на завуальовану жорстокість, схильності робити необґрунтовані узагальнення негативних факторів в області взаємин з партнерами й у спостереженні за соціальною дійсністю, наявність як позитивного, так і негативного життєвого досвіду.

За думкою І. Г. Арзуманян, установка на відкриту жорстокість у спілкуванні породжує негативний відклик зі сторони оточуючих, що знижує ефективність міжособистісного спілкування та задоволеність його процесом і стає підґрунтям для накопичення негативного досвіду міжособистісної взаємодії. Це створює коло, в якому відкрита жорстокість та негативний досвід загострюють одне одного [1].

А. Г. Скок у дослідженні соціально-психологічних умов формування комунікативної толерантності у викладача визначає позитивну комунікативну установку як цілісний динамічний стан суб'єкта спілкування, котрий характеризується позитивним самоставленням, готовністю до конструктивних проявів активності у відношенні до партнерів та процесу спілкування, це пов'язано з психологічним переживанням їхньої соціальної та особистісної цінності. Дослідниця наголошує, що комунікативні установки можуть придбати характер негативних за умови гіпертрофованості окремих складових. За даними, які були отримані, протиріччя та порушення балансу між складовими комунікативної установки є перешкодою для ефективної міжособистісної взаємодії [3].

На даний момент проблема етнічних установок є мало вивченою, що відкриває перед нами широкий спектр подальших досліджень із залученням інших етнічних груп.

Список бібліографічних посилань

1. Арзуманян И. Г. Неудовлетворительные коммуникативные потребности как фактор снижения психологической устойчивости личности. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12. Психология. Социология. Педагогика.* 2009. Вып. 2, ч. 2. С. 51–57.
2. Битянова М. Р. Социальная психология. М.: Эксмо, 2002. 577 с.
3. Скок А. Г. Соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності у викладача вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2007. 23 с.

Одержано 20.02.2017

Определена специфика установок молодежи в этническом аспекте. Выявлены особенности коммуникативных установок украинской, азербайджанской и армянской молодежи.

Ключевые слова: установка, коммуникативные установки, украинская, азербайджанская и армянская молодежь.

УДК 159.9

Анна Анатоліївна ТОКОВА,

психолог Харківського приватного навчально-виховного комплексу «Авторська школа Бойка»

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ РІЗНИХ СИСТЕМ НАВЧАННЯ

Розглянуто та досліджено основи вивчення навчально-пізнавального інтересу учнів молодших класів різних систем навчання. Метою даного дослідження є визначення особливостей навчально-пізнавального інтересу молодших школярів традиційної та розвивальної системи навчання. За допомогою тестів-опитувальників та проєктивних методів виявлено особливості навчально-пізнавального інтересу учнів різних систем навчання.

Ключові слова: молодші школярі, традиційна система навчання, розвивальна система навчання, навчальний-пізнавальний інтерес.

У своєму становленні людина проходить деякі етапи, та важливою сходинкою є вступ дитини до школи. Саме у цей період провідна діяльність переходить від сюжетно-рольової гри до учбової діяльності. Тому такий перехід є кризовим для дитини, від неї очікують нових дій, іншої поведінки та виконання нової діяльності. Тому зацікавленість самої дитини у цій діяльності є дуже важливою. Стан готовності до шкільного навчання та становлення внутрішньої позиції школяра пов'язано із кризою 7 років. Від проходження дитиною цієї кризи залежить те, як успішно сформуються у неї новоутворення необхідні для навчальної діяльності [2, с. 94].

Навчально-пізнавальний інтерес можна розглядати як педагогічну умову навчальної діяльності [4, с. 245]. Інтерес як мотив навчальної діяльності вивчали Л. І. Божович, Б. І. Додонов, Л. С. Славина. Багато вчених спиралися на праці С. Л. Рубінштейна, який називав пізнавальний інтерес найціннішим мотивом навчання, що бере «будівельний матеріал» із зовнішнього світу. Розвиток пізнавальної активності неможливо без розвитку пізнавального інтересу [1, с. 93].

У своїй роботі я спиралася на дослідження таких авторів: Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов, Л. С. Виготський, В. В. Репкін, О. К. Дусавицький, В. С. Мухіна, Л. І. Божович, С. Ф. Дубовського та інших.

В усі часи актуальним є питання розвитку навчально-пізнавального інтересу учнів. Тому важливою є система навчання, завдяки якій дитина буде пізнавати нове. У своїй роботі ми будемо розглядати дві системи навчання: традиційну та розвивальну навчально-пізнавальну систему навчання учнів.

Метою дослідження є визначення особливостей навчально-пізнавального інтересу молодших школярів різних систем навчання. Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні завдання:

1. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури по досліджуваній темі.
2. Виявити особливості навчально-пізнавального інтересу у молодших школярів традиційної системи навчання відносно вікової норми.
3. Визначити особливості навчально-пізнавального інтересу у молодших школярів системи розвивального навчання вікової норми.
4. Провести порівняльний аналіз особливостей навчально-пізнавального інтересу у молодших школярів традиційної та розвивальної систем навчання.

В дослідженні були використані наступні методи: тест-опитувальник «Пізнавальна активність молодшого школяра» А. А. Горчинська; тест-опитувальник «Пізнавальна потреба» В. С. Юркевич; «Методика діагностики структури навчальної мотивації школяра» Н. П. Фетіскіна; твір «Моя характеристика» А. К. Дусавицький; проєктивний тест мотивації навчання молодших школярів А. К. Дусавицький [3, с. 85]. Методи математичної статистики: метод Ст'юдента, та U- критерія Вілкоксона-Манна-Уїтні для порівняння двох груп.

У дослідженні приймали участь 60 молодших школярів, які були розділені на 2 групи. До першої групи – відносяться учні 2-го класу Авторської школи Бойко у кількості 30 учнів які займаються по системі розвивального навчання. До другої групи – відносяться учні 2-х класів Харківської гімназії № 34, м. Харкова у кількості 30 учнів які займаються по системі традиційного навчання. Вік досліджуваних становить 8 років.

За підсумками проведеного дослідження, виявлені особливості навчально-пізнавального інтересу молодших школярів традиційної форми навчання. Переважає інтерес до пізнання окремого предмету; зіткнувшись зі складнощами у навчанні, досліджувані втрачали інтерес до самостійного вирішення проблеми та вимагали допомоги дорослого. Переважає зовнішній мотив діяльності. Потреба в пізнанні знаходиться на рівні допитливості, має ситуативно-емоційний характер; характер інтересів є вузьким – обумовлений практичною спрямованістю. Самооцінка більшості досліджуваних за критерієм емоційного самовідношення є адекватною, а за критерієм – усвідомлювання власних індивідуальних особливостей мислення є менш диференційованою порівняно з учнями розвивальної системи навчання. Для більшості досліджуваних навчання як життєва цінність не є особистісно значущою. Життєві цілі знаходяться поза межами навчальної програми, стосуються позашкільної активності (малювання, музика, спорт).

Визначені особливості навчально-пізнавального інтересу молодших школярів розвивальної форми навчання. Більшість досліджуваних має виражену пізнавальну активність, включаються у різні форми роботи, які вибирають за мотивом самозмінювання; характер інтересів є змістовним – працюють на поглиблення шкільних знань. Самооцінка більшості досліджуваних є адекватною, але диференційність полягає в тому, що рівень домагань є вищим; для більшості досліджуваних навчання як життєва цінність не є особистісно значущою, але досліджена динаміка ієрархії мотивів дозволяє зробити допущення, що вони знаходяться у більш гармонійній особистісній структурі. Життєві цілі знаходяться як в середині так і поза межами навчальної програми.

Список бібліографічних посилань

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб.: Питер, 2008. 398 с.
2. Виготский Л. С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. 480 с.
3. Дусавицький О. К., Заїка Є. В., Зуєв І. О. Дослідження проблеми розвитку особистості в системі розвивальної освіти (досвід Харківської психологічної школи). *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43 (1). С. 80–90.
4. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. 4-е изд., стереотип. М.: Академия, 1999. 456 с.

Одержано 02.03.2017

Рассмотрены и исследованы основы изучения учебно-познавательного интереса учащихся младших классов различных систем обучения. Целью данного исследования является определение особенностей учебно-познавательного интереса младших школьников традиционной и развивающей системы обучения. С помощью тестов-опросников и проективных методов выявлены особенности учебно-познавательного интереса учащихся различных систем обучения.

Ключевые слова: *младшие школьники, традиционная система обучения, развивающая система обучения, учебно-познавательный интерес.*

УДК 159.9.07

Манзура Наимовна УСМАНОВА,

кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии,
Бухарский государственный университет, Узбекистан

ВЛИЯНИЕ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ НА РАЗВИТИЕ АГРЕССИВНОСТИ ПОДРОСТКОВ

Проанализировано влияния СМИ на подрастающее поколение. Предположено, что в современных социоусловиях проявление уровня агрессивности подростков во многом зависит от воспринимаемой им массовой информации. Результаты исследования показали, что средства массовой информации оказывают как благоприятное, так и негативное влияние на психику подростков, проявление агрессивного поведения подростков напрямую зависит от качества информации, получаемой из СМИ.

Ключевые слова: мировая культура, средства массовой информации (СМИ), Интернет, агрессивное поведение.

Воспитание молодого поколения является приоритетной задачей государственной политики Узбекистана. Кто, как не молодежь, мечтает о светлом будущем, кто, как не молодежь, активно действует, реализуя свою мечту, кто, как не молодежь, стремится овладеть знаниями и применить их на производстве. И, безусловно, прав Первый президент страны И. А. Каримов, подчеркивая, что молодежь из года в год набирает силу, энергию и смелость, развивает способность реализовать грандиозные задачи в жизни [1, с. 12].

Анализ истории человеческого общества показывает, что одним из важнейших условий существования и дальнейшего развития культуры является возможность обмена духовными ценностями между людьми. Личность формируется в процессе общения с другими людьми и в процессе контактов с культурными ценностями. Эти процессы происходят на основе передачи и приема информации. Благодаря новой информационной технике сегодня меняется характер самого труда, быта, досуга, образования, общения.

В настоящее время средства массовой информации являются мощным инструментом по влиянию на подсознание людей, а отсюда и по формированию их поведения. Проблема влияния СМИ на сознание и поведение людей и последствий от его влияния занимает одно из важнейших мест в современной социальной психологии и социологии. Особенно актуальна проблема влияния ТВ (в частности, спутникового) в связи с ростом насилия в современном обществе. Возникла необходимость в изучении взаимосвязи содержания теле- и печатной продукции и агрессивного поведения ее потребителей, особенно детей и молодежи.

Тот факт, что СМИ в последнее время играют ведущую роль в формировании общественного мнения, не вызывают сомнения. Согласно закону РУз «О средствах массовой информации» (новая редакция от 15.01.2007) под средством массовой информации понимается периодическое печатное издание, радио-, теле-, видеопрограмма, кинохроникальная программа, иная форма периодического распространения массовой информации.

За период с 1991 года по настоящее время в Узбекистане принято 86 законодательных актов о средствах массовой информации.

В связи с активным внедрением и развитием ИКТ, особенно Интернета в стране по состоянию на 1 декабря 2012 года зарегистрированы более **210** веб-сайтов как СМИ. Из общего количества СМИ 43 % печатных изданий, 53 % телеканалов, 85 % радиоканалов считаются негосударственными средствами массовой информации.

Если в 1991 году в Узбекистане действовали 395 средств массовой информации, то по состоянию на 1 января 2015 года данный показатель составил 1372, сообщает CA-News (<http://www.ca-news.org/>) со ссылкой на пресс-службу Узбекского агентства по печати и информации (УЗАПИ).

Из общего количества СМИ 709 составляют газеты, 289 – журналы, 113 – теле- и радиоканалы. Наряду с печатными изданиями, теле- и радиоканалами в качестве СМИ на 1 января зарегистрирован 261 веб-сайт.

78 % теле-и радиоканалов и веб-сайтов считаются негосударственными средствами массовой информации.

Отметим, что в республике на сегодняшний день идет активное расширение сети отечественных новостных веб-сайтов. Сегодня их число в национальном домене UZ составляет 12184. Регистрация доменов в зоне UZ обеспечивается 6 официальными регистраторами, количество оказываемых через веб-сайты министерств и ведомств интерактивных государственных услуг увеличилось в 197 раз, а количество хозяйственных субъектов, предоставляющих доступ к сети Интернет составило 945.

Таким образом, СМИ являются основным и, зачастую, единственным источником информации для населения, не имея в этом деле конкурентов. Как показывают наши наблюдения, значительную часть досуга подростков и старшеклассников заполняют электронные средства массовой информации – телевидение, видео, радио, сеть Internet. Посредством их сегодня формируется внутренний мир старших школьников, их художественные предпочтения, ценностные ориентации, культурные установки. При этом контакты со СМИ носят в подавляющем большинстве не познавательный, а развлекательный характер.

С точки зрения реализации функций СМИ – развивающей, воспитывающей и развлекательной, – преобладает последняя. Выход в сеть Интернет зачастую сопряжен с посещением чатов, реже – с поиском информации или «скачиванием» готовых рефератов. При этом интерес к художественной литературе у старших школьников катастрофически снижается.

В данной работе мы проанализировали влияния СМИ на подрастающее поколение. Мы предполагали, что в современных социоусловиях проявление уровня агрессивности подростков во многом зависит от воспринимаемой им массовой информации.

С этой целью нами было проведено анкетирование подростков с целью выяснения степени влияния СМИ на формирование нравственных установок, а также определения количества времени, отводимого ими на просмотр передач, чтение газет и журналов; определение мотивации выхода в Интернет; анкетирование родителей учащихся с целью выяснения мнений родителей о качестве телевизионной продукции. Также был проведен анализ телевизионных программ с целью выяснения качества содержания и количества отечественных и зарубежных передач, а также определение времени трансляции каналов спутникового телевидения, анализ работы подростков в сети Интернет.

Анализ опроса показал, что подростки в целом достоверно больше проводят времени за просмотром телепередач, чем молодежь; столь высокий уровень временных затрат на просмотр различных телепередач явно указывает на то, что электронные СМИ играют в подростковой среде роль своего рода социального партнера. Необходимо иметь в виду, что телевизор как социальный партнер весьма специфичен, – отсутствует обратная связь, по крайней мере, немедленная и непосредственная.

О таком социальном партнерстве свидетельствуют и данные по предпочтениям тех или иных передач: сравнительно высоким спросом пользуются передачи новостей и иные общественно-политических передач становится особенно очевидным на фоне крайне низкого рейтинга музыкальных передач (всевозможных клипов, концертов современной популярной музыки и прочие) – предпочли 20 % (12 чел.). Низок рейтинг и у спортивных передач – 10 %. Чрезвычайно высоким оказался рейтинг зрительских предпочтений у мультипликационных фильмов – 35 %. Это объясняется спецификой мультфильма как вида действия – она состоит в том, что сопереживание приключениям героя мультипликационных фильмов всегда позволяет получить замещенный опыт, не испытывая при этом страданий. Это обусловлено самой техникой мультипликации и жанром соответствующих передач: герой любого мультфильма может быть разорван в куски, с ним могут произойти иные столь же травматические события, из которых он выходит чудесным образом – безо всяких повреждений и урона. Эта гипотеза подтверждается так же рядом ответов, прямо указывающих на существенно больший рейтинг рисованных мультфильмов. Объяснение этого кроется в особенностях психологии детско-подросткового периода; персонажи кукольных мультфильмов являются более «живыми» существами, чем рисованные [2, с. 146].

На основе проведенного опроса можно сделать вывод, что среди источников получения информации, среди подростков лидирует телевидение. Полученные данные свидетельствуют, что в сообщениях СМИ учащиеся не ищут новые знания, а на первое место у них выходит желание развлечься. Также из результатов проведенного опроса стало ясно, что немногие подростки имеют возможность выхода в Интернет и работают с ним либо для получения какой-либо школьной информации, либо для развлечения.

Анализ мнений родителей о влиянии средств массовой информации на развитие подростков показал, что родители в основном понимают как положительное, так и отрицательное влияние ТВ на их подростков. Однако большинство считает себя бессильными изменить ситуацию, связанную с просмотром подростками агрессивных фильмов и передач, особенно родители учащихся старших классов утверждают, что подростки выбирают сами, что им смотреть, хотя они стараются им советовать просмотр той или иной передачи. Также при анализе результатов опроса родителей было выяснено, что многие родители ограничивают время просмотра подростками телепередач и согласны с мнением, что сегодняшнее телевидение способствует агрессивности. По оценкам родителей старшеклассников их дети проводят у телеэкрана более 4-х часов в день, в то время как младшие школьники тратят на просмотр передач чуть более 2-х часов. Анкетирование показало, что немногие родители выписывают журналы и газеты, т.к. их подростки либо не интересуются ими или берут их в библиотеке. Причина в том, что в настоящее время они являются достаточно дорогими.

На основе результатов опроса родителей мы выяснили, что многие родители одобряют посещение их детьми Интернет-клубов, мотивируя это тем, что благодаря сети подростки могут получить нужную им информацию. Если дома есть компьютер, то не препятствуют желанию подростка подключиться к Интернету, т.к. считают, что Интернет может быть союзником подростка в обучении.

Анализируя работу подростков в сети Интернет, мы выявили, что одной из главных целей выхода подростков в Интернет является потребность в общении со сверстниками, в новых знакомствах, в обмене информацией. Эту потребность они реализуют через так называемые чаты или разговоры через Интернет, различного типа гостевые книги и доски объявлений и электронную почту.

Полученные данные помогли больше углубиться в рассматриваемую проблему и облегчили задачу сопоставления теоретической информации с реальной жизненной ситуацией.

Таким образом, средства массовой информации оказывают как благоприятное, так и негативное влияние на психику подростков, проявление агрессивного поведения подростков напрямую зависит от качества информации, получаемой из СМИ.

При правильной организации разъяснительной работы со стороны школьного психолога, педагогов, родителей можно снизить негативное влияние СМИ на проявление агрессивного поведения подростков.

Список библиографических ссылок

1. Каримов И. А. Узбекистан на пороге достижения независимости. Ташкент: Узбекистан, 2011. 384 с.
2. Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция. Минск: Литера, 2006. 296 с.

Получено 18.02.2107

Проаналізовано вплив ЗМІ на підростаюче покоління. Зроблено припущення, що в сучасних соціоумовах прояв рівня агресивності підлітків багато в чому залежить від сприйняття ними масової інформації. Результати дослідження показали, що засоби масової інформації надають як сприятливий, так і негативний вплив на психіку підлітків, прояв агресивної поведінки підлітків напряму залежить від якості інформації, одержуваної з ЗМІ.

Ключові слова: *світова культура, засоби масової інформації (ЗМІ), Інтернет, агресивна поведінка.*

УДК 159.923

Марія Андріївна ХРЕПЛИВЕЦЬ,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ

Розглянуто проблему психологічного благополуччя особистості. Показано, що психологічне благополуччя – це результат переживання особистістю досягнень та успіхів у професійній діяльності, гармонії у особистому житті, самопізнання.

Ключові слова: психологічне благополуччя, психологічне здоров'я, особистість, ставлення до людей.

Благополуччя – це постійна активність, лише у стані активності людина розвивається та вдосконалюється, тоді як у стані пасивності руйнує свою сутність, а разом з тим і благополуччя. Л. В. Куліков [3], справедливо вважає, що людина не тільки може відчувати стан благополуччя, але і здатна до його рефлексії. Психологічне здоров'я розуміють як динамічну рівновагу людини із навколишнім природним і соціальним середовищем, що дозволяє їй повноцінно виконувати істотні соціальні функції; як одна з умов повноцінного її функціонування. Поняття «психологічне здоров'я» розглядається поряд (часто як синонім) із такими поняттями як «психічне здоров'я» та «психологічне благополуччя». Всі ці поняття мають соціально-психологічний компонент. Розгляд психологічного здоров'я через категорію «психологічного благополуччя» додає цьому поняттю соціального забарвлення [6].

В якості базових складових психологічного благополуччя людини К. Ріфф виділила: позитивні відносини з іншими, прийняття себе (позитивна оцінка себе і свого життя), автономія (здатність слідувати своїм власним переконанням), компетентність (контроль над навколишнім середовищем, здатність ефективно управляти своїм життям), наявність цілей, які надають життю спрямованість і сенс, особистісне зростання як почуття безперервного розвитку і самореалізації [2].

Вивчення позитивного функціонування людини є характерною рисою сучасної психології. До числа найбільш важливих понять, які характеризують це явище, можна віднести поняття психологічне благополуччя особистості. Важливим фактором формування повноцінно функціонуючої особистості і, отже, її психологічного благополуччя є реалізація особистості в багатьох сферах [5].

Психологічні відносини людини в розвиненому вигляді представляють цілісну систему індивідуальних, виборчих, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Ця система впливає з усієї історії розвитку людини, вона висловлює його особистий досвід і внутрішньо визначає його дії, його переживання [4].

Г. М. Андрєєва підкреслює важливість розподілення відносин в психологічному та філософсько-соціологічному сенсі. В останньому випадку маються на увазі перш за все громадські відносини (економічні, соціальні, політичні), учасником котрих є кожна людина [1].

Вивчення проблеми психологічного благополуччя, безсумнівно, є актуальним і перспективним напрямком дослідження. Вважаємо доцільним подальше дослідження співвідношення психологічного благополуччя і особливостей особистості, а також діагностичного інструментарію, спрямованого на вивчення психологічного благополуччя і його складових.

Список бібліографічних посилань

1. Андреева Г. М. Социальная психология. М., 2009. С. 87–93.
2. Жуковская Л. В., Трошихина Е. Г. Шкала психологического благополучия К. Рифф. *Психологический журнал*. 2011. Т. 32, № 2. С. 82–93.
3. Куликов Л. В., Дмитриева М. С., Долина М. Ю. Факторы психологического благополучия личности // Теоретические и прикладные вопросы психологии // Ананьевские чтения – 97: материалы Юбилейной конференции/под ред. А. А. Крылова. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1997. С. 342–350.

4. Мясичев В. Н. Психология отношений. М., 2011. 158 с.
5. Шевеленкова Т. Д., Фесенко П. П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследований). *Психологическая диагностика*. 2005. № 3. С. 95–123.
6. Каргіна Н. В. Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості. *Наука і освіта*. 2015. № 3. С. 50.

Одержано 16.02.2017

Рассмотрена проблема психологического благополучия личности. Показано, что психологическое благополучие – это результат переживания личностью достижений и удач в профессиональной деятельности, гармонии в личной жизни, самопознания.

Ключевые слова: психологическое благополучие, психологическое здоровье, личность отношение к людям.

УДК316.624:343.614

Алла Андріївна ШИЛІНА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7377-0776>;

Паулюс КЛІКУНАС,

радник/тренер з питань кримінальних розслідувань,
Консультативна місія Європейського Союзу (Литва)

ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРИЧИНИ САМОГУБСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ

Проаналізовано актуальну проблему сучасності – самогубства серед дітей та підлітків. Розглянуто основні шляхи попередження суїцидальної поведінки дітей та основні її причини.

Ключові слова: самогубство, суїцидонебезпечні чинники, діти, підлітки, профілактика.

Самогубство дітей є дуже актуальною і важкою темою. Кількість випадків самогубств серед дітей та підлітків зростає у всьому світі, і в Україні зокрема.

Відмінною особливістю дитячого віку є відсутність страху смерті через несформованість самого поняття смерті. На думку більшості дослідників, концепція смерті у дитини наближається до концепції смерті дорослого десь к 11–14 рокам. Смерть для дитини є поняттям абстрактним, вона ніяк не пов'язує її ні зі своєю особистістю, ні з особистістю близьких. У дитини не сформоване уявлення, що смерть необоротна. Вона вважає, що якийсь час її не буде, а потім вона знову повернеться.

Через незрілість та відсутність життєвого досвіду навіть незначна конфліктна ситуація здається дітям безвихідною, а тому стає надзвичайно суїцидонебезпечною. Велике значення у цьому віці має втрата довіри у стосунках із батьками, що може виступати одним із сильних стимуляторів суїцидальної поведінки у дітей та підлітків. Думки про самогубство мучать підлітка тим частіше, чим менше він довіряє своїм батькам. Але ще більш болючіше діти сприймають навіть не конфлікти з батьками, а їхню холодну байдужість.

Діти, а нерідко і багато підлітків, здійснюючи суїцид, прямо не передбачають смертельного результату. На відміну від дорослих у них відсутні чіткі межі між істинною суїцидальною спробою і демонстративно шантажним вчинком.

Нерідко хлопці та дівчата впадають у відчай і чинять самогубство через щось, що іншим здається лише дрібницею. Оточуючим людям буває важко зрозуміти такі причини самогубства, як сварка з батьками, друзями, нещасливе кохання, приниження ровесників тощо. Та дуже часто саме з таких, банальних, на перший погляд, причин, зазнавши душевного болю і не маючи змоги зарадити собі, підлітки вважають смерть єдиним способом подолати цю ситуацію.

Серед основних мотивів суїцидальної поведінки дітей можна відзначити такі [1]:

38 % – самотність, сором, невдоволення собою;

32 % – образа;

30 % – протест.

1. Пошук допомоги – більшість людей, що думають про самогубство, не хочуть помирятися. Самогубство розглядається як засіб отримати що-небудь (наприклад, увагу, любов, позбавлення від проблем, почуття безнадійності).

2. Безнадійність – життя не має сенсу, а на майбутнє розраховувати не доводиться. Змарновані всі надії змінити життя на краще.

3. Численні проблеми – усі проблеми настільки глобальні й здаються безнадійно невіршуваними, що людина не може сконцентруватися, щоб розв'язати їх поодиноці.

4. Спроба зробити боляче іншій людині.

5. Засіб розв'язати проблему.

6. Наслідування приятелів, героїв книг та фільмів, зірок Інтернету.

Щодо цього мотиву, то виявлена пряма залежність між кількістю самогубств, які демонструють телебачення та інші засоби масової інформації, й реальною кількістю самогубств у суспільстві. У дітей значно частіше, ніж серед дорослих, спостерігається так званий «ефект Вертера» – самогубство під впливом чийогось прикладу.

Основою профілактики суїцидальної поведінки є запобігання суїциду, тобто здатність визначати небезпеку реалізації суїцидальних дій на ранніх стадіях.

1. Робота з підвищення самооцінки, допомога в розвитку адекватного ставлення до себе.

2. Необхідно розмовляти з дитиною, задавати питання про її стан, вести бесіди про майбутнє, будувати плани. Ці бесіди обов'язково повинні бути позитивними. Не треба порівнювати свою дитину з іншими дітьми – більш успішними, бадьорими, добродушними.

3. Зайнятися з дитиною новими справами. Кожен день дізнаватися щось нове, робити те, що ніколи раніше не робили. Внести різноманітність в повсякденне життя.

4. Якщо спостерігається депресія у підлітків то необхідно звернутися за консультацією до фахівця-психолога, психотерапевта.

Напередодні самогубства підлітки можуть кидатися у вир діяльності. Вони просять вибачення у всіх, кого скривдили, дарують свої улюблені речі. Але ці вчинки можуть свідчити про остаточне бажання покінчити з собою.

Самогубства рідко виникають раптово, імпульсивно, непередбачуване або неминуче. Вони є останньою краплею в поступово погіршуваній адаптації дитини. Серед тих, хто має намір вчинити суїцид, більше половини тим чи іншим чином розкривають свої прагнення. Іноді це ледь вловимі натяки; часто ж загрози легко впізнаються. Половина суїцидентів здійснює самогубство не пізніше, ніж через три місяці після початку психологічної кризи.

Батьки звинувачують школу, школа сім'ю, усі разом соціально-психологічний та економічний клімат у суспільстві, але явище це так і залишається, і всі заходи щодо запобігання суїцидальної поведінки сучасних хлопчиків і дівчаток не вирішує проблему, ситуація не поліпшується, а навпаки, з кожним роком погіршується, причому в усьому світі.

Серед специфічних проявів суїцидальної поведінки дітей та підлітків треба відзначити наступні:

– У підлітків немає по справжньому осмисленої картини смерті. Доросла людина усвідомлює, що смерть – це кінець життя, а підліток до кінця не розуміє цього. Для них це в якійсь мірі віртуальна гра.

– Для підлітків важливі три сфери: сім'я, школа, ровесники.

– Причина самогубства в підлітковому віці може бути на перший погляд незначною, дріб'язковою або навіть випадковою.

– На формування суїцидальної поведінки підлітка може впливати підліткова субкультура, мода.

– Підлітку дуже важко вербалізувати (пояснити) що з ним відбувається, описати свій стан або проблему.

– Для підлітка, нерідко, страшніше жити в тій реальності, яка у нього є, аніж померти.

Неможливо дати універсального рецепту як і кому поводитися у цій ситуації. Кожен конкретний випадок це своя історія, свій біль і свої причини, що штовхають дитину на

скоєння самогубства. Журналісти, поліція, викладачі, психологи, чиновники повинні голосно говорити про проблему. Дорослі повинні розуміти, що це може статися і ніяка робота, ніякі гроші не вбережуть їх близьких від небезпеки. Любов, підтримка, розуміння, довіра і є той головний інструмент, той рятівний засіб, за допомогою якого може вирішуватися ця проблема.

Список бібліографічних посилань

1. Алимova М. А. Суицидальное поведение подростков: диагностика, профилактика, коррекция. Барнаул, 2014. 100 с.

Одержано 15.02.2017

Проанализирована актуальная проблема современности – самоубийства среди детей и подростков. Рассмотрены основные пути предупреждения суицидального поведения детей и основные его причины.

Ключевые слова: самоубийство, суицидоопасные факторы, дети, подростки, профилактика.

УДК 159.923.2:373.015.31

Светлана Павловна ЯЛАНСКАЯ,

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой общей, возрастной и практической психологии
Полтавского национального педагогического университета имени В.Г. Короленко;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3289-5331>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КРЕАТИВНОГО УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ

Актуальной проблемой образовательного пространства является развитие творческого потенциала участников учебно-воспитательного процесса. Это касается как школьников, студенческой молодежи так и педагогов. Поэтому усилия психологов, педагогов, методистов должны быть направлены на активизацию психолого-педагогических условий, что способствуют формированию креативного учебно-воспитательного процесса общеобразовательных и высших учебных заведений.

Ключевые слова: креативность, участники учебно-воспитательного процесса, развитие творческого потенциала.

Обращаясь к словам В. А. Сухомлинского о том, что только творческий педагог может воспитать творческого ученика, должны помнить, что важной проблемой школы является понимание содержания психолого-педагогических условий, средств развития творческого потенциала как учащихся так и педагогов.

Анализ исследований зарубежных философов и психологов (Г. Уоллес, К. Изард, А. Маслоу, А. Пуанкаре, Б. Спиноза) показал значительное внимание ученых к проблеме развития творческого потенциала личности. В работах психологов Н. М. Атаманчук, Г. А. Балла, М. Д. Бойправ, М. И. Боришевского, А. Ф. Волобуевой, Л. М. Карамушки, В. В. Клименко, Г. С. Костюка, С. Д. Максименко, В. А. Моляко, В. Ф. Моргуна, А. Л. Музыки, В. В. Рыбалки, С. А. Сысоевой, В. А. Семиченко, М. Л. Смульсон, Н. В. Чепелевой, Ю. М. Швалба, Т. С. Яценко трудах педагогов Г. Г. Ващенко, И. А. Зязюна, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинского, А. В. Тутолмина, А. К. Марковой раскрыты особенности психолого-педагогических условий творческой самореализации личности.

Проблему развития творчества личности раскрывает концепция креативности как познавательной творческой способности, автором которой является психолог Дж. Гилфорд. Автор выделяет параметры креативности: 1) способность к определению и постановке

проблем; 2) способность к генерированию большого числа идей; 3) гибкость – продуцирование различных идей; 4) оригинальность – способность отвечать на раздражители нестандартно; 5) способность усовершенствовать объект, добавляя детали; 6) умение решать проблемы, то есть способность к анализу и синтезу [2, с. 13].

Одним из принципов построения генетико-моделирующего метода С. Д. Максименко является принцип креативности. «Встречи» нужды с многочисленными и разнообразными объектами и явлениями не просто порождают потребности, они вызывают целеполагание и развитие собственных и уникальных средств достижения целей [1, с. 26].

На кафедре общей, возрастной и практической психологии Полтавского национального педагогического университета имени В. Г. Короленко подготовлено авторское учебное пособие «Психология творчества» рекомендованное Министерством образования и науки Украины (письмо № 111-7542 от 20.05.2014). Для студенческой молодежи различных направлений подготовки, изучающих курс психологии, магистрантов, ученых, практических психологов, преподавателей высших учебных педагогических заведений, учителей, аспирантов, читателей, интересующихся проблемой психологии творчества, в пособии раскрыты общие представления о методологических, научно-методических и прикладных проблемах психологии творчества, подходы к изучению психологических аспектов творческой деятельности и средства психологического исследования творческой деятельности, оценки креативности [2].

Авторскую программу развития творчества будущих учителей внедрено в учебный процесс Полтавского национального педагогического университета имени В. Г. Короленко, Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды, Мелитопольского государственного педагогического университета имени Богдана Хмельницкого, Криворожского государственного педагогического университета, Полтавского областного института последипломного педагогического образования имени М. В. Остроградского и др.

Программу по развитию творчества будущих учителей биологии раскрыто в авторской монографии «Психологічні засади розвитку творчості вчителів біологічних дисциплін: теорія і практика» (2010 г.), а также в пособии «Психологія розвитку педагогічної творчості» (С. П. Яланская, Т. С. Пильгук, 2015).

Развитию творческого потенциала личности в образовательном пространстве может служить программа, раскрытая в пособии с грифом ученого совета ПНПУ имени В. Г. Короленко «Tolerance, Volunteerism and Leadership», (authors.: Inga Kapustian, Svitlana Yalanska, Tetiana Nikolashina et.al.), 2016 [8].

Разработанные программы могут служить психолого-педагогическим инструментарием для создания креативной образовательной среды в высших и общеобразовательных учебных заведениях.

Список библиографических ссылок

1. Максименко С. Д. Психологія особистості. Київ: КММ, 2007. 296 с.
2. Яланська С. П. Психологія творчості: навч. посіб. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2014. 180 с.

Получено 03.03.2017

Актуальною проблемою освітнього простору є розвиток творчого потенціалу учасників навчально-виховного процесу. Це стосується як школярів, студентської молоді так і педагогів. Тому зусилля психологів, педагогів, методистів повинні бути спрямовані на активізацію психолого-педагогічних умов, що сприяють формуванню креативного навчально-виховного процесу загальноосвітніх та вищих навчальних закладів.

Ключові слова: *креативність, учасники навчально-виховного процесу, розвиток творчого потенціалу.*

СЕКЦІЯ ІІІ ЗАКОН

УДК 159.9: 343.3/.7

Олександр Маркович БАНДУРКА,

доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії
правових наук України, президент Кримінологічної асоціації України;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

ДО АКТУАЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЇ У ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Злочинність в Україні була великою соціальною проблемою впродовж багатьох років, але особливої актуальності вона набула нині, що вимагає від суспільства комплексної протидії злочинності, в тому числі психологічного забезпечення такої протидії. Небезпечність злочинності збільшується не стільки кількісно, скільки якісно за своїми тяжкими наслідками і, перш за все, людськими втратами, що вкрай негативно впливає на психологію населення. У таких умовах осмислення соціальних причин злочинності, виявлення її психологічних механізмів, дослідження психології злочинця, детермінант його поведінки набувають особливої актуальності та значущості.

Ключові слова: протидія злочинності, психологічне забезпечення, особистість злочинця, декриміналізація.

Україна живе у третьому тисячолітті нашої ери. Минуле тисячоліття дало людству величезний історичний досвід. Це було тисячоліття великих наукових досягнень, технічних революцій, географічних відкриттів. Людство, що поставило собі на службу ядерну енергію, вирвалося в космос, проникло у власне генетичне начало, здійснило раніше не бачене зростання економіки, виробило ліберально-демократичні принципи державного устрою, усвідомило велику значущість гуманітарних прав і багато досягло в їх законодавчому установленні, знаходить оптимальні форми в самому собі та відносинах з природою [1]. Однак одночасно минуле тисячоліття було і періодом кривавих війн, жорстоких революцій і контрреволюцій та заколотів, безкомпромісної боротьби за владу, загарбницьких завоювань території та підкорення й експлуатації народів. Людство зазнало не тільки зростання та розвитку економіки, матеріального рівня життя, а й небаченого спалаху злочинності, расової, соціальної, релігійної та ідеологічної нетерпимості, тероризму, насильства, економічних і техногенних катастроф, кризових явищ у суспільстві, таких як голод, епідемії та безробіття.

Україна на шляху свого розвитку і становлення як держави не уникла впливу зазначених факторів, і на сьогодні самою найбільшою для українського народу, його демократичного й економічного розвитку залишається національна і транснаціональна злочинність, яка включає в себе як традиційну кримінальну, так і організовану злочинність, військові, економічні, морально-ідеологічні загрози суспільству, такі як тероризм, екстремізм, сепаратизм, агресія й окупація.

Держава постійно протидіє злочинності, але одночасно і породжує її, ухвалюючи закони, які штовхають людину на протиправні діяння, оголошуючи злочинами дії, які для влади є несприятливими, або ж створюючи умови, за яких вчиняти злочини стає більш вигідно, ніж бути законослухняним громадянином. «Викорінення» злочинності відбувалося головним чином шляхом декриміналізації ідеологічних, релігійних, економічних та інших форм протиправної поведінки. Людство було безсилим подолати повністю той чи інший вид злочинності, і тільки відміна певного складу злочину викреслювала його із правової статистики.

Декриміналізація обумовлюється переоцінкою суспільних цінностей, розвитком гуманістичних тенденцій, зростанням терпимості народів до того чи іншого виду поведінки,

зникненням умов і причин, що сприяють вчиненню злочину. Паралельно з декриміналізацією здійснюється і процес криміналізації нових форм суспільно небезпечної діяльності, викликаних науково-технічним розвитком, створенням відповідно соціально-економічних і морально-психологічних умов і причин для вчинення тих злочинів, яких людство раніше не знало.

Злочинність в Україні була великою соціальною проблемою впродовж багатьох років, але особливої актуальності вона набула нині, що вимагає від суспільства комплексної протидії злочинності, в тому числі психологічного забезпечення такої протидії.

Процес криміналізації суспільства набув такого значення, що протидія злочинності стала предметом особливої уваги не лише правоохоронних органів, а й усієї системи державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій. Ніколи ще злочинність, її стан, динаміка та спрямованість не привертала до себе такої прискіпливої уваги. За останні 3–4 роки в умовах так званого реформування соціального життя та економіки країни небезпечність злочинності збільшується не стільки кількісно, скільки якісно за своїми тяжкими наслідками і, перш за все, людськими втратами, що вкрай негативно впливає на психологію населення.

Особливо небезпечний цей процес набуває у стратегічно важливих сферах – кредитно-фінансовій, енергетичній, зовнішній торгівлі, приватизації, зв'язку, валютному регулюванні, торгівлі об'єктами нерухомості, металами, обігу зброї та наркотиків, земельних відносин. Злочинність із темних підвалів і трущоб перекочувала у високі світлі кабінети державних чиновників, апартаменти олігархів, офіси політиків, у центри великих міст і, насамперед, під вікна Глави держави, Кабінету Міністрів і міністерств.

Велику тривогу викликають питання протидії злочинності за місцем проживання громадян, у під'їздах і дворах їх будинків, дорогою на роботу, в робочий час і в години дозвілля, оскільки там злочинність безпосередньо зачіпає їх інтереси, порушує права і свободи, посягає на життя, здоров'я та недоторканність.

За роки своєї незалежності Україна проголошувала різні програми покращення життя народу, посилення боротьби зі злочинністю, концепції реформування правоохоронної системи. Кожна політична сила перед виборами у свої лозунги і заклики включала ідеї викорінення злочинності в усіх її формах, підвищення ефективності профілактики порушень закону та забезпечення особистої безпеки громадян. Такі зусилля, скоріше, можна назвати псевдозусиллями, оскільки вони, як правило, мали результат із точністю до навпаки: злочинність зростала, набувала більш жорстоких форм, досягла ще більш витончених способів здійснення або відкритої агресії, спрямованої не тільки проти окремих громадян, а й проти самої української державності, її суверенності та цілісності. Тероризм, сепаратизм, екстремізм стали буденними явищами не тільки в окремих населених пунктах, а й на всій території України. Вбивства на замовлення, вбивства правоохоронців, незаконні озброєні формування під різним маскуванням, корупція державних службовців перестали бути якимось резонансним виключним фактором. Психологія населення сприймає неефективність протидії злочинності як неспроможність влади захистити членів суспільства від злочинних посягань.

Злочинність як суспільне явище завжди привертала увагу не тільки спеціалістів різних наукових напрямків, а й усіх людей. У людському суспільстві впродовж всієї історії його існування живе стійке несприйняття злочинності та страх перед злочинцями. І скільки існує людство – стільки воно шукає методи і способи боротьби із цим злом.

Людина є частиною суспільства, свого народу, громадянином своєї країни, підданим держави, живе в умовах того чи іншого політичного устрою. Вона не живе ізольовано, не є вільною від суспільства та повинна підкорятися його вимогам і правилам, тобто дотримуватися законів як писаних, так і тих, які існують на рівні моральних норм. Якщо людина порушує встановлені правила співіснування, то це означає, що вона вчиняє правопорушення. Тих, хто наважився порушити, переступити закон, причинити зло, називають злочинцями. Як із правопорушниками, так і зі злочинцями суспільство боролось в усі часи, встановлюючи для них різні міри покарання – від осуду до позбавлення свободи на все життя, що залишилося, а то і самого життя [2].

Держава у протидії злочинності зосереджує увагу в основному на покаранні за злочини, а не на виявленні причин правопорушень та їх усуненні. Причини злочинності – це соціальні явища різного характеру, що призводять до вчинення правопорушень на масовому, груповому та індивідуальному рівнях у будь-якій сфері суспільного життя. Світовий досвід свідчить про наявність певних загальних умов, які впливають на стан злочинності, її кількість і якісну динаміку. Причини злочинності не мають якогось стабільного, консервативного характеру, вони залежать від соціально-економічної ситуації в суспільстві, змінюються під впливом різних умов, у яких відбувається розвиток суспільства. У комплексі заходів із протидії злочинності мають бути передбачені більш глибокі дослідження психології злочинця, причини його поведінки, психологічних умов формування його особистості. Саме цим проблемам присвячена значна кількість праць у науковій творчості С.П. Бочарової. Її наукові позиції в умовах сьогодення як ніколи є актуальними і продовжують розвиватись ученими–психологами, кримінологами, соціологами.

Список бібліографічних посилань

1. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. М.: Норма, 1997. С. 8.
2. Бандурка А. М., Бандурка А. С. Преступность и творчество: монография. Харьков: Золотая миля, 2011. С. 3.

Одержано 19.02.2017

Преступность в Украине біла большой проблемой на протяжении многих лет, но особую актуальность она приобрела сейчас, что требует от общества комплексного противодействия преступности, в том числе психологического обеспечения такого противодействия. Опасность преступности увеличивается не столько количественно, сколько качественно по своим тяжелым последствиям и, прежде всего, человеческим потерям, что крайне негативно влияет на психологию населения. В таких условиях осмысление социальных причин преступности, выявление ее психологических механизмов, исследование психологии преступника, детерминант его поведения приобретают особую актуальность и значимость.

Ключевые слова: *противодействие преступности, психологическое обеспечение, личность преступника, декриминализация.*

UDC 351.74

William BRAME,

BSc (Hon), deputy regional coordinator & community policing advisor/trainer
for the European Union Advisory Mission Ukraine (EUAM Ukraine)

THE GUIDING PRINCIPLES OF POLICING

The legal identity of a UK police officer and its historical development based on ‘policing with consent’ and the changing style for a more accepted and representative police model.

We will focus on the historical arguments around the development of the modern police officer. The move towards Community Orientated policing and the development of a professional police service, representative of the society they serve.

It is open to debate as to when and how the term police came about, some date it back to China or Roman times, the actual term police originates from ancient Greece. But the origins of the modern professional and structured police service is widely accepted around the world, as originating from the UK and the formation of the Metropolitan Police in London, by Sir Robert Peel in 1829. Symbolically the office of constable is more than just a rank. In fact when a police officer in the UK swears his oath of allegiance to the Queen and to serve the people they are affirming their loyalty to serve with total impartiality.

“I, ... of ... do solemnly and sincerely declare and affirm that I will well and truly serve the Queen in the office of constable, with fairness, integrity, diligence and impartiality, upholding fundamental human rights and according equal respect to all people; and that I will, to the best of my power, cause the peace to be kept and preserved and prevent all offences against people and property; and that while

I continue to hold the said office I will to the best of my skill and knowledge discharge all the duties thereof faithfully according to law."

Every constable is a separate legal entity, thus ensuring the citizen is guaranteed an impartial law enforcement professional, free from influence and interference, independent and ultimately responsible to, and accountable to the public they serve. Every officer is personally responsible for his or her actions or inaction.

The 'Peelian Principles' [1] describe the philosophy that Sir Robert Peel developed to define an ethical police force. These principles are:

1. Every police officer should be issued an identification number [2], to assure accountability for his actions.

2. Whether the police are effective is not measured on the number of arrests, but on the lack of crime.

3. Above all else, an effective authority figure knows trust and accountability are paramount.

Along with this there were nine principles of modern policing issued in 1829, these are as applicable today as when they were issued.

They were:

1. To prevent crime and disorder, as an alternative to their repression by military force and severity of legal punishment.

2. To recognise always that the power of the police to fulfil their functions and duties is dependent on public approval of their existence, actions and behaviour, and on their ability to secure and maintain public respect.

3. To recognise always that to secure and maintain the respect and approval of the public means also the securing of the willing co-operation of the public in the task of securing observance of laws.

4. To recognise always that the extent to which the co-operation of the public can be secured diminishes proportionately the necessity of the use of physical force and compulsion for achieving police objectives.

5. To seek and preserve public favour, not by pandering to public opinion, but by constantly demonstrating absolutely impartial service to law, in complete independence of policy, and without regard to the justice or injustice of the substance of individual laws, by ready offering of individual service and friendship to all members of the public without regard to their wealth or social standing, by ready exercise of courtesy and friendly good humour, and by ready offering of individual sacrifice in protecting and preserving life.

6. To use physical force only when the exercise of persuasion, advice and warning is found to be insufficient to obtain public co-operation to an extent necessary to secure observance of law or to restore order, and to use only the minimum degree of physical force which is necessary on any particular occasion for achieving a police objective.

7. To maintain at all times a relationship with the public that gives reality to the historic tradition that the police are the public and that the public are the police, the police being only members of the public who are paid to give full-time attention to duties which are incumbent on every citizen in the interests of community welfare and existence.

8. To recognise always the need for strict adherence to police-executive functions, and to refrain from even seeming to usurp the powers of the judiciary, of avenging individuals or the State, and of authoritatively judging guilt and punishing the guilty.

9. To recognise always that the test of police efficiency is the absence of crime and disorder, and not the visible evidence of police action in dealing with them.

These principles still fit with the more modern concept of Community Policing. Many definitions exist of Community Policing, but essentially it is a philosophy and an organizational strategy that is based on the joint efforts of residents and the police in identifying and solving community problems.

With the roll-out of community policing in Ukraine the 'Peelian Principles' are as applicable to the concept of Community based policing and to a constable on patrol in the UK as they are to a Patrol Officer in Ukraine.

References

1. Peelian principles // Wikipedia:The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Peelian_principles (accessed: 14.03.2017).

2. Warrant card // Wikipedia:The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Warrant_card (accessed: 14.03.2017).

Received 15.03.2017

Вільям БРЕЙМ,

радник/тренер з питань взаємодії поліції з населенням,
Консультативна місія Європейського Союзу (Великобританія)

ПРОВІДНІ ПРИНЦИПИ ПОЛІЦІЮВАННЯ

У тезах розглянуто керівні принципи суспільно-орієнтованої поліцейської діяльності у Великій Британії в історичному та змістовному ракурсі. Зазначено, що реалізація цих принципів є важливою умовою формування правової та професійної ідентичності поліціантів. Наголошено, що керівні принципи поліції Великої Британії можуть бути застосовані в діяльності працівників патрульної служби України.

Ключові слова: керівні принципи поліціювання, поліція Великої Британії, суспільно-орієнтована поліцейська діяльність.

В тезисах рассмотрены руководящие принципы общественно-ориентированной полицейской деятельности в Великобритании в историческом и содержательном ракурсе. Отмечено, что реализация этих принципов является важным условием формирования правовой и профессиональной идентичности полицейских. Указано, что руководящие принципы полиции Великобритании применимы в деятельности работников патрульной службы Украины.

Ключевые слова: общественно-ориентированная полицейская деятельность, полиция Великобритании, руководящие принципы деятельности полиции.

УДК 159.922

Вадим Іванович БАРКО,

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4962-0975>;

Вадим Вадимович БАРКО,

кандидат педагогічних наук, науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ);

Людмила Андріївна КИРІЄНКО,

науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)

ПРОФЕСІЙНА УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА ПІДРОЗДІЛУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: ДЕФІНІЦІЯ, ЗМІСТ І СТРУКТУРА

Розкрито теоретичні засади розробки структурної моделі професійної управлінської компетентності керівника підрозділу Національної поліції України. Розглянуто основні підходи до визначення змісту і структури професійної управлінської компетентності керівника, на основі аналізу численних наукових досліджень обґрунтовується авторський варіант вказаної моделі. Використання такої моделі у процесі професійної підготовки керівників поліцейських підрозділів сприятиме формуванню у них належного рівня професійної управлінської компетентності.

Ключові слова: Національна поліція, професійна управлінська компетентність, компетенція, здібності, мотивація, особистість, індивідуально-психологічні якості.

В умовах реформування правоохоронних органів нашої держави особлива увага приділяється удосконаленню професійно-управлінської компетентності керівників підрозділів поліції. Дослідники вважають, що від неї багато в чому залежить успіх діяльності поліцейських підрозділів, якість прийнятих управлінських рішень.

Під професійно-управлінською компетентністю керівника традиційно розуміють узагальнене особистісне утворення, що включає володіння керівником сформованими компетенціями. До компетенцій, своєю чергою, дослідники відносять необхідні керівникові

знання, уміння й способи діяльності, а також розвинені професійно важливі якості та професійно-управлінський досвід, який забезпечує результативність його керівної діяльності [1, с. 129]. Таким чином, науковці розмежовують поняття «компетентність» і «компетенція», більшість авторів виходять із того, що компетентність – це сукупність низки компетенцій, реалізованих у діяльності [2, с. 110]. Водночас дослідники підкреслюють, що у найзагальнішому вигляді під компетенцією слід розуміти здатність людини виконувати певну діяльність відповідно до пред'явлених вимог, а компетентність визначає рівень володіння цією компетенцією (зазвичай не однією, а декількома) [3, с. 16].

На теперішній час опубліковано чимало робіт, що описують структуру й зміст професійної компетентності фахівців у різних сферах професійної діяльності. Так, А. К. Маркова в структурі компетентності професіонала виділила чотири компоненти: спеціальний, соціальний, особистісний та індивідуальний, описавши їх як види професійної компетентності [4, с. 26]. І. О. Зимняя на основі положень, сформульованих у психології, виділила три основні групи компетентностей: компетентності, що стосуються самого працівника, як особистості та суб'єкта життєдіяльності; компетентності, що стосуються взаємодії людини з іншими; компетентності, що відносяться до діяльності людини й проявляються в усіх її типах і формах [5, с. 23].

Концептуально цікава побудова моделі професійної компетентності запропонована С. О. Хазовою. Автор представляє структуру професійної компетентності у двох видах, а саме: 1) функціонально-змістовному – розглядається як сукупність компетентностей, які стосуються сфер діяльності, спілкування і поведінки, функціонально-змістовними складовими професійної компетентності у цій моделі є такі компоненти: загальнопрофесійний (загальнонаукові та дослідницькі компетенції); загальногалузевий (освітні та специфічні компетенції, які стосуються підготовки фахівців у певній галузі); спеціальний (педагогічні, управлінські, рекреаційні компетенції); 2) психологічному – являє собою сукупність когнітивно-інтелектуальних і діяльнісно-поведінкових компонентів [3, с. 17].

На наш погляд, у моделі професійної компетентності будь-якого фахівця доцільно виокремити дві базові компетенції: 1) власне професійні компетенції, що включають у себе вимоги, які пред'являються до керівника відповідно до змісту та специфіки професійно-управлінської діяльності; 2) професійні компетенції, які охоплюють професійно-психологічні характеристики особи, тобто професійні й індивідуально-психологічні якості керівника, що забезпечують успішність його професійно-управлінської діяльності.

Ґрунтуючись на представленій вище узагальненій моделі у структурі професійної компетентності керівника (зокрема керівника підрозділу поліції) також доцільно виділити дві базові складові: 1) професійні компетенції, що включають професійно необхідні знання (когнітивний компонент) і професійно-управлінські здібності (функціонально-діяльнісний компонент), відповідно до пред'явлених вимог щодо змісту й специфіки професійно-управлінської діяльності керівника; 2) професійно-психологічні характеристики, які представляють професійно важливі індивідуально-психологічні якості керівника, що забезпечують успішність його професійно-управлінської діяльності.

Когнітивний компонент структури професійної управлінської компетентності керівника являє собою сукупність знань, які, враховуючи сферу їхнього застосування, можуть бути умовно розділені на дві групи: знання специфіки управлінської діяльності в поліції: особливостей організації управлінського процесу, у тому числі змісту й специфіки застосування нормативних правових актів; особливостей організації управлінського процесу в професійній діяльності керівника; функціонального змісту управлінської діяльності керівника тощо; знання психологічних основ управлінської діяльності керівника: мотиваційних теорій; соціально-психологічних особливостей функціонування службового колективу; стилів керівництва тощо. *Функціонально-діяльнісний компонент* являє собою здібності, спрямовані на вміння керівника результативно здійснювати управлінські функції в професійній діяльності. Функціонально-діяльнісний компонент, на відміну від когнітивного, формується на основі впровадження теоретичних моделей у професійну діяльність.

Таким чином, модель професійної управлінської компетентності керівника підрозділу поліції виступає у вигляді системи професійних знань і умінь, що забезпечують у своїй сукупності ефективність застосування технологій цілеспрямованого впливу на процеси, що

відбуваються у підпорядкованій керівникові формальній організаційній ланці, створюють необхідні умови для вирішення завдань, які поставлені перед поліцейським підрозділом. На наш погляд, охарактеризована вище структура професійно-управлінської компетентності може використовуватись як орієнтир при розробці програм професійної управлінської підготовки керівників поліцейських підрозділів за відповідними напрямками і специфікою діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Евтихов О. В., Караваев А. Ф. Формирование основ профессионализма и профессиональной компетентности курсантов в вузе правоохранительных органов как педагогическая проблема. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2014. № 1 (48). С. 128–132.

2. Невирко Д. Д., Евтихов О. В., Жильцов А. В. Формирование профессионально-управленческой компетентности руководителей подразделений органов наркоконтроля. *Вестник Сибирского юридического института ФСКН России*. 2016. № 1 (22). С. 107–118.

3. Хазова С. А. Компетентность конкурентоспособного специалиста по физической культуре и спорту. М.: Академия, 2010. С. 15–26.

4. Маркова А. К. Психология профессионализма. М.: Знание, 1996. С. 25–36.

5. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании. М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. С. 22–24.

6. Невирко Д. Д., Евтихов О. В., Жильцов А. В. Профессионально-управленческая компетентность руководителя подразделения по контролю за оборотом наркотиков. Красноярск: КГПУ им. В. П. Астафьева, 2016. 136 с.

Одержано 21.02.2017

Раскрыты теоретические подходы разработки структурной модели профессиональной управленческой компетентности руководителя подразделения Национальной полиции Украины. Рассмотрены основные подходы к определению содержания и структуры профессиональной управленческой компетентности руководителя, на основе анализа многочисленных научных исследований обосновывается авторский вариант указанной модели. Использование такой модели в процессе профессиональной подготовки руководителей полицейских подразделений будет содействовать формированию у них необходимого уровня профессиональной управленческой компетентности.

Ключевые слова: *Национальная полиция, профессиональная управленческая компетентность, компетенция, способности, мотивация, личность, индивидуально-психологические качества.*

УДК 343.163+159.9+35.082

Інна Миколаївна БЕВЗЮК,

кандидат психологічних наук,
старший викладач відділу підготовки прокурорів
з організації роботи в органах прокуратури
Національної академії прокуратури України (м. Київ)

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ ПРОКУРОРА

Розглянуто питання розвитку комунікативної компетентності прокурора крізь призму компетентнісного підходу до функціональної сфери прокуратури та формування сукупності знань, умінь і навичок, необхідних для його ефективної професійної діяльності.

Ключові слова: *комунікативна компетентність, прокурори, спілкування.*

Комунікативна компетенція як професійно необхідна якість прокурора вважається важливою складовою його професійної компетенції. Комунікація є основним видом прокурорської діяльності, де спілкування виступає засобом, за допомогою і в процесі

застосування якого здійснюється реалізація завдань, поставлених перед органами прокуратури. Крім того, в загальній психологічній структурі діяльності прокурора спілкування, яке виражає власне комунікативну природу цієї діяльності, є смислоутворюючою компонентою. Тому серед важливих якостей особистості прокурора комунікативні властивості і уміння вважаються найбільш значущими. По-перше, ефективність і якість роботи значною мірою залежить від характеру його відносин в соціумі [1]. Серед різноманітних труднощів і проблем, які виникають в роботі майбутнього прокурора, одне з провідних місць займають труднощі і проблеми у спілкування. Тому невідповідність до спілкування часто призводить до різних утруднень в його професійній діяльності. По-друге, багатоаспектна та поліфункціональна діяльність прокурора зумовлює високі вимоги до його індивідуально-психологічних особливостей та професійних якостей, зокрема до рівня його комунікативної компетентності. Річ у тім, що професійна діяльність прокурора відноситься до видів праці, де спілкування, що супроводжує його діяльність, перетворюється на професійно значущий чинник.

Відповідно вимогам ст. 33 Закону України «Про прокуратуру» кандидат на посаду прокурора проходить протягом одного року спеціальну підготовку у Національній академії прокуратури України з метою отримання знань та навичок практичної діяльності на посаді прокурора, складання процесуальних документів, вивчення правил прокурорської етики. Беззаперечно, що в системі спеціальної підготовки відповідну роль має посідати розвиток комунікативної компетентності.

На загальному рівні проблема комунікації, спілкування є фундаментальною проблемою психології, а саме поняття комунікативність, спілкування є базовою категорією психологічної науки [3, с. 8]. Проте залишається недостатньою розробка психологічних особливостей професійної підготовки прокурорів, зокрема психологічних особливостей розвитку практичної компоненти їхньої комунікативної компетентності. Незважаючи на сам факт визнання значущості цієї проблеми в літературі, навчання професійно спрямованого діалогічного спілкування на основі комплексного формування навичок професійно-комунікативної поведінки ще не знайшло необхідного відображення в теорії та практиці спеціальної підготовки кандидатів на посаду прокурорів.

У контексті сучасних проблем формування комунікативної компетенції важливо, на наш погляд, звернути увагу на структуру спілкування. Різні науки мають власні точки зору на це питання. Виділяють такі три взаємозв'язаних його сторони: 1) комунікативна – обмін інформацією між індивідами; 2) інтерактивна – організація взаємодії суб'єктів, що спілкуються (суб'єкт – суб'єктні відносини), тобто обмін не тільки знаннями, думками, ідеями, але й діями, зокрема під час побудови спільної стратегії взаємодії; 3) перцептивна – процес взаємного сприймання і розуміння комунікантів, пізнання ними одне одного [2, с. 58]. Усі ці сторони у спілкуванні як багатомірному процесі виступають єдиним цілим.

Спираючись на теоретико-методологічні положення психології спілкування та положення про комунікативну компетентність, ми розглядаємо професійну комунікативну компетентність прокурора як динамічне утворення, яке формується під впливом змістовних характеристик діяльності, системи пред'явлених вимог, досвіду особистісних досягнень. Передусім, зроблена спроба виділити необхідну та достатню сукупність комунікативних умінь, діагностика сформованості та розвиток яких буде сприяти ефективній професійній діяльності прокурора. З цією метою для вивчення комунікативної компетенції у майбутніх працівників прокуратури, а також з'ясування можливостей застосування психологічного тренінгу як методу формування комунікативності у прокурорів нами було проведено психодіагностичне дослідження. Контингент дослідження – слухачі Інституту підвищення кваліфікації кадрів Національної академії прокуратури України (ІПК НАПУ).

Психологічна діагностика прокурорів дозволила встановити потенційний рівень розвитку комунікативності, здатність до ефективного спілкування, прогнозувати стратегію поведінки та особливості спілкування, встановлення взаємовідносин з особами, групою, в деякій мірі управлінський потенціал особистості тощо. Слід зазначити, що за результатами методик, проведених спостережень та бесід ми дійшли висновку: прокурорам притаманний середній рівень сформованості комунікативної компетенції тобто студенти мали середні показники за основними критеріями, або деякі показники виражені чітко, а деякі гірше і

вимагають розвитку. Можна відмітити гнучкість поведінки, соціальну адаптованість, потребу у спілкуванні. Це вказує не стільки на ступінь адаптації, скільки на реалізуючи її індивідуальні механізми.

На основі отриманих результатів був розроблений цикл занять, спрямований на формування та розвиток комунікативної компетенції, вмінь та навичок професійного спілкування, встановлення психологічного контакту, розуміння невербальних засобів спілкування тощо. В ході тренінгового циклу послідовно реалізовувалися поставлені нами завдання. Основними методичними засобами психологічного впливу виступали невербальні ігри та вправи, що інтенсифікували подачу та прийом зворотного зв'язку та сприяли об'єктивізації невербальної поведінки інших та власної, групової дискусії у вигляді аналізу конкретних ситуацій.

Резюмуючи сказане можна зробити висновок про те, що тренінг як навчання має істотні переваги перед іншими формами та видами навчання, особливо під час спеціальної підготовки прокурорів, діяльність яких проходить у складних і напружених ситуаціях, вимагає від них не просто знань, а й умінь застосовувати свої знання на практиці. А розробка тренінгових програм та практичних вправ на основі психодіагностичних показників слухачів ІПК НАПУ, які входять до тренінгових груп, дають змогу підвищити ефективність групової роботи.

Таким чином слід зауважити, що застосування тренінгових технологій є, по суті, процесом психологічного проектування, спрямований на вирішення конкретної ситуації індивідуального розвитку або соціальної взаємодії з використанням знань і досвіду наукової та практичної психології. Тренінгові технології являють собою навчальну технологію, орієнтовану на використання активних методів групової роботи з метою формування і розвитку комунікативної компетентності прокурорів.

Список бібліографічних посилань

1. Андреева Г. М. Социальная психология. М.: Аспект Пресс, 1996. 376 с.
2. Леонтьев А. А. Психология общения: пособие. М.: Смысл, 1997. 365 с.
3. Ломов Б. Ф. Категория общения и деятельности в психологии. *Психологический журнал*. 1981. № 1. С. 3–17.

Одержано 14.02.2017

Рассмотрены вопросы развития коммуникативной компетентности прокурора сквозь призму компетентностного подхода к функциональной сфере прокуратуры и формирования совокупности знаний, умений и навыков, необходимых для его эффективной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, прокуроры, общение.

УДК 159.9:354

Юлія Юрїївна БОЙКО-БУЗИЛЬ,

кандидат психологічних наук, доцент,
докторант кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНА СЕГРЕГАЦІЯ КЕРІВНИХ ПОСАД В МВС УКРАЇНИ

Актуалізовано проблему професійної сегрегації за ознакою статі в сфері управління. Проаналізовано напрацювання щодо гендерного паритету та нерівності у розподілі керівних посад в органах і підрозділах МВС України. Розглянуто приклади успішних жіноч-управлінців.

Ключові слова: гендерна сегрегація, жінка-управлінець, МВС України.

Розвиваючись як демократична та правова держава, орієнтуючись на загальнолюдські гуманні цінності та впроваджуючи європейські стандарти, Україна обрала вектор рівного ставлення до жінок та чоловіків з забезпеченням їх рівнозначними можливостями, доступом

та розподілом ресурсів у всіх сферах суспільної та державної діяльності, особливо в сфері управління. Відтак, надзвичайної актуальності набуває проблема гендерної диспропорції у посадовій ієрархії керівної ланки МВС України.

Значний внесок у дослідження явища гендерної сегрегації в МВС зробили Л. М. Балабанова, О. М. Бандурка, В. І. Барко, С. П. Бочарова, І. В. Клименко, К. Б. Левченко, П. В. Макаренко, О. А. Мартиненко, Л. І. Мороз та ін. Однак, підняте питання потребує подальшого наукового пошуку та розробки.

Гендерна сегрегація є виразом тенденції стійкого розподілу жінок і чоловіків між різними сферами трудової діяльності, коли представники кожної статі з різних причин зайняті на різних видах занять, робіт, тим самим створюючи нерівномірність представництва жінок і чоловіків в різних галузях та професіях. Інакше кажучи, відбувається процес фемінізації одних і маскулінізації інших галузей, що набуває виразу гендерно асиметричного наповнення професійного середовища через викривленість розподілу чоловіків і жінок у певних професійних групах [2, с. 45].

Розмежують горизонтальну та вертикальну гендерну сегрегацію. Горизонтальна сегрегація – це нерівномірність (нерівноправність) у розподілі між чоловіками та жінками, що проявляється за окремими галузями чи професіями. Вертикальна сегрегація проявляється через низьку доступність для жінок престижних професій і посад, пов'язаних з відповідальністю і прийняттям управлінських рішень [1, с. 71].

Номінально, гендерна сегрегація (від лат. segregatio – поділ, відділення, розподіл) є дискримінаційним поділом за ознаками статі, за якого представники однієї статі поставлені в нерівне становище з іншою статтю [3, с. 202], що найяскравіше прослідковується на прикладі «жіночих» та «чоловічих» професій. Так, до суто «чоловічих» управлінських посад відносять керівну ланку в МВС України. Та, жінки повсякчас прагнули гендерного паритету, особливо в сфері управління, а чоловіки традиційно очолювали керівні органи і підрозділи МВС України та прискіпливо оцінювали роботу перших.

У науковців досі немає єдиної думки щодо особливостей гендерного менеджменту. Відомі дві основні позиції: одні дослідники переконані, що існує особливий, притаманний тільки жінкам, спосіб управління, інші – заперечують таку специфіку.

Звернемося до рис суто «жіночого» менеджменту відповідно до функцій процесу управління: 1) планування (визначаються цілі діяльності, необхідні для цього засоби та розробляються методи найефективніші в конкретних умовах). Жінки-керівники сприймають кар'єру, як особистісний ріст, як самореалізацію, тому є обережними та виваженими у прийнятті рішень, творчо підходять до виконання поставлених завдань, більш законослухняні та орієнтовані на морально-психологічний клімат у підпорядкованому колективі – «Жінки здатні на все, а чоловіки – на все інше» (Анрі Реньє); 2) організація (встановлюється порядок та погоджена послідовність цілеспрямованої взаємодії для досягнення поставленої мети). Жінкам-керівникам характерний більше демократичний стиль керівництва, вміння знаходити компроміси, домовлятися, згладжувати гострі кути та досягати прийняття зважених рішень, вони мислять масштабно, здатні до переключення та гнучкості, легше переносять професійні труднощі, в критичних ситуаціях стресостійкі – «Чоловіки ведуть гру, а жінки знають рахунок» (Роджер Уоддіс); 3) мотивація (активізація та спонукання до виконання поставлених цілей). Жінки-керівники завдяки своїй природній хитрості, комунікабельності та емоційності здатні до більш ширшого спектру способів впливу на підпорядкований персонал, поводять себе гнучко, розумно поєднуючи жорсткість, інтуїцію, похвалу та дипломатичність – «Чоловіки створюють закони, жінки – мораль» (Франсуа Гібер); 4) контроль (кількісно-якісна оцінка та облік результатів роботи). Жінки-керівники здатні до пошуку нових форм і методів роботи, допомоги підпорядкованому особовому складу в оволодінні ними, їх навчання, вміння раціонально використовувати час, планувати свою роботу, можуть реалізовувати і жорсткі стратегії по відношенню до тих, хто не справляється з поставленими завданнями – «Чоловік стурбований тим, що про нього думають; для жінки важливіше, що про неї говорять» (Теодор Готліб Гіппель).

Жінкам-керівникам також притаманні певні специфічні особливості, які перешкоджають виконанню управлінських обов'язків: жінку простіше розташувати до себе красивим компліментом, пом'якшити її настрій, викликати співчуття та скористатися її прихильністю;

жінки менш психологічно стійкі, незалежні, сміливі, ніж чоловіки, тому гірше контролюють себе; жінкам може бути притаманна тиранія та деспотичність, особливо що стосується «потенційного» конкурента; найчастіше жінки поєднують посадову завантаженість з домашніми справами, насамперед, з материнськими обов'язками, що може її відволікати та виснажувати тощо.

Однак, ми переконані, що жінка-керівник поєднуючи якості директивного управлінця та емоційного лідера з традиційно жіночими рисами, такими як привабливість, чуйність, чуттєвість, дбайливість, доброзичливість, гуманність, гнучкість, спостережливість, справедливість, мудрість, хитрість, практичність, креативність та романтичність може стати ідеальним керівником.

На жаль, думка про те, що «жінка не може бути хорошим керівником», у нашому суспільстві давно уже перетворилась на стійкий стереотип. І тільки жінки, котрі досягли значних успіхів, продовжують доводити зворотне. Тому, привернемо увагу до найбільш визнаних талановитих жінок-управлінців. Один з базових та найпотужніших у системі МВС центрів відомчої освіти та науки України – Харківський національний університет внутрішніх справ, у період з 2007 по 2010 роки, очолювала заслужений юрист України, доктор юридичних наук, генерал-майор міліції у відставці, повний кавалер орденів княгині Ольги – Ганна Олександрівна Пономаренко. Національну поліцію України у період з 2015 по 2016 рік очолювала грузинський та український політичний діяч Хатія Мамуковна Деканоїдзе. Вище згадані жінки підтверджують загально визнану тезу, що управлінська позиція – це важливе рішення для жінки, тому вибирають її тільки сильні і різнобічні особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Вольний К. З. Гендерні аспекти зайнятості: українські реалії і світовий досвід. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2009. № 1. С. 69–80.
2. Іващенко О. В., Лободина О. М. Гендерна сегрегація чи гендерна асиметрія на ринку праці: теоретичні засади та емпіричне проявлення при працевлаштуванні в Україні. *Український соціум*. 2013. № 1. С. 43–62.
3. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. Сучасне гендерне мислення: словник. Київ: К.І.С., 2005. 280 с.
4. Шипунов В. Г., Кишкель Е. Н. Основы управленческой деятельности: социальная психология, менеджмент: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Вища шк., 2004. 327 с.

Одержано 17.02.2017

Актуалізована проблема професійної сегрегації по признаку пола в сфері управління. Проаналізовані наробки по отношению гендерного паритета и неравенства в распределении руководящих должностей в органах и подразделениях МВД Украины. Рассмотрены примеры успешных женщин-управленцев.

Ключевые слова: *гендерная сегрегація, жінчина-управленец, МВД України.*

УДК 159.9.072.4

Анастасія Миколаївна БОЛЬШАКОВА,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри соціальної психології Харківської державної академії культури

ЖИТТЄТВОРЧИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ОВС УКРАЇНИ

Реалізовано життєтворчий підхід до теоретичного дослідження управлінських здібностей у структурі професійно важливих якостей керівника ОВС України. Життєтворчі здібності досліджено як індивідуально-психологічні особливості, що забезпечують успішність в оволодіння та подальшій реалізації стратегій творчого планування та здійснення життєвого шляху як індивідуального творчого проекту. Визначено окремі види життєтворчих здібностей керівника ОВС: усвідомлення смислу життя, життєстійкості, цілепокладання, гнучкості, особистісного зростання, креативності, рефлексії.

Ключові слова: *керівники ОВС України, життєтворчий підхід, життєтворчі здібності.*

За сучасних умов докорінної перебудови правоохоронних структур виникає додаткове навантаження на психічні та фізичні можливості співробітників ОВС, зокрема суттєво підвищуються вимоги до керівників правоохоронних органів, які мають забезпечувати як високі показники ефективності поточної правоохоронної діяльності, так і успішну реалізацію реформи правоохоронної системи, що відбувається в Україні.

Різні групи екстремальних факторів професійної діяльності керівників правоохоронних органів здійснюють значний руйнівний вплив на їх психічне та фізичне благополуччя і можуть призводити до зниження ефективності професійно-управлінської діяльності, уповільнення темпів та дезінтеграції подальшого професійного та особистісного розвитку, розпаданню професійної самосвідомості, зниження професійної адаптивності, послаблення набутих професійних даних, розвитку особистісних деформацій [2].

Обов'язковою умовою успішного подолання керівниками ОВС несприятливого впливу екстремальних чинників професійної діяльності є своєчасний розвиток їх психологічної готовності до несення служби в органах охорони правопорядку та зокрема виконання в них управлінських функцій.

Базовою складовою психологічної готовності до управлінської діяльності в ОВС є певна структура професійно важливих якостей керівника, високий рівень розвитку яких мінімізує вірогідність помилок та зривів у роботі, знижує можливість розвитку психічних та психосоматичних розладів, підвищує захищеність особистості від професійної небезпеки [4].

На сьогодні існує значна кількість підходів до розробки моделі управлінських здібностей керівника (конкурентний, ситуативний, рефлексійно-ціннісний, соціально-психологічний, комплексний та ін.). Втім, сучасні реалії висувують підвищені вимоги до здатності керівника ОВС не тільки успішно здійснювати управлінські функції, але й бути суб'єктом свого життєвого шляху, творчо та активно будувати ефективну та позитивну стратегію життєвого самоздійснення, в якій враховуються зовнішні соціальні вимоги та внутрішньоособистісна потреба в самореалізації й саморозвитку [1]. Серед характеристик успішної життєвої стратегії можна відзначити: активність, відповідальність, ініціативність, індивідуальність, творчість, самостійність, своєчасність, продуктивність. Особливою, вищою формою цих здібностей та прояву творчої природи особистості керівника ОВС, яка забезпечує йому ефективність самостійного вибору стратегії життя, розробки життєвих планів, розв'язання життєвих проблем, є життєтворчість.

Виходячи із загального розуміння здібностей, життєтворчі здібності було визначено як індивідуально-психологічні особливості людини, що забезпечують успішність оволодіння та подальшого використання засобів, механізмів та стратегій творчого планування, проектування та здійснення життя як індивідуального проекту. Методологічною основою систематизації життєтворчих здібностей керівника ОВС України було обрано теоретичне уявлення про те, що в життєтворчості, як процесі побудови життя, можна виділити дві складові. Перша складова (процеси проектування) передбачає побудову життєвих планів та програм, формування життєвих стратегій та концепцій. Друга (процеси здійснення) – є реалізацією розроблених життєвих проектів [3].

У відповідності до виділення двох названих складових життєздійснення, у результаті теоретичного аналізу проблем життєтворчості було виділено сім видів життєтворчих здібностей.

Здібності до усвідомлення смислу життя виявляються у здатності керівника ОВС знаходити смисл свого існування, відчувати безумовну цінність життя, формулювати власне життєве призначення, спроможність узгодити усвідомлюваний смисл з реальною спрямованістю життєдіяльності та наявними внутрішніми ресурсами та схильностями особистості.

Здібності життєстійкості проявляються у здатності до життєвої витривалості, екзистенційної мужності, вміння долати життєві труднощі, не втрачаючи контролю над собою та перебігом життя, зберігаючи творчий характер керування професійною діяльністю та життєвим шляхом взагалі.

Здібності цілепокладання у відповідності до життєтворчого підходу до управлінських здібностей керівника ОВС проявляються в осмисленні людського життя як багатогранного, динамічного процесу, що містить безліч альтернатив та можливостей, потребує рішучості в

здійсненні вибору життєвих цілей та засобів їх реалізації, наполегливості, цілеспрямованості, послідовності.

Життєтворчі здібності у сфері особистісної гнучкості керівника ОВС проявляються у відчутті відносного комфорту в невизначеній, неочікуваній ситуації; здатності працювати над вирішенням життєвого завдання навіть за умов нестачі інформації; здатності сприймати нові, неочікувані ситуації як стимул для творчого розвитку.

Здібності особистісного зростання пов'язані з впевненістю керівника правоохоронних органів у необхідності постійного особистісного та професійного зростання, прагнення до підвищення компетентності у різних сферах. Життєтворчі здібності до забезпечення особистісного прогресу та запобігання стагнації зумовлюють наявність життєдайних взаємин; глибинну інтеграцію з найважливішими реаліями власної сутності (ідентичністю, сутнісною діяльністю, смисложиттєвою мотивацією та ін.); долання психічних травм минулого.

Креативні здібності пов'язані зі здатністю керівника ОВС зробити життя привабливим та цікавим, вмінням знайти щось захоплююче у будь-якій справі, прагненням до створення нового у всьому, чим він займається.

Рефлексивні здібності керівника ОВС виявляються у розумінні своїх особливостей, здатності знаходити психологічні причини вчинків, прагненні до самопізнання.

Список бібліографічних посилань

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.
2. Медведев В. С. Психология профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.06. Киев, 1999. 412 с.
3. Психология і педагогіка життєтворчості: навч.-метод. посіб./МОН України; Ін-т змісту і методів навчання; Ін-т педагогіки АПН України; Ін-т соціології НАН України. Київ, 1996. 792 с.
4. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека. М.: Логос, 1996. 319 с.

Одержано 17.02.2017

Реализован жизнетворческий подход в теоретическом исследовании управленческих способностей в структуре профессионально важных качеств руководителя ОВД Украины. Жизнетворческие способности исследованы как индивидуально-психологические особенности, обеспечивающие успешность в овладении и последующей реализации стратегий творческого планирования и осуществления жизненного пути как индивидуального творческого проекта. Определены отдельные виды жизнетворческих способностей руководителя ОВД: осмысления жизни, жизнестойкости, целеполагания, гибкости, личностного роста, креативности, рефлексии.

Ключевые слова: руководители ОВД Украины, жизнетворческий подход, жизнетворческие способности.

УДК 159.98:351.74

Олена Вікторівна ВАГІНА,

доцент кафедри оперативної розшукової діяльності
Університету державної фіскальної служби України,
аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8934-4752>

МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПОЛІЦІЇ

Розглянуто досвід застосування поліграфа в органах внутрішніх справ. Зазначено, що на сьогоднішній день більш ніж у сімдесяти країнах світу в правоохоронних органах застосовується психофізіологічний метод з використанням поліграфа для вирішення актуальних питань, що стосуються кадрового забезпечення поліції, а також особливостей розкриття та розслідування злочинів, що вказує на актуальність теми, її затребуваність і сучасність.

Ключові слова: поліграф, кадрове забезпечення, поліція, злочини.

В сучасних умовах з метою ефективної протидії злочинності та корупції особливого значення набуває питання розвитку та використання правоохоронними органами інноваційних методів. Одним із таких методів виявлення достовірної інформації є психофізіологічний метод з використанням поліграфа.

Серед різноманіття технічних засобів, які можуть високоточно реєструвати психофізіологічні зміни параметрів організму людини («Варіографи», «Сфігмографи», «Плетізмографи» тощо) він вирізняється своєю можливістю виявлення та фіксації одночасної реакції кількох різних показників. Даний прилад, починаючи від першої половини ХХ ст. і по нинішній час щодня виборює та підтверджує свою ефективність. Він пройшов тернистий шлях свого становлення і на сьогоднішній день майже сімдесят країн світу використовують поліграф у різних сферах життєдіяльності. Результати його застосування знаходять відображення у цивільній, адміністративній, фінансовій діяльності, психологічному кадровому відборі кандидатів на відповідні посади та у діяльності правоохоронних органів.

Історія становлення і розвитку поліграфічних досліджень в Україні тісно пов'язана з системою Міністерства внутрішніх справ. Початком можна вважати 1999 рік, коли група з числа п'яти викладачів і науковців системи МВС України пройшла перепідготовку в Академії юридичної психофізіології (м. Ларго, США) за спеціальністю «екзаменатор поліграфа». У травні 1999 р. в Національній академії внутрішніх справ України був проведений круглий стіл на тему «Проблеми і напрямки впровадження поліграфа у практичну діяльність органів внутрішніх справ України» за участю представників МВС, представників Служби безпеки і Міністерства оборони України, українських та російських поліграфологів-практиків. До першочергових завдань впровадження приладу було віднесено розробка відомчої нормативної бази, науково обґрунтованих методик опитування громадян із використанням поліграфа та визначення основних вимог з технічного забезпечення і організації проведення опитувань. З цього моменту почали проводитись наукові дослідження з проблематики поліграфічних опитувань, питанням науково-психологічного і правового забезпечення використання поліграфа присвятили праці українські та зарубіжні науковці В. І. Барко, С. К. Делікатний, Ж. Ю. Половнікова, Т. Р. Морозова, Д. А. Мовчан, О. В. Шаповалов, В. А. Варламов, Р. Лурія, К. Бакстер, Дж. Рейд та інші. Невдовзі, а саме 28 серпня 2001 року, був виданий Наказ МВС України № 743 «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України», яким регламентувалося проведення протягом 2001–2002 років експерименту з використанням поліграфів при професійно-психологічному відборі кандидатів на службу і навчання в навчальних закладах МВС України, зарахуванні до складу миротворчих місій або осіб, які висуваються на керівні посади, а також, працівників, стосовно яких проводяться службові перевірки. У 2002 р. підведено підсумки експерименту і підтверджено ефективність використання поліграфів як у роботі з персоналом, так і в процесі розкриття та розслідування злочинів, розпочалось широке впровадження поліграфічних технологій у систему МВС України.

Ключовим у справі впровадження поліграфічних технологій в систему МВС України можна вважати 2004 рік. З метою супроводження оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ України видано наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України», п. 1.13 якого затверджував Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом. Вказана Інструкція, як і зазначений наказ, визначає основні напрямки, принципи та умови використання поліграфів у процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу і навчання, під час кадрових перевірок та проведенні службових розслідувань [1–3].

До речі, у світі перевірки на поліграфі проводяться більш ніж у 75 країнах, серед яких загальноновизнаним лідером є США. Великою популярністю поліграф користується як в діяльності правоохоронних органів, так і державних інституцій, приватних компаній Японії, Туреччини, Ізраїлю, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-

сусідів: Польщі, Болгарії, Чеської Республіки, Словаччини, Словенії, Угорщини, Росії, Білорусі, Молдови [4].

Проведений нами аналіз закордонної та вітчизняної практики використання поліграфних технологій показав, що на сьогодні поліграф ефективно використовується у підрозділах поліції, державних органах і кримінальному судочинстві розвинутих країн світу, напрацьовано немало здобутків вітчизняних поліграфологів. Можна зробити обґрунтований висновок про те, що серед існуючих та доступних новітніх технологій, поліграф є одним з найбільш перспективних та ефективних психологічних засобів вирішення актуальних питань, що стосуються кадрового, а також особливостей розкриття та розслідування злочинів. Таким чином робляться практичні конкретні кроки на державному рівні спрямовані на боротьбу з корупцією, нейтралізацію та профілактику посадових злочинів державними службовцями, що відповідає позитивній світовій практиці протидії корупції, виявлення та профілактики службових злочинів.

Список бібліографічних посилань

1. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-04>.

2. Барко В. І., Клименко І. В., Криволапчук В. О. Профілактика адиктивної поведінки у працівників ОВС України: навч. посіб. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2009. 52 с.

3. Свон Р. Д. Эффективность правоохранительной деятельности и ее кадровое обеспечение в США и России. СПб.: Алетейя, 2000. 296 с.

4. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 5. С. 256–262.

Одержано 19.02.2017

Рассмотрен опыт применения полиграфа в органах внутренних дел. Отмечено, что на сегодняшний день более чем в семидесяти странах мира в правоохранительных органах применяется психофизиологический метод с использованием полиграфа для решения актуальных вопросов, касающихся кадрового обеспечения полиции, а также особенностей раскрытия и расследования преступлений, что указывает на актуальность темы, ее востребованность и современность.

Ключевые слова: полиграф, кадровое обеспечение, полиция, преступления.

УДК 159.9

Вероніка Анатоліївна ВЕРЕМЕЙЧИК,

бакалавр соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ У КУРСАНТІВ НУЦЗУ З РІЗНИМ РІВНЕМ РЕЗИСТЕНТНОСТІ ДО СИТУАЦІЙ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Представлено результати дослідження особливостей саморегуляції у курсантів НУЦЗУ з різним рівнем резистентності до ситуацій невизначеності. Проаналізовано загальний рівень саморегуляції та її різноманітні види, що характерні для осіб, толерантних-інтолерантних до ситуацій невизначеності.

Ключові слова: саморегуляція, самопрезентація, стратегії самопрезентації, самооцінка, невизначеність, толерантність до невизначеності.

Саморегуляцію слід вважати одним з ключових системоутворюючих ознак особистості. На це вказує і Н.І.Шевандрин, який відзначає, що саморегуляція – це системна

характеристика, що відображає здатність особистості до сталого функціонування в різних умовах життєдіяльності. Значення цієї характеристики проявляється в навмисній регуляції особистістю параметрів свого функціонування (стану, поведінки, діяльності, взаємодії з оточенням), які оцінюються суб'єктом як бажані [5, с. 21]. Від ступеня досконалості процесів саморегуляції залежить успішність, продуктивність, кінцевий результат будь-якого акту активності. За визначенням О. А. Конопкіна, психічна саморегуляція – один з вищих рівнів регуляції активності біологічних систем, що визначає «якісну специфіку її психічних програм відображення і моделювання дійсності, в т. ч. рефлексію суб'єкта на самого себе і свою активність, діяльність, вчинки» [4, с. 6].

Сучасний світ – світ потрясінь, змін і криз. Умови нашого життя характеризуються високим рівнем невизначеності, пов'язаних з нестійкою системою цінностей, інформаційними навантаженнями, екстремальними умовами праці. Ставлення до невизначеності впливає на резистентність адаптаційних резервів організму. Поняття «невизначеність» має різні тлумачення. Під невизначеністю розуміється сукупність обставин, які характеризуються неповнотою інформації та стохастичною природою. Головною характеристикою «нової повсякденності» є високий рівень невизначеності. Крім цього до «зовнішнього» тиску невизначеності, додається ще й невизначеність «внутрішня» [2, с. 143–147].

Актуалізується введення в апарат психології поняття «толерантність до невизначеності» в зв'язку з необхідністю пояснення особливостей поведінки особистості в багатозначних ситуаціях, зокрема готовності її приймати ці ситуації або уникати їх.

Для інтолерантної особистості характерним є: сприйняття невизначеної ситуації як джерела загрози; намагання приймати поспішні рішення, часто без урахування справжнього стану справ; потяг до очевидного та безумовного прийняття чи відторгнення у відносинах з іншими людьми; схильність реагувати занепокоєнням на незрозумілі ситуації; нездатність сприймати суперечливі стимули, та такі, що швидко змінюються стимули; пошук безпеки та намагання уникнути невизначеності; надання переваги знайомому, відторгнення усього незвичного [1, с. 300–330].

В цілому для толерантної до невизначеності особистості характерними є: потяг до невизначених ситуацій; здатність розмірковувати над проблемою, навіть якщо є невідомими усі фактори та можливі наслідки прийняття рішення; здатність приймати конфлікт та напруження, що виникають у невизначених ситуаціях; здатність приймати невідоме; здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючі; готовність пристосуватись до невизначеної ситуації чи ідеї [1, с. 300–330].

Окрім аналізу літератури з питань саморегуляції та резистентності к ситуаціям невизначеності, в роботі були використанні емпіричні методи з використанням опитувальника «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової, а також шкали толерантності до невизначених ситуацій С. Баднера (версія Т. В. Корнілової).

Курсанти, резистентні до ситуацій невизначеності, мають вищий рівень саморегуляції. Що свідчить про автономність в організації їх активності, їх здатності самостійно планувати діяльність і поведінку, організувати роботу по досягненню висунутої мети, контролювати хід її виконання, аналізувати і оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності. Вони самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов. При високій мотивації досягнення здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей, що перешкоджають досягненню мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої регуляції, тим легше людина опановує новими видами активності, впевненіше відчуває себе в незнайомих ситуаціях, тим стабільніше його успіхи в професійній діяльності в умовах екстремальних станів.

Курсанти інтолерантні до ситуацій невизначеності отримали високі показники за такими шкалами як «планування» та «програмування». Що вказує на сформованість у них потреби в усвідомленому плануванні діяльності, щоб уникнути небажаної невизначеності. Плани в цьому випадку реалістичні, деталізовані, ієрархічні і стійкі, тобто, визначається залежність від чіткого плану та потреби продумувати способи своїх дій і поведінки. Програми діяльності невзмозі гнучко змінюватись в нових обставинах і стійкі в ситуації перешкод.

Курсанти, що резистентні до ситуацій невизначеності отримали високі показники за шкалами «гнучкості» і «самостійності». Це говорить про пластичність їх регуляторних процесів. При виникненні непередбачених обставин такі випробовувані легко перебудовують плани і програми виконавських дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміну значущих умов і перебудувати програму дій. При виникненні неузгодженості отриманих результатів з прийнятою метою своєчасно оцінюють сам факт неузгодженості і вносять відповідну корекцію. Така гнучкість дозволяє адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно вирішувати поставлену задачу в ситуації ризику, що дуже важливо в професії рятувальника.

Виходячи з наведених даних, можна зробити висновок, що рівень резистентності до ситуацій невизначеності має безпосередній зв'язок із стилями саморегуляції поведінки. Це наголошує подальшу необхідність більш детального вивчення цих понять, та їх взаємозв'язку, що обумовлено специфікою військово-управлінської діяльності в надзвичайних умовах.

Список бібліографічних посилань

1. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности как составляющая личностного потенциала. Личностный потенциал: структура и диагностика/под ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2011. С. 300–330.
2. Гусев А. И. Толерантность к неопределенности и «новая повседневность» // Экофасилитация: самоучитель для взрослых/А. И. Гусев, Я. А. Догадов, Н. В. Зернова, Ю. М. Крымлова, С. А. Олифира, С. А. Хилько, С. В. Шевченко и др.; под ред. П. В. Лушина, Я. В. Сухенко. Киев, 2013. С. 143–147.
3. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции. М.: Наука, 2008. 217 с.
4. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности. М.: Наука, 1980. 255 с.
5. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании. Ч. 1: Концептуальные и прикладные основы социальной психологии. М.: Владос, 1995. 544 с.

Одержано 16.02.2017

Представлены результаты исследования особенностей саморегуляции у курсантов НУГЗУ с различным уровнем резистентности к ситуациям неопределенности. Проанализированы общий уровень саморегуляции и ее виды, характерные для лиц толерантных-интолерантных к ситуациям неопределенности.

Ключевые слова: *саморегуляция, самопрезентация, стратегии самопрезентации, самооценка, неопределенность, толерантность к неопределенности.*

УДК 159(075)

Ігор Олександрович ВІДЕНЄЄВ,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури

ЗНАЧЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В СТАНОВЛЕННІ СПІВРОБІТНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Розглянуто значення індивідуальної правосвідомості у формуванні професійно значущих якостей співробітників правоохоронних органів. Зазначено, що професійна правосвідомість проявляється в реальній дійсності через індивідуальну правову свідомість. Від рівня розвитку правосвідомості залежить ефективність професійного становлення працівника правоохоронних органів.

Ключові слова: *правосвідомість, професійна правосвідомість, правоохоронні органи.*

Останнім часом спостерігається тенденція зростання протиправної поведінки працівників ОВС, в тому числі вчинення тяжких злочинів, не знижується кількість фактів корупції, зловживань посадовими повноваженнями, перш за все, корисливої мотивації. Мають місце випадки перевищення посадових повноважень, що виражаються в грубості і цинізмі в поводженні з громадянами, а також у незаконному застосуванні зброї, фізичної

сили і спеціальних засобів. Порушення права людини на недоторканність особи свідчить про низький рівень правосвідомості і правової культури співробітників.

Особливістю негативної поведінки виступає авторитарний, без міри владний характер дій. Авторитарність як невід'ємне повноваження співробітника правоохоронних органів зобов'язує його до прийняття жорстких заходів щодо запобігання злочинів і їх розслідування, але, з іншого боку, перевищення повноважень спричиняє негативні наслідки, коли співробітник ОВС переходить межі дозволеного, зловживає правом. Негативні стереотипи і погляди на відносини з людьми призводять до вседозволеності, власної «каральної місії». Тут у наявності морально-правова деформація. Тому необхідно особливу увагу приділяти формуванню позитивних якостей особистості, і, перш за все, етики поведінки. Надання співробітникам відповідних повноважень передбачає і розумне їх використання з урахуванням характеру вчиненого винним, ситуації, що склалася, особистості суб'єкта, щодо якого застосовуються ті чи інші заходи правового характеру.

Важливо відзначити, що професійна діяльність співробітників правоохоронних органів є різновидом державної служби, з властивою цієї бурхливої діяльності специфічними якостями. Робота співробітника правоохоронних органів характеризується надзвичайною різноманітністю вирішуваних завдань. Кожна нова справа для співробітника правоохоронних органів являє собою нове завдання. Тому ефективність виконання службових обов'язків залежить не тільки від задатків, покликання і освіти, а й службового досвіду, ряду професійних навичок і умінь, від рівня правосвідомості.

Співробітник ОВС володіє особистими якостями, знаннями, які тісно переплітаються, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного. Сукупність усіх цих якостей буде свідчити про те, чи володіє співробітник правоохоронних органів високим рівнем правової культури і, як наслідок, високим рівнем правосвідомості. Адже правосвідомість співробітника виражається в професійній поведінці і відіграє значну роль в становленні його як фахівця. Особливу проблему становить вплив правосвідомості на становлення професіонала. Співробітник ОВС є, перш за все, людиною, громадянином своєї країни, а вже потім – працівником державних органів, професіоналом своєї справи. Від того, як він розуміє право, правові явища, наскільки глибокі його знання, його віра в дієвість правових норм і повагу до них, залежить ефективність його слідчої роботи, розкриття, попередження та запобігання злочинів, покарання винних і відновлення соціальної справедливості. Правосвідомість допомагає правильно усвідомити зміст відповідних правових норм і точно їх застосовувати, а також обрати найбільш дієву та ефективну тактику своїх дій, вірно оцінити зібрані у кримінальній справі докази.

В системі факторів, що обумовлюють можливість прояву правосвідомості співробітника ОВС, особливе місце займають психологічні фактори, які ні в якому разі не можна недооцінювати.

Одним з перспективних напрямків розвитку загальної теорії правосвідомості є з'ясування поняття, сутності, соціальної цінності, ролі юридичних почуттів, емоцій, настроїв, переживань, ілюзій, наслідування, навіювання і т. інш. Пов'язано це в першу чергу з тим, що психологічний аспект правосвідомості в становленні співробітника правоохоронних органів не завжди грає другорядну роль по відношенню до правової ідеології, що найбільш яскраво проявляється в ході реалізації нормативних правових актів.

Професійна правосвідомість проявляється в реальній дійсності через індивідуальну правову свідомість. Індивідуальна правосвідомість є результатом соціалізації окремої людини, наслідком засвоєння принципів національної та корпоративної культур, вироблення специфічного і життєвого досвіду.

Правосвідомість співробітників правоохоронних органів можна визначити як одну з колективних форм правової свідомості, яка виступає як система правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших структурних утворень правової свідомості спільності людей, які професійно займаються юридичною діяльністю, яка вимагає спеціальної освітньої та практичної підготовки. Сутність і особливості професійної правосвідомості співробітників правоохоронних органів конкретизуються в структурі правосвідомості, в змісті правової ідеології і правової психології, в системі властивих даної професійної групи правових знань, уявлень, установок, ціннісних орієнтацій і т. д.

Від здібностей співробітника залежать: сформованість особистісних професійно важливих особливостей (самосвідомості, відносин, світогляду та ін.); індивідуальний стиль діяльності; спрямованість на саморозвиток і самореалізацію в професії; розвиненість професійного інтелекту; витримка і самовладання.

Частиною правосвідомості співробітника правоохоронних органів є професійна гідність, гордість за свою професію, непідкупність, справедливість, добросовісність, громадянську мужність, діловитість, об'єктивність, демократичність, наполегливість, активність, рішучість, витриманість, тактовність, чуйність, творче ставлення до роботи, самокритичність.

Для ефективного виконання професійних завдань необхідна правова підготовка, спрямована на формування таких якостей, як повага і дотримання прав та свобод людини, дисциплінованість, знання законів, чесність, гордість за свою професію, непідкупність, сумлінність, ідейність, витриманість, творче ставлення до праці, усвідомлення підвищеної відповідальності за свої дії, мовна винахідливість, оперативність, проникливість, орієнтація на власні переконання, товариськість, прихильність до моральних норм та ін. Між правосвідомістю і становленням співробітника ОВС існує тісний зв'язок: чим вище рівень правосвідомості, тим вище рівень професіоналізму працівника ОВС. Правосвідомість впливає на професійні якості співробітника органів внутрішніх справ, і в залежності від того, високий або низький рівень правосвідомості, будуть формуватися професійні якості співробітника ОВС. Більшість якостей обумовлено рівнем правосвідомості, воно помітно впливає на професіоналізм співробітника правоохоронних органів (наприклад становлення, погіршення або поліпшення таких якостей, як повага прав і свобод людини і громадянина, дисциплінованість, знання законів, рішучість).

Таким чином, роль правосвідомості в становленні співробітника правоохоронних органів як професіонала велика.

Одержано 06.02.2017

Рассмотрено значение индивидуального правосознания в формировании профессионально значимых качеств сотрудников правоохранительных органов. Указано, что профессиональное правосознание проявляется в реальной действительности через индивидуальное правовое сознание. От уровня развития правосознания зависит эффективность профессионального становления сотрудника правоохранительных органов.

Ключевые слова: правосознание, профессиональное правосознание, правоохранительные органы.

УДК 159.9

Анастасія Володимирівна ГАВРИЛОВА,

курсант 3 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У КУРСАНТІВ ВІЙСЬКОВОГО ВУЗУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА

Представлено результати аналізу особливостей емоційного інтелекту як елементу психологічної культури майбутнього офіцера на прикладі курсантів Національного університету цивільного захисту України.

Ключові слова: емоційний інтелект, міжособистісний емоційний інтелект, внутрішньоособистісний емоційний інтелект.

У сучасних психологічних дослідженнях нерідко порушується питання про важливість емоційної орієнтації, що дозволяє розуміти емоційні стани інших людей і самого себе. Однією з підстав такої орієнтації, на наш погляд, можна назвати емоційний інтелект, який

визначає взаємодію когнітивного і чуттєвого в психіці людини. У вітчизняній науковій літературі існує достатня кількість підходів і трактувань сутності поняття емоційного інтелекту (EQ). Так, Г. Г. Гарскова стверджує: «EQ – це здатність розуміти ставлення особистості, репрезентовані в емоціях, та керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу» [1, с. 25]. Д. В. Люсін запропонував трактувати EQ як «здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними» [2, с. 31]. М. А. Маноїлова розглядає EQ як здатність до усвідомлення, прийняття та регуляції емоційних станів та почуттів інших людей і себе самого, основними компонентами якої виступають емпатія, толерантність, асертивність, самооцінка особистості [3, с. 23]. Е. Л. Носенко розглядає EQ як аспект виявлення внутрішнього світу особистості й відображає міру розумного ставлення людини до світу, до інших та до себе як суб'єкта життєдіяльності [4, с. 11].

Професійна діяльність офіцерів, що працюють в особливих умовах, безперечно, носить емоціогенний характер, зумовлений високим ступенем напруженості і відповідальності, активними міжособистісними взаємодіями, існуючими в рамках специфічних субординаційних норм. Це передбачає у офіцера досить високий рівень умінь і навичок емоційно-вольової регуляції: емпатії, емоційної стриманості, врівноваженості, комунікативної толерантності, емоційної стійкості та ін., які можна назвати складовими емоційного інтелекту [5, с. 338].

У нашому дослідженні взяли участь курсанти Національного університету цивільного захисту України, обсяг вибірки склав 126 осіб. Для виявлення рівня сформованості досліджуваного феномену була застосована методика Д. В. Люсіна «Вимірювання емоційного інтелекту», що спрямована на діагностику здібностей, пов'язаних з розумінням емоцій та управлінням ними. За допомогою даної методики в структурі емоційного інтелекту діагностуються міжособистісний емоційний інтелект і внутрішньоособистісний емоційний інтелект.

Нами були отримані такі результати: 24,5 % курсантів мають високий рівень розвитку внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, у 35,7 % опитаних діагностований середній рівень і у 39,8 % – низький рівень сформованості даного показника. Це свідчить про те, що курсантам складно орієнтуватися в розпізнаванні і інтерпретації своїх емоційних станів, причин їх виникнення, а також регуляції своїх емоцій в поведінці і діяльності. За шкалами «Розуміння власних емоцій» й «Управління власними емоціями» статистичних відмінностей не виявлено. Ми вважаємо можливою причиною цього, недостатню аутопсихологічну компетентність, що виділяється в якості одного з основних індикаторів успішного функціонування людини у професійній діяльності, у діяльності в екстремальних умовах, формуванню якої не приділяється належної уваги в умовах освітнього процесу вузу.

Дещо вищі показники розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. Так, високий рівень його сформованості відзначений у 30,8 % курсантів, середній – у 47,8 % і низький – у 21,4 % досліджуваних. Курсанти в цілому можуть через зовнішні ознаки й особливості поведінки розпізнавати емоції інших, здатні передбачити ті чи інші емоційні реакції оточуючих, реагувати на емоційні стани суб'єктів міжособистісної взаємодії. Ми припускаємо, що подібні здібності опосередковуються, перш за все, специфікою військово-управлінської діяльності, де суб'єктами і об'єктами є курсанти з перших днів навчання ньому.

Шкала «Здатність до розуміння власних емоцій й емоцій інших» діагностована на високому рівні у 23,4 % випробуваних, середньому – у 44,9 % і низькому – у 31,7 % курсантів. Можна говорити про наявність в цілому у курсантів здібності до знаходження причин виникнення емоційних переживань й інтерпретації емоційних реакцій. Однак, на наш погляд, діагностований рівень сформованості даного показника недостатній, враховуючи соціометричну спрямованість діяльності майбутнього офіцера.

Високий рівень сформованості показника «Здатність до управління власними емоціями й емоціями інших» відзначено у 38,2 %, середній – у 43,6 % і низький – у 18,2 % респондентів. Це свідчить про те, що у курсантів в цілому на достатньому рівні розвинені здібності використовувати інформацію, отриману при інтерпретації емоційних реакцій, в регуляції емоційних станів та міжособистісних відносин. При цьому показник «Управління чужими емоціями» достовірно сформований на більш високому рівні, ніж показник «Управління своїми емоціями».

Інтегративний показник емоційного інтелекту у курсантів має наступні тенденції: високий рівень відзначений у 34,6 % випробуваних, середній – у 39,0 %, низький – у 26,4 % респондентів. Це свідчить про те, що не всі курсанти володіють належним рівнем умінь розпізнавання емоційної інформації, контролю і корекції емоційних станів.

На основі отриманих даних можна зробити висновок про те, що більшість курсантів, що брали участь у дослідженні, мають середній і нижче середнього рівень розвитку всіх компонентів емоційного інтелекту. Тобто вважаємо за необхідне наголосити на необхідності впровадження в освітній процес вузу психологічних та педагогічних умов, що сприяли б розвитку даного особистісного конструкту.

Список бібліографічних посилань

1. Гарскова Г. Г. Введение понятия интеллект в психологическую теорию // Ананьевские чтения: науч.-практ. конф. СПб., 1999. С. 25–28.
2. Люсин Д. В., Ушаков Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования. М.: Ин-т психологии РАН, 2004. С. 29–36.
3. Манойлова М. А. Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и студентов педагогических учебных заведений: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13. СПб., 2004. 265 с.
4. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ: Вища шк., 2003. 126 с.
5. Щербаков С. В. Эмоциональный интеллект как структурный компонент психологической культуры курсантов военных вузов. *Фундаментальные исследования*. 2015. № 2. С. 336–339.

Одержано 15.02.2017

Представлены результаты анализа особенностей эмоционального интеллекта как элемент психологической культуры будущего офицера на примере курсантов Национального университета гражданской защиты Украины.

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, межличностный эмоциональный интеллект, внутриличностный эмоциональный интеллект.*

УДК 159.934

Олена Вікторівна ДИСА,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та політології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ДО ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОГО ЛІДЕРСТВА У ПОЛІЦІЇ

Розглянуто проблему залучення жінок до роботи в поліції, реалізації їх лідерських якостей, представлено аналіз результатів вивчення індивідуально-психологічних особливостей жінок з високим соціометричним статусом.

Ключові слова: *жінки, поліція, лідерство, індивідуальні особливості, маскуліність, комунікабельність.*

Жінка в українській поліції вже нікого не дивує. Мало того, важко назвати службу, де б не було представниць слабкої статті. Проте, які ж вони слабкі, якщо працюють у підрозділах кримінального блоку, слідчими, експертами, патрулюють вулиці, працюють дільничними. І це не просто мода, це – потреба суспільства. Не секрет, є такі якості людини, які притаманні тільки жінці і вони неабияк допомагають в роботі правоохоронця

В 1914 році була створена Жіноча поліцейська служба яка була допоміжною поліцією і не була частиною Міської поліції Лондона. Жінки почали працювати в Міській поліції Лондона починаючи з 1919 року. Жінкам дозволили вступати в Поліцейську федерацію (професійна спілка поліцейських) тільки в 1948 році. В 1927–1946 їх звільняли якщо вони одружувались. Жінки мали шестиденний 48-годинний робочий тиждень. Вони не могли працювати в нічну зміну до 1973 року. В цьому році окремий «Жіночий відділ» був повністю інтегрований в міську поліцію. Жінки-поліцейські отримували меншу заробітну плату, ніж

чоловіки до 1974 року. В 1976 році була призначена перша «Жінка-суперінтендант», яка очолила цілий відділ. Жінок відрізняли від чоловіків, які мали більше повноважень, за допомогою префікса «Жінка-» перед званням, наприклад «Жінка-сержант». В 1999 році префікс «Жінка-» у званнях був скасований. У 2017 році уперше в історії британської столиці Лондонську поліцію очолила жінка. Крессида Дік стала головою Служби міської поліції.

Історія показує, що кордони між жіночими та чоловічими професіями поступово зникають. Жінки рідко можуть собі дозволити «сидіти» вдома з економічної точки зору, бо одного лише заробітку чоловіка недостатньо. Українському суспільству притаманне масове залучення жінок на ринок праці, тому сучасне життя вимагає від жінки бути активною та конкурентоспроможною. Проте психологічні особливості роботи жінок у складних умовах залишаються ще недостатньо вивченими. Краще адаптуються такі, у яких є схильність до лідерства та низка якостей, що дозволяє «виживати». А що робити жінкам, які не мають «міцних» якостей? Практика показує, що у сучасному світі виникає такий феномен як вимушене лідерство, коли жінка проти власної волі бере на себе обов'язки годувальника, організатора, керівника тощо.

За міжнародними даними, жінки складають до 15 % співробітників правоохоронних органів. Більшість жінок-поліцейських виконують паперову роботу та не займають керівних посад. В українській поліції жінок приблизно 22 %.

Кожна людина представляє собою набір індивідуальних якостей, які роблять її неповторною, індивідуальною особистістю. За даними дослідників лідерства, жінки, яких обирають лідерами у колективі, відрізняються активністю, цілеспрямованістю, мають охайний вигляд, урівноважені та спокійні у стресових ситуаціях тощо. У лідерах цінуються комунікативні здібності, надійність, вміння повести за собою колектив [2].

Жінок з високим соціометричним статусом сприймають як «серцевину групи». У спілкуванні з такою людиною інші члени групи відчують себе комфортно, їм довіряють таємниці, вони співпереживають нещастям оточуючих та радіють їх перемогам. Але статус лідера має і свої негативні сторони для жінці, яка до нього належить. Перебуваючи постійно в атмосфері прийняття та захоплення такі жінки стають залежними від такого сприйняття їх особистості іншими. Потрапляючи у колектив, де за певних причин їм не належить стільки уваги, вони почують сильне нервово напруження та дискомфорт [4].

На думку М. Хорнер, більшість жінок відчують страх перед обов'язками лідера. Результати емпіричних досліджень показали, що саме у жінок переважає уникнення невдач [1].

У сучасних реаліях дуже важливим є вивчення індивідуально-психологічних особливостей жінок, які їдуть працювати у поліцію й прагнуть реалізувати себе у цій професії. Полісвумен – це завжди лідер, в очах населення жінка-поліцейський повинна бути сильною, сміливою, розумною. Чи вдається бути завжди такою? Чи є взаємна підтримка між жінками-лідерами? Як встановлюються взаємини між жінкою-лідером та чоловіками? Питань дуже багато, тому дослідження індивідуально-психологічних особливостей жінок, які займають лідерські позиції у колективі, здається нам актуальним і своєчасним.

Метою дослідження було вивчити індивідуально-психологічні особливості жінок, які займають лідерські позиції у групі (мають високий соціометричний статус). Методики, які використовувались: соціометрична методика Дж. Морено; Фрагбургський багатофакторний особистісний опитувальник (форма В); експрес-діагностика рівня самооцінки (Н. Фетіскін, В. Козлов, Г. Мануйлов; шкала «Макіавеаллізм особистості» (Р. Крісті та Ф. Гейса). Дослідження проводилось у групах студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів м. Дніпропетровська.

За допомогою соціометрії було виявлено 26 жінок (середній вік 20 років) з високим груповим статусом та проведена діагностика за вищевказаними методиками. Аналіз результатів показав, що для досліджуваних осіб характерно високий рівень відкритості та комунікабельності, маскулітності, схильності до маніпулювання; низький рівень дратівливості, реактивної агресивності та сором'язливості. Самооцінка у більшості лідерок адекватна.

Таким чином, можна припустити, що жінки зі статусом лідера комунікабельні, відкриті у стосунках з оточуючими, проте часто використовують маніпулятивні технології. Вони можуть стримувати свої емоції, у складних ситуаціях спокійні, приймають розумні рішення, адекватно оцінюють свої можливості. Статус лідера також вимушує жінку демонструвати

маскулінні якості, що приваблює оточуючих жінок. Це може свідчити про те, що в жінці, яка виявляє рішучість, сміливість та прагне до самоствердження, інші жінки не бачать конкурентку за чоловічу увагу і тому такій жінці довіряють.

Сама по собі робота в поліції припускає вияв лідерських якостей. А між жінками-лідерами взаємна підтримка – явище рідкісне. На думку експерта з гендерних питань Тамари Марценюк – кандидата соціологічних наук, доцента кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» «Жінки не завжди підтримують одна одну, бо, на відміну від чоловіків, мають менше досвіду перебування у групах, командах. Наприклад, у чоловіків – це спорт, вуличні компанії тощо. Жінок вчать бути більш покірливими, а не висловлювати свою думку, заступатися за інших» [5].

Активне залучення жінок до роботи в поліції безсумнівне є не лише даниною справедливості, але й кроком до більш ефективної організації суспільства. Урахування жіночого досвіду в правоохоронній сфері у результаті виявляється корисним для всіх. Але цей процес потребує активного науково-психологічного супроводження, залучення зарубіжного досвіду та коригування з боку компетентних фахівців.

Список бібліографічних посилань

1. Виноградова Т. В., Семенов В. В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов. *Вопросы психологии*. 1993. № 2. С. 63–71.
2. Карделл Ф. Психотерапия и лидерство. СПб.: Речь, 2000. 234 с.
3. Морено Я. Л. Социометрия. Экспериментальный метод и наука про общество. М.: Академ. проект, 2001. 384 с.
4. Морозов А. В. Деловая психология. СПб.: Союз, 2000. 576 с.
5. Про стереотипи на ринку праці, самодискримінацію, як виховати жінок-лідерів та чому чоловікам платять більше: інтерв'ю з соціологинею Тамарою Марценюк // Rabota.ua: сайт. URL: <https://blog.rabota.ua/pro-stereotypnyu-gynok-pratsi> (дата звернення: 24.02.2017).

Одержано 26.02.2017

Рассмотрена проблема службы женщин в полиции, представлен анализ результатов изучения индивидуально-психологических особенностей женщин-лидеров.

Ключевые слова: женщины, полиция, лидерство, индивидуальные особенности, маскулинность, коммуникабельность.

УДК 159.9:351.743

Анна Ивановна ДУДАРЬ,

аспирант кафедры биохимии и физиологии Национального исследовательского Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского, Российская Федерация;

Тимур Маратович ХУСЯИНОВ,

магистр социальной работы, аспирант кафедры философии Национального исследовательского Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского;

менеджер департамента социальных наук Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики», Российская Федерация

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСА

Рассмотрены особенности проведения допроса, который представляет собой многоплановое действие, включающее в себя процессуальный, тактический, а также организационный и психологический аспекты.

Ключевые слова: уголовный процесс, допрос.

Согласно результатам проведенных исследований, самым распространенным следственным действием, на которое затрачивается около 25 % рабочего времени следователя, является допрос.

Он представляет собой многоплановое действие, которое включает в себя не только процессуальный, но и тактический, организационный, а так же психологический и этический аспекты.

Основная задача следователя – достичь психологического контакта с допрашиваемым лицом, правильно организовать ход проведения допроса, грамотно зафиксировать полученные данные.

Процессуальная составляющая допроса закреплена в нормах Уголовно-процессуального кодекса РФ (статьи 187–191 УПК РФ) [2]. В частности, прописаны общие правила проведения допроса, порядок фиксации полученных результатов.

Психологическая составляющая состоит в том, что сущность допроса сводится к эффективной коммуникации между допрашиваемым лицом и следователем в ходе которой, последний получает имеющую значение для дела информацию. Успешность данного следственного действия напрямую зависит от мастерства следователя, от умения грамотно построить профессиональное общение, отличающееся специфичными признаками.

Организационная составляющая тесно связана с психологической и заключается в правильной организации процедуры допроса последовательности, логичности задаваемых вопросов, психологической доминанте.

Под этической составляющей понимаются философские концепции о человеке как высшей ценности, субъекте, изначально наделенным свободой. В связи с этим встает серьезная проблема, как соотносить свободу лица, закрепленную на законодательном уровне (например, статья 2 Конституции РФ) [1], и цель уголовного судопроизводства – раскрытие преступлений.

Одной из ведущих характеристик допроса является его последовательность, в которой, согласно литературным данным, выделяют 6 стадий:

- определение цели, задач и предмета допроса;
- подготовка к допросу, изучение личности допрашиваемого, планирование хода проведения данного следственного действия;
- достижение психологического контакта с допрашиваемым лицом;
- получение от допрашиваемого необходимой информации;
- обличение данных в установленную законом форму, анализ полученной информации, разработка дальнейшего хода расследования.

Большую роль играет изучение личности допрашиваемого. В зависимости от его темперамента и характера следователь выбирает наиболее эффективные приемы психического воздействия, строит модели вероятностного поведения обвиняемого на допросе. Немаловажным является правильный выбор времени проведения допроса и способа вызова обвиняемого.

Особое внимание следует обращать на увлечения и склонности конкретного лица. Так, беседа на интересные собеседнику темы способствует установлению психологического контакта, под которым понимают создание особой психологической атмосферы, при которой допрашиваемый относится к следователю с уважением, доверяет ему, не занимает конфликтную позицию, исключает личную заинтересованность сотрудников правоохранительных органов.

В литературе описано множество способов, способствующих установлению психологического контакта, условно их можно разделить на две группы:

1. вербальные (доброжелательное приветствие, беседа на отвлеченные темы, указание на сходство взглядов и т.п.);

2. невербальные (например, «отзеркаливание» позы допрашиваемого, жесты следователя)

Допрос представляет собой особую разновидность коммуникации. Всякое общение построено на психологическом воздействии на собеседника. Оно может носить как открытый, так и скрытый характер.

Допрос также предполагает психическое воздействие. Оно осуществляется посредством применения следователем тех или иных тактических приемов. Некоторые ученые считают, что любое психическое воздействие на допрашиваемого является незаконным, так как вынуждает его к даче определенного (желаемого для следователя) ответа. Другие подчеркивают, что психическое воздействие не тождественно принуждению. Грамотное использование тактических приемов залог раскрытия самого запутанного преступления.

Условно выделяются два вида психического воздействия правомерное (тактические приемы) и неправомерное (психическое насилие). Грань между ними определяется наличием у допрашиваемого свободы выбора.

Однако, что понимать под «свободой выбора», вопрос спорный. По сути, любая стратегия поведения допрашиваемого является совокупностью свободно выбранных им действий, модели поведения. Отсюда вытекает, что стратегия лжи так же попадает по данное понятие, а ее разоблачение является психическим насилием.

Проблема заключается в том, что Уголовно-процессуальный кодекс РФ, практически не оговаривает, какие тактические приёмы являются законными, а какие – нет.

Использование тактических приемов лежит не только в правовой, но и в организационной, психологической плоскости. Только хорошая профессиональная подготовка и высоконравственные качества следователя позволят отличить тонкую уловку от незаконного воздействия.

Список библиографических ссылок

1. Конституция Российской Федерации: от 12.12.1993 // КонсультантПлюс: сайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/ (дата обращения: 24.02.2017).
2. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: от 18.12.2001 // КонсультантПлюс: сайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (дата обращения: 24.02.2017).
3. Алексеева Т. А. Индивидуализация тактических приемов при производстве допроса: поддержание психологического контакта. *Вестник Томского государственного университета*. 2015. № 399. С. 156–159. URL: <http://journals.tsu.ru/engine/download.php?id=59021&area=files> (дата обращения: 15.09.2016).
4. Васильев А. Н. Основы следственной тактики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М, 2006. 31 с.
4. Васильев В. Л. Юридическая психология. 6 изд., перераб. и доп. СПб.: Питер, 2009. 608 с.
5. Игнатъев М. Е. Некоторые практические советы по тактике допроса. *Российский следователь*. 1999. № 6. С. 50–53.
6. Исаева Л. М., Павлов И. С., Корень С. В. Личность как психолого-социальная единица общества и учет ее особенностей в проведении допросов (опросов). *Научный портал МВД России*. 2014. № 4 (28). С. 121–126.
7. Кретчак Е. Н. Психологические факторы оптимизации профессионального общения следователя. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*. 2016. № 2. С. 99–111. URL: <http://bulletinpp.esrae.ru/pdf/2016/2/1050.pdf> (дата обращения: 23.02.2017).
8. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии. М.: Юрид. лит., 2005. 268 с.
9. Шевченко В. М. Юридическая психология. М.: Юнити-Дана, 2015. 288 с.

Получено 25.02.2017

Розглянуто особливості проведення допиту, який являє собою багатопланову дію, що охоплює процесуальний, тактичний, а також організаційний і психологічний аспекти.

Ключові слова: *кримінальний процес, допит.*

УДК [159. 923:616](477)

Ірина Вячеславівна ЖДАНОВА,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6361-3029>;

Марина Володимирівна ФЕДЧИШИНА,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОФЕСІЙНА МОТИВАЦІЯ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я

Представлено результати дослідження професійної мотивації майбутніх працівників поліції залежно від рівня самооцінки їх професійного здоров'я. Показано, що внутрішня професійна мотивація є більш характерною для курсантів з високим рівнем професійного здоров'я. Курсантів з умовно низьким рівнем самооцінки професійного здоров'я відрізняє складне поєднання зовнішніх (негативних і позитивних) мотивів з внутрішньою професійною мотивацією.

Ключові слова: професійна мотивація, здоров'я, професійне здоров'я, самооцінка.

Питання професійного здоров'я працівників Національної поліції у нашій державі у зв'язку із глобальною реформою системи МВС стоїть на сьогодні як ніколи гостро. На працівників поліції покладається велика відповідальність у виконанні їх службових обов'язків, формуванні і підтримці нового іміджу працівника правоохоронних органів. Психологічний аспект професійного здоров'я відіграє тут важливу роль.

У контексті проблеми професійного здоров'я особистості дослідження професійної мотивації її суб'єктів займає особливе місце. Як вказують Р. Березовська, С. Шингаєв, J. Barling в коло інтересів психології професійного здоров'я почали входити дослідження позитивних аспектів професійної діяльності, таких як: захопленість роботою, психологічне благополуччя на робочому місці, психологічний капітал працюючої людини, щастя в діяльності і стан «поток», внутрішня мотивація і самодетермінація та інші питання [1; 4; 5].

Основи професійного здоров'я закладаються у юнацькому віці, коли молода людина обирає професію і починає її опановувати. Особливо це стосується професій, де необхідно проходити професійно-психологічний відбір, до яких належить професія працівника поліції. Така ситуація вимагає від молодого людини замислитися над станом свого здоров'я, адекватно оцінити його, піклуватися про його збереження і підтримку. З іншого боку, професія правоохоронця є досить складною, напруженою, відповідальною, екстремальною, що відбивається на стані професійного здоров'я її суб'єктів [2]. Отже, створення науково обґрунтованих програм збереження та розвитку професійного здоров'я майбутніх працівників поліції є дуже важливим завданням, яке на сьогодні ще тільки розпочинає своє вирішення.

Метою нашого дослідження було визначення особливостей професійної мотивації майбутніх працівників поліції з різним рівнем самооцінки професійного здоров'я. Для дослідження самооцінки професійного здоров'я було використано модифіковані нами методику дослідження самооцінки за Т. В. Дембо і С. Я. Рубінштейн, а також опитувальник загального здоров'я GHQ-28 (Д. Голберг, В. Хіллер). В залежності від самооцінки всі досліджувані були розділені на три групи: перша група – курсанти у кількості 26 осіб з високим рівнем самооцінки професійного здоров'я; друга група – курсанти у кількості 22 особи з середнім рівнем самооцінки професійного здоров'я; третя група – курсанти у кількості 16 осіб з умовно низьким рівнем самооцінки професійного здоров'я.

Професійна мотивація вивчалася за допомогою методики вивчення мотивації професійної діяльності К. Замфіра у модифікації А. Реана [3]. Встановлено, що переважаючими мотивами професійно-навчальної діяльності курсантів першої групи з високим рівнем професійного здоров'я стали мотиви «досягнення найбільш повної самореалізації у даній діяльності» (4,21) і «отримання задоволення від самого процесу і результату служби/навчання» (3,96). Як бачимо, це внутрішні мотиви, які пов'язані із самим процесом діяльності. Найменшу значущість мали для курсантів з високим рівнем професійного здоров'я мотиви «прагнення уникнути критики з боку керівника або колег» (2,18) та «прагнення до просування по службі» (2,82). Інші мотиви мають середню міру значущості: їх показники знаходяться в межах 3-х балів.

В другій групі, курсантів з середнім рівнем професійного здоров'я, також найвищі бали було зареєстровано за мотивами «отримання задоволення від самого процесу і результату служби/навчання» (3,93) та «досягнення найбільш повної самореалізації у даній діяльності» (3,72). Однак міра вираженості цих мотивів є трохи нижчою у порівнянні з першою групою, і послідовність інша: в першій групі переважає мотив самореалізації, а в другій – мотив отримання задоволення від процесу навчання/служби.

Що стосується третьої групи, то домінуючими у курсантів з умовно низьким рівнем професійного здоров'я були мотиви «уникнення можливих покарань чи неприємностей» у навчанні і на службі (4,23) та мотив «уникнення критики з боку керівника або колег» (4,02), тобто зовнішні негативні мотиви. Далі за ступенем значущості для курсантів третьої групи йде мотив «прагнення до просування по службі» (3,84), тобто зовнішній позитивний мотив, та «можливість найбільш повної самореалізації саме у даній діяльності» (3,868), тобто

внутрішній професійний мотив. Інші мотиви виражені значно менше, а найменшу значущість має мотив «отримання задоволення від самого процесу і результату служби/навчання» (2,88). Отже, порушується класичний у психосоматиці та професійній психології постулат: «роби те, що любиш; люби те, що робиш», що не може не відбиватися на здоров'ї людини.

При проведенні порівняльного аналізу встановлено, що процесуальний мотив «отримання задоволення від самого процесу і результату служби/навчання» є достовірно більш значущим для курсантів першої та другої груп ($p_{1,3} \leq 0,05$, $p_{2,3} \leq 0,05$). Всі інші мотиви, за якими визначені достовірні відмінності, мають більш виражену значущість для курсантів третьої групи, а саме: прагнення уникнути можливих покарань чи неприємностей ($p_{1,3} \leq 0,05$, $p_{2,3} \leq 0,05$); прагнення уникнути критики з боку керівника або колег ($p_{1,3} \leq 0,05$, $p_{2,3} \leq 0,05$); прагнення до просування по службі ($p_{1,3} \leq 0,05$, $p_{2,3} \leq 0,05$). Таке досить «складне» поєднання мотивів професійної діяльності у курсантів з умовно низьким рівнем професійного здоров'я, відбиває, з одного боку – високий рівень домагань цих курсантів, націленість на результат, з другого – високу мотивацію уникнення невдачі, а з третього – не достатньо розвинену процесуальну мотивацію. Така мотивація та її реалізація у професійній діяльності не може не відбиватися на рівні психосоматичного здоров'я людини, що ми і зафіксували у самооцінках курсантів третьої групи.

Тобто, професійна мотивація та її якісні ознаки мають суттєве значення для професійного здоров'я майбутніх працівників поліції. Цей факт треба враховувати при проведенні професійно-психологічного відбору та психологічного супроводження навчально-виховного процесу у ВНЗ, а в подальшому – психологічного забезпечення службової діяльності поліцейських.

Список бібліографічних посилань

1. Березовская Р. А. Психология профессионального здоровья за рубежом: современное состояние и перспективы развития. *Психологические исследования*. 2012. Т. 5, № 26. С. 12. URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2012v5n26/761-berezovskaya26.html> (дата звернення: 25.02.2017).
2. Жданова І. В. Професійне здоров'я правоохоронців як предмет наукового дослідження. *Право і Безпека*. 2015. № 4 (59). С. 150–155.
3. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, 2000. 512 с.
4. Шингаев С. М. Основные направления исследований профессионального здоровья // Актуальные проблемы среднего и высшего профессионального образования: материалы заочной науч.-практ. конф. (Рязань, 16 дек. 2016 г.). Рязань: РИОРязГМУ, 2016. С. 296–299.
5. Barling J., Griffiths A. A history of occupational health psychology // Quick J. C., Tetrick L. E. (eds.). *Handbook of occupational health psychology*. 2nd ed. Washington, DC: APA Books, 2010. P. 21–34.

Одержано 26.02.2017

Представлены результаты исследования профессиональной мотивации будущих сотрудников полиции в зависимости от уровня самооценки их профессионального здоровья. Показано, что внутренняя профессиональная мотивация является более характерной для курсантов с высоким уровнем профессионального здоровья. Курсантов с условно низким уровнем самооценки профессионального здоровья отличает сложное сочетание внешних (негативных и позитивных) мотивов с внутренней профессиональной мотивацией.

Ключевые слова: профессиональная мотивация, здоровье, профессиональное здоровье, самооценка.

УДК 159.9:343.95

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6547-2621>

ПСИХОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Інтереси правового суспільства вимагають реалізації принципу законності і справедливості, права громадян на судовий захист своїх інтересів, честі і гідності. Для об'єктивності рішення, яке приймається у процесі цивільного судочинства, у ряді випадків виникає необхідність установлення здатності суб'єкта бути свідомим учасником цивільних взаємовідносин. У таких випадках буває необхідним призначення судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: цивільне судочинство, судово-психологічна експертиза.

У процесі свого життя і діяльності громадяни вступають у різноманітні соціальні види відносин: економічні, виробничі, ділові, особистісні. Вступаючи в різноманітні види відносин, люди спрямовують свою діяльність на досягнення визначених цілей, реалізацію своїх інтересів, які повинні певним чином регулюватися і захищатися з позицій соціальної справедливості, для чого і служить цивільне правове регулювання.

У різних видах соціальної взаємодії між людьми можуть складатися стосунки співробітництва, змагання, суперництва, антагонізму, внаслідок чого вони найчастіше повинні звертатися до цивільного судочинства для захисту своїх особистих прав, незалежності, ініціативи, честі і гідності.

Демократизація і побудова громадянського суспільства в Україні стимулювало розвиток цивільного права. За умов ринкової економіки основним об'єктом цивільно-правового регулювання і цивільного судочинства є майнові відносини між людьми. Закон захищає право громадян володіти майном (як речового, так і не речового характеру) і розпоряджатися ним на свій розсуд: використовувати його у своїй підприємницькій діяльності, продавати, дарувати, заповідати. Найважливішою формою взаємодії суб'єктів суспільного виробництва – виробника і споживача – є товарно-грошові відносини. Ці правила виступали регуляторами товарно-грошових відносин у вигляді звичаїв, морально-етичних розпоряджень (які засуджували злодійство, заздрість, жадання майна ближнього свого й ін.), а потім у формі юридично оформлених законів. Оскільки товарно-грошові відносини складаються між людьми – то це одночасно і міжособистісні відносини, в яких обов'язково є присутнім не тільки прагнення до прибутку, але також – мотивація і мораль.

Для об'єктивності рішень, які приймаються у процесі цивільного судочинства, у ряді випадків виникає необхідність установлення здатності суб'єкта бути свідомим учасником цивільних взаємовідносин. У таких випадках буває необхідним призначення судово-психологічної експертизи (СПЕ).

Цивільно-правові норми звичайно містять у собі поряд із юридичними аспектами також психологічні і морально-етичні: це – оскарження угод, укладених обманним шляхом; шляхом насильства і погроз, навмисної змови сторін, укладання угоди на вкрай не вигідних умовах, використовуючи збіг тяжких обставин і ін. У таких випадках правильне вирішення питання може бути досягнуто лише з урахуванням психологічних особливостей осіб і сформованих відносин, наприклад, вирішення питання – чи допущена особою проста необережність чи це є навмисне зловживання. У цивільному праві особливу роль відіграють психологічні стани провини і відповідальності.

Процеси цивільно-правової регуляції і цивільного судочинства вимагають від юристів глибокого розуміння закономірностей людської психіки: генезису формування мотивів і цілей діяльності, вибору засобів дії, структури емоцій і почуттів, вольової регуляції поведінки, міжособистісних відношень, видів і причин конфліктів і ін. Ці поняття широко відбиті в цивільному праві, тому що зазначені психічні явища обов'язково подані у всіх

сферах приватного життя громадян: виробництві і бізнесі, розв'язанні житлових і інших майнових проблем, у житті сім'ї: питаннях шлюбу і розлучення, вихованні дітей, усиновленні, позбавленні батьківських прав і ін.

Для з'ясування істини в справі суду необхідно буває розібратися в мотивації вчинків сторін. Дії людини можуть мати як вольовий характер, коли вони цілеспрямовані й обдумані, так і мимовільний імпульсивний характер, коли вони підпорядковуються ситуації, яка склалася на цю хвилину, й емоціям, що переживаються. Суд може і не прийняти розпорядницького акта сторони (наприклад, відмови від позову, мирової угоди й ін.), якщо такі акти будуть мало продуманими, тому що правореалізація в цивільному процесі істотно залежить від психологічного стану сторін. Люди часто діють під впливом емоцій і стресів, не піддаючи суть конфліктної ситуації ретельному логічному аналізу. Необхідно враховувати ґрунтовність і усталеність позицій, що сформувався у сторін, обрану ними стратегію поведінки, характерологічні й інтелектуальні особливості особистостей. Усталеність позиції позивача – категорична вимога до суду про задоволення заявленого ним позову іноді може бути наслідком його психологічних станів (емоцій, наприклад, образи, фрустрації) і властивостей (наприклад, ригідності). У таких ситуаціях важливо буває перебороти раніше сформовані мотиваційні установки, змусити заявника ширше подивитися на проблему з морально-етичного боку і шукати інші можливі шляхи її вирішення. Силове протиборство в судовому процесі найчастіше не тільки не знімає конфлікту, але збільшує його, ведучи до тривалого позову. Тому посередницькі методи стають більш бажаними у цивільних справах. Цивільні суперечки дуже широкі за діапазоном. У них немає психологічної конфронтації особистості з суспільством, тому що конфлікти виникають, набувають різноманітних ступенів і прояву гостроти, погашаються примиренням або судовим рішенням між членами суспільства при відсутності психологічної «лінії поділу» із самим суспільством. Навпаки, ті, котрі конфліктують, самі звертаються до держави, до її судових органів за допомогою, просять розв'язати суперечку. Тут цілком особливі аспекти психології як тих, хто сперечаються, так і тих, хто за своїм службовим положенням покликаний ці суперечки розв'язувати.

Проте як у кримінальному, так і в цивільному судочинстві мають місце загально психологічні і соціально-психологічні закономірності. Мова йде про правову психологію, її вторгнення в особисте життя на стадії психологічного загострення, а також про вторгнення конкретних осіб, яким довірено розв'язати конфлікт і котрі самі мають різноманітні властивості як фахові, так і особистісні. Тут сполучаються юридичні пізнання з тією або іншою життєвою позицією, загальнолюдська психологія переломлюється в судовій діяльності.

За умов цивільних правовідносин люди використовують особливу юридичну форму регуляції своїх зобов'язань стосовно одне одного – форму договору. Під договором у цивільному праві слід розуміти угоду сторін, спрямовану на виникнення, зміну і припинення цивільних правовідносин.

Проведення судово-психологічної експертизи (СПЕ) у цивільних справах може бути необхідним при розв'язанні багатьох цивільно-правових суперечок, які дуже різнобічні: власність і угоди, сім'я й авторські права, житло і збитки при аваріях; при необхідності правової регуляції відшкодування моральної шкоди. Під моральною шкодою, заподіяною фізичній або юридичній особі, треба розуміти втрати немайнового характеру, які виникають унаслідок моральних, фізичних або психічних страждань, або розладу звичайного для певної особи душевного стану, способу життя, нормальних життєвих зв'язків, приниження честі, гідності, престижу або ділової репутації, заподіяних порушенням прав особи іншою особою (особами). СПЕ дає один із доказових фактів, з урахуванням якого буде прийматися рішення судовими інстанціями, про заподіяння особистості моральної шкоди або її відсутності.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридическая психология. Харьков: Титул, 2006. 750 с.
2. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 367 с.

Одержано 26.02.2017

Интересы правового общества требуют реализации принципа законности и справедливости, права граждан на судебную защиту своих интересов, чести и достоинства. Для объективности решения, принимаемого в процессе гражданского судопроизводства, в ряде случаев возникает необходимость установления способности субъекта быть сознательным участником гражданских взаимоотношений. В таких случаях бывает необходимым назначения судебно-психологической экспертизы.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, судебно-психологическая экспертиза.

УДК 159.9

Юлія Михайлівна ІВАНОВА,

студентка 2 курсу соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ КУРСАНТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ ЗАЛЕЖНО ВІД ТЕРМІНУ НАВЧАННЯ

Розглянуто особливості самоактуалізації курсантів 1-х та 4-х курсів Національного університету цивільного захисту України. Розкрито суть поглядів зарубіжних та вітчизняних психологів на процес самоактуалізації. Підкреслено необхідність узяття до уваги важливості процесу самоактуалізації для курсантів та співробітників структури ДСНС.

Ключові слова: самоактуалізація, саморегуляція, самореалізація, самоактуалізаційний тест (CAT).

В наш час проблема самоактуалізації особистості є дуже важливою в професійній діяльності особи, зокрема працівників та курсантів структурних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНСУ), адже їх професійна діяльність потребує високого особистісного розвитку, заздалегідь свідомого та системно організованого впливу на свою психіку з метою зміни її характеристик у бажаному напрямку. Потреба у самоактуалізації, у самореалізації – є найвищою потребою людини, має високу варіативність та є найбільш актуальною для курсантів та працівників структури ДСНС, адже, вона служить засобом становлення особистості в житті, реалізації процесу довільної активності та потенціалу, організації психічних ресурсів для висунення і досягнення цілей.

Самоактуалізація особистості – це постійний процес розвитку своїх можливостей і потенціалів. Одним з теоретиків, що займалися проблемою самоактуалізації особистості, був Л. Маслоу. Основним джерелом людської діяльності, людської поведінки Л. Маслоу вважав безперервне прагнення людини до самоактуалізації, прагнення до самовираження. Головною ідеєю його теорії є розвиток особистісних ресурсів і здібностей. Людина зобов'язана бути тим, ким вона може стати. Аналогом внутрішнього рушіяного протиріччя тут можна вважати невідповідність реального рівня самовираження індивіда його можливому рівню, яке змушує особистість шукати нові способи поведінки, що ведуть до більш повної його самоактуалізації [3, с. 139].

Є. Є. Вахромов визначає самоактуалізацію як свідомо здійснювану суб'єктом практичну діяльність, спрямовану на вирішення наявних проблем своєї життєвої ситуації, наслідком якої є самозміна і зміна в життєвій ситуації [1, с. 40–51]. Я. Гозман, В. Кроз, М. Латинська в передмові до самоактуалізаційного тесту (CAT) вказують: «Поняття самоактуалізації синтетичне. Воно включає в себе всебічний і безперервний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію всіх його можливостей, адекватне сприйняття

навколишнього світу і свого місця в ньому, багатство емоційного і духовного життя, високий рівень здоров'я і моральності» [2, с. 43].

Самоактуалізація особистості безпосередньо зв'язана з рівнем самооцінки індивіда та тривожності. Самоактуалізованій особистості притаманні такі особливості: цілковите прийняття реальності й адекватне ставлення до неї; прийняття інших і себе; захопленість улюбленою справою; автономність, незалежність, самостійність суджень; спроможність до розуміння інших людей, доброзичливість, повага; відкритість досвіду; розрізнення зла і добра, засобу від мети; природність поведінки; почуття гумору; опір культурному впливу; саморозвиток, прояв здібностей, потенційних можливостей, самоактуалізація у творчості, роботі, любові, житті; спонтанність; орієнтування на вирішення проблеми; креативність; щира доброта; потреба в усамітненні; готовність до вирішення нових проблем, усвідомлення труднощів та перешкод, адекватна оцінка своїх фізичних можливостей та досвіду. Чим більшому числу критеріїв відповідає особистість, тим більше вона самоактуалізована [3, с. 150–189].

В нашому дослідженні приймали участь курсанти першого та четвертого курсів Національного університету цивільного захисту України у кількості 60 осіб. Для дослідження особливостей самоактуалізації був проведений «Самоактуалізаційний тест» (САТ), Л. Я. Гозмана. В якості ключової категорії при розробці тесту пропонується категорія самоактуалізації особистості, яка, на думку авторів тесту, «виступає операційним аналогом особистісної зрілості» [2, с. 4]. Дана особистісна якість є узагальненою характеристикою психічного здоров'я особистості. САТ вимірює самоактуалізацію за двома базовими показниками (компетентність у часі та внутрішня самопідтримка) і 12 додатковими шкалами.

Були отримані такі результати: в групі № 1 (курсанти 1-го курсу) Т-бали потрапили у зону розташовану в діапазоні 40-50 %, що означає низький та нижче середнього рівні самоактуалізації; а в групі № 2 (курсанти 4-го курсу) – у зону з балами 56–65 %, що вказує на середній та високий рівень самоактуалізації. Низька ступінь самоактуалізації свідчить про деякі дефекти особистісного розвитку, про несформованість ряду базових найбільш соціально значущих потреб особистості, про погану самоорганізацію в життєвих обставинах (що характерно для курсантів 1-го курсу). Висока ступінь самоактуалізації свідчить про більш адекватне сприйняття дійсності, автономність, прийняття себе та інших такими, якими вони є, сформовану адаптивність, про низький рівень тривожності. Використовують конструктивну стратегію самоствердження. Оцінюють себе адекватно, правильно визначають свої здібності і можливості, надають належну увагу самоконтролю над своїми діями і вчинками, керуючись минулим досвідом і почуттям відповідальності за доручену справу.

Рівень самоактуалізації курсантів вельми чутливий до тимчасових негативних психічних станів, до негативних локусів в Я-концепції, до дезадаптивних процесів особистості та підвищеного рівня тривожності. У курсантів 1-го курсу це обумовлено вступом до вишу та пристосуванням до нових умов життя, не сформованістю плану дій, вони ще бояться показати свої здібності та таланти, і цим самим гальмують процеси самоактуалізації.

Для курсантів обох груп характерні однаково високі бали за шкалами: «потреба в пізнанні», яка передбачає здатність до буттєвого пізнання – безкорисливу спрагу нового; інтерес до об'єктів, не пов'язаних прямо з задоволенням будь-яких потреб; та «ціннісні орієнтації» – зокрема, істина, добро, краса, цілісність, життєвість, унікальність, досконалість, звершення, справедливість, порядок, простота, легкість без зусилля, гра, самодостатність.

Отже, орієнтація курсантів структури ДСНС на розвиток особистості свідчить про цінність самоактуалізації в ієрархії інтересів особистості. Багаті можливості самоактуалізації і адекватне їх використання дає можливість інакше відчутти осмисленість життя, більш відповідально відноситись до своєї діяльності, роботи, позитивно оцінювати себе на шляху власного розвитку.

Список бібліографічних посилань

1. Вахромов Е. Е. О динамике концептуальных подходов к феномену самоактуализации. *Мир психологии*. 2005. № 3. С. 40–51.

2. Гозман Л. Я., Кроз М. В., Латинская М. В. Самоактуализационный тест. М.: Рос. пед. агентство, 1995. 43 с.

3. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Питер, 2011. 352 с.

Одержано 26.02.2017

Рассмотрены особенности самоактуализации курсантов 1-х и 4-х курсов Национального университета гражданской защиты Украины. Раскрыта суть взглядов зарубежных и отечественных психологов на процесс самоактуализации. Подчеркнута необходимость принятия во внимание важности процесса самоактуализации для курсантов и сотрудников структуры ГСЧС.

Ключевые слова: самоактуализация, саморегуляция, самореализация, самоактуализационный тест (САТ).

УДК159.9:351.74

Яна Ігорівна КАРНАУХ,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: **Наталія Володимирівна ГРЕСА,**

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

РЕСУРСНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРАВООХОРОНЦІВ

Зростає необхідність дослідження новітніх підходів і шляхів активізації особистісних ресурсів при оцінці професійної придатності. Службова діяльність працівників органів внутрішніх справ пов'язана з підвищеною відповідальністю, високими психічними та фізичними перевантаженнями, роботою в екстремальних умовах, тому саме ресурсність є однією з головних складових професійної діяльності правоохоронця.

Ключові слова: ресурс, ресурсність, правоохоронець, професіоналізм.

Ресурсність є надзвичайно важливим чинником професійного самоздійснення фахівця. Робота правоохоронців кожен день пов'язана з екстремальними ситуаціями і потребує максимального зосередження та повної віддачі роботі. Все це негативно впливає на психічний і емоційний стан, який в свою чергу потребує наявності та ефективного використання широкого спектру психологічних ресурсів для подальшої роботи.

В даний час, все більше зростає необхідність дослідження новітніх підходів і шляхів активізації особистісних ресурсів при оцінці професійної придатності [1, с. 41]. На сучасному етапі дослідження даною темою займалися такі автори: О. Штепа, С. Хазова, І. В. Ламаш, А. Б. Рогозян, Л. А. Найдьонова та інші.

Аналіз наукової літератури дозволив резюмувати, що поняття «ресурсність» найчастіше вживають у контексті співвідношення внутрішніх ресурсів людини. Власне ресурси дослідники виокремлюють теоретичним шляхом, а ресурсність постає операціоналізованим поняттям. Використання внутрішніх психологічних ресурсів пов'язані з дією таких механізмів переформування особистості, як конфронтація особи з власним Я, розуміння і прийняття інших, ступінь задоволеності комунікацією та здатність відкрито виявляти почуття [2, с. 587].

У психології підходи до поняття «ресурси» неоднозначні і в основному центруються навколо проблеми долання поведінки особистості в важких життєвих ситуаціях. Ресурсні теорії розглядають широкий спектр різних ресурсів як зовнішніх (доступність інструментальної, моральної і емоційної допомоги з боку соціального середовища), так і внутрішніх (навички та здібності індивіда), що, в свою чергу, відбивається на особистісному потенціалі [3].

Зарубіжні автори найбільш часто виділяють чотири класи ресурсів: фізіологічні (здоров'я, відсутність фізичних недоліків, фізична витривалість і ін.); психологічні риси

(самооцінка, впевненість, почуття контролю, здатність до саморозкриття і ін.); когнітивні властивості (здатність до навчання, переконання, здатність до структурування інформації та ін.); соціальна підтримка і фінансове благополуччя, фінансова свобода.

Всі ці визначення характеризують потенційну важливість ресурсів, їх використання в разі необхідності для досягнення позитивних результатів в професійній діяльності, а саме в роботі правоохоронних органів.

Так, як правоохоронна діяльність є специфічним видом професійної діяльності, яка вимагає наявності та ефективного використання широкого спектру психологічних ресурсів. Як показує аналіз літератури, психологічні характеристики співробітників правоохоронних органів, які можуть розглядатися, як ресурси, виступати предметом дослідження в численних дослідженнях. Робота правоохоронців дуже часто проходить в умовах стресу і тривоги, та вимагає від співробітника високих адаптаційних можливостей та мобілізації сил в критичних ситуаціях [1, с. 43].

Екстремальний характер професійної діяльності співробітників органів внутрішніх справ зумовлюють високий рівень психосоматичної і нервово-психічної захворюваності, самогубств, посттравматичних стресових розладів, професійної деформації особистості у вигляді агресивності, збіднення емоційної сфери, зсув мотиваційних і морально-етичних цінностей [4].

Невміння справлятися зі стресом, керувати своєю поведінкою в складних і напружених ситуаціях, знижує успішність і якість виконання співробітниками правоохоронних органів своїх посадових обов'язків, а також вимагає додаткових зусиль для підтримки оптимального психофізіологічного рівня. Все це призводить до наступних наслідків: підвищення плинності кадрів, зниження задоволеності працею, деформації особистісних і характерологічних якостей.

Виходячи з того, що службова діяльність працівників органів внутрішніх справ пов'язана з підвищеною відповідальністю, високими психічними та фізичними перевантаженнями, роботою в екстремальних умовах, то ресурсність, до складних умов праці, є однією з головних професійних якостей правоохоронців [1, с. 44].

Ми вважаємо, що вивчення саме психологічної ресурсності правоохоронців як характеристики особистості та широкого кола її психологічних детермінантів є актуальним напрямком досліджень у сучасній психології, які мають стати підґрунтям для створення практичних програм психологічного супроводу професійного навчання та професійної діяльності працівників правоохоронних органів.

Список бібліографічних посилань

1. Гордеєнко А. Особистісна ресурсність в контексті професійної діяльності правоохоронних органів. *Вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2016. № 1. С. 40–45.
2. Штепа О. С. Магістральні механізми актуалізації психологічних ресурсів. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 33. С. 584–600.
3. Одинцова М. А. Ресурсный потенциал повседневности. *Вестник Ярославский педагогический*. 2011. Том II, № 2. С. 237–240.
4. Сергиенко Е. А. Системно-субъектный подход: обоснование и перспектива. *Психологический журнал*. 2011. Т. 32, № 1. С. 120–132.

Одержано 23.02.2017

Растет необходимость исследования новейших подходов и путей активизации личностных ресурсов при оценке профессиональной пригодности. Служебная деятельность работников органов внутренних дел связана с повышенной ответственностью, высокими психическими и физическими перегрузками, работой в экстремальных условиях, поэтому именно ресурсность является одной из главных составляющих профессиональной деятельности правоохранителя.

Ключевые слова: ресурс, ресурсность, правоохранитель, профессионализм.

УДК 159.98

Наталія Борисівна КАРПУШИНА,

здобувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ КОМПОНЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СЛІДЧОГО

Проаналізовано результати дослідження показників емоційно-ціннісної складової інформаційної компетентності слідчих як системи внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для ефективних інформаційних дій. Вагомими корелятами емоційно-ціннісної компоненти встановлено: наявність емоційних бар'єрів як детермінант саморегуляції поведінки в інформаційній взаємодії, емоційна рухливість в контексті адаптації до ситуації комунікації, низка термінальних та інструментальних цінностей.

Ключові слова: емоційно-ціннісна компонента, слідчі, внутрішні ресурси, саморегуляція, термінальні та інструментальні цінності.

Однією з найважливіших складових професійної діяльності слідчого є робота, спрямована на пошук інформації про правопорушення, всебічний її аналіз та надання інформації ступеня достовірного знання. В зв'язку з цим вагомим професіографічним завданням є окреслення критеріїв діагностики та формування інформаційної компетентності, під якою нами розуміється система внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для ефективних інформаційних дій у визначеному колі слідчих ситуацій.

Системний характер взаємодії нормативно-правових, соціально-психологічних та діяльнісно-операціональних детермінант інформаційної компетентності слідчих зумовлює низку емоційно-вольових та ціннісно-мотиваційних аспектів її розуміння, до яких слід віднести:

– зумовленість всебічного розвитку професійно-культурологічних тенденцій у особистості слідчого на основі ґрунтовних психічних новоутворень (когнітивних, мотиваційно-ціннісних, рефлексивних, емоційно-вольових тощо), які виступають інтеграторами формування цілісної «інформаційної особистості»;

– опанування особистістю ціннісно-смысловими компетенціями, які забезпечують не лише загальну орієнтацію фахівця в інформаційному просторі, але й формують мотивацію та вибірковість щодо особистісного та професійного зростання;

– зумовленість професійної майстерності слідчого достатнім рівнем емоційно-вольової регуляції інформаційної поведінки в контексті безпосередньої взаємодії з носіями інформації, здатності контролювати оптимальний і варіативний стан психоемоційного тла комунікації та попереджати негативний вплив деструктивної психічної напруженості на ефективність сприйняття і аналізу значущої інформації;

– визначеність діагностико-прогностичних критеріїв і показників продуктивного розвитку інформаційної та комунікаційної компетентності як основи формування модельних уявлень стосовно слідчого як особистості і професіонала.

Емоційно-ціннісну компоненту інформаційної компетентності слідчого ми вважаємо системою емоційно-вольових і ціннісних опосередкувань інформаційної діяльності, спрямованою на саморегуляцію та самовдосконалення у сфері інформаційного пошуку при розслідуванні правопорушень.

В порівняльному дослідженні інформаційно компетентних та недосвідчених слідчих, здійсненому з використанням референтних методик, нами визначено низку психологічних корелятів емоційно-ціннісної складової інформаційної компетентності. В контексті саморегуляції поведінки в інформаційній взаємодії актуальним постало питання про можливу роль емоційного відреагування, наявності чи відсутності емоційних бар'єрів (За В. Бойком), що впливають на особливості комунікативної адаптації. Виявлено незначний ризик деструктивного впливу негативного емоційного тла на спілкування у слідчих з досвідом діяльності понад 5 років, порівняно з емоційними бар'єрами такого роду у недосвідчених слідчих. Фактична відсутність емоційних проблем в інформаційній

комунікації у досвідчених слідчих, порівняно з недосвідченими, знайшла відображення при обрахуванні кореляційних залежностей між детермінантами цих проблем та особистісним адаптаційним потенціалом (За А. Маклаковим). Зокрема, в цій категорії фахівців не встановлено жодного вагомого кореляту адаптаційного потенціалу і причин емоційної проблемності у взаємодії, що свідчить про відсутність впливу емоційного дисбалансу на адекватність орієнтування в комунікативній ситуації та обрання доцільної поведінки. Емоційна рухливість (За Г. Айзенком) у досвідчених слідчих виявилась позитивно пов'язаною як з процесом адаптації до ситуації комунікації ($\rho=0,22$ при $P\leq 0,05$), так і з саморегуляцією поведінки ($\rho=0,38$).

Встановлено, що зміст фактору G (особистісна нестабільність за Р. Кеттеллом) виявився достатньо вагомим в опосередкуванні емоційного супроводження спілкування у досвідчених слідчих, стосовно, зокрема, невміння управляти емоціями ($\rho=0,29$ при $P\leq 0,05$), неадекватного їх прояву ($\rho=0,36$) та здатності до саморегуляції ($\rho=-0,51$). Цілковито очікуваними виявились від'ємні зв'язки фактору С (емоційна стійкість) з показниками вираженості емоційних бар'єрів та фактором «Нейротизм-емоційна стабільність» (За Г. Айзенком), зокрема, щодо невміння керувати емоціями ($\rho=-0,35$ при $P\leq 0,05$), домінування негативних емоцій ($\rho=-0,30$) та емоційної рухливості ($\rho=-0,42$). Статистично значущі залежності в цій категорії обстежених виявлено між здатністю до саморегуляції поведінки та показниками диференційованої схильності до напруженості (За В. Андросюком), зокрема з піддатністю фрустраціям ($\rho=0,26$) та особистісним конфліктам ($\rho=0,28$). За методикою М. Рокіча, нами було визначено структуру ціннісної сфери інформаційно компетентних слідчих. Зокрема, найбільш вагомими в царині цих фахівців встановлено термінальні цінності – «життєва мудрість», «здоров'я», «суспільне визнання» та інструментальні – «раціоналізм», «самоконтроль» та «тверда воля». Виявлені особливості емоційно-ціннісної компоненти повинні враховуватись в системі фахової освіти, зокрема при проведенні навчально-тренінгових занять з формування навичок інформаційної взаємодії при розслідуванні правопорушень.

Одержано 19.02.2017

Тезиси посвящені аналізу результатів дослідження показателів емоційно-ціннісної складової інформаційної компетентності слідчих як системи внутрішніх ресурсів особистості, необхідних для ефективних інформаційних дій. Вагомими корелятами емоційно-ціннісної компоненти встановлено: наявність емоційних бар'єрів як детермінант саморегуляції поведінки в інформаційному взаємодії, емоційна подвижність в контексті адаптації до ситуації комунікації, ряд термінальних і інструментальних цінностей.

Ключевые слова: емоційно-ціннісна компонента, слідчати, внутрішні ресурси, саморегуляція, термінальні і інструментальні цінності.

УДК 316.342

Ігор Володимирович КЛИМЕНКО,

кандидат психологічних наук, начальник

Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЯК НЕОБХІДНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розкрито актуальність впровадження та використання в процесі професійної підготовки правоохоронців нових досягнень у галузі практичної психології, зокрема створення системи спеціалізованої психологічної підтримки і допомоги особистості – психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку. Зокрема, виокремлено групи методів психологічного супроводу щодо формування толерантної поведінки курсантів МВС.

Ключові слова: курсанти правоохоронці, толерантність, психологічний супровід.

Психологічний супровід є однією із функцій служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів та підрозділів внутрішніх справ та становить собою комплекс організаційних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на формування і розвиток у курсантів, слухачів вищих навчальних закладів МВС України професійно важливих особистісних якостей і психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності [2].

Психологічний супровід передбачає цілісний процес розвитку позитивної перспективи життєдіяльності з опорою на внутрішній потенціал особистості. Пропонуємо розглядати психологічний супровід як спеціально організований цілеспрямований процес підтримки курсантів в продуктивному використанні власних ресурсів для ефективного оволодіння загальнокультурними та професійними компетенціями. Структурні компоненти психологічного супроводу можуть в себе включати формування у курсантів когнітивних уявлень про рефлексивну організацію мислення, спрямовану на знання і розуміння суб'єктом самого себе і оточуючими, активне переосмислення змісту індивідуальної свідомості і діяльності; допомогу курсантам в усвідомленні намірів і в осмисленні різних можливостей досягнення мети; сприяння курсантам в розробці і реалізації програми конструктивно-перетворюючих стратегій особистісно-професійного зростання і способів їх корекції; надання курсантам можливостей успішної самореалізації в навчально-професійній діяльності.

Толерантність особистості проявляється в її суспільній діяльності, що спрямована на соціально значимий результат. Тому накопичення досвіду роботи, де особистість може найбільш яскраво проявити свою толерантність, стає невід'ємною частиною навчально-виховного процесу. Про необхідність формування толерантності як обов'язкової складової професійної діяльності правоохоронців наголошується у ряді наукових праць.

Психологічний супровід формування толерантної поведінки у курсантів ВНЗ МВС України як загальнокультурної компетенції являє собою спеціально організований цілеспрямований процес підтримки курсантів у розвитку внутрішнього потенціалу для ефективного засвоєння знань правових основ правоохоронної діяльності, норм моралі і професійної етики, оволодіння вміннями щодо попередження та конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій в процесі професійної діяльності, а також розвитку навичок психологічної стійкості в ситуаціях ризику [1].

Для ефективного формування у курсантів ВНЗ України толерантної поведінки як необхідної компетенції їм необхідно оволодіти здібностями діяти відповідно до Конституції України, керуючись принципами законності та патріотизму; виконувати громадянський і службовий обов'язок, професійні завдання відповідно до норм моралі і професійної етики; проявляти психологічну стійкість в складних та екстремальних умовах для оптимізації власної діяльності і психологічного стану.

У сукупності методів психологічного супроводу формування толерантної поведінки у курсантів правоохоронців можна виділити наступні групи:

– організаційно-адміністративні, що включають прямі адміністративні вказівки, контроль і нагляд за попередженням і конструктивним вирішенням конфліктних ситуацій в процесі навчально-професійної діяльності, організацію оперативних штабів і громадських рад;

– психолого-педагогічні, які поєднують засоби формування толерантної свідомості (позитивний приклад, конференції, диспути, переконання, виставки досягнень курсантів, підтримка адекватної самооцінки, біографічний метод тощо), розвиток стійкості особистості (метод проектів, особистісно-рольова участь курсантів у процесі професійної підготовки, колективні творчі справи, ситуації вибору моделі поведінки, схвалення, підкріплення й ін.) і діагностика особистісно-професійного зростання курсантів;

– превентивно-адаптивні, що охоплюють ділові ігри, тренінги, зустрічі з фахівцями, інформування, співбесіди, бесіди, лекції, екскурсії, різноманітні суспільні акції;

– професійно-мережеві, які об'єднують спортивні та медико-відновлювальні заходи, навчальні збори, оперативно-тактичні навчання, навчальні тривоги, методи самозахисту без застосування зброї, правомірні комплекси силового захисту законності і правопорядку;

– нормативно-правові, що містять правове інформування в рамках службової підготовки працівників і курсантів, виставки нормативно-правової літератури, презентації нормативно-правових актів.

Враховуючи, що процес професіоналізації майбутніх працівників правоохоронних органів починається в період їх навчання у виші, остільки й способи організації їх професійної підготовки виступають в якості основних чинників, що обумовлюють професійний розвиток і саморозвиток фахівців, зокрема й таку важливу професійну компетенцію як толерантність.

Список бібліографічних посилань

1. Марьин М. И., Петров В. Е., Адаев А. И., Егоров К. А. Организация социально-психологической работы в органах внутренних дел: метод. пособие/под общ. ред. В. Л. Кубышко. М.: ДКО МВД России; ЦОКР МВД России, 2006. 240 с.

2. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 28.07.2004 № 842 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-04> (дата звернення: 01.03.2017)

Одержано 16.02.2017

Раскрыта актуальность внедрения и использования в процессе профессиональной подготовки правоохранителей новых достижений в области практической психологии, в частности создание системы специализированной психологической поддержки и помощи личности – психологического сопровождения личностно-профессионального развития. В частности, выделены группы психологических методов по формированию толерантного поведения курсантов МВД.

Ключевые слова: курсанты правоохранители, толерантность, психологическое сопровождение.

УДК-159.9

Катерина Юрїївна КОНЮХОВА,

ад'юнкт кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ДОСЛІДЖЕННЯ САМОЕФЕКТИВНОСТІ У ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ

Розкрито поняття самоефективності, наведено дані щодо показників самоефективності у працівників ДСНС України.

Ключові слова: самоефективність, успішність, професійна діяльність.

Дослідження самоефективності у працівників ДСНС України є актуальним питанням, так як самоефективність працівника грає важливу роль в успішності професійної діяльності, а від діяльності працівників ДСНС України залежить життя та спокій людей, збереження майна та матеріальних цінностей.

В дослідженні прийняли участь 277 працівників ДСНС України з різних областей, а саме з Харківської, Кіровоградської, Чернівецької, Чернігівської та Миколаївської. Необхідність залучити працівників ДСНС України до дослідження з цих областей обумовлена різною кількістю, різним рівнем та різною природою надзвичайних ситуацій. Так, в територіальному відношенні, найбільшу кількість надзвичайних ситуацій зафіксовано у Харківській області, а найменшу – в Кіровоградській та Чернівецькій областях. Найбільший техногенний ризик у територіальному розрізі проявився також у Харківській області. Середні ризики виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру зберігаються у Миколаївській області, а низькі ризики – у Кіровоградській, Чернігівській та Чернівецькій областях.

При цьому, найменша середня величина індивідуального ризику, обумовленого виникненням надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціального характеру буде в Чернівецькій області, найбільша – в Харківській. Ці чинники призводять до різної кількості виїздів працівників на ліквідацію надзвичайних ситуацій і, як наслідок, різний рівень екстремальності їх професійної діяльності. Крім того, на рівень екстремального досвіду працівників ДСНС України впливає й термін їх служби. Тому всіх досліджуваних поділили на 4 групи.

Для дослідження самоефективності у працівників ДСНС України нами було використано методику «Шкала загальної самоефективності» автори: Р. Шварцер, М. Єрусалим (в адаптації В. Г. Ромека).

Розглянемо показники самоефективності у працівників ДСНС України з різним терміном служби (табл. 1). У працівників зі стажем 1 рік і менше низьку самоефективність мають 5,3 % досліджуваних, середня самоефективність виявлена у 31,6 %, 63,1 % досліджуваних мають високу самоефективність.

У працівників з терміном служби від 2 до 5 років наступні показники самоефективності: низька самоефективність – 4,8 % досліджуваних, середня-50,8 %, висока-44,4 %.

Серед працівників ДСНС України, які мають стаж роботи в ДСНС від 6 до 10 років низьку самоефективність мають 7,1 % досліджуваних, середня самоефективність у 44,3 % досліджуваних, 48,6 % мають низьку самоефективність.

Працівники ДСНС України з терміном служби більше 10 років в підрозділах ДСНС України мають низьку самоефективність 7,2 % співробітників, середня самоефективність – 59,2 % досліджуваних, висока самоефективність у 33,6 % досліджуваних.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за стажем по групах з різним рівнем самоефективності (у %)

Працівники ДСНС України з різним терміном служби	Працівники ДСНС України з різним рівнем самоефективності		
	низька	середня	висока
До року	5,3	31,6	63,1
Від 2 до 5 років	4,8	50,8	44,4
Від 6 до 10 років	7,1	44,3	48,6
Більше 10 років	7,2	59,2	33,6

Таким чином, високий рівень самоефективності переважає у працівників зі стажем в підрозділах ДСНС України до року, що, на нашу думку пов'язано з високим рівнем підготовки молодих працівників у вищих навчальних закладах ДСНС України та навчальних центрах нашої системи, тому молоді співробітники високо оцінюють власні сили та впевнені у своїх знаннях та уміннях, в успішному виконанні функціональних обов'язків. Також висока самоефективність спостерігається у групі досліджуваних з вислугою в системі ДСНС України від 6 до 10 років. Середня самоефективність переважає у досліджуваних зі стажем більше 10 років та від 2 до 5 років.

За територіальним показником результати самоефективності наступні (табл. 2):

– Харківська область: 4,3 % співробітників мають низьку самоефективність за результатами дослідження, 48,6 % – середню, 47,1 % – високу;

– Кіровоградська область: 6,8% мають низьку самоефективність, у 45,5 % співробітників середня самоефективність, у 47,7 % досліджених виявлена висока самоефективність;

– Чернівецька область: низька самоефективність у 9,3 % працівників ДСНС України, середня самоефективність у 48,8 % досліджуваних, низька у 41,9 %;

– Чернігівська область: 11,1 % мають низьку самоефективність, 88,9 % досліджуваних середній рівень самоефективності, з високою самоефективністю досліджуваних немає;

– Миколаївська область: 9,8 % з низькою самоефективністю, 63,4 % мають середню самоефективність, 26,8 % високу.

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за територіальним показником по групах з різним рівнем самоефективності (у %)

Працівники ДСНС України з різних областей	Працівники ДСНС України з різним рівнем самоефективності		
	низька	середня	висока
Харківська	4,3	48,6	47,1
Кіровоградська	6,8	45,5	47,7
Чернівецька	9,3	48,8	41,9
Чернігівська	11,1	88,9	0
Миколаївська	9,8	63,4	26,8

Отже, середня самоефективність переважає в Харківській, Чернівецькій, Чернігівській та Миколаївській областях, а високий рівень самоефективності в Кіровоградській області.

Взагалі за результатами дослідження 116 працівників ДСНС України мають високий рівень самоефективності, що складає 41,9% досліджуваних. 143 працівника мають середню самоефективність, що дорівнює 51,6% досліджуваних. 18 досліджуваних мають низьку самоефективність, що дорівнює 6,5%.

Таким чином, результати проведеного дослідження довели, що більшість працівників ДСНС України мають середній та високий рівень самоефективності і лише у незначній кількості досліджуваних виявлено низький рівень самоефективності. Отже, працівники ДСНС України, які прийняли участь у дослідженні вірять у власні можливості в досягненні успіху у своїй професійній діяльності, що значно сприяє ефективності виконання дій за призначенням.

Список бібліографічних посилань

1. Шварцер Р., Ерусалим М., Ромек В. Русская версия шкалы общей самооффективности Р. Шварцера и М. Ерусалима. *Иностранная психология*. 1996. № 7. С. 46–56.

Одержано 19.02.2017

Раскрыто понятие самоэффективности, представлены данные показателей самоэффективности у работников ГСЧС Украины.

Ключевые слова: *самоэффективность, успешность, профессиональная деятельность.*

УДК 159.9

Руслан Ігорович КУРГАНОВ,

бакалавр соціально-психологічного факультету

Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах

Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

РЕФЛЕКСІЯ ТА РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ. ОСОБЛИВОСТІ ВИДІВ ТА ТИПІВ РЕФЛЕКСІЇ КУРСАНТІВ НУЦЗУ

Розглянуто проблему співвідношення понять рефлексія та рефлексивність. Визначено специфіку видів та типів рефлексії курсантів НУЦЗУ з різним терміном навчання.

Ключові слова: *рефлексія, рефлексивність; види та типи рефлексії; афективний, когнітивний і регулятивний рівні рефлексії; внутрішньоособистісний, соціальний, макросоціальний рівні рефлексії; ретроспективна, перспективна, поточна рефлексія.*

Існує три варіанти співвідношення понять «рефлексивність» та «рефлексія». У першому, найбільш історично ранньому, вони тотожні, використовуються як слова синоніми, взаємозамінні поняття. У другому, рефлексія більш широке поняття ніж рефлексивність, а рефлексивність виступає лише модусом рефлексії (А. В. Карпов). У третьому, рефлексивність більш широке поняття, вона розглядається як загальна здатність системи спрямовувати власну активність на саму себе (А. В. Сурмава, Е. Гідденс, М. Фуко). Поняття рефлексивності є більш новим у психології та його зміст досі не конкретизовано. Спроба визначення поняття рефлексивності належить А. В. Карпову. Він стверджує, що рефлексивність – це властивість, а рефлексія – процес. У такому разі рефлексивність являється здатністю до рефлексії. Рефлексія – це конкретний прояв рефлексивності на рівні психічного процесу. Рефлексія може проявлятися у одній ситуації, а в іншій не проявлятися, вона дискретна, парціальна [1, с. 65–71]. На відміну від рефлексії рефлексивність є загальнолюдською здатністю, але у різних людей вона має різну міру вираженості. Отже, якщо рефлексія – процес самопізнання, то рефлексивність – сама можливість існування цього процесу. Рефлексивність вважається більш широким поняттям ніж рефлексія. У такому підході рефлексивність розглядається як

здатність людини спрямовувати власну активність на себе [3, с. 38–42]. Таке розуміння відповідає реальним механізмам діяльності, що і обумовило мету нашого дослідження – виявити особливості рефлексивності курсантів НУЦЗУ з різним терміном навчання.

Службова діяльність офіцерів Державної служби з надзвичайних ситуацій України є складним соціально значущим видом діяльності, що відбувається в особливих умовах. Професійна рефлексія є основою успішності службової діяльності офіцера ДСНС. Рефлексивність дає змогу офіцеру-рятувальнику не лише зосереджувати увагу на самому собі, власних переживаннях, але й враховувати ставлення інших людей до нього з метою корегування своєї поведінки та розуміння поведінки інших. Як свідчить практика, значна частина офіцерів-рятувальників не здатна належним чином рефлексувати, недостатній рівень розвитку їхньої професійної рефлексії породжує труднощі у спілкуванні з підлеглими, конфліктні ситуації та ін.

У роботі була використана методика діагностики видів та типів рефлексії (С. П. Іванова, Л. В. Кузьменкова). Автори розглядають поняття рефлексії ближче до буквального перекладу з латинської – як властивість, як психічний стан усвідомлення суб'єктом своїх внутрішніх психічних явищ. Рефлексивність за С. П. Івановою та Л. В. Кузьменковою розуміється як психічна властивість, що є частиною інтегративної психічної реальності, яка співвідноситься з рефлексією в цілому. У свою чергу, під рефлексуванням автори методики мають на увазі особливий психічний процес [2, с. 31–36].

Методика спрямована на діагностику трьох типів рефлексії. У блоці «Особистісні компоненти» (блок № 1) виділяються три види рефлексії: афективний, когнітивний і регулятивний. Методика враховує також і диференціацію проявів рефлексії по ще одному важливому критерію – її спрямованості на певні рівні (блок № 2). Відповідно до цього розрізняють три види рефлексії: внутрішньоособистісна рефлексія (в системі «Я – Я»), здатність до розуміння психіки інших людей (рефлексивність в системі «Я – Інші» на соціальному рівні), макросоціальний рівень (в системі «Я – Світ») [2, с. 31–36].

Зміст теоретичного конструкту, спектр визначених ним поведінкових проявів – індикаторів властивості рефлексивності – припускає необхідність врахування ще трьох видів рефлексії, що виділяються по так званому часовому параметру: ретроспективної, перспективної та ситуативної рефлексії (блок № 3).

В дослідженні видів та типів рефлексії приймали участь курсанти 1-го (гр. № 1) та 4-го (гр. № 2) курсів Національного університету цивільного захисту України. Зафіксоване вірогідне підвищення показника у другій групі за афективним та когнітивним компонентами рефлексії, а також ретроспективною рефлексією. У першій групі виявлено вірогідне підвищення показників за рівнями та за часовим фактором рефлексії. Визначено вірогідне підвищення показників внутрішньоособистісного, соціального та макросоціального рівнів рефлексії, а також перспективної та поточної рефлексії. Вірогідні відмінності між групами не визначені за показником особистісних компонентів рефлексії та регулятивного показника рефлексії.

Зафіксоване вірогідне підвищення показника афективного та когнітивного компонентів рефлексії, а також показника ретроспективної рефлексії у другій групі (курсанти 4-го курсу). За показниками рівнів рефлексії: внутрішньоособистісного, соціального, макросоціального рівнів рефлексії; шкалою часових факторів рефлексії: перспективної, поточної рефлексії виявлено вірогідне підвищення показника у другій групі (курсанти 4-го курсу). Не визначені вірогідні відмінності між групами за показником особистісних компонентів рефлексії та регулятивного показника рефлексії.

З урахуванням меншого професійного досвіду досліджуваних першої групи можна зробити висновок, що вони прикладають більше зусиль задля рефлексії як у професійних службових ситуаціях, так і в процесі комунікації. Досліджувані другої групи вже більш адаптовані до умов професійної діяльності, набули досвіду у роботі з постраждалими, тому ми бачимо акцент на когнітивну рефлексію, яка буде забезпечувати їм їх ефективну роботу в майбутньому. З урахуванням специфіки професійної діяльності, коли розпізнавання та оцінювання емоцій людей в осередку безпеки є важливою умовою ефективності роботи офіцера-рятувальника, закономірно, що афективна рефлексія є важливою для співробітника ДСНС.

На рівень рефлексії та рефлексивності в професійній діяльності офіцерів-рятувальників впливають екстремальні умови її перебігу. Це потребує від співробітника ДСНС швидкості мислення, високого рівня компетентності, креативності у прийнятті рішень, здатності аналізувати власну поведінку та професійні дії. Саме тому рефлексія є тим інструментом, що дає змогу офіцеру-рятувальнику швидко та об'єктивно оцінити обстановку, прийняти рішення, осмислити результати його впровадження, проаналізувати всі попередні дії та зробити висновки щодо перспективи професійної діяльності, обрати той чи інший стиль керівництва в умовах екстремальної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Зімовін О. І., Заїка Є. В. Рефлексивність та рефлексія: співвідношення понять. *Вісник Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2014. Вип. 47. С. 65–71.
2. Иванова С. П. Исследование выраженности рефлексии у будущих психологов МЧС России. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2010. № 1 (40). С. 31–36.
3. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. М.: Ин-т психологии РАН, 2004. 424 с.

Одержано 28.02.2017

Рассмотрена проблема соотношения понятий рефлексия и рефлексивность. Определена специфика видов и типов рефлексии курсантов НУГЗУ с различным сроком обучения.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивность; виды и типы рефлексии; аффективный, когнитивный и регулятивный уровни рефлексии; внутрличностный, социальный, макросоциальный уровни рефлексии; ретроспективная, перспективная, текущая рефлексия.

УДК 159.9:351.74

Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9548-4006>;

Герріт Ян ВАНГЕЛДЕР,

координатор регіонального представництва, Консультативна місія Європейського Союзу (Нідерланди)

ПРОАКТИВНІ КОПІНГІ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ПСИХОЛОГІЧНОЮ РЕСУРСНІСТЮ У ПРАВООХОРОНЦІВ З РІЗНИМ ЇЇ РІВНЕМ

Представлено результати дослідження взаємозв'язків проактивних копінгів з компонентами психологічної ресурсності у поліцейських з різним її рівнем.

Ключові слова: поліцейські, проактивний копінг, психологічне ресурсність.

Як у вітчизняній, так і у зарубіжній психології, проблема копінг-поведінки не втрачає своєї актуальності. Стресові контексти трансформаційних процесів у сучасному суспільстві вимагають від особистості реалізації різних стратегій та стилів подолання важких ситуацій. Значне зростання кількості досліджень з проблеми подолання дозволяє виділити два головних напрямки вивчення феномену копінгу: реактивного та проактивного. Реактивний копінг відбиває пережиту в минулому важку життєву ситуацію та зусилля особистості, спрямовані на компенсацію втрати внаслідок цих подій або на відшкодування одержаної шкоди. Проактивний копінг також спрямований на подолання труднощів, але має багатоплановий характер та є орієнтованим на майбутнє, поєднує процеси особистісного управління життям з саморегуляцією для досягнення мети.

Проактивний рівень опанування, як вказує О. С. Старченкова, пов'язаний з прогнозуванням і формуванням віддаленого щодо невизначеного майбутнього у всій складності, багатовимірності і багатоваріантності життєвого шляху [3, с. 200]. Аналіз концепцій

проактивного копіngu, констатує Д. В. Носенко, свідчить про те, що за допомогою цього конструкту можна пояснити багато позитивних змін, які характеризують людину, орієнтовану на проактивне подолання, таких як прагнення до особистісного зростання, здатність дотримуватися цілей та переоцінювати досвід. Особлива цінність проактивного подолання полягає у тому, що воно орієнтоване на майбутнє, носить профілактичний характер і сприяє підвищенню якості життя і психологічного благополуччя [1, с. 32]. Н. В. Родіна зауважує, що проактивний копінг не випереджається негативним оцінюванням, пов'язаним зі збитком, втратою або погрозою, – індивід має більш позитивний погляд на вимоги життя. Такі індивіди розглядають ризики, вимоги й можливості у віддаленому майбутньому, але не розцінюють їх як збиток, втрату або загрозу. Більше того, вони сприймають складні ситуації як особисті виклики. Проактивний індивід жадає поліпшення життя й вибудовує ресурси, які роблять можливими прогрес і високу якість функціонування [2, с. 53]. Звертаючись до теми вивчення ресурсів особистості в зв'язку з її реакцією на стрес, зарубіжні дослідники використовували терміни, що характеризують ресурс резистентності до стресу. Низка дослідників надають особливого значення особистісно-середовищних копінг-ресурсів, тому що це показує, наскільки успішно в своєму житті людина адаптується до стресів та долає їх [4, с. 23–24].

Разом з цим, слід зауважити, що внесок проактивних стратегій долаючої поведінки у функціонування психологічної ресурсності особистості залишається недостатньо вивченим.

Метою нашого дослідження було встановлення взаємозв'язків проактивних копінг-стратегій з компонентами психологічної ресурсності у правоохоронців з її різним рівнем.

У якості досліджуваних виступили поліцейських підрозділів у кількості 92 особи зі стажем професійної діяльності від трьох до десяти років, які були розподілені на групи за рівнем психологічної ресурсності. Першу групу (з високим рівнем показника) склали 38 осіб, у другу (з середнім рівнем) увійшло 54 особи. Респондентів з низьким рівнем психологічної ресурсності виявлено не було.

В якості психодіагностичного інструменту було використано опитувальник психологічної ресурсності (ПР) особистості (О. С. Штепа) та опитувальник проактивної долаючої поведінки (Greenglas, Schwarzer і Taubert) в адаптації О. С. Старченкової. Для статистичної обробки результатів було застосовано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Проведене дослідження дозволило встановити, що в групі з високим рівнем ПР з актуалізацією компонентів психологічної ресурсності «Впевненість у собі» та «Любов» посилюється схильність до передбачення потенційних стресорів і підготовку дій по нейтралізації негативних наслідків до того, як настане можливе стресова подія. З актуалізацією у цій групі компоненту ПР «Доброта до людей» зростає здатність до створення чіткого цілеспрямованого плану дій, а також, схильність до отримання порад і зворотного зв'язку від оточуючих в період подолання стресів, яка, в свою чергу, збільшується із зростанням віри в добро та справедливість. У цих досліджуваних із зростанням вміння використовувати власні ресурси та знаходити нестандартні рішення збільшується здатність докладати зусиль до формування загальних ресурсів, які сприяють досягненню важливих цілей і сприяють особистісному зростанню; із збільшенням орієнтації на досягнення позитивних результатів, поставлених цілей та соціального визнання діяльності актуалізується вміння оцінювати можливі стресові ситуації, прогнозувати кінцевий результат та уникати небажаних ситуацій; чим більш представники цієї групи стають досвідченими, розсудливими та грамотно застосовують знання, тим більшою стає вірогідність пошуку емоційної підтримки у стресових ситуаціях.

В групі з середнім рівнем ПР з актуалізацією компонентів ПР «Впевненість у собі», «Робота над собою» та «Знання власних психологічних ресурсів» збільшується здатність докладати зусиль до формування загальних ресурсів, які сприяють досягненню важливих цілей і сприяють особистісному зростанню; та зменшується схильність до пошуку інструментальної підтримки та емоційної підтримки, при цьому, схильність до останньої посилюється із зростанням відкритості до людей та бажання їм допомогти. Чим меншою стає орієнтація на отримання інформації та підтримки від оточуючих, тим вищою стає здатність реалізовувати таланти та вміння, прагнення проявляти себе в суспільстві. У цих

досліджуваних із зростанням вміння оновлювати та використовувати власні ресурси, відповідальності, віри в добро та справедливість, відкритості до людей та бажання підтримувати їх, збільшується здатність до чіткого визначення плану дій, розділ на його на підпункти, які допомагають швидше досягти бажаного результату у майбутній стресовій ситуації. Чим вищою у цій групі стає здатність застосовувати набуті знання, життєвий досвід у різних сферах життєдіяльності, тим меншою буде схильність до очікування та оцінки можливих стресорів, аналізу проблем, прогнозування ймовірного результату, створення чіткого плану та нейтралізація негативних наслідків до їх настання.

Проведене дослідження не вичерпує змісту означеної проблеми. Перспективним слід вважати вивчення більш широкого кола детермінант психологічної ресурсності правоохоронців, що дозволить вдосконалити уявлення про специфіку функціонування даного феномену та визначити шляхи її оптимізації в контексті професійної діяльності поліцейських.

Список бібліографічних посилань

1. Носенко Д. В. Особистісні чинники психологічного феномену самоінвалідації як форми проактивної копінг-поведінки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2015. 135 с.
2. Родіна Н. В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01. Київ, 2013. 496 с.
3. Старченкова Е. С. Концепция проактивного совладающего поведения. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12. Социология*. 2009. Вып. 2, ч. 1. С. 198–205.
4. Щелина С. О. Психологические механизмы и условия развития совладающего поведения в юношеском возрасте (на материале изучения студентов-психологов разных форм обучения): дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. М., 2016. 178 с.

Одержано 16.02.2017

Представлены результаты исследования взаимосвязей проактивных копингов с компонентами психологической ресурсности у полицейских с разным ее уровнем.

Ключевые слова: полицейские, проактивный копинг, психологическая ресурсность.

УДК 159.9

Інга Сергіївна ЛЕЖУХ,

курсант 4 курсу факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9949-5626>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

Проаналізовані копінг-стратегії майбутніх правоохоронців з високим та середнім рівнем стресостійкості. Показано, що майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості опановують складними життєвими ситуаціями за допомогою асертивних дій, вступу до соціального контакту.

Ключові слова: копінг-стратегії, правоохоронці, асертивні дії, стресостійкість.

«Копінг» – це індивідуальний спосіб взаємодії з ситуацією відповідно до її власної логіки, цінності, ваги в житті людини та її психологічних можливостей [1]. Поняття «копінг-поведінка» використовувалося в психології стресу й було визначено як сума когнітивних, емоційних та поведінкових зусиль, що витрачаються індивідом для ослаблення впливу стресу. В подальшому, поняття «копінг» охопив більш широкий спектр людської активності – від несвідомих психологічних захистів до цілеспрямованого подолання кризових ситуацій.

С. Карвер було запропоновано розширену класифікацію копінг-стратегій [2]. Найбільш адаптивними копінг-стратегіями є спрямовані безпосередньо на вирішення проблемної ситуації: активний копінг – активні дії щодо усунення джерела стресу; планування – планування власних дій відносно проблемної ситуації; пошук активної суспільної підтримки –

пошук допомоги, поради у свого соціально оточення; позитивне тлумачення і зростання – оцінка ситуації з позитивних сторін, ставлення до неї як до епізоду життєвого досвіду; ухвалення – визнання реальності ситуації.

Професійна діяльність працівників правоохоронних органів часто відбувається в напружених, конфліктних ситуаціях. Доцільним є вивчення особливостей копінг-поведінки майбутніх правоохоронців.

Для визначення стратегій і моделей копінг-поведінки майбутніх правоохоронців з різним рівнем стресостійкості використовувався опитувальник С. Хобфолла (адаптований В. Чікер).

Вибірку дослідження склали 46 курсантів другого курсу Харківського національного університету внутрішніх справ, які були поділені за допомогою відповідної психодіагностичної методики на дві групи: 1 – з високим рівнем стресостійкості, 2 – з середнім рівнем стресостійкості.

Майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості опановують складними життєвими ситуаціями за допомогою асертивних дій, вступу до соціального контакту – перше рангове місце; пошуку соціальної підтримки – друге рангове місце та обережних дій – третє рангове місце.

Майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості у складних життєвих ситуаціях демонструють поведінку, що поєднує внутрішню силу і ввічливість до оточуючих, вміння вирішувати проблемні, важкі ситуації спільно з іншими людьми. Також, вони прагнуть до спільної діяльності для досягнення співпадаючих цілей і уникнення ризику невдачі за рахунок тривалого аналізу варіантів рішення і можливих наслідків, схильні до перестраховки. Загалом, у складних ситуаціях майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості використовують активну, просоціальну та пасивну стратегії копінг-поведінки (див. табл. 1).

Таблиця 1

Копінг-стратегії майбутніх правоохоронців з різним рівнем стресостійкості

Стратегії опанування	1 група, $x_{cp} \pm \sigma$	рангове місце	2 група, $x_{cp} \pm \sigma$	рангове місце	t	p
Асертивні дії	23,07 ± 3,43	1	19,83 ± 4,16	5	2,87	0,05
Вступ до соціального контакту	23,07 ± 4,34	1	21,11 ± 4,39	3	1,49	-
Пошук соціальної підтримки	21,82 ± 4,08	2	23,78 ± 4,56	1	1,52	-
Обережні дії	20,25 ± 3,10	3	23,00 ± 3,51	2	2,79	0,05
Імпульсивні дії	13,89 ± 3,05	6	14,39 ± 4,79	8	1,23	-
Уникання	12,86 ± 2,62	7	14,94 ± 3,42	7	2,34	0,05
Маніпулятивні дії	16,86 ± 2,58	4	19,89 ± 2,40	4	4,00	0,001
Асоціальні дії	5,79 ± 3,08	8	7,06 ± 2,09	9	1,78	-
Агресивні дії	14,18 ± 2,89	5	16,56 ± 3,82	6	2,40	0,05

Майбутні правоохоронці з середнім рівнем стресостійкості опановують складними життєвими ситуаціями за допомогою пошуку соціальної підтримки – перше рангове місце; обережних дій – друге рангове місце та вступу до соціального контакту – третє рангове місце. Іншими словами, вони проявляють вміння вирішувати проблемні, важкі ситуації спільно з іншими, здатні до співпраці або компромісу, шукають підтримку з боку оточуючих (сім'ї, друзів, колег), схильні до перестраховки, тривалого аналізу варіантів рішення і можливих наслідків, що вказує на перевагу використання просоціальних та пасивних копінг-стратегій.

Майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості статистично значимо ($p \leq 0,05$) інтенсивніше використовують таку активну копінг-стратегію як асертивні дії,

порівняно з майбутніми правоохоронцями з середнім рівнем стресостійкості, що характеризує їх як наполегливих, активних, соціально спрямованих, впевнених у собі особистостей.

На рівні статистичної значимості ($p \leq 0,05$) визначено (див. табл. 1), що майбутні правоохоронці з середнім рівнем стресостійкості при вирішенні складних життєвих завдань інтенсивніше перестраховуються та прагнуть обережних дій порівняно з обстеженими з високим рівнем стресостійкості.

Зафіксовано, що майбутні правоохоронці з середнім рівнем стресостійкості статистично значимо інтенсивніше ніж майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості у складних життєвих ситуаціях схильні відмовлятися від рішення проблеми, уникати її та вести себе так, ніби нічого не відбулося ($p \leq 0,05$).

Діагностовано, що майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості при вирішенні складних життєвих проблем статистично значимо ($p \leq 0,001$) менше схильні до маніпулятивних дій ніж майбутні правоохоронці з середнім рівнем стресостійкості.

Виявлено, що при вирішенні проблемних ситуацій майбутні правоохоронці з середнім рівнем стресостійкості статистично достовірно більш ($p \leq 0,05$) схильні проявляти агресивні дії по відношенню до суб'єктів ділової комунікації, порівняно з опитаними з високим рівнем стресостійкості. Дана модель поведінки базується на агресивному сприйнятті і потенційно агресивній інтерпретації поведінки інших людей, часто пов'язана зі стійкою особистісною особливістю світосприйняття і світорозуміння і, як правило, веде до конфліктного спілкування і руйнування відносин довіри.

Таким чином, у складних життєвих ситуаціях майбутні правоохоронці з високим рівнем стресостійкості використовують активну, просоціальну та пасивну стратегії копінг-поведінки. А майбутні правоохоронці з середнім рівнем стресостійкості більш схильні до використання просоціальних та пасивних копінг-стратегій.

Список бібліографічних посилань

1. Доценко В. В. Стрес, стресовий стан та стресостійкість в професійній діяльності правоохоронця // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конференції (Харків, 19 листоп. 2010 р.)/МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 108–113.

2. Нартова-Бочавер С. К. «Coping behavior» в системі понять психології людини. *Психологический журнал*. 1997. Т. 18, № 5. С. 20–30.

Одержано 05.02.2017

Проанализированы копинг-стратегии будущих правоохранителей с высоким и средним уровнем стрессоустойчивости. Показано, что будущие правоохранители с высоким уровнем стрессоустойчивости овладевают сложными жизненными ситуациями с помощью асертивных действий, вступления в социальный контакт.

Ключевые слова: копинг-стратегии, правоохранители, асертивные действия, стрессоустойчивость.

УДК 159.9:34:343.712

Людмила Валентинівна ЛЕНСЬКА,

ад'юнкт кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ГРАБЕЖУ

Проаналізовано грабіжництво як суспільно-небезпечне явище. визначені соціально-психологічні детермінанти цього явища. Визначені основні чинники, злочинності.

Ключові слова: грабіж, злочини, детермінанти грабежу.

Злочини проти власності є найпоширенішими та інтенсивно зростаючими за чисельністю, серед яких грабіж заслуговує на особливу увагу. Цей злочин містить підвищену

суспільну небезпеку, оскільки має відкритий характер і дуже часто вчиняється із застосуванням насильства, або із погрозою застосування останнього.

Грабіжництво як суспільно-небезпечне явище не існує саме по собі, а є наслідком дії цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників. Залежно від походження ці чинники або, як їх називають кримінологи, детермінанти можна поділити на соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, організаційно-управлінські. Але кожна з цих груп чинників грає не однакову роль. Одні з них створюють лише реальну можливість злочинних проявів, а інші перетворюють таку можливість на дійсність.

З точки зору Г. А. Аванесова: «Серед усіх причин злочинності вирізняються особистісні причини, без особистості вони не існують, так же як без особистості немає злочину. Причини злочинів, як правило, пов'язані з процесами руйнування особистості, тим паче коли таке руйнування прогресує [1, с. 20]. Поділяючи думку науковців, котрі вважають, що генезис злочинності визначає зв'язок між соціальними умовами життя і психологічними властивостями окремих особистостей, більш детально зупинимось на розгляді соціально-психологічних детермінант грабежу. До цієї групи відносяться наступні явища негативного характеру:

- формування корисливо-паразитичної мотивації в сімейно-побутовому середовищі, за місцем роботи, навчання, проживання;
- поширення і впровадження психології матеріалізму, накопичення, користоловства;
- деформація дозвільно-побутових інтересів, потреб, звичок, що виражається в прагненні до пияцтва, наркотиків, азартних ігор, і деградація особи на цій основі;
- споживчо-егоїстична атмосфера та атмосфера насильства в мікросередовищі;
- низький рівень культури, свідомості, моральності злочинців.

Несприятливі умови формування особи в дитинстві роблять дуже істотний вплив на її подальшу життєдіяльність. Можна у зв'язку з цим припустити, що дефіцит емоційного спілкування в дитинстві, емоційна матриця сім'ї в цілому формують загальну невпевненість індивіда в житті, невизначеність його соціальних статусів, тривожні очікування негативної дії середовища. Ці особливості закріплюються у ньому та істотно впливають на його поведінку.

Скоєння багатьох грабежів є своєрідною компенсацією емоційного дефіциту, породженого психологічним відчуженням в дитинстві. Мабуть, відбувається це тому, що такі злочини надають суб'єктові матеріальні засоби для того, щоб міцніше і впевненіше відчутти своє місце в житті, тим самим здолати стан невпевненості і тривожних очікувань, генетично пов'язаних з вказаними несприятливими умовами раннього розвитку.

Негативний вплив батьків проявляється в тому, що вони подають особистий приклад негативного відношення до законів і моральних заборон, ведуть антисуспільний спосіб життя, здійснюючи правопорушення, що зазвичай не залишається таємним для дитини, юнака і дівчини. Але це не означає, що підліток обов'язково засвоїть відповідні норми і стандарти поведінки. Цього не станеться, якщо у нього немає необхідних емоційних контактів з батьками. В такому випадку підліток не сприймає батьків як таких, чий погляд і поведінку потрібно переймати.

Відсутність необхідних психологічних взаємозв'язків у сім'ї і школі, як правило, компенсується їх встановленням у неформальних малих групах, що також зазвичай складаються з осіб, що не мають міцних зв'язків в сім'ї і школі. Якщо останні дотримуються антисуспільних орієнтацій стосовно способів придбання матеріальних благ, то при прагненні до ідентифікації з ними, надбання членства в таких групах норми і цінності останніх порівняно швидко і легко акумулюються особою, що і пояснює вибір саме корисливих злочинних дій як способу отримання таких благ.

Як показують дослідження, мотиви користі – виключно соціального походження, і формуються вони шляхом сприйняття норм і стандартів в сім'ї або неформальному оточенні. Негативні соціальні умови життя конкретної особи у поєднанні з його природними задатками призводять до набуття стійких соціально-психологічних деформацій, антисуспільних поглядів і звичок.

Так, антисуспільні погляди знаходять прояв, передусім, у користолюбстві, поєднаному з агресивністю. Як показує практична діяльність, паразитизм – традиційна причина діянь злочинців-грабіжників і, що особливо викликає занепокоєння, для зовсім ще молодих людей, які вчиняють злочин, можливо, і вперше, але увесь їх попередній спосіб життя свідчить про стійке небажання займатися суспільно корисною працею. Таке небажання працювати багато хто з них пояснювали відсутністю високооплачуваної роботи або незгодою йти на роботу за «мізерну» плату. Крім того, молоді грабіжники могли зростати в матеріально благополучних сім'ях, але атмосфера навколо них була споживчо-егоїстичною, коли рідні самі потурали великим матеріальним потребам своїх дітей. Спочатку свої потреби молоді люди задовольняли за рахунок можливостей сім'ї, а коли рідні і близькі вже неспроможні були задовольнити усі їх забаганки, наставала черга злочинного діяння. Багато молодих людей, закінчивши школу або передчасно залишивши навчання, жодного дня не працювали до вчинення злочину.

Скоєння багатьох насильницьких грабежів пов'язане з агресією. У психології агресія розглядається як поведінка або дія, спрямована на завдання фізичної або психічної шкоди або на знищення іншої людини. Готовність окремої особистості до агресії виявляється як негативна межа – агресивність. Агресивні злочини мають злісний, деструктивний характер і переслідують мету заподіяти потерпілому шкоду. В основі кримінальної агресії – ворожнеча і жага руйнування. Вона посягає на найважливіші людські блага – життя, здоров'я, честь, гідність, права людини. Агресія спрямована на завдання людині страждань і перешкоджає реалізації її намірів.

Доцільно зазначити, що безпосередньою причиною грабежів є також деформація дозвільно-побутових інтересів, звичок, потреб, що відбивається в прагненні до пияцтва, наркотиків, азартних ігор (тією чи іншою мірою ця причина фігурує майже в усіх випадках вчинення грабежів). Потреба в алкоголі і наркотиках лідирує серед інших криміногенних мотивів. Грабіж, власне, і вчиняється в багатьох випадках заради придбання спиртних напоїв.

До морально-психологічних причин злочинної поведінки грабіжників також потрібно віднести таку рису характеру як заздрість. Заздрість особливо характерна для підлітків. Відсутність престижних речей або необхідної кількості грошей грабіжниками-підлітками розцінюється як жорстока несправедливість оточуючих щодо них. Наявність у людей престижних речей, яких немає у винних, сприймається останніми як додатковий стимул для скоєння зухвалого і жорстокого грабежу.

Однією з причин грабежів є культурно-виховний чинник. Як показує практика, серед грабіжників зустрічалися люди ерудовані, але з низькою культурою міжособистісного спілкування. Грубість, цинізм, брутальність, неповага до людини та її майнових прав органічно вписані в життя багатьох з тих, хто вчинив злочин. На жаль, останнім часом відчувається брак культурних програм у засобах масової інформації. Найкраще з культурної спадщини (театральні вистави, концерти, виставки тощо) таким людям і нецікаве, і водночас недоступне внаслідок їх фінансового стану.

Проаналізувавши соціально-психологічні чинники грабежу як суспільно небезпечного і протиправного явища, можна дійти висновку, що детермінація даного виду злочинів, зводиться, в кінцевому підсумку, до взаємодії особи і оточуючого середовища. Негативні соціальні умови життя певного індивіда у поєднанні з його природними задатками призводять до безвідповідального ставлення до недоторканості чужого майна.

Список бібліографічних посилань

1. Аванесов Г. А. Преступность и социальные сословия: криминологические рассуждения: монография. М.: Юнити-Дана, 2010. 79 с.

Одержано 24.02.2017

Проанализировано воровство как общественно-опасное явление. определенные социально-психологические детерминанты этого явления. Определены основные факторы, преступности.

Ключевые слова: грабеж, преступления, детерминанты грабежа.

УДК 159.9;343

Юлія Василівна МЕРКУЛОВА,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки
Одеського державного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ УГОДИ ПРО ПРИМИРЕННЯ ЗАЛЕЖНО ВІД ХАРАКТЕРУ ЗЛОЧИНУ

Розглянуто особливості укладання угод про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному процесі. Проаналізовано психологічні проблеми нейтралізації, подолання кримінальних конфліктів та досягнення примирення між сторонами через кримінальне провадження на підставі угод залежно від характеру злочину.

Ключові слова: укладання угоди, потерпілий, підозрюваний, кримінальні конфлікти.

Концепція кримінального провадження на підставі угод є втіленням гуманізації кримінального судочинства і направлена на врегулювання юридичного конфлікту, який виникає між потерпілим і особою, яка його вчинила. Впроваджені в Україні договірні правовідносини дозволяють створити механізм дійсно справедливого та гуманного ставлення до потерпілих від злочинів. Система договірної правосуддя покликана вирішити проблеми відновлення порушених інтересів жертви злочину.

З іншої сторони особи, які вчинили злочин, під час договірних процедур, мають змогу вникнути у моральні, фізичні страждання потерпілих, які виникли за результатами злочину. У підозрюваних виникає феномен емпатії, що дозволяє краще усвідомити наслідки власних дій і прийняти відповідальність за скоєне з реальним відновленням інтересів потерпілого, які були порушені під час злочину.

З появою в КПК України кримінального провадження на підставі угод значно спростилися процедура розгляду певної категорії кримінальних справ, скоротилися строки тримання осіб під вартою, загальні процесуальні строки розгляду кримінальних справ, а також зменшилося навантаження на систему судових і правоохоронних органів. Відновний підхід допомагає усвідомити цінність людських стосунків, відновлює нормальні взаємовідносини між конфліктуючими сторонами і сприяє формуванню здорового суспільства. Договірні правовідносини являються також важливим, а в окремих випадках і центральним фактором запобігання рецидивних злочинів. Особливо позитивний вплив мають договірні процедури за участі неповнолітніх, зокрема, у нейтралізації акцентуацій, які як відомо, нерідко являються факторами, що приводять до вчинення злочинів, і зокрема, насильницької спрямованості [1, с. 135]

Вивчення юридичної літератури по даному питанню свідчить про те, що проблеми відновного правосуддя знаходять свої висвітлення в працях відомих вчених: Х. Д. Алікперова, Ю. В. Бауліна, Л. В. Головка, О. Г. Добровольської, В. В. Землянської, Х. Зера, Л. М. Карнозової, М. В. Костицького, Р. Р. Максудова, Т. Маршала, Н. В. Нестор, В. М. Тertiшніка та ін. Але не зважаючи на значні досягнення в розробці даної проблеми, багато питань ще не знайшли свого належного висвітлення, залишилися до сьогоднішнього дня дискусійними та недостатньо розкритими в науці як правові сторони відновного правосуддя, так і пов'язані з ними психологічні проблеми нейтралізації, подолання кримінальних конфліктів та досягнення примирення між сторонами через кримінальне провадження на підставі угод.

Так, укладання угоди про примирення залежить від характеру злочину та глибини, масштабу конфлікту, який виник у зв'язку з вчиненням злочину. Корисливі злочини приносять жертві матеріальні збитки і такі особи, в першу чергу, бажають повернути своє майно, гроші, цінності, а нерідко і у кратному співвідношенні з метою відшкодувати і моральні збитки. І тільки на другому місці мають місце і інші бажання, такі як необхідність обвинуваченого наказати у судовому порядку тощо.

По злочинам проти здоров'я, у тому числі психічного, більш складна картина переживань потерпілого. Психологію жертви достатньо описано в юридичній та спеціальній

літературі. Так, деякі потерпілі підкреслювали, що після нападу вони відчували себе ніби вони під час злочину були паралізовані, нездатні діяти, протистояти злочинцеві, їх опанував страх неминучої смерті. Жертву переповнюють відчуття нереальності і одночасно присутності небезпеки, безпомічності, жаху і особистої уразливості. Ці відчуття її переслідували на протязі багатьох тижнів. Жертва становиться емоційно нестійкою, появлялася важка депресія і/ або сильний гнів по відношенню до злочинця, до людей, які не змогли запобігти цьому злочину. Вона собі уявляла як жорстоко помститься злочинцеві. З'являлися відчуття сорому та винуватості. Світ уявляється тепер як потенційна небезпека і він ніколи вже не буде таким як колись мирним та добрим. На жаль ми не прислухаємося до відчуттів та потреб потерпілих. Не достатньо дозволяємо взяти жертві участь у вирішенні своєї справи. Не приймаємо заходів щодо зцілення таких людей. Потерпілі ще знаходяться на периферії кримінального процесу [2, с. 9]

З боку суспільства необхідні нові відновні заходи до проблем потерпілих від злочинів. І законодавцем перші кроки вже зроблені. Але – це тільки початок на шляху до відновного правосуддя. Примирення як категорія в кримінально-правовому просторі набуває особливого значення та характеристики. Примирення потерпілого, при його ключовій ролі, та підозрюваного(обвинуваченого), зазвичай, визначається як добровільна досудова або судова угода сторін про вирішення конфлікту через взаємні поступки, відновлення порушених інтересів жертви злочину коли потерпіла сторона пробає провину особі яка вчинила злочин, не затамувала ворожнечі до підозрюваного чи обвинуваченого за образу, яка була нанесена під час злочину, внутрішнє та зовнішнє примирилася з кривдником. Але є випадки, коли досягти стану примирення по злочинах проти здоров'я, можливо тільки зовні тобто на словах. І по суті, суддя, фактично, не може визначити чи примирилися сторони конфлікту, адже у свідомості жертви завжди залишається залишок образи і нерідко внутрішнє непримириме ставлення до кривдника. На наш погляд, у таких випадках досягти внутрішнього примирення майже неможливо, як правило, мають місце зовнішні прояви примирення в силу розкаяння особи, яка вчинила злочин та прийняття нею заходів відшкодування матеріальних та моральних збитків.

Примирення, як того потребує законодавець, як головне завдання укладання угод між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим – це ідеальний підсумковий варіант таких угод. Але глибина конфлікту, який виникає під час злочинів проти здоров'я, в реальності не завжди можливо подолати та примирити сторони. Тому, на наш погляд, більш коректно було б угоду між потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим назвати не про примирення, а «угода про домовленості між потерпілим підозрюваним чи обвинуваченим».

Жертви злочинів нерідко знаходяться в стані страху, депресії, у них виникають певні потреби як матеріального, так і пов'язані з необхідністю прийняття заходів щодо душевного зцілення. І одним із шляхів, який може прискорити процес задоволення потреб жертви, які виникли у зв'язку з вчиненим відносно неї злочину і зокрема, психічного відновлення являються процедури відновного правосуддя.

Список бібліографічних посилань

1. Меркулова Ю. В. Процесуальні та психологічні особливості укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) у кримінальному провадженні. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2016. № 3. С. 135–141.

2. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание/пер. з англ. Л. М. Карнозовой. М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. 328 с.

Одержано 28.02.2017

Рассмотрены особенности заключения соглашений о примирении между Проанализированы психологические проблемы нейтрализации, разрешения юридических конфликтов и достижения примирения между сторонами через уголовное производство на основании соглашений в зависимости от характера преступления.

Ключевые слова: *заключение сделки, потерпевший, подозреваемый, уголовные конфликты.*

УДК 159.9(477)

Наталя Едуардівна МІЛОРАДОВА,

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0716-9736>;

Вікторія В'ячеславівна ДОЦЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

ЕКСТРЕМАЛЬНА ПІДГОТОВКА – НЕОБХІДНИЙ ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ПРАВООХОРОНЦЯ-ПРОФЕСІОНАЛА

Проаналізовано складові екстремальної підготовки правоохоронця-професіонала та визначено доцільність її впровадження в період навчання у виші.

Ключові слова: правоохоронці, екстремальна підготовка.

Розгляду питання екстремальних станів у професійній діяльності присвячено багато наукових робіт та досліджень, що має під собою значне підґрунтя. На сучасному етапі розвитку суспільства екстремальність є невід'ємною рисою багатьох професій, характеристиками якої виступають постійні нервово-емоційні навантаження, перевтомлення, періодично виникаючі стресові ситуації або діяльність в умовах хронічного стресу тощо.

Правоохоронна діяльність відноситься до числа професій підвищеного ризику та характеризується одним з найбільш високих рівнів екстремальності та професійного стреса. За останні роки ці питання розглядали такі науковці як: О. Столяренко, І. Котенев, В. Москалець, О. Тімченко, В. Медведєв, В. Христенко та ін. Екстремальні ситуації в діяльності працівників правоохоронних органів виникають під впливом службових, кримінальних та побутових обставин, а також надзвичайних ситуацій природного, техногенного та біолого-соціального характеру. Кількість такого рода ситуацій в правоохоронній діяльності за останні роки значно збільшилась не тільки в Україні, а й за кордоном. Тому актуальність досліджень у цьому напрямі не викликає сумніву.

За рівнем екстремальності можна визначити такі ситуації:

- нормальні, ті що не мають особливих труднощів та надзвичайних небезпек для людини;
- параекстремальні, тобто близькі до екстремальних; такі, що викликають у людини сильне внутрішнє напруження та призводять до невдач;
- екстремальні – характеризуються надзвичайно високим рівнем напруження, наслідком якого є зрив дій та небажані результати;
- гіперекстремальні, такі, що викликають внутрішнє перевантаження організму, наслідками якого може бути як руйнування звичної поведінки особи так й негативні зміни у її психічному стані [1].

Проведений аналіз літератури свідчить, що у питанні визначення екстремальності виокремлюється два підходи. Так, значна частина науковців обмежують поняття екстремальних умов тільки гострими моментами у небезпечних ситуаціях, інші (особливо психологи та юристи) розширюють це поняття, включаючи до нього також особливі психічні та емоційні стани. Але це не всі аспекти екстремальності правоохоронної діяльності. Вона заключається і в тому, що всі оперативно-службові дії правозахисників розгортаються у сфері застосування заборонних норм права та пов'язані із антисуспільною та злочинною поведінкою. Тому, на наш погляд, у всіх підрозділах сучасної поліції та інших силових структурах необхідно ввести екстремальну підготовку, яка б складалась із таких елементів:

- екстремальна обученість;
- морально-психологічна підготовка до дій в екстремальних умовах;
- екстремальна розвиненість;
- психологічна реабілітація, після виходу із екстремальної ситуації.

Екстремальна обученість працівника повинна включати:

- знання головних рис можливих екстремальних ситуацій, виникаючих труднощів та способів їхнього подолання;
- наявність вміння та навичок застосування зброї, спеціальних засобів та бойових прийомів;
- володіння навичками групових дій вирішення задач в екстремальних умовах;
- наявність навичок забезпечення особистої безпеки;
- володіння технічними вміннями застосування психологічних прийомів.

Морально-психологічна підготовка до дій в екстремальних умовах – це окремий компонент загальної морально-психологічної підготовки, що забезпечує високоморальну поведінку працівника при зіткненні із різними труднощами служби та складається з:

- вірності професійному обов'язку за будь-яких обставин в екстремальній ситуації;
- вірності товариському обов'язку при виконанні дій в складі групи;

- вміння та навичок мобілізувати сили і можливості; керування поведінкою у ситуаціях підвищеного ризику.

Екстремальна розвиненість характеризується високим рівнем розвитку якостей, що забезпечують успішність дій:

- вольові якості (цілеспрямованість, мужність, сміливість, відповідальність, рішучість та ін.);
- професійно-психологічна стійкість;
- пізнавальні якості (спостережливість, швидкість мислення, кмітливість та ін.);
- фізичні якості (сила, швидкість, витримка, спритність та ін.).

Психологічна реабілітація, після виходу із екстремальної ситуації

- психодіагностика психічних станів працівників, які повернулися після участі у виконанні професійних задач в екстремальних умовах;

- відновлення нормального психічного стану;
- повернення до виконання постійних службових обов'язків та звичайного стану життя;
- відновлення та підвищення морально-психологічного стану;
- формування готовності до вирішення нових професійних завдань.

Таким чином, здійснення кваліфікованої підготовки правоохоронців до вирішення різноманітних екстремальних ситуацій повинно стати одним із напрямків формування професіоналів-правоохоронців.

Список бібліографічних посилань

1. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика. М., 2002. 235 с.
2. Котенев И. О. Постстрессовые состояния как управленческая проблема в коллективах с повышенной степенью профессионального риска. *Мир психологии*. 1998. № 2. С. 57–62.

Одержано 03.03.2017

Проанализированы составляющие экстремальной подготовки правоохранителя-профессионала и определена целесообразность ее внедрения в период обучения в вузе.

Ключевые слова: правоохранители, экстремальная подготовка.

УДК 159.9:378.635.5(477)

Наріне Аргентівна МІКАІЛОВА,

слухач магістратури Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Ірина Володимирівна ЛАМАШ,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК РЕСУРС ЖИТТЄСТІЙКОСТІ КУРСАНТІВ З РІЗНИМ ДОСВІДОМ ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано взаємозв'язки компонентів життєстійкості та саморегуляції курсантів з різним досвідом військової діяльності. Досліджено специфіку життєстійкості та саморегуляції.

Ключові слова: життєстійкість, курсанти, саморегуляція.

У сучасній психології проблема екстремальних життєвих ситуацій, розробляється багатьма авторами, які базуються на таких поняттях як копінг-стратегії, стратегії опанування стресом, посттравматичні стресові розлади, тощо. Реалії сучасного політичного життя свідчать про наявність зниження загального відчуття безпеки та захищеності людини. Все більш звичними стають ситуації загрози для життя, що пов'язано з терористичними загрозами, локальними війнами, техногенними та екологічними катастрофами. Особливо ця проблема стосується військовослужбовців, професійна діяльність яких в своїй основі містить роботу в екстремальних умовах, коли відчувається велика відповідальність за інших людей та є ризик для життя. І тому сучасна психологічна наука проявляє підвищений інтерес до вивчення феномена життєстійкості, в підтримці психологічного здоров'я людини [1].

Життєстійкість особистості – це вміння ефективно існувати всупереч життєвим перешкодам та труднощам. Це здатність людини зберігати баланс між пристосуванням до нових вимог. Життєстійкість представляє собою своєрідну базу, що допомагає переробляти стресові впливи і трансформувати негативні враження в нові можливості. Даний феномен привернув увагу багатьох дослідників, в тому числі і іменитого вітчизняного психолога Д. О. Леонтьєва. Поняття «hardiness» він переклав на російську мову як життєстійкість [2].

Феномен саморегуляції відкриває нові можливості для розуміння та пояснення загальних закономірностей побудови та реалізації людиною власної довільної активності, продуктивності прийняття нею життєвих рішень, успішності її поведінки в цілому. Інтерес до проблеми вивчення особливостей стильової саморегуляції у військовослужбовців з різним рівнем життєстійкості обумовлений тим, що життєдіяльність військових частин відрізняється насиченістю повсякденних буднів і динамічними процесами, пов'язаними з несенням бойового чергування, гарнізонної, вартової і внутрішньої служби, яке потребує виключно високої напруги фізичних і психічних сил особистості. Характер військової служби «диктує» необхідність регулювання військовослужбовцями власної поведінки, що дозволить їм швидше і безболісніше впоратися з труднощами професійної діяльності [3]. Характерною рисою сучасних досліджень саморегуляції є те, що в них велика увага приділяється особистісним властивостям як передумовам продуктивних аспектів діяльності [3, с. 67–71].

Саморегуляція як один з основних її критеріїв життєстійкості часто проявляється через показник стресостійкість, а також рівня суб'єктивного контролю, здатності виходити із складних ситуацій. І таким чином, саморегуляція додає віри у здатним бути успішним у певному виді діяльності, що, у свою чергу, розвиває життєстійкість, здатність до пошуку конструктивних шляхів саморозвитку, що сприяє адаптації до складних життєвих умов [4].

Мета дослідження – виявити взаємозв'язки компонентів життєстійкості та складових особистісної саморегуляції у курсантів з досвідом та без досвіду військової діяльності.

Вибірку склали 20 курсантів, які пройшли службу в армії та 20 курсантів, які вступили до ВНЗ після закінчення середньої школи. У дослідженні було використано тест життєстійкості є адаптацію опитувальника HardinessSurvey, розробленого американським психологом Сальваторе Мадді та методика «Стильові особливості саморегуляції поведінки (ССП-98)», розроблена В.І. Моросановою. Для математико-статистичної обробки результати були проаналізовані за допомогою порівняння середніх значень по t-критерію Стьюдента. Показники у першій та у другій групі склали відповідно: за шкалою «Залученість» – $42,05 \pm 1,96$ та $40,05 \pm 2,34$ ($t=0,66$); за шкалою «Контроль» – $39,10 \pm 1,56$ та $35,90 \pm 2,23$ ($t=1,18$); за шкалою «Прийняття ризику» – $18,40 \pm 0,99$ та $16,65 \pm 1,30$ ($t=1,07$); за шкалою «Життєстійкість» – $99,50 \pm 4,00$ та $92,60 \pm 5,50$ ($t=1,01$). Математико-статистичний аналіз не виявив статистично значущих відмінностей між групами.

Отже, курсанти з різним досвідом військової діяльності визначається нормативний рівень життєстійкості, що в свою чергу дає їм спроможність витримувати стресові навантаження, зберігаючи внутрішнє збалансування при необхідності вибудовувати особистісні смисли і життєві цілі в умовах обмежених ресурсів, в екстремальних ситуаціях.

Список бібліографічних посилань

1. Балабанова К. В. Феномен життєстійкості в професійній діяльності осіб ризиконебезпечних професій. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2016. № 53. С. 5–10.
2. Євтушенко Є. А. Життєстійкість особистості як психологічний феномен. *Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки і психології*. 2016. № 1 (58). С. 72–77.
3. Татьянченко Н. П. Изучение особенностей стилевой саморегуляции у военнослужащих с разным уровнем жизнестойкости. *Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии*. 2013. № 29. С. 66–76.
4. Євдокімова О. О. Саморегуляція як критерій життєстійкості курсантів // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 16 квіт. 2015 р.)/МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. С. 13–16.

Одержано 25.02.2017

Проанализированы взаимосвязи компонентов жизнестойкости и саморегуляции курсантов с различным опытом военной деятельности. Исследована специфика жизнестойкости и саморегуляции.

Ключевые слова: *жизнестойкость, саморегуляция.*

УДК [159.9:351.74](477)(043.3)

Яна Сергіївна ПОСОХОВА,

кандидат психологічних наук, старший лаборант кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

МОДЕЛЬ ПРОФЕСІЙНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПАТРУЛЬНИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Наведено модель професійно-правової ідентичності патрульних поліцейських. Доведено конгруентність процесів правової та професійної ідентифікації в ході професійного становлення правоохоронців.

Ключові слова: *модель професійно-правової ідентичності, патрульні поліцейські, правова ідентичність, професійна ідентичність, правоохоронці.*

Проблеми ідентичності особистості і суспільства є одними з найбільш обговорюваних сьогодні у вітчизняному соціально-гуманітарному просторі. Відсутність ідентичності в її різних видах заважає консолідації суспільства, перешкоджає проведенню реформ, не виключенням є реформування правоохоронної системи України. На основі узагальнення теоретичних та емпіричних досліджень професійно-правової ідентичності патрульних поліцейських нами було створено модель професійно-правової ідентичності правоохоронців.

Розроблена теоретична модель професійно-правової ідентичності правоохоронців базується на основі проведеного факторного аналізу, який довів конгруентність її правової та професійної складових, що є зрозумілим і логічним, адже взаємодія особистості і професії тут детермінована правовим полем, було встановлено, що професійно-правова ідентичність поліцейських виявляється результатом специфічного поєднання особистісної та правової ідентичності в професійній правовій реальності.

Застосування методу моделювання в наукових дослідженнях є одним з найпоширеніших способів виконання як теоретичних, так і практичних завдань. Сучасні дослідження з використанням методу моделювання наведено в роботах М. О. Маланчій, яка вважає побудову моделі важливим етапом дослідження професійної ідентичності [3]; М. О. Котелюх запропонував концептуальну модель професійної моралі працівника поліції [2]; Ю. Ковальчук розробив структурно-динамічну модель розвитку професійної Я-концепції офіцерів оперативно-розшукових підрозділів [1].

Модель формування професійно-правової ідентичності є інноваційною моделлю, що відображає процес якісних змін в розвитку особистості правоохоронця, які допоможуть забезпечити ефективність виконання професійних обов'язків. О. Рантатало підкреслює, що у професійному контексті поліцейська ідентичність може бути визначена, як взаємодія соціальних, особистісних і ситуаційних ідентичностей, яка має місце в межах професійної поліцейської спільноти [5, р. 101].

Виходячи із теоретико-методологічного та емпіричного вивчення підходів проблеми ідентичності правоохоронців, було визначено поняття професійно-правової ідентичності правоохоронців – як процес та результат оптимального та адекватного узгодження внутрішніх та зовнішніх умов функціонування та самореалізації особистості правоохоронця у професійній правовій реальності, що проявляються у постійному підтвердженні цінності права, збереженні його в числі життєвих сенсів суб'єкта, у якості основи його світогляду та професійної діяльності.

У моделі закладені структура та рівні формування професійно-правової ідентичності. Структура професійно-правової ідентичності правоохоронців є цілісним, динамічним утворенням та може бути представленою у вигляді взаємопов'язаних блоків – блоку образу Я, аксіологічного, мотиваційного, поведінково-рольового, когнітивного та комунікативного блоків. Системоутворюючим компонентом в структурі професійно-правової ідентичності виступає образ Я, що характеризується сприйняттям себе з позицій «Я правоохоронець» та «Я професіонал» як в період підготовки так і на початковому етапі професійної діяльності; визначається сприйняттям власного правового статусу, самовизначенням, самосвідомістю в правовому полі. Правовідносини як діяльнісний компонент професійно-правової ідентичності характеризує її особливість в порівнянні з іншими видами ідентичності, в яких дія не виражається у правах та обов'язках, що охороняються правопорядком [4, с. 170-171].

Процеси правової ідентифікації в системі цілісної структури професійної ідентичності поліцейських носять функціональний та організуючий характер, а також можуть розглядатися як механізм формування професійної ідентичності правоохоронців та реалізувати свій специфічний зміст, генерувати і трансформувати всю ідентифікаційну структуру. Саме у процесах правової ідентифікації правоохоронця відбуваються зміни в його професійному просторі, зміни соціальної ситуації, що у свою чергу проявляється в перебудові системи відносин особистості і актуалізується в загальному процесі професіоналізації. Правова ідентичність реалізує свій критеріально-функціональний зміст і роль механізму в процесі формування професійної ідентичності правоохоронців. Авторська модель структури професійно-правової ідентичності правоохоронців інтегрує існуючі підходи з точки зору системного підходу.

Отже, модель професійно-правової ідентичності правоохоронців можна розглядати в процесуальному і результативному аспектах, які забезпечують динаміку професійної ідентичності в процесі професійного розвитку правоохоронців. Взаємодія особистості і професії у даному випадку детермінується правовим континуумом. Тобто професійно-правова ідентичність є аспектом специфічної інтеграції особистісної та правової ідентичності в професійній правовій реальності. В результаті відбуваються зміни не тільки на зовнішньому, поведінковому рівні, а й у внутрішньому просторі. Змінюється система взаємозв'язків компонентів професійної ідентичності, їх підпорядкованість, що призводить до формування якісно нової цілісної структури професійно-правової ідентичності правоохоронців.

Список бібліографічних посилань

1. Ковальчук Ю. Структурно-динамічна модель та результати експерименту з розвитку професійної Я-концепції офіцерів оперативного розшуку підрозділів Державної прикордонної служби України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія*. 2016. №. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadpn_2016_3_8.pdf (дата звернення 28.02.2017).
2. Котелюх М. О. Модель формування професійної моралі майбутніх працівників поліції. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. №. 44. С. 181–190.
3. Маланчій М. О. Формування професійної ідентичності персоналу державної прикордонної служби України: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.03. Дніпро, 2016. 245 с.

4. Посохова Я. С. Психологічні особливості професійно-правової ідентичності правоохоронців (на прикладі поліцейських підрозділів України): дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2016. 232 с.
5. Rantatalo O. Media representations and police officers' identity work in a specialised police tactical unit. *Policing and Society*. 2016. Vol. 26, No. 1. P. 97–113.

Одержано 01.03.2017

Приведена модель професійно-правової ідентичності патрульних поліцейських. Доказано конгруентність процесів правової і професійної ідентифікації в ході професійного становлення правоохоронців.

Ключевые слова: модель професійно-правової ідентичності, патрульные полицейские, правовая ідентичність, професійна ідентичність, правоохоронці.

УДК 159.99:347.98

Олександр Анатолійович ПУШКІН,

судовий експерт Харківського науково-дослідного інституту
судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

ВІКОВІ ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО МАЛОЛІТНІХ ОСІБ, СТОСОВНО ЯКИХ ПРИЗНАЧАЄТЬСЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Висвітлено вікові обмеження щодо малолітніх осіб певних вікових категорій при застосуванні психодіагностичних методик, які використовуються в практиці судово-психологічної експертизи. Надано рекомендації для органів досудового слідства та судів із постановки питань при призначенні судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: малолітні особи, психодіагностичні методики, судово-психологічна експертиза, досудове слідство.

У п. 6.4 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень зазначається, що основним завданням психологічної експертизи є визначення в підекспертної особи: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивовірних чинників психічного життя й поведінки; емоційних реакцій і станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та індивідуальних її властивостей.

Об'єктами судово-психологічної експертизи згідно з п. 6.1 цих Науково-методичних рекомендацій є, зокрема, малолітні та неповнолітні особи [5].

Найчастіше експертизи стосовно малолітніх і неповнолітніх осіб призначаються в кримінальних справах, у яких згадані особи мають статус потерпілих або свідків [8], та в цивільних справах про позбавлення батьківських прав або спорах про визначення місця проживання дитини [9].

У практиці призначення судово-психологічних експертиз щодо малолітніх осіб органи досудового слідства та суди стикаються з проблемою постановки питань, адекватних вікові підекспертної особи. Так, певні питання відносно малолітніх не можуть бути вирішені експертом з тієї причини, що вік підекспертної особи не відповідає тим віковим межам, на які розраховані певні психодіагностичні методики.

Наприклад, нижня вікова межа застосування методики визначення рівня розумового розвитку Равена встановлена в 4,5 роки [7]. Дитячий варіант тесту інтелекту Векслера (WISC) може бути застосований для дослідження дітей віком від 5,5 до 16 років [6]. Методика визначення особливостей ставлення дитини до оточуючих Р. Жилия має вікові обмеження від 5 до 12 років [4]. Методика багатофакторного дослідження особистості Кеттелла (в адаптації Е. М. Александровської) застосовується до дітей віком від 8 до 12 років [1]. Індивідуально-типологічний дитячий опитувальник (Л. Н. Собчик) призначений для дослідження відповідних особливостей дітей 10–15 років [10].

Проективні малюнкові психодіагностичні методики, такі як «Кінетичний малюнок сім'ї» та «Неіснуюча тварина» рекомендується для виконання дітям віком від 5–6 років [2].

У свою чергу, стосовно малолітніх підекспертних осіб віком від 3 до 5 років судово-психологічною експертизою може бути встановлена лише відповідність рівня розвитку певних психічних функцій до вікових норм [3].

З огляду на зазначене, убачається недоцільним при призначенні судово-психологічної експертизи ставити питання щодо малолітніх осіб віком до 5 років, відносно того, які психологічні особисті якості та провідні мотиваційні чинники поведінки має підекспертна особа? У якому зв'язку вони перебувають з обставинами справи? Або, чи має підекспертна особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її свідчень у справі? Та, чи є ситуація, що досліджується за справою, психотравмувальною для особи? Якщо так, то чи завдані особі страждання (моральна шкода)? Чи спроможна підекспертна особа з урахуванням її вікових особливостей, емоційного стану, індивідуально-психологічних властивостей, рівня розумового розвитку та умов мікросоціального середовища (залежність, погроза, омана тощо) усвідомлювати реальний зміст власних дій і повною мірою свідомо керувати ними та передбачати їх наслідки? Та чи спостерігаються в підекспертної особи ознаки підвищеної схильності до навіюваності та підвищеної схильності до фантазування тощо.

Таким чином, розуміння органами, які призначають судово-психологічні експертизи стосовно малолітніх віком до 5 років, зазначених обмежень, сприятиме прискоренню та поліпшенню якості виконання судово-психологічних експертиз. При виникненні питань відносно призначення психологічної експертизи доцільно звертатись за консультаціями до судових експертів-психологів.

Список бібліографічних посилань

1. Александровская Э. М., Гильяшева И. Н. Адаптированный модифицированный вариант детского опросника Р. Кеттелла. М.: Фолиум, 1993. 40 с.
2. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты: иллюстрир. руководство. М.: Владос-пресс, 2003. 160 с.
3. Галанов А. С. Психическое и физическое развитие ребенка от трех до пяти лет: пособие для работников дошкольных образовательных учреждений и родителей. М.: Аркти, 2003. 96 с.
4. Гильяшева И. Н., Игнатъева Н. Д. Методика исследования межличностных отношений ребенка: метод. пособие. М.: Фолиум, 1994. 64 с.
5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 01.03.2017).
6. Ильина М. Н. Психологическая оценка интеллекта у детей. СПб.: Питер, 2006. 368 с.
7. Равен Дж. К., Равен Дж., Курт Дж. Руководство к Прогрессивным матрицам Равена и Словарным шкалам. Раздел 1. Общая часть руководства. М.: Когито-Центр, 1997. 76 с.
8. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. М.: Гардарика, 1998. 199 с.
9. Сахнова Т. В. Основы судебно-психологической экспертизы по гражданским делам: учеб. пособие. М.: Юристъ, 1997. 136 с.
10. Собчик Л. Н. Психодиагностика в медицине: практ. руководство. Красноярск: Боргес, 2007. 416 с.

Одержано 02.03.2017

Освещены возрастные ограничения в отношении малолетних лиц определенных возрастных категорий при использовании психодиагностических методик, которые применяются в практике судебно-психологической экспертизы. Даны рекомендации органам досудебного расследования и судам по постановке вопросов при назначении судебно-психологической экспертизы.

Ключевые слова: *малолетние лица, психодиагностические методики, судебно-психологическая экспертиза, досудебное следствие.*

УДК 159.9:163

Яна Русланівна РОГОЗА,

бакалавр соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Андрій Станіславович КУФЛІЄВСЬКИЙ,

кандидат психологічних наук,
начальник соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків);

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО «ВИГОРАННЯ» У ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ДСНСУ

Наведено результати дослідження синдрому емоційного «вигорання» у працівників структурних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Проаналізовано, що синдром емоційного «вигорання» на різних стадіях виступає детермінантою виникнення професійних деформацій у рятувальників.

Ключові слова: стрес, надзвичайні ситуації, синдром емоційного «вигорання», професійні деформації.

Специфіка службової діяльності рятувальника містить у собі емоційне насичення, психофізичну напругу та високий відсоток факторів, що спричиняють стрес. Стресові ситуації на робочому місці – це звичайне та часто виникаюче явище тому, що пожежні-рятувальники часто діють в умовах недостатньої, невизначеної інформації, дефіциту часу та високої відповідальності за результати праці. Все це передбачає високі вимоги до особистості рятувальника. У вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі багато уваги приділено питанню впливу професії на психічні стани людини [3], проте проблема впливу синдрому емоційного «вигорання» на діяльність робітників структурних підрозділів ДСНС, розвиток та особливості протікання, вивчена недостатньо.

Нині відомі три підходи до визначення синдрому емоційного «вигорання». Перший розглядає цей синдром як стан фізичного, психічного і емоційного виснаження. Емоційне «вигорання» тлумачиться, як синдром хронічної втоми. Другий підхід розглядає синдром емоційного «вигорання» як двовимірну модель, що складається з емоційного виснаження та деперсоналізації. Третій підхід є найпоширенішим, він запропонований американськими дослідниками К. Маслач і С. Джексоном. Вони розглядали синдром емоційного «вигорання» як трьохкомпонентну систему, яка включає в себе емоційне виснаження, деперсоналізацію та редукцію власних особистісних прагнень [2, с. 125–127].

Серед симптомів емоційного «вигорання» можна виділити 4 основні групи: фізичні, емоційні, інтелектуальні та соціальні симптоми. На фоні таких причин виникнення та розвитку синдрому емоційного «вигорання», не рідко, у рятувальників можна помітити наявність професійних деформацій. Професійна деформація особистості – це зміна психологічної структури, якостей особистості під впливом професійних обов'язків. Це негативна реакція організму на особливості роботи, що включає в себе психологічні, психофізичні та поведінкові компоненти [1, с. 71–72].

Спектр причин виникнення професійних деформацій дуже великий. Феномен може проявлятися як зовнішньо, так і мати більш глибокий характер. В основному, це залежить від індивідуальних психологічних особливостей людини (стресостійкості, тип темпераменту, мотивації та інше), або від професійних особливостей (стаж, матеріальні аспекти, відносини у колективі, кар'єрний зріст та інше). Враховуючи цей факт, та те, що робота рятувальників пов'язана з порятунком людей, майнових цінностей та ліквідацією надзвичайних ситуацій, наявність професійних деформацій для працівників підрозділів ДСНС є недопустимою.

Для вивчення особливостей синдрому емоційного «вигорання» у рятувальників було використано методика В. В. Бойко, оскільки вона є найбільш комплексною і дає можливість системно і детальніше проаналізувати міру вираженості дванадцяти симптомів синдрому емоційного «вигорання», враховуючи фази, до яких вони відносяться. Серед рятувальників структурних підрозділів ДСНС було виявлено наявність емоційного виснаження у всіх досліджуваних на різних рівнях сформованості. У більшості рятувальників чітко сформована стадія «Напруження» та «Резистенції», для них характерна наявність психотравмуючих обставин з якими вони здатні впоратися, проте такі обставини визивають занадто критичне ставлення до своєї особистості, спостерігається бажання до спрощення своїх службових обов'язків, яке виступає у даному випадку захисною функцією. Також має місце часткова втрата інтересу до службової діяльності, пригнічення емоційної сфери, погіршення фізичного самопочуття та інше. У незначній кількості рятувальників простежується формування стадії «Виснаження», для них характерними є неконтрольовані сплески емоцій, що чергуються з апатичністю, потреба у постійному виправдовуванні своїх вчинків, психосоматичні та психовегетативні розлади. Для них характерне нестійкість настрою, соціальна дезадаптація у випадках не визначеності, конфліктність, переоцінка своїх дій; почуття поверхневі, скудні.

За шкалою професійного стресу для більшості опитувальних стрес є проблемою з якою рятувальники постійно стикаються у своїй професійній діяльності, не рідко переносять службові проблеми у сферу сім'ї, що пригнічує міжособистісні відносини та посилює негативний вплив стресогенних факторів на людину.

Головним чином, це пояснюється тим, що працівники структурних підрозділів ДСНС мають ненормований робочий день, постійно перебувають у напрузі, адже робота рятувальника передбачає ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, перебування у місцях великого скупчення людей, допомогу постраждалим. Це призводить до падіння загального енергетичного тону й ослабленню нервової системи, відчуттю емоційної нездатності допомагати суб'єктам своєї діяльності, все рідше проявляють позитивні емоції, втрачається інтерес до людей – суб'єктів професійної діяльності [4, с. 130].

Аналізуючи отримані дані можна стверджувати, що синдром емоційного «вигорання» на різних стадіях виступає детермінантою виникнення професійних деформацій у рятувальників. У зв'язку з цим, актуальною є потреба у поглиблених вивчення даної проблеми для виявлення нових фактів, які дозволять розширити ореол знань. Існує потреба у розробці та модифікації методів профілактики і боротьби з синдромом емоційного «вигорання» у рятувальників для покращення їх функціональних станів.

Список бібліографічних посилань

1. Безносів С. П. Професійна деформація личности. СПб.: Речь, 2004. 272 с.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении. Эмоциональное «выгорание»: взгляд на себя и на других. М.: Филин, 1996. 472 с.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий. Екатеринбург: УГППУ, 1999. 208 с.
4. Куфлієвський А. С. Соціально-психологічні детермінанти розвитку синдрому «вигорання» серед працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2006. 139 с.

Одержано 26.02.2017

Приведены результаты исследования синдрома эмоционального «выгорания» у работников структурных подразделений Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям. Проанализировано, что синдром эмоционального «выгорания» на различных стадиях выступает детерминантой возникновения профессиональных деформаций у спасателей.

Ключевые слова: *стресс, чрезвычайные ситуации, синдром эмоционального «выгорания», профессиональные деформации.*

УДК 159.923.2.072

Анна Сергіївна РУДАЙ,

викладач кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4260-2275>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ

Розглянуто особливості правоохоронної діяльності та професійний розвиток, зокрема особисті ресурсності правоохоронців, що впливають на їх професійне становлення.

Ключові слова: курсант, особистість, психологічна ресурсність, професійний розвиток, правоохоронна діяльність.

Діяльність співробітників органів внутрішніх справ відноситься до складних професій. Специфіка самої правоохоронної діяльності, складність умов її здійснення, психоемоційні та фізичні перевантаження сприяють порівняно швидкому розвитку професійної деформації особистості правоохоронця. Безсумнівно, внутрішньоособистісні зміни, що відбуваються з людиною, відбиваються на її вчинках, стилі спілкування, перевагах, поведінці в цілому на службі і в побуті [2, с. 51]. Тому для активізації своїх внутрішніх потенціалів потрібно приділити увагу розвитку особистості на первинних етапах професійного становлення правоохоронців.

О. О. Євдокимова, аналізуючи психологічні особливості діяльності працівників правоохоронної системи, говорить про необхідність формування у майбутніх правоохоронців не тільки традиційних установок, необхідних для професійної діяльності, а й інших якостей, які б відповідали сучасним тенденціям громадянського суспільства, таких як: гнучкість, мобільність, психологічна готовність до роботи і т. д. [4, с. 218].

Так, як правоохоронна діяльність є специфічним видом професійної діяльності, що й вимагає наявності та ефективного використання широкого спектру психологічних ресурсів. Як показує аналіз літератури, психологічні характеристики, які можуть розглядатися як ресурси, виступали предметом дослідження в численних дослідженнях. Дослідженням різних психологічних особливостей правоохоронців займалися В. Андросюк, М. Ардавов, Г. Бабушкін, В. Барко, В. Васильєв, Л. Казміренко, А. Караваєв, Д. Кобзін, В. Медведєв, А. Москаленко, А. Роша, А. Стародубцев, О. Шаповалов, Г. Юхновець та ін.

О. С. Штепа зазначає [11, с. 56], що психологічна ресурсності особистості проявляється в її здатності до саморозвитку, вміння бути компетентним у життєвих і професійних питаннях, автономної в прийнятті рішень, самодостатності в подоланні складних життєвих ситуацій, умінні підтримувати і надихати інших, умінні бути творчою і досягати успіху, і є фактором змін особистісного саморозвитку.

І. Д. Мариновська зазначає, що у науковій літературі широко представлені дослідження емоційно-вольового компоненту особистості правоохоронців [8, с. 4–8]. М. Калашніковою вивчалися процеси саморегуляції співробітників та рівень стресійності оперативного складу МВС [5]. Специфіку локус – контролю та рефлексивності працівників ОВС висвітлено у дослідженні С. В. Асямова [1, с. 46–48]. Дослідження Н. Мілорадової та Г. Попової показало, що використання певних способів саморегуляції є вираженням особистісних характеристик правоохоронців та залежить від інтернальності або екстернальності особистості [8].

В. Н. Машков зазначає наявність досліджень психологічних особливостей правоохоронців, предметом яких виступали: рівень когнітивного розвитку, Я-концепція, локус контролю, мотиваційна сфера, здатність надавати і сприймати соціальну підтримку, наявність соціально-підтримуючої мережі та її ефективність, а також психологічні особливості особистості, що забезпечують стресостійкість [9, с. 4–6].

Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ висвітлено у роботі М. М. Дідуха [3], предметом дослідження Т. В. Макоти були особливості долаючої поведінки військовослужбовців із високим рівнем емоційного вигорання [7], П. В. Макаренко вивчав професійні установки як основа психологічної

готовності правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях [6, с.109], С. О. Ларіоновим досліджено особливості переживання працівниками органів внутрішніх справ негативних психічних станів у типових ситуаціях службової діяльності [2].

У дослідженні професійно важливих якостей правоохоронців А. В. Осінцева та О. В. Гарманова акцентують значущість вивчення самооцінки, самоактуалізації, ідентичності, життєвих сенсів, емоційної врівноваженості, впевненості та лідерства, автономності, відповідальності, цілеспрямованості, рефлексивності, адаптивності та психологічної гнучкості [10, с. 16], розвиток яких, за думкою М. Калашнікової, характеризує рівні психологічних ресурсів особистості [5, с. 187]. Н. Г. Іванова також до професійно – важливих якостей відносить такі особистісні якості: впевненість в собі, стресостійкість, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, сміливість, самовладання та ін. Так, наприклад, впевненість у своїх силах дає можливість правоохоронцю адекватно реагувати на зовнішні чинники, приймати та реалізовувати правильні рішення [2, с. 280].

На співробітників органів внутрішніх справ щодня надається вплив різних факторів (найчастіше мають стресовий характер), що, в свою чергу, можуть призвести до появи втоми, перевтоми, виникнення різних негативних емоційних станів та до розладів професійно-службової діяльності.

Таким чином, професійна діяльність правоохоронців потребує розвитку та вдосконалення своїх власних психологічних ресурсів.

Список бібліографічних посилань

1. Асямов С. В., Пулатов Ю. С. Профессионально-психологический тренинг сотрудников органов внутренних дел: учеб. пособие. Ташкент: Акад. МВД Республики Узбекистан, 2000. 141 с.
2. Васильев В. Л. Юридическая психология. М., 1991. 137 с.
3. Дідух М. М. Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ. *Проблеми сучасної психології*. 2014. № 26. С. 129–143.
4. Євдокімова О. О. Психологічні детермінанти успішності професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Право і Безпека*. 2012. № 1 (43). С. 217–221.
5. Калашникова С. А. Личностные ресурсы и психологическое здоровье человека: соотношение содержания понятий. *Гуманитарный вектор*. 2011. № 2 (26). С. 185–189.
6. Макаренко П. В. Професійні установки як основа психологічної готовності правоохоронців до діяльності в екстремальних ситуаціях. *Право і Безпека*. 2015. № 1. С. 109–113.
7. Макота Т. В. Особливості долаючої поведінки військовослужбовців із високим рівнем емоційного вигорання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2011. № 1. С. 94–106.
8. Мариновская И. Д., Тихомиров С. Н., Цветков В. Л. Психология и педагогика в правоохранительной деятельности: учеб. пособие. М.: Щит-М, 2005. 238 с.
9. Машков В. Н. Методологические и эмпирические основания прикладной дифференциальной психологии. СПб., 1996. 20 с.
10. Осінцева А. В., Гарманова О. В. Профессионально важные качества личности сотрудника ОВД в зависимости от вида деятельности. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. № 4 (39). С. 16–19.
11. Штепа О. С. Теоретичний аналіз ресурсного стану особистості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2014. № 1121. С. 51–56.

Одержано 01.03.2017

Рассмотрены особенности правоохранительной деятельности и профессиональное развитие, в частности личные ресурсы правоохранителей, влияющие на их профессиональное становление.

Ключевые слова: курсант, личность, психологическая ресурсность, профессиональное развитие, правоохранительная деятельность.

УДК 159.9.01:159.9.075

Олена Володимирівна САХНІК,

кандидат психологічних наук, перший заступник начальника – начальник навчального відділу Хмельницького центру підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКИХ ПЕНІТЕНЦІАРИСТІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто деякі особливості професійного розвитку українських пенітенціаристів в умовах реформування кримінально-виконавчої системи, шляхи успішного подолання тимчасових професійних труднощів.

Ключові слова: українські пенітенціаристи, кримінально-виконавча система, професійний розвиток.

В сучасних умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, наближення її до функціонування за європейськими стандартами актуальними постають питання, пов'язані з переусвідомленням відомчим персоналом вимог пенітенціарної практики, своєї ролі у здійсненні запланованих реформ. Цей процес є досить складним та таким, що потребує перебудови поглядів на зміст щоденної професійної діяльності, кардинальних змін у підходах до вибору методів та форм вирішення службових завдань. Не кожному фахівцю вдається оперативного пристосуватися до функціонування у нових умовах, що призводить до виникнення складних внутрішньоособистісних конфліктів на ґрунті невідповідності власних, сформованих раніше професійних бачень, вмінь, навичок та сьогоденних потреб суспільства, пов'язаних з оптимізацією процесу виконання кримінальних покарань. Наслідком таких явищ є криза професійного розвитку, яка виступає в якості серйозної перешкоди на шляху подальшої професійної самореалізації працівника, введення в дію запланованих інновацій.

Психологи вважають подібні кризи в цілому досить корисними, так як за умов їх успішного подолання у фахівця формуються необхідні психолого-акмеологічні резерви, необхідні для виконання професійних обов'язків на більш якісному рівні. За Л. С. Виготським, розвиток, у тому числі і професійний, – це, перш за все, виникнення нових якостей та властивостей особистості, яких не було на попередньому етапі її життєдіяльності [1]. Але це «нове» не падає з неба, не дається у готовому вигляді, а з'являється закономірно в наслідок всього ходу попереднього становлення фахівця. В даному контексті доречно звучить думка В.П. Зінченка про те, що кожен етап розвитку особистості має себе повністю вичерпати, тоді він забезпечить сприятливі умови її переходу до нового етапу, а результати цього процесу залишаться на все життя. Науковець іронічно зауважує, що: «Класична тупість чиновника пояснюється ігровою дистрофією в дитинстві» [2, с. 50].

Разом з тим, при несприятливому протіканні криза професійного розвитку може бути причиною серйозних деструктивних особистісних змін, що обумовлено:

1. Значним збільшенням тривалості її негативної дії.

2. Розмитістю кордонів початку і завершення деструктивних процесів. На жаль досить складно на початковому етапі розгортання кризи констатувати її наявність, що не дозволяє вчасно надати фахівцю необхідну психологічну допомогу. Ситуація ускладнюється тим, що сам фахівець може не усвідомлювати поточних труднощів, або соромитися їх визнати.

3. Складні емоційні переживання, які супроводжують кризу, можна розглядати як сукупність розчарувань в різних аспектах своєї професійної діяльності. Але самим найбільш розчаруванням є розчарування в самому собі, що виступає підґрунтям для зародження деструктивних форм поведінки.

Проблематичність протікання кризи професійного розвитку також часто полягає у тому, що фахівець, який в силу об'єктивних обставин вимушений пристосовуватися до видозміненої реальності, не здатний без сторонньої кваліфікованої допомоги перебудувати «Я – концепцію», ієрархію життєвих і професійних цінностей [3–5]. Особливо складно

формуванню нової професійної свідомості представникам державних структур, в яких до недавнього часу не заохочувались висловлювання власних поглядів, наявність творчого підходу до вирішення поставлених завдань, креативність міркувань. Працівник, орієнтуючись на думку старшого за посадою та званням колеги, на вимоги нормативно-правових актів поступово відвикає думати самостійно, втрачає здатність до лабільних дій у відповідності до поточної ситуації. Саме до такої структури відноситься Державна кримінально-виконавча служба України, значна кількість працівників якої на сучасному етапі її розвитку потребує особливої уваги та кваліфікованої допомоги фахівців – психологів.

Криза професійного розвитку сучасного українського пенітенціариста, чия життєдіяльність протікає в часи перемін, характеризується певними особливостями, що пояснюється наявністю специфічних причин, якими вона викликана:

1. По-перше, державна пенітенціарна політика зазнала суттєвих змін протягом відносно короткого проміжку часу, що вимагає від працівників кримінально-виконавчої служби швидкого переосмислення її нового призначення, визнання нової філософії її існування.

2. По-друге, сьогодні пропагуються майже протилежні за змістом погляди щодо особливостей роботи пенітенціарного персоналу із в'язнями, форм та методів проведення такої роботи, що свідчить про необхідність здійснення великих за обсягом трансформацій у професійній свідомості.

3. По-третє, такі трансформації будуть цілком оправданими лише за наявності у працівника добре сформованих якостей та властивостей, завдяки яким він буде здатним реалізовувати нову пенітенціарну політику.

4. По-четверте, вітчизняний пенітенціарист вимушений діяти шляхом спроб і помилок, так як він ніколи не бачив в дії тієї «ідеальної» системи виконання покарань, яку закликають його будувати.

5. По-п'яте, впровадження багатьох позитивних аспектів, які стосуються гуманізації функціонування пенітенціарної системи України, передбачає створення відповідного матеріального фундаменту, залучення значних фінансових ресурсів, що на сьогодні для держави є складною задачею. Усвідомлення невідповідності вимог щодо якості функціонування пенітенціариста та умов, в яких проходить його служба, породжує психологічний антагонізм, що перешкоджає подальшому професійному розвитку.

Для успішного подолання зазначених труднощів працівник повинен як мінімум навчитися: вміло направляти надлишки енергії, що накопичилась в наслідок виникнення кризи, в конструктивне русло (зокрема, продовжити професійну освіту у відомчому навчальному закладі; стати учасником тренінгу особистісного і професійного росту тощо); бути соціально і професійно активним, за будь-яких умов не втрачати віру у свої сили; шукати помічників і однодумців, не відштовхуватися від психологічної підтримки колег та друзів; бачити в нових підходах до здійснення професійної діяльності позитивні моменти тощо. Надати реальну допомогу пенітенціаристу у подоланні кризи професійного розвитку у першу чергу покликаний практичний психолог установи виконання покарань (слідчого ізолятору), що відповідає за психологічне благополуччя відомчого персоналу.

Список бібліографічних посилань

1. Л. С. Выготский о стадияльности развития // Навчальні матеріали онлайн: сайт. URL: http://pidruchniki.com/1842112036741/psihologiya/vygotskiy_stadialnosti_razvitiya (дата звернення: 20.02.2017)

2. Зинченко В. П. Аффект и интеллект в образовании. М.: Тривола, 1995. 64 с.

3. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие для студентов ВУЗов. М.: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. 330 с.

4. Ливехуд Б. Кризисы жизни – шансы жизни. Калуга: Духовное познание, 1994. 224 с.

5. Моргунов В. Ф., Ткачева Н. Ю. Проблема периодизации развития личности в психологии. М.: Изд-во Москов. гос. ун-та, 1981. 84 с.

Одержано 22.02.2017

Рассмотрены некоторые особенности профессионального развития украинских пенитенциаристов в условиях реформирования уголовно-исполнительной системы, пути успешного преодоления временных профессиональных трудностей.

Ключевые слова: украинские пенитенциаристы, уголовно-исполнительная система, профессиональное развитие.

УДК 159.9

Тетяна Василівна СЕЛЮКОВА,

старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національного університету цивільного захисту України (м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ОРГАНІЗОВАНOSTІ І САМОКОНТРОЛЮ У МАЙБУТНІХ СПІВРОБІТНИКІВ ДСНСУ

Представлено результати дослідження особливостей відповідальності, саморегуляції та самоорганізації студентів та курсантів Національного університету цивільного захисту України.

Ключові слова: відповідальність, організованість, самоконтроль, саморегуляція, саморегуляція, морально-етичні цінності.

Робота працівників ДСНС України пов'язана з постійним ризиком для життя і здоров'я. Під час проведення заходів з ліквідації катастроф та інших лих, бійці і інші співробітники, повинні проявляти стійкість характеру, усі його професійно важливі якості. Саме тому важливим є приділення уваги формуванню цих якостей у процесі навчання. Думка про наявність такої проблеми спонукала нас провести дослідження на майбутніх працівниках ДСНСУ – курсантах і студентах Національного університету цивільного захисту України. Серед найважливіших якостей, притаманних особистості, яка постійно працює у тісній взаємодії з іншими людьми, ми виділили: відповідальність, самоконтроль і організованість.

Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку; вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи [2, с. 11–12]. Організованість – це внутрішня зібраність, що характеризує узгодженість між цілями діяльності та способами її здійснення [1, с. 15]. Самоконтроль забезпечує підпорядкування різних видів діяльності мотиву самовдосконалення. Ці аспекти життя індивіда невідривно пов'язані з самореалізацією [3, с. 18–23]. Проблема пошуку підростаючою особистістю простору для самореалізації надзвичайно актуальна в сучасних умовах. Адже сучасне суспільство, у межах якого створюється цей простір, характеризується нестабільністю, невизначеністю всіх його сфер. Тому особистості часто психологічно важко здійснити самостійний, свідомий, відповідальний вибір діяльній і духовно-практичній позиції, свого місця у світі. Проведений аналіз теоретичних джерел показав високу актуальність дослідження відповідальності, організованості і самоконтролю як важливих складових людської діяльності. Дуже важливими ці якості є для працівників небезпечних професій, представниками яких є співробітники ДСНС України, оскільки вони, для успішного виконання службових завдань, повинні мати високий рівень розвитку усіх цих якостей. Необхідно відзначити, що досліджень з проблем відповідальності, організованості та самоконтролю у контексті несення військової служби, зокрема у майбутніх працівників ризиконебезпечних професій, не достатньо.

Для вирішення поставлених задач нами були використані наступні методики: Опитувальник для виявлення вираженості самоконтролю в емоційній сфері, діяльності та поведінці (соціальний самоконтроль) Г. С. Нікіфорова, В. К. Васильєва і С. В. Фірсової. Опитувальник «Самооцінка організованості» Є. П. Ільїна. Опитувальник «ДУМЭОЛП» – діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості І. Г. Тимощука. Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України. В дослідженні брали участь дві групи досліджуваних: група № 1 курсанти, група № 2 студенти. Загальна кількість респондентів 60 осіб.

Аналіз емпіричного дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Дослідження морально-етичної відповідальності курсантів і студентів НУЦЗУ виявило наявність достовірних відмінностей за шкалою «Альтруїстичні емоції», а також значні розбіжності за шкалами «Інтуїція в морально-етичній сфері» та «Екзистенціальна відповідальність» ($p \leq 0,01$). За шкалами «Рефлексія на морально-етичні ситуації» та

«Морально-етичні цінності» також спостерігається різниця на користь курсантської групи ($p \leq 0,05$).

2. В дослідженні рівнів відповідальності виявлено різницю між високим та середнім показниками. Порівняно із студентами, у курсантів на достовірно значущому рівні переважає високий рівень розвитку морально-етичної відповідальності ($p \leq 0,01$). Низький рівень відповідальності у представленій вибірці відсутній.

3. Дослідження прояву організованості виявило існування великої різниці між показниками розвиненості цієї складової особистості. У курсантів вірогідно значущо переважає показники організованості, ніж у студентів ($p \leq 0,001$).

4. Вивчення самоконтролю показало, що існують розбіжності між показниками двох груп за шкалами: «Самоконтроль в діяльності» та «Загальний самоконтроль» ($p \leq 0,05$).

В цілому, виходячи з результатів нашого дослідження, можна стверджувати, що усі досліджувані явища мають більший прояв серед курсантів, в порівнянні зі студентською групою. Найбільші розбіжності спостерігаються за шкалою «Альтруїстичні емоції». Отже, альтруїзм курсантів здобув більшого розвитку в структурі морально-етичної відповідальності, ніж у студентській групі. Вірогідно, це пов'язано із несенням служби та більш глибоким усвідомленням курсантами специфіки майбутньої професії.

Показники відповідальності переважають в групі курсантів.

Показники організованості курсантів також виявились значно вищими, ніж у студентів. Ми припускаємо, що такі розбіжності пов'язані із образом життя цих груп людей, який відрізняється. Відомо, що курсанти мають суворий регламент щодо розпорядку дня, деталей виконання навчальних та службових завдань. Тому «бути організованим» є необхідністю курсанта, від цього напряму залежить успішність його діяльності. Студенти мають більше вільного часу та «простору», тому мають більше можливостей займатись справами тоді, коли хочуть. Отже, для курсанта організованість – це необхідна риса, а для студента – це показник самовдосконалення, і його організованість залежить від наявності певних мотивів та інших рис характеру.

Серед показників самоконтролю виявлено різницю за двома шкалами, серед яких: «Самоконтроль в діяльності» і «Загальний самоконтроль». Відмінності підтвердили, що ці явища мають більший прояв серед курсантів. В цьому, на нашу думку, спостерігається зв'язок з показниками організованості, і різниця має схожі причини. За «Соціальним самоконтролем» та «Самоконтролем в емоційній сфері» також визначаються відмінності. Вищий самоконтроль означає більш якісну корекцію програми самовдосконалення та діяльності. Цей факт відобразився у результатах нашого дослідження, і дозволяє стверджувати, що курсанти приділяють більше уваги контролю своїх вчинків, які також є більш свідомими, ніж у студентів.

Проведене дослідження показало високу актуальність вивчення відповідальності, організованості і самоконтролю як важливих рушіїв людських відносин. Дуже важливими ці якості є для працівників небезпечних професій, представниками яких є співробітники ДСНС України, оскільки вони, для успішного виконання службових завдань, повинні мати високий рівень розвитку усіх цих якостей.

Список бібліографічних посилань

1. Ершова Р. В. Психологическая природа организованности как системного качества личности // Физическая культура и спорт в развивающемся мире: материалы VIII междунар. науч.-практ. конф. Коломна, 1998. С. 171–172.

2. Муздыбаев К. Психология ответственности. Л.: Наука, 1983. 240 с.

3. Никифоров Г. С. Самоконтроль человека. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1989. 192 с.

Одержано 17.02.2017

Представлены результаты исследования особенностей ответственности, саморегуляции и самоорганизации студентов и курсантов Национального университета гражданской защиты Украины.

Ключевые слова: *ответственность, организованность, самоконтроль, саморегуляция, саморегуляция, морально-этические ценности.*

УДК 159.99:347.98

Олена Олексіївна СЛІПЕЦЬ,

старший науковий співробітник Полтавського відділення
Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

МОЖЛИВОСТІ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДЛЯ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА СТОСОВНО ДІТЕЙ

Окреслено значення судової психологічної експертизи для здійснення правозастосовної практики стосовно неповнолітніх. Розглянуто напрямки та перспективи розвитку методичного забезпечення судової психологічних експертиз неповнолітніх із позицій теоретико-методичних підходів судової психологічної експертизи.

Ключові слова: *судова психологічна експертиза, неповнолітні, діти.*

В умовах соціальних та економічних потрясінь найбільші ризики чекають на членів суспільства, що в силу віку, фізичних чи психічних обмежень потребують допомоги чи підтримки. Одною із таких верств населення є неповнолітні всіх вікових груп. Підтвердження цьому бачимо в художній і науковій літературі, у повідомленнях правоохоронців про правопорушення, учинені щодо дітей або за їх участю, у засобах масової інформації про соціальні проблеми дітей, ризики для життя та здоров'я дітей через виникнення деструктивних груп у соціальних мережах.

В обставинах, коли діти стають потерпілими від злочинів, самі вступають у конфлікт із законом, чи є свідками вчинення злочинів, вони вступають у взаємодію із представниками правоохоронних органів або суду. Специфіку, проблемні питання такої взаємодії значною мірою визначають вікові особливості психіки дітей, що формується.

Уникнути помилкового розуміння поведінки неповнолітнього в ситуації, яка має юридичне значення, оцінити показання дитини, обрати найбільш ефективні способи впливу на неповнолітнього правопорушника для його ресоціалізації, здійснення дій, спрямованих на відновлення прав дитини-жертви злочину – далеко неповний перелік питань у сфері застосування права щодо неповнолітніх, у вирішенні яких може допомогти судове психологічне дослідження.

На вагоме значення, яке може мати для вирішення питань правозастосовної практики щодо неповнолітніх злочинців, свідків і потерпілих, психологічне знання, зокрема у формі експертизи, зазначалося починаючи із другої половини XIX ст. багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. Період заперечення цінності психологічної експертизи для цілей застосування права в колишньому СРСР завершився наприкінці 1960-х років саме із визнання доцільності судово-психологічної експертизи в справах щодо злочинів, учинених неповнолітніми [1, с. 5].

Юридичне значення окремих предметних видів судово-психологічних експертиз неповнолітніх, завдання, які можуть бути вирішені в ході проведення таких експертиз у межах кримінального провадження та розгляду цивільних справ, основні проблемні питання щодо методології, методичного забезпечення, організації дослідження неповнолітніх, з урахуванням правового, вікових особливостей психіки дітей, певним чином висвітлені в працях, які вважаються класикою судової психологічної експертизи [2, с. 152; 3, с. 129, 163; 4, с. 138; 5, с. 95]. У межах кримінального провадження описані судово-психологічні експертизи здатності неповнолітнього обвинуваченого з відставанням у психічному розвитку, не пов'язаному із психічним розладом, повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій або керувати ними; судово-психологічна експертиза здатності потерпілої (потерпілого) у справі про зґвалтування розуміти характер і значення дій, що із нею вчинялися, та здійснювати ефективний опір; експертна оцінка здатності неповнолітніх надавати показання у справі [2, с. 152; 3, с. 129, 163; 4, с. 138]. Відносно новими названі судово-психологічні дослідження неповнолітніх у межах цивільного судочинства, зокрема у справах про право на виховання дітей [5, с. 95].

Експертами психологами НДУ України до описаного в літературі переліку судово-психологічних експертиз неповнолітніх додано експертні дослідження в кримінальних провадженнях, пов'язаних зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною – ст.166 КК України, у цивільних справах з питань відшкодування моральної шкоди неповнолітнім [6, с. 383, 7, с. 605].

Особливістю більшості науково-методичного доробку з питань судової психологічної експертизи щодо неповнолітніх є, на наш погляд, неповне врахування специфіки судової експертизи, як соціально-правового інституту у визначенні об'єкта дослідження, а також – відсутність викладення алгоритмів дій експерта. Це створює умови для неточного визначення предмета експертизи, постановки недоцільних експертних завдань, варіативності процесу проведення експертизи (відповідно до наукових уподобань експерта). На практиці призначення та виконання експертиз неповнолітніх має низку питань, у вирішенні яких серед експертів немає єдиного підходу. Такими питаннями є: визначення порядку проведення експертного дослідження, джерел вихідних даних, віку малолітнього, із якого його психічна діяльність може стати об'єктом судово-психологічної експертизи, межі компетенції експертного дослідження.

Наразі науково-методичне забезпечення судової психологічної експертизи в Україні перебуває в стані розвитку. Вітчизняних методик із більшості предметних видів психологічних експертиз, які б були внесені до Реєстру методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України, менше, ніж видів експертиз, що проводяться експертами, які працюють у науково-дослідних інститутах МЮ України, діапазон питань, що сьогодні вирішуються в межах судово-психологічної експертизи неповнолітніх, не в повному обсязі відображений у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [8]. Науковими співробітниками, судовими експертами НДІ МЮ України продовжується створення методик судово-психологічних експертиз, здійснюється робота, спрямована на їх удосконалення, відповідно до єдиних вимог щодо експертних методик [9, с. 151] і запитів практики. Нині створено та внесено до Реєстру методика судово-психологічного дослідження розвитку неповнолітніх у ході розгляду справ у цивільному судочинстві; методика судово-психологічної експертизи у справах про злочини, пов'язані зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною; створюються методики судово-психологічної експертизи в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевий недоторканості, експертного дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації.

Визначальне значення для якості створення нових і вдосконалення існуючих методик експертного дослідження неповнолітніх, стало розроблення теоретико-методичних питань із проведення судово-психологічної експертизи, з позицій наукової психології й судової експертизи як соціально-правового інституту: її предмета, об'єкта, завдань, підстав щодо виділення предметних видів, реалізації диференціального підходу при їх призначенні та проведенні [10, с. 391]. Розроблення цих вихідних теоретико-методичних положень є вихідним пунктом для створення методик, які відповідають вимогам уніфікованості, наукової обґрунтованості, ефективності, достовірності, припустимості, законності, етичності, перевірюваності, простоти, доступності, та ін., що визначені за оціночні критерії до внесення їх до Реєстру методик проведення судових експертиз МЮ України [9, с. 151]. Створення методик проведення судово-психологічних експертиз неповнолітніх стане підґрунтям для підвищення ефективності використання судово-психологічної експертизи для вирішення правових питань щодо неповнолітніх.

Список бібліографічних посилань

1. Фурманов И. А., Метлицкий И. Е. Судебно-психологическая экспертиза: учеб. материалы. Минск: БГУ, 2014. 78 с.
2. Кудрявцев И. А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. М.: Юрид. лит., 1988. 224 с.
3. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе. М.: Гардарики, 1998. 199 с.
4. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы: учеб. пособие для вузов. М.: Юнита-Дана; Закон и право, 2000. 333 с.

5. Сахнова Т. В. Основы судебно-психологической экспертизы по гражданским делам: учеб. пособие. М.: Юристъ, 1997. 136 с.

6. Линник С. В. Особенности проведения судебно-психологической экспертизы несовершеннолетних потерпевших. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2006. Вип. 6. С. 383–391.

7. Сліпеч О. О. Психологічна експертиза неповнолітніх потерпілих як дослідження ушкодженого психічного розвитку. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2008. Вип. 8. С. 605–610.

8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 01.03.2017).

9. Сімакова-Єфремян Е. Б., Балинян Т. Є., Дереча Л. М. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 151–161.

10. Алікіна Н. В., Єгорова Т. М., Савкіна Т. В. Вплив на судово-психологічну експертизу інтеграційних і диференційних процесів у сучасній психології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 391–398.

Одержано 02.03.2017

Очерчено значение судебно-психологической экспертизы для реализации правоприменительной практики относительно несовершеннолетних. Рассмотрены направления и перспективы развития методического обеспечения судебно-психологических экспертиз несовершеннолетних с позиции теоретико-методических подходов судебной психологической экспертизы.

Ключевые слова: *судебная психологическая экспертиза, несовершеннолетние, дети.*

УДК 159.9

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,

ректор Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Підкреслено роль психологічних напрацювань у процесі вдосконалення функціонування правоохоронної системи. Виокремлено напрямки поглиблення психологічної складової правоохоронної діяльності: подальший розвиток і деталізація професіограм, використання психологічних напрацювань під час розкриття та розслідування окремих видів злочинів і проведення окремих слідчих дій, а також подальший розвиток судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: *правоохоронна система, професіограма, слідчі дії, судово-психологічна експертиза.*

Синтез психології та юриспруденції в порівняно новій науковій дисципліні «юридична психологія» має призвести до взаємного збагачення обох наук, вирішення однієї з найактуальніших проблем – підвищення ефективності функціонування правоохоронної системи.

Значне зростання злочинності та розвиток її найбільш небезпечних форм (пограбувань, організованої злочинності, вбивств, у тому числі замовних) висувають особливі вимоги до діяльності правоохоронної системи. Ці вимоги супроводжуються посиленням охорони прав та інтересів окремих громадян у процесі залучення їх до кримінальної відповідальності і тенденцією до гуманізації процесу розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Все це визначає необхідність високого рівня професійної компетентності працівників правоохоронної системи як головного чинника, що забезпечує, з одного боку, захист

інтересів окремих осіб і організацій від злочинних посягань, а з іншого – дотримання при цьому всіх законних прав та інтересів громадян і колективів. Сама професійна компетентність значною мірою визначається особистісним потенціалом правознавця, тобто системою психологічних факторів, які можна об'єднати загальним поняттям «психологічна культура».

Завдання підвищення психологічної культури працівника правоохоронної системи нині вирішується в таких напрямках.

1. Професіографічний напрям визначає психологічну структуру особистості та професійної діяльності правоохоронців різної спеціалізації, на їх основі розробляє рекомендації щодо професійного відбору, професійної орієнтації, професійної консультації, професійного навчання та виховання, розстановки кадрів, психодіагностики, психокорекції й попередження професійної деформації. Основним завданням цього напрямку є визначення раціональних співвідношень між структурою особистості та вимогами, які пред'являються до цієї особистості правоохоронною діяльністю.

Системно-структурний аналіз дозволяє визначити взаємозв'язок між психологічними якостями, навичками й уміннями у структурі особистості, виділити серед них найбільш значущі для тієї чи іншої сторони правоохоронної діяльності. Також розробляються психолого-педагогічні аспекти професійного навчання та виховання, зокрема впровадження в навчальний процес методів активного навчання.

2. Другий напрям, який умовно можна назвати слідчо-психологічним, являє собою систему психологічних рекомендацій і методів, спрямованих на найбільш ефективно, всебічне та повне розкриття злочинів. Досліджуються психологічні закономірності розкриття та розслідування окремих видів злочинів (убивств, складних багатоепізодних розкрадань, зґвалтувань тощо), а також психологія окремих слідчих дій (допиту, огляду місця події, обшуку, впізнання тощо). На основі досліджених закономірностей розробляються психологічні рекомендації, спрямовані на якнайшвидше розкриття складних злочинів, високоякісне їх розслідування, а також на підвищення ефективності, культури та гуманізації таких слідчих дій, як допит, огляд місця події та ін.

Розкриття та розслідування злочинів, скоєних організованими злочинними угрупованнями, вимагає від оперативно-слідчих працівників, поряд із високим рівнем юридичних криміналістичних знань і навичок, великого творчого потенціалу, знань і навичок у сфері психологічного аналізу групової поведінки, управління групою в умовах протистояння на початкових етапах розкриття злочинної діяльності такої групи. Слідчий має бути здатним: узагальнити за допомогою криміналістичного та психологічного аналізу дані про злочинну діяльність у певному регіоні, галузі економіки, життєвому просторі та ін.; на підставі аналізу кримінальних справ, оперативних даних, бесід із населенням, даних психологічного аналізу скласти уявлення про ієрархічну структуру злочинної групи, кожного її учасника, його місце в цій структурі та системі відносин; визначити «слабкі ланки» у структурі злочинної групи, виявити в ній опозицію відносно лідера й інших управлінських структур; використовувати внутрішньогрупові конфлікти; визначити черговість допитів членів злочинного співтовариства з урахуванням зазначених вище факторів; під час формування оперативно-слідчої групи враховувати психологічні рекомендації щодо творчого потенціалу її членів, їх психологічну сумісність, професійний досвід, індивідуальний стиль діяльності тощо.

3. Наступний напрям передбачає використання психолога як консультанта, спеціаліста й експерта під час розкриття злочинів, їх розслідування та розгляду в судовому засіданні кримінальних справ про вчинені злочини. У практиці досвідчених слідчих є чимало прикладів, коли успішному вирішенню складних ситуацій сприяла допомога психолога як спеціаліста-консультанта або експерта. У деяких випадках (розкриття серійних убивств, скоєних на сексуальному ґрунті, планування початкового етапу розкриття злочинної діяльності організованого злочинного угруповання) така допомога стала одним із головних чинників, що визначили успіх розкриття цих злочинів. Можна відзначити, що чим вища професійна компетентність слідчих і оперативних працівників, тим ефективнішою є їх співпраця з психологом.

Співпраця з психологом набуває важливого значення під час розслідування справ, де фігурують організовані злочинні угруповання. Психолог може посприяти виявленню внутрішньої структури групи, характеру взаємозв'язків між її учасниками, з'ясувати розподіл ролей у групі, її лідерів, посприяти пошуку уразливої ланки й ефективного способу впливу на неї під час розслідування злочину.

Співпраця з психологом не обмежується взаємодією у процесі розкриття особливо небезпечних злочинів. Специфіка діяльності слідчих і оперативних працівників висуває підвищені вимоги до їх стресостійкості, саморегуляції психічного стану, працездатності. Досвідчений психолог може допомогти слідчому виробити оптимальний індивідуальний ритм діяльності, подолати негативні емоційні стани, попередити розвиток професійної деформації. Психолог може бути залучений до участі у таких слідчих діях, як допит, обшук, огляд місця події.

Судово-психологічна експертиза (СПЕ) являє собою дослідження, проведене досвідченою особою – експертом на основі спеціальних знань, у нашому випадку в галузі психології, з метою отримання висновку, який після відповідної перевірки й оцінки слідчим або судом буде доказом у кримінальній справі. До компетенції СПЕ відносяться:

а) встановлення здатності неповнолітніх обвинувачених, які мають ознаки відставання у психічному розвитку, повністю усвідомлювати значення своїх дій і визначення, якою мірою вони здатні керувати ними;

б) встановлення здатності обвинувачених, потерпілих і свідків адекватно сприймати обставини та давати про них правильні показання;

в) встановлення здатності потерпілих у справах про зґвалтування (в тому числі малолітніх і неповнолітніх) правильно розуміти характер і значення вчинених з ними дій і чинити опір;

г) встановлення наявності або відсутності в людини в момент вчинення злочину стану афекту або інших непатологічних емоційних станів (сильного страху, депресії, емоційного стресу, фрустрації), здатних суттєво впливати на її свідомість і діяльність;

г) встановлення наявності в особи, яка закінчила життя самогубством, у період, що передував її смерті, психічного стану, який сприяв самогубству, і визначення можливих причин виникнення цього стану;

д) встановлення провідних мотивів у поведінки людини та мотивації окремих вчинків як важливих психологічних обставин, що характеризують особу;

е) встановлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного, здатних істотно вплинути на його поведінку та формування намірів щодо вчинення злочину.

Крім того, проводяться СПЕ, спрямовані на визначення наявності або відсутності в особи, яка керувала технічним пристроєм, психічного стану, що істотно вплинув на її здатність керувати цим технічним пристроєм (на транспорті, виробництві).

Останнім часом отримала нове застосування СПЕ соціально-психологічної структури злочинної групи. Така експертиза стала використовуватися стосовно організованих злочинних формувань.

Роль і значення психології у вирішенні зазначених вище питань буде, очевидно, зростати разом із розвитком і розробкою психології праці слідчих і оперативних працівників (як галузі юридичної психології праці), кримінальної та слідчої психології та судово-психологічної експертизи (розділів юридичної психології).

Одержано 16.02.2017

Подчеркнута роль психологических наработок в процессе усовершенствования функционирования правоохранительной системы. Выделены направления углубления психологической составляющей правоохранительной деятельности: дальнейшее развитие и детализация профиограмм, использование психологических наработок в ходе раскрытия и расследования отдельных видов преступлений и проведения отдельных следственных действий, дальнейшее развитие судебно-психологической экспертизы.

Ключевые слова: *правоохранительная система, профиограмма, следственные действия, судебно-психологическая экспертиза.*

УДК 159.92

Наталя Євгенівна ТВЕРДОХЛЄБОВА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Розглянуто поняття «професійна самореалізація», проаналізовано закономірності професійної самореалізації поліцейського, розкрито зміст інформаційної основи діяльності працівника поліції.

Ключові слова: самореалізація, самопроекування, самоорганізація, інформаційна основа діяльності.

В сучасних умовах розвитку країни в якісно новому аспекті розглядається проблема самореалізації особистості. Саморозвиток, самовдосконалення, самореалізація – головний чинник успішності, ефективності реформ в різних галузях, особливо в правоохоронній сфері.

Під самореалізацією розуміється практичне здійснення людиною її задатків, обдарувань, здібностей, рис характеру через ту чи іншу сферу професійної чи соціальної діяльності з користю для самої себе, колективу і суспільства в цілому. Самореалізація триває все життя, але в ній можна виділити ряд конкретних «пиків» глибоко індивідуального процесу самореалізації [1, с. 31].

Зрозуміти закономірності професійної самореалізації поліцейського неможливо без аналізу того, як діяльність працівника поліції заломлюється в його професійно важливі якості та як якості формуються в діяльності. Якщо прийняття діяльності породжує прагнення виконати її певним чином, то встановлення особистісного сенсу веде до подальшого її перетворення. Це проявляється в установках на якість і продуктивність, у специфіці виконання діяльності, в її динаміці.

Найбільш складною проблемою є поєднання внутрішніх стимулів і зовнішніх умов саморозвитку працівника поліції. З одного боку, не завжди наявність ідеальних умов відповідає розвитку поліцейського; з іншого – його розвиток може відбуватися в самих екстремальних, несприятливих зовнішніх умовах. Будь-яка зовнішня дія завжди опосередковується сукупністю внутрішніх умов, найважливішими з яких є здібності поліцейського.

Говорячи про самореалізацію поліцейського, доцільно вести мову про самопроекування, самоврядування і самоорганізацію. Самореалізація включає в себе самопроекування – уявлення про те, якою людиною хоче бачити себе в найближчому і віддаленому майбутньому. В процесі самореалізації вона здійснює як професійний вибір, так і вибір професійного оточення, що сприяє в найбільшому ступені її продуктивності і задоволеності від професійної діяльності. Віддаючи перевагу тим чи іншим шляхам свого розвитку, особистість покладається на більш вдалий досвід застосування своїх здібностей в особистих прагненнях. За допомогою самоорганізації і самоврядування суб'єкт здійснює досягнення поставлених цілей, саморозгортання свого життєвого шляху [2, с.16].

Для виконання професійної діяльності потрібна певна інформаційна основа. Інформаційна основа діяльності – сукупність інформації, що характеризує предметні і суб'єктивні умови діяльності і дозволяє організувати її відповідно з вектором «мета-результат» [3, с. 66]. Характеристика необхідних умов відбувається відповідно до визначеної цілі та отриманого результату діяльності. Ефективність професійної діяльності визначається адекватністю, точністю і повнотою інформаційної основи діяльності.

До початку професійної діяльності поліцейського здійснюється пошук інформації, необхідної для планування діяльності. В процесі виконання діяльності збирається інформація, необхідна для аналізу отриманих проміжних результатів. Після завершення діяльності інформація використовується для аналізу отриманого результату та залишається в пам'яті особистості у вигляді знань. Кожний такий процес супроводжується розширенням індивідуального досвіду у вигляді отриманих знань, суджень, висновків. Індивідуальний досвід працівника поліції ще більше збагачується після виконання діяльності та отримання

результату, в якому поєднуються її продукт, тобто те, що отримано внаслідок дій, та психічний результат – досвід, утворений не лише знаннями, а й тими навичками і уміннями, які з'явилися чи розширилися в ході виконання певної дії.

У процесі формування інформаційної основи діяльності поліцейського доцільно виділити процесуальні і результативні ознаки. Процесуальні ознаки включають в себе інформаційні ознаки, з орієнтуванням на які виконуються дії. Вони несуть інформацію, яка використовується в процесі виконання трудових дій. Результативні ознаки дають інформацію про параметри результату, за якими відбувається його порівняння з метою діяльності.

Зміст інформаційної основи діяльності може бути різний для різних етапів професійної самореалізації працівника поліції. Спочатку в інформаційну основу діяльності поліцейського включаються ознаки, доступні сприйняттю, засвоєнню і реалізації в виконавчих діях. У міру зростання професійної майстерності кількість таких ознак збільшується. Поліцейський-професіонал орієнтується на багатозначні ознаки і сформовані в процесі діяльності суб'єктивно-значущі інформаційні комплекси.

Таким чином, самореалізація набуває продуктивного характеру тоді, коли вона спрямована на професійний розвиток особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Чирнов В. И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека. *Вопросы психологии*. 1996. № 3. С. 150.
2. Коростылева Л. А. Психология самореализации личности. СПб., 2005. 222 с.
3. Щедровицкий В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. М., 1982. 185 с.

Одержано 01.03.2017

Рассмотрено понятие «профессиональная самореализация», проанализированы закономерности профессиональной самореализации полицейского, раскрыто содержание информационной основы деятельности работника полиции.

Ключевые слова: самореализация, самопроектирования, самоорганизация, информационная основа деятельности.

УДК 378.148

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4287-8965>

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

Розглянуто різні підходи до визначення поняття «компетентність». Показано, що професійна компетентність має складну структуру, зокрема, професійна компетентність юриста включає також й деантологічну складову, яка, у свою чергу, має складну структуру і визначає професійну поведінку правоохоронця.

Ключові слова: компетентність, деантологічна компетентність, юрист, правоохоронець.

Сьогодні рівень професійної підготовки фахівця, в тому числі й юриста, все більше характеризують поняттям професійної компетентності, що є складним особистісним утворенням, яке має інтегративну природу, оскільки включає багато складових.

Різноманітні аспекти проблеми формування компетентності досліджували М. П. Васильєва, Т. М. Лебединець, А. К. Маркова, Л. А. Петровська, Л. П. Пуховська, С. О. Сисоєва, А. В. Хуторської та інші. Але деякі питання, що стосуються сутності, структури, умов та особливостей формування професійної компетентності майбутніх юристів залишилися недостатньо розглянутими.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб уточнити сутність та структуру професійної компетентності майбутніх юристів, що допоможе визначити шляхи її удосконалення.

У психолого-педагогічній літературі дотепер немає загальноприйнятого визначення поняття «компетентність». Найчастіше компетентність розглядають як властивість, що притаманна людині, яка має авторитет, досвід і знання, у якійсь галузі, добре поінформована, здатна якісно й ефективно виконувати професійні завдання. Компетентність є *також й оцінною категорією*, оскільки характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності, а також рівень сформованості та розвитку здатності людини кваліфіковано виконувати складні професійні завдання, планувати і здійснювати дії, що призводять до раціонального й успішного досягнення поставлених цілей, приймати рішення у складних ситуаціях та брати на себе відповідальність за їх наслідки.

На думку психолога Дж. Равена, **компетентність** – це специфічна здібність, яка необхідна для ефективного виконання конкретної дії у конкретній предметній галузі і яка включає вузькоспеціальні знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за власні дії. Бути компетентним (за Дж. Равеном) – це значить мати набір специфічних компетентностей різного рівня (глибоко розумітися у предметі, самостійно ставити запитання, спостерігати, писати ділові папери, вирішувати міжособистісні конфлікти, доводити власну правоту і т. п.). Крім того, на думку Дж. Равена, існують й «вищі компетентності», які передбачають наявність у людини високого рівня ініціативи, здатності організовувати інших людей для досягнення поставлених цілей, готовність оцінювати та аналізувати соціальні наслідки власних дій і т.ін., незалежно від того, в якій конкретній галузі вони проявляються, [4, с. 449–564].

Отже, професійна компетентність юриста – це складне особистісне утворення, яке має інтегративну природу оскільки включає багато складових. Крім спеціальних знань і умінь, вона включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси. У зв'язку з цим під компетентністю можна розуміти стійку здатність до діяльності зі знанням справи, що складається з п'яти основних компонентів [2]: глибоке розуміння сутності проблем, що вирішуються; знання накопиченого у певній галузі досвіду та активне володіння його кращими досягненнями; уміння обирати засоби і способи дії, що адекватні конкретним обставинам; почуття відповідальності за здійснені дії та досягнуті результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи у діяльність, спрямовану на досягнення цілі. Крім того, компетентність включає сукупність якостей особистості, що забезпечує успішність виконання професійних правоохоронних функцій. До її істотних показників належать такі: здатність ідентифікувати себе з іншими або перцептивна здатність; емоційна стійкість, що забезпечує витримку та самовладання; психологічний стан, що відображає динамізм особистості, багатство внутрішньої енергії, волі, винахідливість; професійне мислення, тобто таке мислення, що дозволяє проникнути у причинно-наслідкові зв'язки процесу, аналізувати свою діяльність, знаходити обґрунтовані пояснення успіхів і невдач, передбачати результати своєї роботи. Дана система якостей особистості передбачає високий рівень професійної компетентності, а також виконання різних соціальних ролей у процесі професійної діяльності.

Професійна компетентність юриста включає такі основні складові: спеціальну, предметну, методичну, психологічну, комунікативну, організаційно-управлінську, інформаційну. Ці складові професійної компетентності юриста носять всезагальний характер, тобто є актуальними для спеціалістів-юристів різних підрозділів. Однак професійна компетентність юриста не вичерпується вузькопрофесійними рамками, адже від нього вимагається осмислення широкого спектра проблем, пов'язаних із забезпеченням правопорядку. Виходячи з концепції професіоналізму, що розроблена А. К. Марковою та її колегами, можна визначити такі види професійної компетентності [3]: спеціальна діяльнісна компетентність; соціальна компетентність; особистісна компетентність; готовність до професійного зростання; здатність до індивідуального самозбереження; несхильність до професійного старіння; здійснювати працю ненапружено, без утоми і навіть з освіжаючим ефектом; уміння організувати раціонально свою працю, без перевантажень часу і сил. Усі види названих компетентностей так чи інакше виявляються на різних етапах становлення професіоналізму.

Враховуючи думку М. П. Васильєвої [1], вважаємо за доцільне доповнити цей перелік видів компетентностей ще одним – деантологічною компетентністю, яка є однією з необхідних складових частин професійної компетентності юриста, і є інтегрованим особистісним утворенням, що поєднує у собі мотиваційну, когнітивну, діяльну та рефлексивну сфери.

Отже, спираючись на дослідження вчених, які займалися проблемою визначення компетентності, можна зробити **висновок**, що професійна компетентність юриста – це інтегроване особистісне утворення, що складається з досвіду, теоретичних знань, практичних умінь, особистісних якостей, що забезпечує готовність професіонала до ефективного виконання професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Васильєва М. П. Деонтологічна компетентність педагога як мета деонтологічної підготовки // Проблеми сучасного мистецтва і культури: зб. наук. пр. Харків: Стиль-издат, 2003. С. 22–32.
2. Лебединець Т. М. Структура професійної компетентності викладача медичного училищ // Проблеми сучасного мистецтва і культури: зб. наук. пр. Харків: Стиль-издат, 2003. С. 97–104.
3. Маркова А. К. Психология труда учителя. М.: Просвещение, 1993. 192 с.
4. Сисоєва С. О. Педагогічна технологія у неперервній професійній освіті // Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: монографія/В. П. Андрющенко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, С. Д. Москаленко, Н. Г. Ничкало, С. О. Сисоєва, Я. В. Цехмістер, О. В. Чалий; за ред. В. Г. Кременя. Київ: Наук. думка, 2003. 853 с.

Одержано 11.02.2017

Рассмотрены разные подходы к определению понятия «компетентность». Показано, что профессиональная компетентность имеет сложную структуру, в частности, профессиональная компетентность юриста включает также и деантологическую составляющую, которая также имеет сложную структуру и определяет профессиональное поведение правоохранителей.

Ключевые слова: компетентность, деантологическая компетентность, юрист, правоохранитель.

УДК 371.132:371.125

Олена Іванівна ФЕДОРЕНКО,

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Проаналізовано стан дослідженості проблеми формування професіоналізму майбутніх офіцерів поліції. Визначено сутність і особливості професіоналізму в професії поліцейського. Розкрито основні напрямки удосконалення освітнього процесу у вищих навчальних закладах з метою формування у майбутніх поліцейських професіоналізму.

Ключові слова: професіоналізм, працівник поліції, ознаки професіоналізму, вищий навчальний заклад.

Становлення особистості майбутнього професіонала-правоохоронця відбувається під час навчання у ВНЗ МВС України. Слід відзначити, що незважаючи на значну кількість психолого-педагогічних досліджень, які проводяться в аспекті підготовки майбутніх фахівців правоохоронної сфери, постають нові й нові завдання, розв'язання яких має на меті удосконалити як сам процес підготовки до професійної діяльності, так і підвищення рівня підготовки. Це можливо за умов поєднання у процесі підготовки нових психологічних і педагогічних досягнень з різних напрямів цих наук. А саме:

- дослідження впливу негативних психоемоційних станів працівників правоохоронних органів та їх корекція;
- різні аспекти удосконалення організації освітнього процесу у підготовці майбутніх офіцерів поліції;
- актуальні питання теорії і практики формування особистості професіонала в системі МВС;
- дослідження особливостей професійного спілкування працівників поліції;
- професійно орієнтоване викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах МВС;
- питання психолого-педагогічної підготовки працівників поліції до попередження злочинності у молодіжному середовищі та насильства в сім'ї.

Становлення державності в незалежній Україні поставило перед організацією вищої освіти в системі МВС, принципово нові й важливі завдання. Від рівня підготовки фахівців правоохоронної сфери залежить майбутнє не тільки держави, а й кожного члена суспільства. На працівників правоохоронних органів покладено важливі функції підтримки громадського порядку, дотримання законності, захисту прав і свобод людини, запобігання вчиненню правопорушень. Вирішити ці завдання можуть тільки висококваліфіковані професіонали, які мають не лише відповідні знання, уміння та навички професійної діяльності, а й таку мотивацію та самосвідомість, котрі відображають ставлення до людини як до найвищої цінності.

З'ясування сутності та змісту професіоналізму працівників органів внутрішніх справ було предметом досліджень О. Бандурки, В. Бакуменка, В. Барка, В. Білоліпецького, С. Бублика, В. Венедіктова, І. Голосніченка, О. Землянської, М. Іншина, В. Лапшиної, В. Медведєва, В. Плішкіна, М. Саппи, С. Сливки, В. Соболева та інших вчених.

Оскільки основи професіоналізму закладаються ще під час навчання курсантів у вищому навчальному закладі, то аналіз літератури з цієї проблеми показав, що певні аспекти підготовки майбутніх працівників міліції до професійної діяльності розглянуто у дослідженнях В. Барковського, С. Богдан, Ф. Думка, Л. Дягілевої, М. Ісаєнка, О. Косарєвської, І. Михайліченко, Н. Могілевської, А. Морозова, В. Тюріної, Г. Яворської, С. Яворського та ін.

Професія, як певний набір умінь, навичок і якостей особистості у тому чи іншому виді діяльності, являє собою відносно самостійний, конкретно-історичний, спеціалізований та інституціолізований рід занять, що виник під впливом соціального поділу праці. До важливих ознак професії, як виду діяльності, можна віднести наступні: відносно довготривале виконання певних функцій; наявність спеціальної освіти, відповідних знань, вмінь і навичок, здобутих під час навчання і удосконалених в процесі професійної діяльності; отримання плати за свою працю, доходу, що забезпечує підтримання існування працівника та його сім'ї; створення певного суспільного статусу, способу життя людини, її поведінки як на роботі, так і поза нею, що приводить до ототожнення, ідентифікації людини з її професією.

Підсумувавши вище наведені ознаки, професії можливим стає визначення наступних ознак професіоналізму працівників поліції: 1) професіоналізм – одна з найважливіших сторін професійної культури працівника органів внутрішніх справ як спеціаліста, елемент (міра) його компетентності; 2) професіоналізм визначає ділову надійність, здатність успішно й безпомилково здійснювати конкретну правоохоронну діяльність як у звичайних умовах, так і в екстремальних, нестандартних ситуаціях; 3) на особистісному рівні професіоналізм обумовлюється певними досягненнями в діяльності, високим рівнем сформованості професійної і духовної культури у всій її досконалості [2].

Професіоналізм у правоохоронній діяльності – це «відповідний набір та стан розвитку системи діяльнісних, професійно-ділових, комунікативних та особистісних якостей правоохоронців, що забезпечують ефективну професійну діяльність, реалізуючись у професійній культурі та етиці». На думку В. Лапшиної, «професіоналізм діяльності правоохоронця характеризується гармонічним сполученням високої професійної компетентності та професійних умінь і навичок на рівні майстерності» [1].

Професіоналізм у загальному вигляді – це інтегральна характеристика працівника, яка відбиває рівень і характер оволодіння людиною професією і означає, що людина виконує свою діяльність на рівні високих зразків, що склалися в професії до теперішнього часу. Він передбачає забезпечення працівником високої результативності праці, ефективно

здійснення професійної діяльності у взаємодії з іншими людьми, наявність професійно важливих якостей особистості працівника. Тому поняття «професіоналізму», на думку В. Лапшиної, охоплює три сторони праці: професійну діяльність, професійне спілкування, особистість професіонала.

Професіоналізм працівника поліції – це насамперед здатність визначати, з урахуванням умов і реальних можливостей, найбільш ефективні шляхи та способи розв'язання поставлених перед ними завдань професійної діяльності у межах нормативно визначених повноважень.

Саме процес навчання у ВНЗ дозволяє сформувати у майбутніх фахівців необхідні у професійній діяльності знання, уміння, навички (правові, соціальні, педагогічні, психологічні та ін.), виховати та розвинути риси та якості особистості, що стануть основою їх професіоналізму. Освітній процес, який втілює мету підготовки, має бути побудований таким чином, щоб забезпечити взаємодію викладача і курсанта, розвиток його пізнавальної мотивації та інтересу майбутніх фахівців як до навчальної діяльності, так і до професійної; стимулювання курсантів до активного засвоєння і творчого застосування знань та вмінь; виховання професійно значущих рис та якостей особистості, що досягається шляхом відбору відповідного змісту та варіативного застосування викладачем різних методів, прийомів та організаційних форм.

Таким чином, професіоналізм працівника поліції – це є поєднання набутих під час навчання знань, удосконалених в процесі діяльності професійних умінь та навичок, сформованих професійно важливих рис та якостей особистості (моральних, вольових, комунікативних та ін.), високий рівень правової культури і правосвідомості.

Список бібліографічних посилань

1. Лапшина В. Л. Професіоналізм в діяльності органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: підручник. Харків: Вапнярчук Н. М., 2005. 224 с.
2. Попков В. А., Коржув А. В. Теория и практика высшего профессионального образования: учеб. пособие. М.: Академ. проект, 2004. 428 с.

Одержано 18.02.2017

Проанализирована проблема формирования профессионализма будущих офицеров полиции. Определена сущность и особенности профессионализма в профессии полицейского. Раскрыты основные направления усовершенствования образовательного процесса в высших учебных заведениях с целью формирования профессионализма у будущих полицейских.

Ключевые слова: профессионализм, работник полиции, признаки профессионализма, высшее учебное заведение.

УДК:343.81-058.56:316.6

Володимир Миколайович ФІЛОНЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціології та психології
факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В СЕРЕДОВИЩІ ЗАСУДЖЕНИХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Розглянуто особливості проведення дослідження соціально-психологічного клімату серед засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Вказано мету, порядок отримання та аналізу даних та їх подальше використання в роботі персоналу установ виконання покарань.

Ключові слова: засуджений до позбавлення волі, соціально-психологічний клімат.

Для отримання позитивного результату в роботі з виправлення та ресоціалізації засуджених, безумовно, необхідним є не тільки індивідуальне вивчення засуджених, але й дослідження процесів, що відбуваються в середовищі осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі. Та на відміну від працівників у галузях освіти, політики, сімейно-родинних стосунків, діяльність пенітенціарного психолога носить більш універсальний характер, що має свою специфіку [1, с. 7].

Зазвичай анкетування (опитування) проводиться не рідше одного разу на три місяці, до якого залучають не менше 10 % відсотків загальної кількості засуджених кожного з відділень соціально-психологічної служби.

Питання анкетування (опитування) стосуються виявлення стану відносин між персоналом та засудженими, чи засновані вони на принципах законності. Чи засновані стосунки між засудженими та персоналом на принципах доброзичливості та поваги. Від кого саме залежить на думку засуджених ефективність побудови позитивних взаємовідносин між персоналом та засудженими. Які основні перешкоди у спілкуванні між засудженими та персоналом установи. Якими основними є причини виникнення конфліктів між персоналом та засудженими, між засудженими тощо. Чи задоволені особи, що відбувають покарання в установі, медичним обслуговуванням, матеріально-технічним забезпеченням, санітарно-гігієнічними умовами, рівнем проведення соціально-виховної роботи та організацією вільного часу, харчуванням, можливістю отримання освіти і т.ін. Для відповіді на запитання надаються варіанти, які респонденти з числа засуджених обирають та відмічають позначкою.

За результатами аналізу робиться висновок чи є якісь проблеми у професійній компетенції персоналу установи, у дотриманні ними принципів законності при виконанні службових обов'язків, у спілкуванні між засудженими. Також це можуть бути результати аналізу відповідей на питання, що стосуються харчового та матеріально-технічного забезпечення засуджених, забезпечення санітарно-гігієнічних норм та багато інших.

Після виявлення проблемних напрямків в організації умов відбування покарання засуджених установи, проводиться опитування, в якому розширюється коло питань стосовно сфери, що потребує підвищеної уваги. В анкеті надаються питання, які допомагають деталізувати інформацію в проблемній сфері життєдіяльності засуджених. Отримані дані використовуються в корегуванні роботи певного підрозділу або відділу установи.

Але при аналізі результатів анкетування треба враховувати, що вони можуть мати деякі особливості. Засуджені можуть надати упереджені відповіді, що обумовлені ворожим ставленням до адміністрації установи через власні субкультурні переконання, бажанням отримати послаблення вимог режиму відбування покарання та з інших причин.

Найчастіше на стабільність морально-психологічного клімату у середовищі засуджених впливає декількох факторів. По-перше, своєчасне роз'яснення засудженим передбачених законодавством заохочувальних норм, роз'яснення правил внутрішнього розпорядку, повноцінна робота відділу соціально-виховної та психологічної роботи, професійні навички професійна компетентність та роль начальника відділення в вирішенні проблемних питань засуджених. По-друге, забезпечення належних умов проживання, побуту та праці. По-третє, зайнятість засуджених у вільний час, розвиток духовності, запобігання розповсюдженню елементів субкультури, підтримки «злочинських традицій».

За результатами дослідження та аналізу соціально-психологічного клімату серед засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі можна виявити конкретні причини та динаміку перебігу процесів, які потребують найбільшої уваги з боку психологічної служби та персоналу установи виконання покарань.

Список бібліографічних посилань

1. Робоча книга пенітенціарного психолога/під заг. ред. В. М. Синьова, В. С. Медведєва. Київ: МП Леся, 2000. 224 с.

Одержано 21.02.2017

Рассмотрены особенности проведения исследования социально-психологического климата среди осужденных, отбывающих наказание в местах лишения свободы. Указаны цель, порядок получения и анализа данных и их дальнейшее использование в работе персонала учреждений исполнения наказаний.

Ключевые слова: осужденный к лишению свободы, социально-психологический климат.

UDK 378:351

Lasha KHOJANASHVILI,

Academy of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, deputy head of research and analysis unit

ADULT TEACHING SPECIFIC CHARACTERS AT THE LAW ENFORCEMENT SUBORDINATE ORGANIZATIONS (AN EXAMPLE OF ACADEMY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF GEORGIA)

Problem statement. In the modern world with increasing the training functionality for the individual and society development, teaching processes provide the successful adaptation of individuals in the society. However, the state that includes the successful individuals is stronger and has a better chance of development. Law enforcement agencies are the successful guarantor of the state. It is the law enforcement system's direct responsibility to create and preserve the security system in the country. Thus, educated representatives of the law enforcement system are the main objects and interests of the state.

Number of factors created some important problems in the training institutions under the subordination of law enforcement agencies, overcoming the teaching objects by the training / re-training contingent. To be more concrete, mastering of the training materials cognitively at a high level and its practice with regard to the transfer.

The law enforcement educational institutions often meet problems related to the educational achievement. The present research is the first step of the project that aims to study specific characters of teaching adults at the law enforcement educational institutions and set up the teaching style to improve educational goal achievement of criminal police officers.

Purpose of study. In this first step of the project we tried to define attitudes of criminal police officers about teaching and the role of education in police practice. That will give opportunity to choose a corresponding educational method.

Research method. 4 semi-structured groups were interviewed (9 person per group). Participants had 0–20 years of work experience.

Findings. Data analysis shows that participants have positive attitudes toward education. Criminal police officers underline the need of education that is oriented on police practice and professional problem solving. Participants suggested that educational programs must include more information about specifics of profession and work in police.

Conclusion. Research results show us that attitudes of criminal police officers correspond problem oriented educational styles' theoretical concepts. On the next stage of project will be researched if using problem oriented educational methods improve educational achievements of police officers.

Received 20.03.2017

Лаша ХОДЖАНАШВИЛІ,

Академія Міністерства внутрішніх справ Грузії,
заступник начальника відділу дослідження та аналізу

СПЕЦИФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ У ПРАВООХОРОННИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ (НА ПРИКЛАДІ АКАДЕМІЇ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ГРУЗІЇ)

Представлено результати дослідження, яке є першим кроком в проекті, мета якого – вивчення специфічних особливостей навчання дорослих в правоохоронних навчальних закладах (на прикладі Академії внутрішніх справ Грузії) і формування стилю навчання, спрямованого на удосконалення способів досягнення освітніх цілей працівниками кримінальної поліції. Визначено ставлення працівників кримінальної поліції до викладання і ролі освіти в поліцейській практиці. Виявлено, що учасники дослідження мають позитивне ставлення до освіти, наголошують на необхідності освіти, що зорієнтована на поліцейську практику та рішення професійних проблем, а також, зацікавлені в отриманні більшого обсягу інформації про особливості професії та роботи в поліції. Показано, що ставлення працівників кримінальної поліції відповідає теоретичним концепціям

проблемно-орієнтованих освітніх стилів. Визначено перспективи дослідження на наступному етапі даного проекту.

Ключові слова: Академія внутрішніх справ Грузії, кримінальна поліція, навчання дорослих, правоохоронні навчальні заклади, проблемно-орієнтований освітній стиль, стиль навчання.

Представлены результаты исследования, которое является первым шагом в проекте, цель которого – изучение специфических особенностей обучения взрослых в правоохранительных учебных заведениях (на примере Академии внутренних дел Грузии) и формирование стиля обучения, направленного на усовершенствование способов достижения образовательных целей работниками криминальной полиции. Определено отношение работников криминальной полиции к преподаванию и роли образования в полицейской практике. Выявлено, что участники исследования имеют положительное отношение к образованию, подчеркивают необходимость образования, ориентированного на полицейскую практику и решение профессиональных проблем, а также, заинтересованы в получении большего объема информации об особенностях профессии и работе в полиции. Показано, что отношение работников криминальной полиции соответствует теоретическим концепциям проблемно-ориентированных образовательных стилей. Определены перспективы исследования на следующем этапе данного проекта.

Ключевые слова: Академия внутренних дел Грузии, криминальная полиция, обучение взрослых, правоохранительные учебные заведения, проблемно-ориентированный образовательный стиль, стиль обучения.

УДК 159.9

Олена Миколаївна ЦІЛЬМАК,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

Одеського державного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПСИХОФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Виділено основні положення психофізичної підготовки, дано визначення дефініціям «психофізична підготовка» та «психофізична підготовленість». Зазначено, що для вирішення задач комплексного формування у співробітників Національної поліції професійно важливих характеристик, знань, умінь, навичок і якостей насамперед необхідний комплекс фізичної, вогневої, професійно-психологічної, спеціальної, психофізіологічної і моральної підготовки.

Ключові слова: психофізична підготовка, психофізична підготовленість, психофізична готовність, працівник, Національна поліція.

Інтеграція нашої держави до європейської спільноти вимагає створення та функціонування незалежної, самостійної, професійної, надійної, доступної правоохоронної системи.

Діяльність працівників Національної поліції відрізняється специфічністю, екстремальністю, неординарністю. Тому, велике значення має психофізична підготовка працівників до дій в складних, конфліктних, екстремальних умовах.

Пошук шляхів реалізації нових підходів до психофізичної підготовки працівників Національної поліції все більш набуває актуальність. Результатом цієї підготовки повинна стати безпосередня готовність працівників Національної поліції до негайних, рішучих і високоефективних дій, які характеризуються: повним самовладанням, мобілізацією волі та зусилля, помірним відчуттям бойового збудження, відповідальністю за успіх у нейтралізації кримінального елемента, високою пильністю та повною особистою готовністю до зустрічі з можливою загрозою, загостреним почуттям професійного і громадянського обов'язку, здатністю до правомірного використання сили тощо.

Підготовка працівників Національної поліції до висококваліфікованих дій в складних, екстремальних ситуаціях це складний багатомірний процес, який складається з комплексу заходів, що спрямовані на розвиток і формування у працівників Національної поліції професійно-психологічної готовності до ефективних дій в ситуаціях різної складності, професійно-важливих характеристик; психофізичних, психофізіологічних та інтелектуальних здібностей; правомірної мотиваційної спрямованості; професійних вмінь та навичок.

Серед комплексу заходів підготовки працівників Національної поліції до ефективних дій в складних, екстремальних ситуаціях слід виділити взаємодоповнюючий комплекс психологічної та фізичної підготовки, тобто психофізичну підготовку.

Психофізична підготовка курсантів ВНЗ – це комплекс заходів (педагогічного, психологічного, фізичного, тактико-спеціального характеру), направлених на виконання вправ, що тренують психіку особистості та розвивають його фізичні дані та професійно-психологічну готовність до правомірного застосування сили у необхідних оперативно-складних та екстремальних ситуаціях. Однією з умов психофізичної підготовки є виконання прийомів і дій в обставинах підвищеної небезпеки.

Слід зазначити, що, професійно-психофізична підготовка працівників Національної поліції складається з фізичної, технічної, тактичної та психологічної підготовки.

Фізична підготовка працівників Національної поліції спрямована на розвиток основних рухових якостей – сили, швидкості, витривалості, спритності і гнучкості, а також можливості функціональних систем, що забезпечують рухову діяльність. Слід виділити загальну й спеціальну фізичну підготовку. Перша обумовлює різнобічний розвиток фізичних якостей, підвищення функціональних можливостей органів і систем організму, злагодженість їх в процесі м'язової діяльності. Спеціальна підготовка характеризується рівнем розвитку тих фізичних і функціональних можливостей людини, що безпосередньо визначають ефективність правомірного застосування сили у оперативно-складних ситуаціях.

Технічна підготовка спрямована на розвиток у працівників Національної поліції автоматизованої системи рухів, що відповідають особливостям даного виду єдиноборств і спрямованих на досягнення високих спортивних результатів та ефективно виконання службових завдань.

Навчання працівників Національної поліції **тактиці** ефективних дій в різних ситуаціях і тактиці прийомів рукопашного бою відіграє дуже важливе значення у психофізичній підготовці.

Однак, фізична, технічна та тактична підготовка особистості не буде ефективною без психологічної підготовки працівників Національної поліції. **Психологічна підготовка** спрямована формування свідомої регуляції поведінки у екстремальних ситуаціях, на розвиток і формування професійно-важливих психологічних якостей; психофізіологічних та інтелектуальних здібностей; правомірної мотиваційної спрямованості та засвоєння психологічних особливостей дій в різних ситуаціях.

Процес психофізичної підготовки курсантів до дій в екстремальних ситуаціях – довгий, тернистий, складний та підвладний тільки сильним, вольовим людям.

Таким чином, **професійно-психофізична підготовленість** працівників Національної поліції – це комплекс всіх здібностей особи до прояву максимальних результатів під час здійснення професійної діяльності. Вона характеризується фізичною (рівень розвитку основних рухових якостей), технічною (мірою засвоєння особистістю системи рухів), тактичною (мірою засвоєння тактики дій в різних ситуаціях) та психологічною (готовністю до ведення поєдинку, пов'язану з необхідністю здійснювати больовий вплив, терпіти його самому, а також певний рівень розвитку ряду професійно-важливих якостей, вмінь та навичок) підготовленістю у їхній єдності.

Фізична, технічна, тактична та психічна підготовленість ніколи не проявляються ізольовано, а являють собою єдиний складний комплекс, що спрямований на забезпечення ефективних дій в різних складних, конфліктних та екстремальних ситуаціях та ведення двобою. Більше того, кожна сторона підготовленості залежить від ступеня досконалості інших її сторін, визначається йми та, в свою чергу, визначає їх рівень. Наприклад, технічна майстерність бійця залежить від рівня розвитку основних рухових якостей – сили,

швидкості, витривалості, гнучкості, координованості. Рівень прояву рухових якостей, насамперед витривалості, пов'язаний з економічністю техніки, розвитком спеціальної психічної стійкості. Ефективність тактичних рішень, що приймаються, обумовлюється з одного боку, відповідними руховими і функціональними можливостями людини, а з іншого – її здатністю до сприйняття та миттєвої переробки інформації, сміливістю, рішучістю, умінням знаходити нестандартні рішення.

Таким чином, професійно-психофізична підготовленість працівників Національної поліції є сукупністю сформованих і розвинених психологічних, фізичних і професійних характеристик, які відповідають особливостям професійної діяльності та виступають однією з найбільш необхідних умов для її успішного виконання.

Одержано 20.02.2017

Выделены основные положения психофизической подготовки, даны определения дефинициям «психофизическая подготовка» и «психофизическая подготовленность». Отмечено, что для решения задач комплексного формирования у сотрудников Национальной полиции профессионально важных характеристик, знаний, умений, навыков и качеств прежде всего необходим комплекс физической, огневой, профессионально-психологической, специальной, психофизиологической и моральной подготовки.

Ключевые слова: психофизическая подготовка, психофизическая подготовленность, психофизическая готовность, работник, Национальная полиция.

УДК 159.9:34

Леонид Федорович ЧУПРОВ,

редакция научного журнала «Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири»
(Черногорск, Российская Федерация)

К ВОПРОСУ О ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ СОПРОВОЖДЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В СИТУАЦИИ ДОЗНАНИЯ, СУДЕБНО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ И В СУДЕБНОМ ЗАСЕДАНИИ

Описаны основные этапы психологического сопровождения несовершеннолетних участников гражданско-правового и уголовного судопроизводства. Раскрыта специфика каждого из этапов. Сделан акцент на профилактику дидактогенных нарушений, возможных в ходе судебно-следственных действий при формальном подходе специалистов к психологическому сопровождению несовершеннолетних граждан в ситуации следствия и на этапах гражданского и уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: несовершеннолетний, дознание, следствие, психологическое сопровождение, профилактика дидактогенов

В феврале 2017 года в Государственную Думу РФ был внесен Законопроект, предусматривающий обязательное участие педагога или психолога при производстве всех процессуальных действий с участием несовершеннолетнего, не достигшего возраста 16 лет либо достигшего этого возраста, но страдающего психическим расстройством или отстающего в психическом развитии [3]. Предполагается, что это будет способствовать созданию правовой основы для совершенствования правового регулирования исполнения гражданского судопроизводства с участием несовершеннолетних.

Необходимо отметить, что ранее участие психолога (педагога-психолога) или педагога предусматривалось только лишь при допросе несовершеннолетнего свидетеля (статья 179 ГПК РФ). Психолог мог быть привлечен в качестве судебно-психологического эксперта для производства, как самостоятельной психологической экспертизы, так и в составе группы специалистов комплексной судебной психолого-психиатрической экспертизы [5].

Из-за отсутствия полного представления о специфике и технологии процедуры такого сопровождения ее еще предстоит детально разработать и описать. В данном сообщении

предпринята попытка освіщення практики, исходя из личного опыта работы в качестве независимого судебного эксперта-психолога и анализа доступных уголовных и гражданских дел [1; 5; 6].

Условно разделим весь процесс психологического сопровождения с участием педагога или психолога при производстве всех процессуальных действий с участием несовершеннолетнего на три этапа: в ситуации дознания, судебно-психологической экспертизы и в судебном заседании.

Такое сопровождение, вероятно, в идеале осуществляется на каждом из этапов новым специалистом. Психолог (педагог-психолог) или педагог, осуществлявший сопровождение на этапе дознания и допроса не может быть привлечен в качестве судебного психолога-эксперта. В крайнем случае, он может быть привлечен как свидетель в процедуре судебного слушания. В свою очередь, эксперт-психолог производит экспертное исследование независимо, и он также может быть привлечен в качестве свидетеля на этапе судебного слушания. Психолог (педагог-психолог) или педагог могут присутствовать на этапе судебного разбирательства, но лишь в этом случае если они не являются акторами сопровождения несовершеннолетнего на предыдущих этапах.

На этапе следствия следователь или дознаватель часто приглашают педагога, но, как отмечает Е. В. Нуцкова (2012), «При этом зачастую функция педагога в такой ситуации сводится к простому наблюдению за процессом. Планированием допроса, подбором и постановкой вопросов занимается следователь, который не всегда имеет достаточные знания детской психологии, обладает навыками общения с детьми и ставит перед собой задачу минимизировать травматизацию ребенка» [2]. В идеале задача психолога – не только оценка психо-эмоционального и психофизиологического состояния ребенка [6]. Важно оценить способность понимания им задаваемых следователем (дознавателем) вопросов, но и предотвращение психологического давления и профилактика некорректных вопросов, например, о сексуальной жизни взрослых. Ребенок должен войти в кабинет следователя (дознавателя) и выйти из него только с той информацией, которую он имеет. Дети не должны выходить после допроса весьма и весьма «просвещенные» в вопросах, о которых они и не ведали, и к которым они не готовы по своему возрасту. С этой целью каждый из задаваемых вопросов должен прежде оценить психолог. В противном случае дидактогенная неизбежна. Наиболее сложным является вопрос о предпочтении ребенка, с кем из родителей он хочет остаться [4].

Этап психологической экспертизы. Это самостоятельный вариант психологической услуги, осуществляемый психологом за вознаграждение. Не будем на нем останавливаться подробно, поскольку он достаточно освещен в специальной литературе, в том числе, и в публикациях автора [1; 5; 6].

На этапе судебного слушания имеется своя специфика. Очень часто этот этап судопроизводства проводится в закрытом режиме, и несовершеннолетний ребенок может не присутствовать в зале суда. В то же время, психолог или педагог могут присутствовать. Чаще всего один из психологов здесь выступает как свидетель и докладывает результаты своей психологической деятельности на втором этапе (как эксперт-психолог). Несовершеннолетний же чаще присутствует как обвиняемый. Задача психолога (или педагога) – предотвращение психологического давления на обвиняемого. Это самый неразработанный этап психологического сопровождения. Таким образом, выше описаны основные этапы психологического сопровождения в процессе исполнения гражданского и уголовного судопроизводства с участием несовершеннолетних.

Основные выводы. Каждый из этапов судебно-следственных действий должен курироваться отдельным специалистом. На первом и третьем этапе возможно участие, как психолога (педагога-психолога), так и педагога. В психологической практике – это варианты психологической помощи. Второй этап – деятельность только психолога, знакомого с судебно-психологической экспертизой. Данный вариант психологической услуги требует определенной подготовки и квалификации эксперта-психолога, сертификации его деятельности. В России – пока это дискуссионный вопрос без ответов [1].

Список библиографических ссылок

1. Мантикова А. В., Чупров Л. Ф. К вопросу о проведении судебно-психологической экспертизы в современных условиях. Наука. Мысль. 2016. № 5, ч. 1. С. 88–92.
2. Нуцкова Е. В. Сопровождение психологом несовершеннолетних – жертв сексуального насилия // PsyJournals.ru: портал психол. изд. URL: <http://psyjournals.ru/files/55254/Нуцкова.pdf> (дата обращения: 02.03.2017).
3. Проект федерального закона «О внесении изменений в Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации»: утв. распоряжением Правительства от 15 окт. 2012 г. № 1916-р. URL: <http://government.ru/activities/selection/301/26434/> (дата обращения: 02.03.2017).
4. Сахнова Т. В. Зачем суду психолог? (О психологической экспертизе в гражданском процессе): пособие для слушателей народных университетов. М.: Знание, 1990. 96 с.
5. Чупров Л. Ф. Работа психолога как судебно-психологического эксперта. *NovInfo.Ru*. 2011. № 3. С. 163–172.
6. Чупров Л. Ф. О некоторых формальных (процедурных) аспектах судебно-психологической экспертизы. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*. 2016. № 2. С. 168–174.

Одержано 27.02.2017

Описано основні етапи психологічного супроводу неповнолітніх учасників цивільно-правового і кримінального судочинства. Розкрито специфіку кожного з етапів. Зроблено акцент на профілактику дидактогенних порушень, можливих в ході судово-слідчих дій при формальному підході фахівців до психологічного супроводу неповнолітніх громадян в ситуації слідства і на етапах цивільного і кримінального судочинства.

Ключові слова: неповнолітній, дізнання, слідство, психологічний супровід, профілактика дидактогенний.

УДК 159.9:[351.741:343.102]

Ганна Вікторівна ЧУХРАЄВА,

кандидат медичних наук, начальник Центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору Територіального медичного об'єднання МВС України по Харківській області

УДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО І ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ДО ЛАВ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто основні принципи та підходи, котрі повинні бути враховані в питанні удосконалення та впровадження практичних заходів при проведенні професійного психофізіологічного та психологічного відбору до підрозділів Національної поліції України.

Ключові слова: психофізіологічний відбір, психологічний відбір, Національна поліція України.

Зміна суспільно-історичних умов ставить кожне нове покоління перед необхідністю по-новому вирішувати проблеми, які виникають. При цьому проблема професійної придатності людини розглядається різними авторами з різних позицій. Деякі автори об'єднують різні підходи до розвитку профпридатності людини до діяльності, причому розглядається здібність з позиції функціональних систем. Розвиток здібностей – це процес системогенеза розвитку функцій. Тут здатність виступає однією із властивостей функціональної системи, яка реалізує певні психічні функції [5].

Різні автори в науковій літературі найбільш часто використовують такі визначення здатностей, як інтелектуальні, спеціальні, загальні, професійні, творчі, психічні, технічні, фізичні, музичні, операторські, навчальні, літературні й інші [2].

Таким чином найбільш загальним підходом до розгляду питання професійної придатності й успішної діяльності є позиція взаємозумовленості й взаємозв'язок вроджених і придбаних психологічних якостей, тобто ефективність професійної діяльності залежить як від генетично обумовлених властивостей і якостей особистості, так і від рівня професійно

важливих психологічних якостей, умінь, знань, навичок, придбаних у процесі діяльності. Таким чином, можна припустити, що будь-яка діяльність сприяє розвитку конкретних індивідуально-психологічних і психофізіологічних властивостей індивіда, які мають цінність для особистісного розвитку, збільшують свободу вибору й збагачують особистість. Діяльність, яка є процесом динамічним, стимулює розвиток людини і його здібностей, але в той же час повинні бути вихідні індивідуально-психологічні властивості і якості, які сприяють розвитку певних психологічних здатностей.

Діяльнісний підхід, а також особливості, на які вказує І. Н. Назимов, збігаються з характеристикою умовності прогнозу професійної успішності, яку ми повинні мати на увазі при експертизі професійної придатності, як виділеної Х. Бечтолдом.

Система професійного психологічного відбору повинна вирішувати завдання оцінки рівня розвитку як загальних, так і спеціальних здібностей залежно від виду службової діяльності й групи призначення. Це положення дозволяє нам виділити таку властивість професійного психологічного відбору як диференційованість до методичних підходів його організації. Тобто обсяг методик, що входять до процедури проведення професійного психологічного відбору, може суттєво відрізнитися залежно від цілей і завдань відбору або від виду діяльності. Ця характеристика нерідко збігається з такою формою професійного відбору як диференційний професійний добір, при якому профконсультування здійснюється, наприклад, по закінченню освітньої установи, стосовно декількох, чітко обмежених професій, спеціальностей або посад [1].

Побудова системи професійного психологічного відбору в рамках визначення професійної придатності, що супроводжується оцінкою й виявленням професійно важливих психологічних якостей і параметрів людського організму, не дозволяє повною мірою прогнозувати успішність діяльності людини в тій або іншій професії на весь період функціонування. Ці дані підтверджує І. Н. Назимов: «профвідбір не претендує на точний і остаточний розв'язок питання про придатність людини до тієї або іншої професії – при інших різних умовах він усього лише знижує ймовірність помилок у професійному самовизначенні» [3]. Це пояснюється не тільки недосконалістю й недостатньою обґрунтованістю застосовуваних методик, скільки тим, що кожна людина розташовує більшим або меншим ресурсним розвитком і адаптаційним потенціалом, так само як і можливостями компенсувати фізіологічну «слабкість» одних функцій – «силою» інших (одні люди добре засвоюють матеріал за рахунок інтелекту, інші – за рахунок відмінної механічної пам'яті).

Професійна придатність за станом здоров'я визначається ще на етапах приймання кандидатів на службу й прийомі в навчальні заклади системи МВС України. Центрами психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору при проведенні психіатричної військово-лікарської експертизи визначається професійна придатність кандидатів до вступу в підрозділи поліції [4]. Так, в 2015 при прийомі до лав Національної поліції України Центром психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору ДУ «ТМО МВС України по Харківській області» було визнано непридатними в зв'язку з виявленням психічної патології 6,2 % осіб. Крім того, при проведенні психологічного обстеження у 4,5 % була виявлена акцентуація характеру особистості різного типу, в основному гіпертичного або змішаного.

Висновки. Аналіз останніх даних за даною проблемою вказує на необхідність визначення такої важливої властивості в необхідності професійного психологічного відбору, як диференційованість до методичних підходів його організації.

Перспективи подальшого розвитку даної проблеми залежать від удосконалення психодіагностичного обстеження, необхідності розвитку новітніх методів психологічного обстеження з обов'язковими урахуваннями зарубіжного досвіду розвинутих країн.

Список бібліографічних посилань

1. Платонов К. К. Необхідні уточнення (про методичні проблеми професійного відбору в професійній орієнтації). *Соціалістичний труд*. 1970. № 10. С. 94–100.
2. Решетников М. М. Професійний відбір в системі освіти, промисловості і армії США. *Психологічний журнал*. 1937. Т. 8, № 3. С. 145–153.

3. Назимов И. Н. Индивидуальные различия. М.: Аспект-Пресс, 2000. С. 102–103.
4. Тестові батареї США (психологічні тести). М., 1974. 260 с.
5. Толочек В. А. Стили професійної діяльності. М.: Смысл, 2000. 199 с.

Одержано 02.03.2017

Рассмотрены основные принципы и подходы, которые должны быть учтены в вопросе усовершенствования и внедрения практических мероприятий при проведении профессионального психофизиологического и психологического отбора в подразделения Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: психофизиологический отбор, психологический отбор, Национальная полиция Украины.

УДК 159.9

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

кандидат педагогічних наук, перший проректор
Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

ПСИХІЧНА СТІЙКІСТЬ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ ЯК ОСНОВА ГОТОВНОСТІ ДО СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Розглянуто питання психічної стійкості працівника поліції, яка забезпечує йому можливість протистояти життєвим труднощам, несприятливому тиску обставин, зберігати здоров'я та працездатність в екстремальних ситуаціях. Психічну стійкість визначено як основу готовності до службової діяльності у складних ситуаціях, яка формується в процесі професійної підготовки поліцейського.

Ключові слова: психічна стійкість, екстремальні умови службової діяльності, стресостійкість, психічна готовність.

Діяльність працівників поліції характеризується виникненням екстремальних ситуацій, які мають значний вплив на психіку людей та їх діяльність. Останнім часом спостерігається тенденція підвищення екстремальності діяльності поліції, що пов'язано із затриманням злочинців і лихих водіїв, звільненням заручників, застосуванням зброї, забезпеченням правопорядку в період масових заходів, виконання службових завдань [1, с. 246–255]. Екстремальними (від лат. *extremum* – граничний, крайній) називають ситуації, які викликають у людини великі труднощі, вимагають повного, граничного напруження сил і можливостей, щоб упоратися з ними і вирішити службові завдання.

Результати досліджень психологів показують, що такі фактори, як ненормований робочий день, постійний контакт з асоціальними елементами, необхідність повної віддачі психічних і фізичних сил під час припинення злочинів, знижують функціональні резерви організму до їх повного виснаження [2, с. 487–583]. Це зумовлює високі вимоги до психічної сфери особистості працівників поліції, їх стресостійкості та психічної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Отже, тривала дія стресогених факторів, наявність постійної загрози життю, висока ймовірність травмування, поранення або загибелі висувають високі вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості, а й до психологічних якостей особистості, що обумовлює психічну готовність до діяльності в екстремальних умовах.

Дослідження, що проводяться вченими-психологами, дають можливість виділити одну з істотних психологічних якостей – стійкість особистості працівника поліції до впливу екстремальних ситуацій службової діяльності [1–3].

У психологічній літературі поняття «стійкість» має кілька тлумачень. Можна зустріти такі термінологічні сполуки: стійкість особистості, стійкість поведінки, стійкість (професійної) діяльності, стійкість до навантажень, емоційна стійкість, вольова стійкість,

психічна стійкість, емоційно-вольова стійкість, моральна стійкість. Така багатогранність поняття «стійкість» обумовлена, перш за все, тим, що цей термін застосовується щодо процесів становлення, розвитку та формування особистості, для опису різних аспектів її поведінки та діяльності. На нашу думку, не можна пов'язувати це поняття тільки з емоційною, вольовою сферами особистості чи з поведінкою або діяльністю. Це поняття має інтегральний характер. Особливе місце займає психічна стійкість працівників поліції як своєрідний фундамент професійної готовності до виконання завдань в екстремальних умовах службової діяльності.

Під психічною стійкістю розуміють цілісну характеристику особистості, що забезпечує її стійкість до фруструючих і стресогенних впливів важких ситуацій. Працівник поліції частіше за інших потрапляє у складні та часом небезпечні психологічні ситуації в повсякденній службовій діяльності, які мають стресогенний вплив на психіку. Тому психологічна підготовка працівників поліції у спеціалізованому навчальному закладі повинна бути спрямована на формування стійкості до:

- негативних чинників службової діяльності (напруженості, відповідальності, ризику, небезпеки, дефіциту часу, невизначеності, несподіванки тощо);
- чинників, що сильно впливають на психіку (вигляду крові або трупу, тілесних ушкоджень тощо);
- ситуацій протистояння (потрібні вміння вести психологічну боротьбу з особами, які протидіють попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів, уміння протистояти психологічному тиску, маніпулюванню з боку як законослухняних громадян, так і правопорушників, уміння не піддаватися на провокації тощо);
- конфліктних ситуацій у службовій діяльності (потрібні вміння проаналізувати внутрішні причини конфлікту, розібратися в закономірностях їх виникнення, протікання і способах вирішення (образа та насильство над особистістю, хуліганство, грабіж, вбивство, опір представнику влади, вербальна й фізична агресія), вміння володіти собою в психологічно напружених, конфліктних ситуаціях, що провокують).

Велика кількість небезпечних ситуацій, а іноді й таких, що загрожують життю, вимагає від працівників вміння володіти собою, швидко оцінювати складні ситуації та приймати найбільш адекватні рішення, що сприятиме більш ефективному виконанню поставлених завдань і зменшенню надзвичайних подій і зривів професійної діяльності серед особового складу підрозділів поліції.

Невміння працівника поліції регулювати свій психічний стан і дії призводить до негативних, часто тяжких наслідків як для нього самого, так і для оточуючих. Невміння керувати своєю поведінкою знижує здатність особистості соціально-психологічно адаптуватися до наявних умов середовища, є серйозною перешкодою в реалізації її життєвого потенціалу. На працівників поліції щодня впливають різні чинники, що часто мають стресовий характер. Це, в свою чергу, може призвести до появи втоми, перевтоми, виникнення різних негативних емоційних станів, розладів професійно-службової діяльності. У зв'язку з цим оволодіння працівниками прийомами та методами психологічної саморегуляції є вельми актуальним завданням сучасності. Великих успіхів у службовій діяльності досягають працівники, в яких «міцніші нерви», які краще вміють налаштуватися на боротьбу зі злочинцем, більш раціонально розпоряджатися не тільки своїми фізичними та розумовими ресурсами, а і зберігати на оптимальному рівні нервово-психічну активність, проявляти у складних ситуаціях оперативно-службової діяльності свою психологічну стійкість.

Аналіз наукових праць дозволяє зробити висновок, що основною умовою психологічної стійкості особистості є власна пошукова активність, зокрема, активність працівників поліції, залучених до навчально-професійної діяльності. Потреба працівників у пошуку нових здібностей і можливостей протидії негативним факторам, творче ставлення до себе та навколишньої дійсності, готовність до засвоєння прийомів психологічних технік (групова психокорекція, соціально-психологічний тренінг тощо), які спрямовані на регуляцію психоемоційних станів, дозволяють долати деструктивний вплив несприятливих життєвих обставин і формувати психічну стійкість особистості.

На заняттях із професійно-психологічної підготовки для формування психологічно важливих якостей можуть використовуватися:

- психодіагностика (спостереження, бесіда, тестування);
- тренінги з розвитку професійної пам'яті, уваги та спостережливості;
- психофізичні тренінги з подолання перешкод (ускладнення, полоса перешкод, лабіринти);
- ідеомоторне тренування;
- тренінги з використанням елементів несподіванки, дефіциту часу, шумових і вогневих ефектів (морально-психологічна смуга);
- тренінги з освоєння ситуацій, пов'язаних зі сприйняттям страждань, крові, поранень, травм, убитих;
- навчання основам аутогенного тренування;
- тренінги самонавіювання, самопереконання, настрою;
- СОПТ – ситуативно-образне психорегулююче тренування (уявне перерахування працівником необхідних індивідуально-ціннісних якостей та ситуацій, які йому вдалося вирішити).

Доцільність практичних занять, тренінгів зумовлюється існуванням психологічної закономірності: людина, яка неодноразово потрапляла у важкі умови і впоралася з ними, має більше шансів вийти з честю з чергової екстремальної ситуації, ніж та, яка ніколи в них не потрапляла.

Проведений аналіз умов роботи з виконання службових завдань працівниками поліції показав необхідність удосконалення методів формування психологічної стійкості до фруструючого та стресогенного впливу екстремальних ситуацій професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. Юридична психологія: монографія. Харків: Титул, 2006. 750 с.
2. Бандурка А. М., Землянская Е. В. Психологія керівника: монографія. Харків: Золота мілья, 2013. 720 с.
3. Бандурка О. М., Венедиктов В. С., Тімченко О. В., Христенко В. С. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України: наук.-практ. посіб. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 319 с.
4. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

Одержано 12.02.2017

Рассмотрены вопросы психической устойчивости работника полиции, обеспечивающей ему возможность противостоять жизненным трудностям, неблагоприятному давлению обстоятельств, сохранять здоровье и работоспособность в экстремальных ситуациях. Психическая устойчивость определена как основа готовности к служебной деятельности в сложных ситуациях, формирующаяся в процессе профессиональной подготовки полицейского.

Ключевые слова: *психическая устойчивость, экстремальные условия служебной деятельности, стрессоустойчивость, психическая готовность.*

УДК 159.9.34

Лариса Олександрівна ШЕВЧЕНКО,

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕСУРСНОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ

Висвітлено результати вивчення ресурсності злочинців, їх здатність актуалізувати власні психологічні ресурси за умов депривації та особливості прояву стійкості життєвого світу.

Ключові слова: *ресурсність, ресурсність злочинців, депривація, стійкість життєвого світу.*

Інтерес науковців до феномену ресурсності особистості зумовлено важливою роллю психологічних ресурсів в забезпеченні життєдіяльності людини у кризових та екстремальних життєвих умовах на усіх етапах її життєвого шляху. Різні аспекти проблеми психологічних ресурсів особистості розглядалися в працях О. Ю. Ажиппо, К. О. Абульханової-Славської, Н. Є. Водоп'янової, А. Г. Маклакова, Є. А. Петрової, Є. Ю. Рязанцевої, О. С. Штепи і інших.

Ресурсний підхід активно застосовується для структурного аналізу психологічних проблем особистості, зокрема, як концептуальна основа для характеристики розвитку особистості [1]. Тема «ресурсів» особи охоплює широкий спектр актуальних проблем ресурсного забезпечення людини як суб'єкта, серед них:

- потенціали та ресурси адаптації до складних умов і обставин життя і праці;
- ресурси життєстійкості і динаміка їх зміни в процесі життя і професіоналізації;
- ресурси професійного становлення і ефективності суб'єктів праці;
- ресурси подолання професійних і особистісних криз;
- ресурси протидії професійно-особистісним деформацій і збереження професійного здоров'я;
- динаміка і «вага» ресурсів на різних етапах професіоналізації;
- обумовленість ресурсів людини зовнішніми і внутрішніми детермінантами – активністю людини як суб'єкта;
- технології збереження ресурсів професійного здоров'я[2; 3].

Вимушена зміна умов життєдіяльності та звичного середовища, розрив соціальних зв'язків, сурова регламентація життя й частковий сенсорний голод, обмежене спілкування, які виникають внаслідок ув'язнення у злочинців, вимагають їх повноцінно й ефективно застосовувати власні внутрішні резерви. Внутрішні ресурси – це частина внутрішнього світу та інструмент для взаємодії із зовнішнім світом, потенціал досвіду і одночасно творець нових знань і вмінь»[4, с 39]. Зазначимо, що перебування за ґратами впливає на усталеність життя людини, тобто ступень стійкості життєвого світу особистості має тенденцію до зниження, отже завдяки наявним ресурсам відбувається її пристосування до специфічного кримінального середовища, адаптація до стресогенних умов ув'язнення. За думкою дослідника С.Хобфолла, персональні ресурси містять те, що є цінним для людини та допомагає їй адаптуватися до стресових ситуацій. Він поділяє їх на зовнішні – соціальні та внутрішні – «душевні» (психологічні). Втрата зовнішніх та/або внутрішніх ресурсів переживається людиною як суб'єктивне неблагополуччя і стан психологічного стресу. Вітчизняний науковець О.С. Штепа розуміє ресурсність особистості як здатність людини актуалізувати власні психологічні ресурси з метою саморозвитку, саморозкриття у взаєминах та надання підтримки іншим. За її думкою, характеристиками психологічної ресурсності, є знання людиною власних психологічних ресурсів, уміння оновлювати та використовувати свої психологічні ресурси [3].

Для вивчення особливостей психологічної ресурсності злочинців було сформовано дві групи: група № 1 – жінки, всього 87 осіб у віці 21–58 років та група № 2 – чоловіки, всього 92 особи у віці 20 -53 роки, які відбувають покарання за вчинення корисливих та насильницьких злочинів в Харківській області. У дослідженні психологічної ресурсності було використано відповідну методіку О.С. Штепи та методіку «Стійкість життєвого світу людини» І. О. Логінової. Результати вивчення особливостей психологічної ресурсності злочинців наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники рівня психологічної ресурсності злочинців (%)

Рівень ресурсності	жінки	чоловіки	p
високий	37,4	18,5	0,05
середній	44,1	54,2	
низький	18,5	27,3	

Як свідчать результати дослідження, у 37 % жінок-злочинниць вірогідно вищий рівень ресурсності, ніж у чоловіків-злочинців, за середнім та низьким рівнями психологічної ресурсності розбіжностей в групах не виявлено. Більше третини злочинниць перебувають у ресурсному стані, що дозволяє критично ставитися до себе та до ситуації, використати шанс здолати труднощі та перешкоди. Незважаючи на перебування в колонії, жінки демонструють конструктивний характер прояву стійкості свого життєвого світу, обирають адекватний «економний» спосіб життя за умов депривації, тобто уникають конфліктів з персоналом установ та іншими засудженими, очікують звільнення з певними планами на майбутнє свого життя, підтримують зв'язки з родиною. Отримані дані узгоджуються із результатами досліджень таких вчених, як Р.Лазарус та Р.Лейнер, котрі виявили особливості сприймання людиною стресової ситуації як результат співвідношення між характеристиками стресового виклику та ресурсами особистості. Досліджувані з середнім рівнем психологічної ресурсності в обох групах складають більшість. Їм притаманна вимагаюча поведінка, вони використовують раніше сформовані форми взаємодії зі світом, оточенням не беручи до уваги наявні умови життєвої ситуації – перебування за ґратами, звідси – конфлікти з іншими засудженими, непорозуміння зі персоналом установ, розпливчаті плани свого життя «на волі». Поганіше за всіх адаптуються у суспільстві та середовищі засуджені з низьким рівнем психологічної ресурсності. Серед них велика кількість осіб, що є залежними від алкоголю та наркотичних речовин. Їх характеризує низький ступень стійкості власного життєвого світу, вони інфантильно оцінюють себе, ситуації, зазвичай, діють неконструктивно.

Список бібліографічних посилань

1. Микитюк С.О. Витоки наукових основ ресурсного підходу. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 2. С. 83–88.
2. Сергиенко Е. А. Контроль поведения: индивидуальные ресурсы субъектной регуляции. *Психологические исследования*. 2009. № 5 (7). URL: <http://psystudy.ru/index.php/num/2009n5-7/223-> (дата звернення: 17.02.2017).
3. Штепа О. С. Емпіричне вивчення психологічних ресурсів особистості. *Актуальні проблеми психології. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості*. 2011. Том 11, Вип. 4, ч. 2. С. 335–361.
4. Кумышева Р. М. Внутренние ресурсы человека в его взаимодействии с внешним миром // Психология человека в современном мире: материалы Всероссийской юбилейной науч. конф., посвящ. 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна (Москва, 15–16 октяб. 2009 г.)/Рос. акад. наук; Ин-т психологии. М.: Ин-т психологии РАН, 2009. Т. 5. С. 37–45.

Одержано 19.02.2017

Представлены результаты изучения ресурсности преступников, их способность актуализировать собственные психологические ресурсы в условиях депривации и особенности проявления устойчивости жизненного мира.

Ключевые слова: ресурсность, ресурсность преступники, депривация, устойчивость жизненного мира.

УДК 159.922.316.77

Олександр Юрійович ШЛОМІН,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-3682-6387>

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розглянуто зміст комунікативної компетентності поліцейського, що являє собою сукупність надбаних знань, умінь та навичок, тобто компетенцій, за допомогою яких він може ефективно взаємодіяти й спілкуватися у професійних ситуаціях.

Ключові слова: компетентність, поліцейський, комунікативна компетентність, комунікація.

Визначення комунікативної компетентності строкато тлумачиться вченими. На думку Д. Узнадзе, В. Тюріної та М. Коць, це готовність особистості до здійснення комунікативної діяльності. Натомість С. Максименко, Л. Орбан-Лембрик, Н. Кузьміна розглядають її як один із чинників досягнення особистістю вершин професіоналізму. Комунікативну компетентність вважають комплексом особистісних якостей такі дослідники як: Г. Айзенк, Р. Кеттел, Г. Оллпорт, В. Злівков, О. Землянська, М. Молоканов, чи навіть комплексом здібностей особистості (С. Бочарова, В. Гаркуша, К. Платонов). Як відповідне прагматичне використання соціальних знань і навичок у спілкуванні, розглядають комунікативну компетентність. О. Мисенко, В. Москаленко, Є. Арцишевська, О. Туринська. Є начисленні дослідження щодо деяких аспектів професійної компетенції правоохоронців, утім, питання впливу комунікативної компетентності на ефективність професійної діяльності сучасних поліцейських розроблені недостатньо.

Метою статті є визначення змісту комунікативної компетентності поліцейських.

Компетентність – це інтегрована характеристика якості особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, вміння, ставлення, поведінкові реакції [1].

Комунікативна компетентність є складовою професійної компетентності поліцейських, яка має сформуватися під час навчання й в подальшому розвиватися. Оскільки, працівники поліції належать до спеціалістів групи професій типу «людина – людина», в діяльності яких вагомим є саме комунікативний аспект, важливо у стислі строки сформувати цю характеристику. Рівень її сформованості визначає спроможність поліцейського цілеспрямовано діяти у стресогенних ситуаціях міжособистісної взаємодії, пов'язаних із специфікою їхньої роботи. Професійна комунікація, як міжособистісна взаємодія, визначається і регулюється всією системою суспільних відносин, умовами діяльності поліцейських, а також, на думку С. Обшалова, інтересами особистостей і груп під час здійснення ними своїх соціальних функцій [3, с. 19]. Але аналіз комунікацій в правоохоронній сфері здійснений Ю. Осиповою, свідчить, що ефективно спілкуватися вміють далеко не всі працівники правоохоронних органів. І це не дивлячись на те, що вони від 50 до 90 % свого робочого часу витрачають саме на спілкування (цит. за [2, с. 194]). Професійна комунікативна компетентність поліцейського є своєрідним складним психологічним утворенням, яке формується на основі комунікативних здібностей особистості, зазвичай, а умов певної професійної чи фахової діяльності. Для розвинутого рівня комунікативної компетентності поліцейському бажано: мати перцептивні здібності й уміння;

– вміти спілкуватися з різними людьми в різноманітних ситуаціях професійної діяльності;

– вміти координувати діяльність та співпрацювати з колегами, громадськими організаціями;

– знати професійний етикет;

– бути обізнаним щодо культури професійного спілкування.

Комунікативна компетентність правоохоронця як фахівця, як особистості розкривається передусім у ставленні до людей, до самого себе, в особливостях взаємин між людьми, умінні контролювати і регулювати свою поведінку, доводити, професійно аргументувати свою позицію [4, с. 114]. Згідно закону України «Про Національну поліцію», діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [5]. Отже, зміст праці поліцейських полягає у вмінні активно взаємодіяти з пересічними громадянами, колегами, спілкуватися з різними верствами населення, швидко орієнтуватися у мінливих умовах діяльності, виокремлювати значущу інформацію, адекватно діяти згідно наявних ситуацій. Таким чином, до змісту комунікативної компетентності поліцейських можна віднести уміння спілкуватися, бути доброзичливим та неупередженим, встановлювати і підтримувати психологічний контакт, проводити бесіди та переговори; вміти захищати власну точку зору, мати емпатичні та антиципаційні здібності, розвивати критичність та здатність об'єктивно оцінювати поведінку, дії та вчинки інших людей.

Висновки. Комунікативна компетентність поліцейського являє собою сукупність надбаних знань, умінь та навичок, тобто компетенцій, за допомогою яких він може ефективно взаємодіяти й спілкуватися у професійних ситуаціях.

Формування готовності майбутніх поліцейських до виконання завдань професійної діяльності потребує розвитку у них комунікативної компетентності як складової загальної професійної компетентності.

Комунікативна компетентність як складова професійної компетентності є результатом навчальної діяльності, практичного та життєвого досвіду.

Список бібліографічних посилань

1. Компетентністний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики/під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

2. Туринська О. Є. Комунікативна компетентність правоохоронців як умова їх ефективної професійної діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 186–195.

3. Обшалов С. В., Буцьких Д. О. Психологічні аспекти спілкування у роботі працівника ОВС. *Науковий вісник юридичної академії МВС*. 2005. № 1. С. 17–21.

4. Корнев О. М. Соціальні здібності у структурі комунікативної компетентності працівників оперативних підрозділів // Психологічні аспекти національної безпеки: тези II міжнар. наук.-практ. конф. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 113–117.

5. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

Одержано 19.02.2017

Рассмотрено содержание коммуникативной компетентности полицейского, представляющую собой совокупность приобретенных знаний, умений и навыков, то есть компетенций, с помощью которых он может эффективно взаимодействовать и общаться в профессиональных ситуациях.

Ключевые слова: компетентность, полицейский, коммуникативная компетентность, коммуникация.

УДК 159.9.316.624.3

Зиёдулло Саттарович ЭЛОВ,

преподаватель и соискатель кафедры психологии
Бухарского государственного университета,
психолог Управления внутренних дел Бухарской области, Узбекистан

ПРИЧИНЫ СУИЦИДА СРЕДИ СОТРУДНИКОВ ОВД

Стремительные изменения происходят в нашей жизни, развитие производственных отношений, научно-технический прогресс, происходит глубокое проникновение его достижений в повседневную жизнь, урбанизация – все это как никогда повышает риск подверженности стрессам, переживания на протяжении длительного времени психических нагрузок, а также получение как физических, так и эмоциональных нагрузок личности сегодняшнего дня. Поэтому в настоящее время в ряду с нашими всемирными достижениями среди людей наблюдается такие неприятные случаи как повышение нервной усталости, преднамеренное покушение на собственную жизнь (суицид).

Ключевые слова: суицид, стресс, депрессия, психологические нагрузки, характер и условия труда, психологические последствия, причины суицида.

Деятельность военных сотрудников и сотрудников Министерства Внутренних Дел совершенно отличаются от других видов деятельности своей сложностью, трудностью и ответственностью. Установленные в Общевоенных Уставах, также в приказах и указаниях начальников и командиров повседневные категорические требования, профессиональная деятельность основанная определенным правилам, чувства обязательной подчинении, служба в режиме усиления, повышенное чувства ответственности, некоторые неудобство в

соблюдении личной гигиены, служба в неизученных условиях климата, разнообразные проблемы относительно профессии, неудобства встречающие во время служебных командировок, суточные дежурства и другие постоянные физические и психологические нагрузки во время проведения боевых служб могут нанести серьезный вред на психологию и здоровью сотрудников и военных служащих. Если этот процесс долго длится, то это может быть причиной выхода из контроля психической стабильности некоторых из них.

Кроме того военным служащим и сотрудникам органов внутренних дел приходится выполнять задания, где во многом условия быстро могут меняться, или находится вдали от дома, от родных по долгу службы [2, с. 3]. Также, в процессе стабилизации общественного порядка и в борьбе с преступлением объем проблем с каждым днем увеличивается, в настоящее время требования к сотрудникам тоже повышается, и возникновение частых конфликтных ситуаций в их деятельности, существование чувства постоянной беспокойство о своей здоровье и безопасности близких, конечно, отрицательно влияет в их психику. А это в свою очередь, могут быть причиной испытания стресса, а в некоторых случаях даже испытания аффекта.

Состояние стресса (нервозность, сильное волнение) – это состояние повышенного напряжения как защитная реакция на различные неблагоприятные факторы (голод, холод, физические или психические травмы и т. п.). То есть в состоянии стресса человек плохо слышит, видит, чувства ослабевают, он не полностью понимает результаты своих действий, оказывается в непонятной психической ситуации [3].

Анализ специфики профессиональной деятельности указывает на то, что все службы органов внутренних дел и сотрудники войск, все они испытывают максимальный уровень психологической нагрузки связанных с разными факторами стресса. Многих должностей, специальностей и профессий органов внутренних дел надо внести в сложные виды профессиональной деятельности. Они характеризуются следующими свойствами:

- 1) разнообразностью и сложностью профессиональных задач;
- 2) наличие служебных (боевых) обстоятельств, связано с выполнением жизненно опасных профессиональных заданий;
- 3) с высоким уровнем нагрузки во время исполнения обязанностей;
- 4) жесткие временные ограничения для достижения требуемого профессионального уровня;
- 5) с высокой социальной ответственности при профессиональной ошибки;
- 6) с высокой вероятности нанесения ранений специалистами другим людям.

Таким образом, сотрудники ОВД чувствуют влияния факторов стрессогенов двух порядков: требующий высокого профессионального мастерство от сотрудников и влияющий на результаты действий, порождающие больших трудностей при исполнении служебных обязанностей, повседневные ожесточенные стрессоры профессиональной деятельности.

Характер и условия труда сотрудников охраны правопорядка, обычно связано с высоким риском жизни и здоровья. Поэтому работа в условиях постоянного стресса приводит к ряду функциональных расстройств в процессе работы и заболевания.

В сотрудниках органов внутренних дел всех государств мира последствия профессионального стресса очень важны и переходят границ от чисто психологических последствий. К этому можно отнести увольнения сотрудников с работы, высокая заболеваемость, психические расстройства, алкоголизм, суициды, расторжение брака.

По данным анализов обследования, большое количество суицидов случаются вне время службы (63 %), ночью и рано утром (49 %). Самый распространенный способ самоубийства – повесить себя (55 %). Однако, надо обратить внимание на суициды с помощью зарегистрированных оружия (28 %), в том числе совершенные во время исполнения служебных обязанностей (27 %).

Так почему это происходит?

В качестве ответа на этот вопрос можно услышать множества вариантов, в том числе противоречащих друг друга. Некоторые стараются разъяснить это трудностями условий жизни, нарушением экологической ситуации. Конечно, и эти факторы тоже влияют на

психологию, на организм человека. Но эти не могут быть основой проблемы. Если сложность образа жизни, трудности жизненных условий, трудность службы являются причинами вышеупомянутых неприятностей, то по историческим источникам известно, что во время второй мировой войны в полях сражения, в тыле фронта было намного хуже. Однако, граждане пережившие эти условия не покончили с собой, не наблюдались суицидных случаев как сейчас [1, с. 9].

На основе этих проблем лежат больше психологические факторы такие как: личные свойства людей, ценности, из мировоззрения, вера, отношения к жизни, самооценка, смысл жизни для них, отношение к себе и окружающим, чем социально-экономические, правовые, медицинские факторы.

Также, причин неприятных случаев таких как суициды, сначала надо искать от самих лиц, от его психологического мира, совершающих это («внутренний мир», «системы ценностей», семья в которой он живет и «психологический климат» в коллективе).

Феномен суицида во многом связано с явлением психологического кризиса личности, и разъясняется это какими то психически травмирующими событиями для личности. Скорость и сила влияния этих событий настолько важны, что даже опыт собранный в течении всей жизни не сможет показать, что есть и другой выход от этой ситуации. Такого рода психологический кризис появляется в результате неожиданного сильного аффекта. Но внутреннее пассивное психологическое давление у человека может и накапливаться в течении долгого времени. Они станут причинами появления второго. Внутреннее угнетение вызывает беспокойство, а беспокойство может вызвать отчаяние. Человек постепенно теряет веру в себя, теряется надежда выхода из положения, ухудшаются отношения к себе. Внешние воздействия объединяются с внутренним отчаянием, жизнь теряет свой смысл. Это и есть ситуация предсуицида.

Не смотря на то, что суициды делится на несколько типов, в его основе лежит конфликты.

Список библиографических ссылок

1. Согинов Н. А. Исследование суицидных случаев в Узбекистане: проблемы и решения // Задачи психологической подготовки в предотвращении суицидных случаев: сб. материалов науч.-практ. семинара (Ташкент, 18 октяб. 2013 г.)/РУзМВД. Ташкент, 2013. С. 9.
2. Профилактика суицида среди сотрудников Органов внутренних дел: метод. рек./МинЗдрав, РУз; Центр развития мед. образования; Мед. акад. Ташкент, 2010. С. 3.
3. Прохоров А. О. Психология неравновесных состояний. М., 1998. 149 с.
4. Artwohl A., Christensen L. W. Deadly Force Encounters: What Cops Need to Know to Mentally and Physically Prepare for and Survive in Gunfight. Boulder, CO: Paladin Press, 1997.

Получено 03.03.2017

Стрімкі зміни відбуваються в нашому житті, розвиток виробничих відносин, науково-технічний прогрес, відбувається глибоке проникнення його досягнень в повсякденне життя, урбанізація – все це як ніколи підвищує ризик піддатливості стресів, переживання протягом тривалого часу психічних навантажень, а також отримання як фізичних, так і емоційних навантажень особистості сьогодишнього дня. Тому в даний час на ряду з нашими всесвітніми досягненнями, серед людей спостерігається такі неприємні випадки як підвищення нервової втоми, навмисний замах на власну життя (суїцид).

Ключові слова: *суїцид, стрес, депресія, психологічні навантаження, характер і умови праці, психологічні наслідки, причини суїциду.*

Rapid changes the penetrations of its achievements happening in our life, development of relations of production, scientific and technical progress, deep in everyday life, an urbanization – all this more than ever increases risk to stresses, to experience a long time mental strain, obtaining both physical, and emotional load of the personality of today. Therefore now among with our world achievements among people it is observed such unpleasant cases as increase in nervous fatigue, deliberate attempt on own life (suicide).

Keywords: *suicide, stress, depression, psychological loadings, nature and working conditions, psychological consequences, suicide reasons.*

УДК 159.922.8:159.923.33

Тетяна Іванівна ЮРЧЕНКО-ШЕХОВЦОВА,

науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення навчально-наукового інституту № 4 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ПРОФЕСІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Представлено характеристику змістовних компонентів професійної правосвідомості правоохоронців. Акцентовано увагу на значущості високо сформованої професійної правосвідомості у працівників правоохоронних органів задля ефективної реалізації правоохоронної діяльності.

Ключові слова: правосвідомість, професійна правосвідомість, правоохоронці.

Серед сучасних українських та російських авторів, які займалися вивченням аспектів правосвідомості в тому числі правосвідомості працівників правоохоронних органів зазначають С. Алексєєва, В. Бабкіна, Р. Байніязова, М. Гуренко-Вайцман, С. Гусарева, І. Зозуля, Р. Калюжного, Д. Керімова, Д. Клімова, М. Козюбру, В. Копейчикова, А. Колодія, О. Костенка, М. Костицького, В. Кудрявцева, В. Кузьмичова, О. Лукашеву, Є. Лук'янчикова, Л. Мамута, В. Нерсисянца, Ю. Оборотова, В. Селіванова, О. Скакун, А. Семітка, О. Скрипнюка, С. Сливку, С. Стахівського, Р. Русінова, П. Рабінович, О. Тихомирова, В. Туманова, В. Чефранова, М. Цимбалюк, О. Цуркан, Ю. Шемшученка та ін.

Професійна правосвідомість працівників правоохоронних органів досить часто виступає предметом дослідження у науковій літературі та взаємопов'язана з категоріями «етика працівників правоохоронних органів», «правова культура працівників правоохоронних органів» тощо. Аналізу змісту цих категорій, в тому числі «професійної правосвідомості» присвячені роботи С. Сливки, М. Цимбалюка, О. Цуркана та ін. [1, с. 102].

Професійна правосвідомість правоохоронця значно відрізняється від правосвідомості інших груп населення за обсягом та глибиною політико-правових знань, навичок та вмінь аналізувати правові проблеми, вирішувати поставлені життям юридичні завдання [2, с. 21].

У наукових джерелах поширене розуміння професійної правосвідомості як однієї з колективних форм правосвідомості, носієм якої є правоохоронці і яка становить систему правових поглядів, знань, почуттів, ціннісних орієнтацій та інших структурних утворень правосвідомості людей, що професійно виконують правоохоронну діяльність, яка потребує спеціальної освітньої і практичної підготовки [3, с. 12].

Питання професійної правосвідомості є предметом особливої уваги ще й тому, що рівень правосвідомості працівників правоохоронних органів належить сьогодні до ключових суб'єктивних чинників, що визначають рівень захисту особи, суспільства і держави від антигромадських посягань. Працівники правоохоронних органів повинні володіти спеціальними знаннями права й навичками його службового використання. Отже, без знання права та здатності до його точного застосування, без уміння захищати права й інтереси громадян, суспільства і держави від порушення законів, без здатності та уміння розкривати злочини, збирати докази, необхідні для подання до суду, працівнику правоохоронних органів не можна успішно виконувати свої функціональні обов'язки [4, с. 68].

Ефективна професійна діяльність співробітників поліції є неможливою без сформованої високого рівня правосвідомості. Правові знання, правова інтуїція, правові установки та цінності – це специфічні елементи правосвідомості, котрі відіграють важливу роль у процесі виконання працівниками поліції службових обов'язків. Сформована професійна правосвідомість працівників поліції (правоохоронних органів) виступає необхідною умовою ефективності, доцільності та законності реалізації правоохоронної діяльності [1, с. 109].

На думку О. Цуркан професійна правосвідомість працівників правоохоронних органів повинна сприяти формуванню в них ініціативної і зацікавленої правової позиції, що спирається на послідовне дотримання законності при поважному ставленні до професійної

правової деонтології. Як представник і носій владних повноважень правоохоронець повинен завжди діяти відповідно до закону та служити прикладом щодо послідовного дотримання розпоряджень закону [4, с. 68].

Обов'язковими складовими професійної правосвідомості правоохоронців А. Бойков вважає знання законодавства та теоретичних основ юридичної науки; переконаність у цінності права як основи волі та справедливості; вміння користуватися правовим інструментарієм [5, с. 78].

М. Соколов визначає професійну правосвідомість як явище, що припускає первинний запас правових знань, високий рівень розвитку правових почуттів, сформованість правових установок, наявність стійких стереотипів соціально активної правомірної поведінки, яка відповідає соціальним очікуванням, покладеним на неї, та нормативним вимогам, що висувають до її носія як суб'єкта професійної юридичної діяльності [6, с. 79].

Н. Крижевська до структурних компонентів професійної правосвідомості відносить: мотиваційний (професійні мотиви та установки), когнітивний (правові знання, навички правоохоронної діяльності, професійна рефлексія), емоційний (морально-ціннісне відношення до права, професійна самооцінка), поведінковий (професійна адаптація, саморегуляція поведінки) [6, с. 79].

Отже для працівників правоохоронних органів їх професійна правосвідомість є основною умовою успішної й ефективної реалізації службових завдань. Щодо вдосконалення роботи правоохоронних органів вважають високу професійну правосвідомість працівників, яка реалізується через досконале знання правових норм й внутрішнє отождолення з ними. Оскільки ефективність діяльності правоохоронця полягає у знанні та у розумінні права, у безумовній законслухняності, позитивному відношенні до правових явищ. А саме передбачає наявність у особистості правоохоронця сформованих правових переконань та звичок безумовного дотримання вимог законності; глибокого розуміння принципів та інститутів права, віру в їх справедливість; нетерпимість до будь-яких порушень права; стійких звичок виконання правових норм; загостреного почуття справедливості, законності. Відповідно аналізувати ситуації та вміло їх вирішувати.

Список бібліографічних посилань

1. Поліщук П. В. Особливості взаємовпливу правосвідомості та професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 101–110.
2. Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура: учеб. пособие. Волгоград: Из-во ВолГУ, 2000. 52 с.
3. Цуркан О. В. Правова свідомість працівника міліції: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 20 с.
4. Цуркан О. В. Функції правосвідомості працівників органів внутрішніх справ у сучасних умовах. Філософські, теоретико-історичні аспекти держави і права. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 63–68.
5. Бойков А. Д. Правовая культура и вопросы правового воспитания. М., 1994. 220 с.
6. Крижевская Н. Н. Формирование профессионального правового сознания как условие профилактики профессиональной деформации у курсантов вузов системы МВД. *Российский психологический журнал*. 2012. Т. 9, № 1. С. 77–83.

Одержано 03.03.2017

Представлена характеристика содержательных компонентов профессионального правосознания правоохранителей. Акцентировано внимание на значимости высоко сформированного профессионального правосознания у сотрудников правоохранительных органов для эффективной реализации правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: правосознание, профессиональное правосознание, правоохранители.

УДК 159.9

Марина Анатоліївна ЯРОМЕНОК,

ад'юнкт кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ПРОКУРОРІВ

Діяльність органів прокуратури в тій чи іншій мірі зачіпає інтереси всіх членів суспільства та держави, в зв'язку з чим вивчення причин виникнення професійної деформації, які мають як суб'єктивний так і об'єктивний характер, та факторів, які сприяють її виникненню, дасть можливість профілактично впливати на прокурорів з метою відстрочення початку, послаблення активності перебігу, зменшення негативності наслідків професійних деформацій правосвідомості прокурора.

Ключові слова: деформація, прокурор, причини, фактори.

Виконання покладених на прокуратуру завдань потребує від її працівників високого професіоналізму, неупередженості, чесності, порядності, здатності протистояти намаганням неправомірного впливу на їхню службову діяльність, а також мобільності, швидкості й гнучкості мислення, здатності приймати рішення в екстремальних умовах без сторонньої допомоги, осмислено діяти і вирішувати завдання із врахуванням усіх деталей за мінімальний проміжок часу, прораховувати найближчі й віддалені, прямі та побічні результати. Саме такі вимоги до прокурора ставить сучасне суспільство та чинне законодавство.

В той же час прокурорська служба, крім наявності обов'язкових вимог до професіоналізму, диктує необхідність визначення специфічних «цехових» правил, що мають відношення до формування та підтримання позитивного іміджу прокурорів, що містять вимоги до їх морально-етичного вигляду.

Реформування системи органів прокуратури України, розширення процесу її інтеграції у цивілізоване співтовариство правоохоронних органів зумовлює необхідність нових оцінок проблеми психологічних особливостей професійної деформації прокурорів, новітніх підходів до її вирішення.

Занурення прокурора в інтенсивну роботу об'єктивно призводить до змін належної до неї особи. Зважаючи ж на рівень власної професійної адаптивності, працівник постає перед потребою вибору: залишатися в умовах такої діяльності, змінюючи себе; перетворювати ситуацію відповідно до своїх суб'єктивних переконань; самоусунення шляхом звільнення.

Моральні дефекти, зумовлені нездатністю включати до роботи такі моральні категорії, як сумління, доброчесність, добропорядність, повага до прав і гідності іншої особи, і дезорієнтація особистості, на думку А. В. Дулова та В. В. Бойка, є передумовою професійної деформації. П. П. Баранов називає однією із першопричин професійної деформації прокурорів – повсякденні контакти із аморальними особами, а також вплив групових норм, традицій і настроїв «іншого життя», які культивуються в деяких колективах працівників прокуратури [3]. В той же час Р. Кінцевий та М. Бохуал виділяють найголовнішою причиною професійної деформації прокурорів – важкоконтрольованість владою і наявність підлеглих [4].

За результатами проведених досліджень можна виділити узагальнюючі конкретні фактори, які можуть бути причинами виникнення професійної деформації прокурорів, зокрема [1; 2; 5]:

1) соціально-економічні: неналежне фінансове та матеріально-технічне забезпечення, що спричиняє можливість добування побічної матеріальної та інших вигод у повсякденній роботі; недостатнє стимулювання активності працівників у досягненні високих показників в роботі, що обмежується паперотворенням, прагненням лише до досягнення планових показників в роботі; панібратство;

2) соціально-правові: особливі владні повноваження; недооцінка сили закону; відсутність почуття захищеності від помсти з боку правопорушників, наклепів, доносів,

фальсифікацій, просто необ'єктивної оцінки їх дій; вкрай низький рівень правосвідомості населення; недосконалість та суперечність законодавства; нечітке врегулювання процесу професійної діяльності;

3) соціально-психологічні: особливості професійної діяльності в умовах постійного стресу (перенавантаження, понаднормовий графік роботи, постійні контакти з маргіналами та особами, які потребують правового захисту, негативна громадська думка щодо діяльності прокуратури;

4) індивідуально-психологічні особливості: темперамент, характер, емоційно-вольові якості, відсутність переконаності у важливості і відповідальності своєї соціальної ролі, невміння відокремлювати інтереси справи від інтересів кар'єри, схильність до корпоративності, а часом і позиція власної винятковості, неспроможність раціонально організувати робочий час, небажання удосконалювати свої професійні якості, занижена самокритичність, переоцінка свого професійного досвіду, психологічна невідповідність до роботи;

5) організаційні: авторитарний стиль і відповідні йому методи керівництва; недоліки в кадровій політиці; неналежна організації внутрішнього обліку і контролю; недостатність заходів для підвищення кваліфікації; некомпетентне втручання керівництва в роботу; спеціалізація; «показникова система» результатів діяльності; переоцінка «старих» методів роботи й недооцінка необхідності впровадження нових; відсутність єдності інтересів особистості й усього колективу;

6) інтелектуальні: подекуди низький рівень професійних знань, викривлене правове мислення, незнання правових норм в системі, незнання поточних та перспективних змін законодавства;

7) культурно-етичні: недостатньо високий рівень загальної культури як самих прокурорів, так і оточуючих; прорахунки в організації виховної роботи; спрощення ділового спілкування.

Таким чином, небезпека деформації особистості працівника прокуратури полягає не лише в тому, що такий працівник втрачає моральні, естетичні, правові, а потім і ділові якості, а й в тому, що його дії і настрої призводять до дуже небажаних соціальних наслідків у відносинах між органами прокуратури і населенням. Морально-професійна деформація часто є причиною вчинення працівниками прокуратури протиправних діянь, пов'язаних з порушенням конституційних прав громадян, що, у свою чергу, призводить, до підриву такого основоположного принципу національного законодавства, як законність, завдає істотної шкоди авторитету органів державної влади і дискредитує саму ідею побудови правової держави.

Як представники держави прокурори повинні постійно сприяти утвердженню всуспільстві ідей законності та справедливості, роблячи при цьому акцент на соціальній значимості прокурорської діяльності, мірі відповідальності перед суспільством і державою.

Список бібліографічних посилань

1. Билиця І. О. Причини та умови виникнення професійної деформації працівників прокуратури // Правове життя сучасної України у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С. В. Ківалова (Одеса, 16–17 трав. 2014 р.). Одеса, 2014. Т. 1. 820 с.

2. Богатирьов А. І. Роль моральності й правосвідомості у формуванні професійної деформації співробітників виправних колоній. *Науковий вісник*. 2014. № 2. С. 97–103.

3. Бондаренко В. Морально-професійна деформація та її профілактика в діяльності працівників міліції. *Іменем Закону*. 2008. № 6 (5600). С. 26–27.

4. Куренда Л. Дослідження деформації професійної правосвідомості юриста. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 37–42.

5. Черкас М., Шевченко Є. Причини та чинники професійної деформації правосвідомості юристів. *Вісник прокуратури*. 2013. № 2 (140). С. 88–94.

Одержано 23.02.2017

Деятельность органов прокуратуры в той или иной мере затрагивает интересы всех членов общества и государства, в связи с чем изучение причин возникновения

профессиональной деформации, которые имеют как субъективный так и объективный характер, и факторов, способствующих ее возникновению, даст возможность профилактически влиять на прокуроров с целью отсрочки начала, ослабление активности течения, уменьшение негативности последствий профессиональных деформаций правосознания прокурора.

Ключевые слова: *деформация, прокурор, причины, факторы.*

Наукове видання

**ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ЗАКОН: ПСИХОЛОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ**

Збірник тез доповідей
міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті професора С. П. Бочарової

(30 березня 2017 року, м. Харків, Україна)

Українською, англійською та російською мовами

Відповідальні за випуск: *О. О. Євдокімова, О. І. Федоренко, А. А. Шиліна,
П. О. Білоус, А. С. Тяпкін*

Корегування списків бібліографічних посилань: *С. С. Тарасова,
П. О. Білоус*

Комп'ютерне верстання: *А. О. Зозуля*

Дизайн обкладинки: *А. С. Тяпкін*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 28,0. Обл.-вид. арк. 22,0.

Тираж 70 пр. Зам. № 2017-8.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.